

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Rimutė GARNEVIČIŪTĖ

**KATALIKŲ LAIDOTUVIŲ APEIGOS IR PAPROČIAI
LIETUVOJE (XX–XXI A. SANDŪRA)**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, etnologija (07 H)

Kaunas, 2014

393(474.5)

Ga-389

Disertacija buvo rengiama 2009–2013 metais Vytauto Didžiojo universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. habil. dr. Romualdas Apanavičius (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija 07 H)

ISBN 978-609-467-012-1

TURINYS

IVADAS.....	5
Tyrinėjimų apžvalga.....	17
1. POŽIŪRIS Į MIRTĮ IR MIRUSIOJO PAŠARVOJIMAS.....	26
1.1. Mirties samprata	26
1.2. Parengimas šarvoti.....	32
1.2.1. Veiksmai žmogui mirus.....	32
1.2.2. Karstas kaip fizinė mirusiojo atskyrimo priemonė.....	41
1.3. Įkapės.....	44
1.3.1. Mirusiojo apranga.....	44
1.3.2. Į karstą ir kapą dedami daiktai.....	51
2. ŠARVOJIMO PATALPA IR INVENTORIUS.....	60
2.1. Giesmininkų stalas	60
2.2. Ant giesmininkams skirto stalo dedami reikmenys.....	65
2.3. Šarvojimo erdvė ir šarvojant naudojami daiktai.....	72
2.3.1. Šarvojimo vieta ir jos įrengimo papročiai.....	72
2.3.2. Religiniai ženklai šarvojimo patalpoje.....	79
2.3.3. Mirusiojo portretas laidotuvių erdvėje.....	82
2.3.4. Gėlės.....	84
2.3.5. Žvakės.....	88
2.4. Kiti šarvojimo patalpos sutvarkymo papročiai.....	94
3. BUDĖJIMO IR LAIDOJIMO APEIGOS BEI PAPROČIAI.....	100
3.1. Pranešimas apie laidotuves.....	100
3.2. Budėjimas.....	108
3.3. Vaišės.....	115
3.4. Giedojimas.....	121
3.4.1. Giesmininkų tradicijos kaita	121
3.4.2. Muzikantai katalikų laidotuvėse	126
3.4.3. Maldingos praktikos ir giesmės.....	132
3.5. Laidojimo apeigos ir papročiai	143
3.5.1. Liturginės laidojimo apeigos.....	143
3.5.2. Kremuotų palaikų laidojimas.....	151
3.5.3. Lydėjimas ir laidojimas	153

3.5.4. Specifiniai laidojimo veiksmai ir jų atlikėjai.....	160
3.5.5. Sustojimas lydint.....	164
3.6. Profilaktiniai papročiai.....	166
4. MIRUSIŲJŲ MINĖJIMAS.....	173
4.1. Gedulingi pietūs.....	173
4.2. Gedulas.....	180
4.3. Minėjimai.....	184
4.3.1. Devintinės, ketvirtynos ir kt.....	184
4.3.2. Metinės.....	189
IŠVADOS.....	195
ŠALTINIAI.....	198
LITERATŪRA.....	201

IVADAS

Laidotuvių specifika yra tai, kad kiekvienas miręs žmogus turi būti palaidotas. Laidotuvių pobūdį lemia pasaulėžiūra ir socialinės-ekonominės sąlygos. Laidotuvių apeigos Europoje, nepriklausomai nuo konfesijos, remiasi, iš vienos pusės, išpažįstamos religijos nuostatomis, kurias standartizuoja liturginiai reikalavimai, iš kitos – senųjų tikėjimų ir eschatologinių vaizdinių reliktais. Abi šios religinės sistemos nurodo priemones, kurios, teisingai panaudotos apeigose, gali užtikrinti siekiamą rezultatą (Moore, Myerhoff 1984, cit. iš Brencz 1987: 218–219). Lietuvoje krikščionybė sudėjo savo prasmes į laidotuvių papročius, tad pakitusios ir naujai įprasmintos senųjų laidotuvių apeigų nuotrupos, virtusios liaudies katalikybės elementais, pasiekė ir mūsų laikus (Merkienė 2005a: 23, 2007: 149; Vyšniauskaitė 1961: 132).

Taigi, šiuolaikinės laidotuvės integruoja įvairių laikmečių, tikėjimų ir kultūrų detales (Ristolainen 2001, cit. iš Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 131), be to, yra veikiamos individualizmo, sekularizacijos, vartotojiškos visuomenės vertybių. Tačiau laidotuvėse išlieka ir pastovių kultūrinių universalijų (Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 135–145). Šiandieninį tyrinėtoją domina du apeiginių veiksmų šaltiniai: vienas išvedamas iš gilių tradicinės liaudies kultūros sluoksnių, kitas kylantis iš šiuolaikinės kultūros reiškinių (industrializacijos, urbanizacijos, unifikacijos ir kt.) (Turek 2005: 822).

Posovietinėse šalyse laisvosios rinkos ekonomika pradėjo sparčiai vystytis 1990 metais, – tai sutapo su religijos laisvės atgavimu. Lietuvoje buvo kuriamos naujos laidojimo paslaugas teikiančios įmonės, laidojimo biurus¹ imta pertvarkyti pagal laisvosios rinkos dėsnius. Laidojimas, su laidotuvėmis susijusios paslaugos tapo verslu. Miestuose, vėliau ir miesteliuose susikūrusios komercinės įmonės išplėtė vadinamųjų *ritualinių paslaugų* skaičių, didina prekių pasirinkimą ir jį nukreipia į įvairių socialinių grupių „paslaugų vartotojus“. Laidojimo paslaugas teikia ir Katalikų bažnyčia². Terminas „ritualinės paslaugos“ jungia du menkai darančius

¹ Komunalinės įmonės, kurios ėmėsi tarpininkauti ir atlikti vieną ar kitą veiksmų dalį laidotuvėse, atsirado sovietiniais metais, kilus būtinybei pirmiausiai didžiuosiuose miestuose; to meto ideologiniame kontekste jos turėjo atlikti civilinių laidotuvių sklaidos funkciją.

² Bažnyčios vaidmuo laidojant žmogų istorijos tėkmėje kito. IV a. Romos Bažnyčioje buvo duobkasių klasė (lot. *fossores, copiatæ*) – po 8–10 duobkasių kiekvienoje parapijoje. Jų pareiga buvo kriptose ir požeminiuose koridoriuose įrengti kapus; krikščionio laidojimo vietą nurodydavo Bažnyčia (Верещагина 2009: 168–169). Laikui bėgant šios tarnybos išnyko, o jų funkcijas perėmė Bažnyčia – mirusiuosius imta laidoti pašventintoje jos žemėje. Pirmasis laidojimo biuras buvo atidarytas Londone 1675 m. (Левченко 2009: 159–160). Anksčiau laidotuvėms mobilizuodavosi įvairūs bendrijos nariai (stalius, vežėjas), o vadinamasis *funeral director* profesionaliai atlikdavo visus reikalingus darbus. XIX a. pradėta pereiti nuo bažnytinių laidotuvių į reguliuojamas rinkos. Pirmosios civilinės laidotuvės (Viktoro Hugo) Prancūzijoje įvyko 1885 m., Rusijoje – 1887 m. gruodį (palaidotas N. A. Nekrasovas). N.A. Nekrasovo laidotuvėse pirmą kartą vainikus su užrašais jaunimas nešė prieš laidotuvių vežimą, – tai būdingas civilinių laidotuvių elementas (Полищук 1991, cit. iš Соколова 2011: 188). Vakarų Europoje ir JAV laidojimo paslaugų rinka išsivystė 1950 m. Industrializacija, miestų augimas ir nutrūkę ryšiai su bendrija lėmė, kad žmonės miestuose negalėjo patys atlikti laidojimo procedūros ir suprato, jog už laidotuvių organizavimą reikia mokėti. Taigi, institucionalizuojant mirtį laipsniškai prieita prie to, kad laidotuvių procesas buvo visiškai perduotas ritualinėms kompanijoms, t. y. rinkai (Моисеева 2010: 89–90). Rinka reguliuoja ir Lietuvoje Katalikų bažnyčia priklausančių įmonių veiklą. Kitaip būna, kai nedidelių parapijų gyventojai laidotuvės

komponentus: profaniškąjį (paslaugos) ir sakralųjį (ritualas). Taigi, iš vienos pusės, egzistuoja ekonomika ir pelno siekiantis racionalus *homo economicus*, iš kitos – kultūra ir kolektyvinė pasaulėžiūra, socialinės normos, draudimai ir įsipareigojimai, ribojantys racionalius individų siekius (Моисеева 2010: 85) Todėl kyla klausimų: koks jų santykis? Kuris iš šių komponentų vyrauja? Kaip pakitusi ūkinė padėtis, pasiūlytos mokamos paslaugos keitė tradicinę laidotuvių tvarką? Koks yra išpažįstamos religijos nuostatų, liturginių reikalavimų poveikis laidotuvių papročiams? Ar šiuolaikiniuose laidotuvių namuose išlieka regioniniai, lokalūs skirtumai?³

Pagal šiuos klausimus formuluojama **tyrimo problema**: ar su globalizacijos procesais plintančios inovacijos daro įtaką ir gana konservatyviems katalikiškiesiems laidotuvių papročiams, ar tradicinių ir šiuolaikinių institucijų – Katalikų bažnyčios ir laidojimo paslaugas teikiančių įmonių – poveikis ženklus ir XX–XXI a. sandūros liaudiškajai laidotuvių tradicijai šiuolaikinėje Lietuvoje?

Vieni lietuvių tyrinėtai pabrėžia mūsų dienomis įvykusius laidotuvių pokyčius (Kasmauskas 2002; Motuzas 2006; Stumbra 2011; Račiūnaitė-Paužuolienė 2012; Alenskaitė 2012), kiti išvelgia, kad nauji laidotuvių papročiai bei tikėjimai susipina ir susilieja su tradicinėmis elgesio normomis bei pasaulėjauta (Merkienė 2002, 2005b, 2007; Žičkienė 2004). Jensas Krinathas, filosofas, straipsnių rinkinio *Dynamics of Changing Rituals* (N. Y., 2004) sudarytojas, apibendrinamas minėto rinkinio autorių darbus padarė išvadą, kad yra du ritualo kaitos būdai. Pirmuoju atveju pakinta tam tikri ritualo elementai, tačiau ritualas išsaugo savo specifiką. Antruoju atveju ritualo pokyčiai paverčia jį dar kuo nors. Todėl galima skirti ritualo modifikacijas ir jo perkeitimus (Jeans Krinat 2004, cit. iš Хамрина 2011: 54).

Šio **tyrimo prielaida**: XX–XXI a. sandūroje Lietuvoje pakito kai kurie katalikų laidotuvių elementai, tačiau tai nepakeitė laidotuvių kaip visumos.

Temos naujumas ir aktualumas. 1) Pirmą kartą⁴ Lietuvoje nuosekliai analizuojamos katalikų laidotuvės ir katalikų religiją išpažįstančio žmogaus religinė raiška jose, ir disertacijos

reikmėms panaudoja parapijos namus. Šis atvejis, kaip ir šarvojimas vietinės bendruomenės namuose, laikytinas šarvojimo namuose modifikacija.

³ Klausimą, ar tiesa, kad modernią kultūrą galima apibrėžti kaip galutinai delokalizuoatą (taip teigė suomių mokslininkas Matti Sarmela), sprendė lietuviai etnologai, kartografinių Lietuvos etnografinių regionų studijų autoriai (Šaknys 2007: 12).

⁴ XX a. antrojoje pusėje nagrinėjant laidotuvių apeigas buvo ieškoma sąsajų tarp užfiksuotų istorijos šaltiniuose ir dabar egzistuojančių tikėjimų bei praktikuojamų apeiginių veikslių. Angelė Vyšniauskaitė juos siejo su ankstyviausiomis religijos formomis – magija, animizmu ir protėvių kultu (Vyšniauskaitė 1964: 526). Marija Gimbutienė, analizuodama baltų laidotuvių papročius, jų priešistorinį palikimą susiejo su senąja religija, kurią laikė įsikūnijusia lietuvių ir latvių kosminiame ir lyriniam pasaulio suvokime (Gimbutienė (1963) 2004: 128–129). Rūta Giedrienė Lietuvos kapinių priežiūros papročiuose ieškojo senojo nekrokulto apraiškų ir įrodė, kad protėvių kultas buvo susijęs su agrariniais kultais (Giedrienė (1977) 2004: 324; Merkienė 2005a: 19). XXI a. pradžioje Irena Regina Merkienė, remdamasi biografinio pobūdžio memoratais apie laidotuves, tyrinėjo kintančių visuomenės vidaus santykių etiką, estetines jų formas, krikščioniška morale grindžiamus įsipareigojimus, jų pokyčius visuomenei modernėjant ir sąveiką su ateizacija.

tyrimu siekiama prisidėti prie aktualios liaudiškojo pamaldumo problemos tyrinėjimo⁵; 2) pirmą kartą Lietuvoje nagrinėjamas liaudiškųjų papročių ir Katalikų bažnyčios liturgijos santykis katalikų laidotuvėse; 3) gilinamasi į laidotuvių laipsnišką perėjimą rinkos žinion bei tradicijos tęstinumo ir transformacijos klausimus globalizacijos kontekste; 4) laidotuvės, Lietuvos mokslininkų nagrinėtos straipsniuose, nėra sulaukusios platesnės analizės, laidotuvių papročių tyrinėjimai nebuvo įtraukti ir į Lietuvos istorijos instituto atliktus etnografinių regionų šiuolaikiniams papročiams skirtus etnologinius, kartografinę analizę grindžiamus tyrimus, sugulusius į studijų rinkinius *Lietuvos kultūra* (2007, 2009, 2012).

Tyrimo objektas – katalikų laidotuvės, kaip veikslių visuma, nuo 1990 m. iki mūsų dienų. XX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje Lietuvoje vyravo tradicinis laidotuvių modelis – mirusieji buvo šarvojami jų namuose, o XX–XXI a. sąvartoje didesnėje Lietuvos dalyje laidotuvių erdvė persikėlė į nuomojamas patalpas. Ši kaita išplečia tyrimo objektą: nagrinėjamos ir tradicinės, namų aplinkoje vykstančios, ir institucijos aptarnaujamos laidotuvės, jų papročių ir apeigų pokyčiai. Siekiant išsiaiškinti iki mūsų dienų išlikusių papročių, simbolių veikslių prasmę bei paskirtį, kartais ir kilmę, aptariamos ankstesnės jų formos, pasitelkiami ankstyvesnius istorinius laikotarpius nagrinėjusių mokslininkų darbai, istoriniai ir etnografiniai šaltiniai, tad išsiplečia ir chronologinės tyrimo ribos. Gvildenant papročių ir simbolių veikslių kaitos klausimus, pagrindinis dėmesys skiriamas jų paskirties analizei⁶, todėl tyrimo objektas yra ir su konkrečiu apeiginiu veiksliu susiję tikėjimai. Disertacijoje apibūdinami Lietuvos Katalikų bažnyčios nurodymai katalikų laidotuvėms ir atnaujintos liturginės laidotuvių apeigos, tačiau pagrindinis dėmesys sutelkiamas į liaudiškąją jų raišką. Nemažai laidotuvėse atliekamų apeiginių veikslių yra religiniai arba turi religinį pagrindą: disertacijoje išskiriamos maldingos praktikos, pamaldumai, liaudiškasis pamaldumas, liaudiškasis religingumas. Disertacijos tyrimas apima tikrai katalikų pasauliečių laidotuves Lietuvoje. Įvairios katalikų pasauliečių organizacijos, draugijos, bendruomenės ir sąjūdžiai gali turėti savų laidotuvėse praktikuojamų papročių, apeigų ir pamaldumų, bet jie nėra šio tyrimo objektas, kaip ir ukrainiečių (graikų apeigų katalikų – unitų) bei romų laidotuvių papročiai (jiems reikėtų atskiro tyrimo).

Tyrimo tikslas – remiantis autorės atliktų lauko tyrimų duomenimis, išnagrinėti katalikų laidotuvių apeigas ir papročius XX a. pabaigos – XXI a. pradžios Lietuvoje. Darbe siekiama

⁵ Religijos etnologijos ir liaudiškojo pamaldumo tyrimai Lietuvoje pradėti XX a. paskutinįjį dešimtmetį (Mardosa 2012: 11), ir jų ne itin gausu, – religijos etnologija neturi atskiro mokslo krypties statuso Lietuvoje ir dar ieško aiškesnių orientyrų (Mardosa 2012: 12). Šioje srityje bene daugiausiai nuveikė etnologas Jonas Mardosa (Mardosa 2009, 2012).

⁶ Šiuo atveju remiamasi Dmitrijaus Zelenino teiginiu, kad funkcija yra svarbesnė už formą, kartu ir pastovesnė papročio (apeigos) dalis: istorijos tėkmėje kinta papročio (apeigos) forma, tačiau funkcija dažniausiai išlieka, nors kartais aiškinama naujai (Зеленин 1934, cit. iš Еремина 1991: 6).

atskleisti tradicijos ir inovacijų santykį ir šioje sąveikoje atsirandančius pokyčius bei katalikų religinės raiškos ypatumus šiuolaikinėse laidotuvėse.

Uždaviniai:

- išnagrinėti laidotuvių struktūrą bei atskirus jos elementus;
- ištirti ritualinių paslaugų industrijos poveikį katalikų laidotuvėms Lietuvoje;
- įvertinti laidotuvių apeigų ir papročių regioninius bei lokalius skirtumus;
- ištirti liaudiškojo pamaldumo raišką laidotuvėse;
- atskleisti Katalikų bažnyčios poveikį liaudiškiems laidotuvių papročiams.

Pagrindinės disertacijoje vartojamos sąvokos

Irma Šidiškienė, aptardama termino „apeiga“ vartojimą, pažymėjo, kad sąvokos reikšmė sudėtinga ir nenustovėjusi (2003: 34–35), ir laikėsi nuomonės, jog apeigas sudaro veikslių visuma bei veiksmus lydintys simboliai, verbalinės formulės, dainos, šokiai, vaisės. Nenusistovėjusi ir sąvokos „laidotuvių apeigos“ samprata. Rūta Giedrienė išskyrė ir apibrėžė tris sąvokas: „laidotuvės“, „laidojimas“, „laidosena“: *laidotuvės* – apeigos, atliekamos laidojant mirusįjį, kurios, kaip ir kitos apeigos, yra kolektyviniai simboliniai veiksmai⁷ (taip laidotuvės suprantamos ir šiame tyrime) (Giedrienė 1981: 63). Rusijos mokslininkai (Межевикин 2010; Мельник 2001, 2010) „laidotuvių apeigų“ termino reikšmę gilino naujomis įžvalgomis, aptarė laidotuvių apeigų santykį su laidotuvių papročiais bei praktika, nes laidotuvės (skirtingai nei kai kurios kitos apeigos) apima praktinę tikslingą žmogaus veiklą ir su ja persipina. V. I. Melnikas išskyrė dvi laidotuvių veikslių linijas (utilitariniai-simboliniai ir sunorminti-laisvi veiksmai), pagal kurias juos ir grupavo. Taigi sunorminti-utilitariniai veiksmai yra *papročiai*, siaurąja prasme *apeigos* yra simboliniai veiksmai, kurie dažniausiai sunorminti. Utilitariniai veiksmai, kuriems teikiama simbolinė prasmė, vadinami *apeiginiais papročiais* (ši terminą 1980 m. pasiūlė S. A. Tokarevas). Šiuo atveju svarbi V. S. Olchovskio nuomonė, kad veikslių skirstymas į simbolinius ir utilitarinius atitinka šiuolaikinio, bet ne senojo žmogaus sampratą, o moksle tų pačių veikslių skirstymas į apeigas ir papročius neretai priklauso nuo tyrėjo požiūrio (Мельник 2001: 90–92). Kitame straipsnyje V. I. Melnikas nurodė, kad laidotuvių procesas gali būti pristatomas trimis įvykių eilėmis: paprotiniai (utilitariniai), religiniai-mitiniai (antgamtiniai), apeiginiai (simboliniai). Šie įvykiai yra skirtingos trukmės, kai kada jie vyksta vienu metu. Šioje triadoje laidotuvių apeigos tarpininkauja utilitariniams veiksliams ir įsivaizduojamai realybei religiniame-mitiniame įvykio plane (Мельник 2010: 52).

⁷ Palyginti: *civilinės laidotuvės* yra kolektyvinės užuojautos aktas bei ceremonias, kuriuo atiduodama pagarba mirusiajam, pabrėžiami jo atlikti darbai, reiškiami santykiai su mirusiuoju ir jo dalyvių jausmai (Giedrienė 1981: 63).

Atsižvelgiant į aptartas išvalgas šioje disertacijoje terminai suprantami taip:

paprotys – tam tikrai grupei (kultūrai) būdinga daugumos pripažinta elgesio norma, grindžiama tam tikrais kolektyviniais įpročiais (Šaknys 2007: 9);

laidotuvių paprotys – tai stereotipinė elgesio forma, susijusi su veikla, turinčia praktinę reikšmę;

apeiginiai laidotuvių papročiai (veiksmai) – utilitarinę paskirtį turintys veiksmai, kuriems teikiama simbolinė prasmė⁸;

apeigos – elgesio formos, kurios yra grynai ženklai ir pačios savaime neturi praktinės reikšmės. Be to, įvertinama tai, kad *papročiai*, kaip ir visa liaudies kūryba, funkcionuoja pagal tris principus: paveldą su dabartimi jungia vertybiniai ryšiai; papročiai yra nuolat atsinaujinantis visuomeninis reiškiny; kiekvienas žmogus, likdamas nežinomas, gali juos varijuoti ir turtinti (Kudirka 1996: 9–11). Šie trys tarpusavyje sąveikaujantys liaudies kūrybos funkcionavimo dėsniai nusakomi taip: tęstinumas, variavimas ir atranka (Sharp 1907, cit. iš Kerbelytė 2005: 9).

Tradicija – kultūros reiškinio mechanizmas, „žmonių patirties kaupimo, perdavimo ir realizacijos būdai, dabarties ryšių su praeitimi sistema“ (Markarian 1969, cit. iš Kerbelytė 2005: 9), taigi, kultūriškai perimamų ir perduodamų prasių tęstinumo, transformacijos ir pakartojimo procesas (Jonutyte 2011: 9; Šaknys 2009: 12).

Katalikų laidotuvės yra susijusios su religija; disertacijoje išskiriami žmonių atliekami *religiniai veiksmai*, *liaudiškasis pamaldumas* ir bažnytinės, kunigo atliekamos *liturginės⁹ laidotuvių apeigos*. Etnologai, nagrinėdami religijos etnologijos, liaudies religijos ir liaudies pamaldumo (religingumo) sampratą, susiduria su apibrėžimų, terminų ir sąvokų įvairove bei neapibrėžtumu (Barna 2004, cit. iš Mardosa 2012: 18). Esant tokiai situacijai, tyrime naudojami Dievo kulto ir sakramentų kongregacijos parengtame *Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadove* (2003) pasiūlyti terminų apibrėžimai.

Maldingos praktikos remiasi Apreiškimu ir bažnytiniu pagrindu, vykdomos laikantis bažnytinių papročių arba teisėtai patvirtintų knygų, kai kurios jų naudojasi atlydų privilegija.

Pamaldumai – įvairios išorinės praktikos, apimančios maldas ar giesmes, pagarbų laikotarpių laikymąsi ar ypatingų vietų lankymą, naudojamas insignijas, medalikėlius, įpročius ar papročius. Sąvoka *liaudiškasis pamaldumas* nusakomos įvairios privataus ar bendruomeninio pobūdžio kultinės apraiškos, kurios reiškiasi ypatingais aspektais, pasiskolintais iš kokios nors

⁸ Lietuvoje „apeiginių papročių“ terminą pasiūlė Alfonsas Motuzas – juos apibrėžė kaip liturginius veiksmus, turinčius simbolinę prasmę, kuriai išreikšti Bažnyčia naudoja daiktus bei apeigas pagal savo papročius. Tradicinių apeigų kartojimas tampa ritualu arba apeiginiais papročiais (Motuzas 2003: 70).

⁹ Liturgija pirmąkart buvo apibrėžta 1963 m. Vatikano II Susirinkime (Kalavinskaitė 2008: 141). Į liturgiją siaurąja prasme įeina Mišios, sakramentai, sakramentalijos ir Kanoninių valandų giedojimas (Kajackas 1998: 9–10).

tautos, etninės grupės ar jų kultūros. Jis sužadina vidines nuostatas: kantrybę, pasiaukojimą, dievobaimingumą ir t. t.

Liaudiškasis religingumas nebūtinai remiasi vien Apreiškimu, „liaudiškoje katalikybėje“ daugiau ar mažiau darniai koegzistuoja įvairūs religinio gyvenimo, tautos kultūros ir Apreiškimo elementai, nes kultinėmis priemonėmis tautos siekia išreikšti transcendentinę viziją, gamtos ir visuomenės sampratą.

Sakramentalijos – Bažnyčios pašventinti daiktai bei nustatyti šventi veiksmai, kurie padeda gauti Dievo pagalbą Bažnyčios maldų galia; beveik kiekvienas padorus pasinaudojimas materialinėmis gėrybėmis gali būti nukreiptas į žmogaus pašventinimą ir Dievo pagarbinimą (Skurkis 1987: 90–92). *Religinė atributika* – nepašventinti religiniai ženklai bei daiktai.

Tyrimo duomenys ir metodika

Pagrindinis disertacijos duomenų šaltinis – autorės ekspedicijų medžiaga. Kaune etnografinė medžiaga tirama tema buvo surinkta 2008–2009 m. rengiant magistro darbą. Pati autorė geriausiai žino savo tėviškės – Gražulių kaimo bei aplinkinių vietovių Švenčionių ir Ignalinos rajonuose papročius, be to, sovietiniais metais ne kartą dalyvavo bendradarbių ir jų artimųjų laidotuvėse Vilniaus mieste. XX a. pabaigoje autorės veikla, jai gyvenant Marijampolėje, vėliau Utenoje ir XXI a. pradžioje – Kaune, buvo susijusi su įvairiomis bažnytinėmis apeigomis, įskaitant laidotuvių.

Autorės parengta tyrimų programa buvo vykdoma 2009–2013 m., didžiausia dalis etnografinės medžiagos surinkta 2010–2011 m. Duomenys rinkti visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Etnografiniai lauko tyrimai buvo atlikti 181 vietovėje, nutolusioje viena nuo kitos vidutiniškai 25–30 kilometrus. Etnografiniuose regionuose aplankyta vietovių skaičius (apklaustų pateikėjų skaičius) priklauso nuo regiono teritorijos ploto. Be to, Dzūkijos regionas suskirstytas į dvi dalis: lietuviškąją ir Vilniaus kraštą, kurio nemaža dalis gyventojų, taip pat kai kurie apklausti pateikėjai kalbėjo lenkų kalba. Yra vietovių, kuriose atstumai tarp aplankyta vietų yra didesni; beje, neapsilankyta šalies pasienyje. Taip atsitiko dėl objektyvių priežasčių: visų pirma, maršrutinis transportas į rajono pakraščius vyksta itin retai, antra, mažėjant mažų kaimų gyventojų, pagrindinės kaimo kultūrinės pajėgos telkiasi miesteliuose, bažnytkaimiuose bei gyvenvietėse, kur ir rinkta medžiaga. Dalyvaujant „Vermės“ leidyklos ekspedicijose, išsamūs lauko tyrimai buvo atlikti Jūžintų ir Ragelių apylinkėse (sutrumpinimas – Ve) Biržų, Kupiškio ir Pakruojo rajonuose, įvairiose jų vietovėse.

Etnografinė medžiaga rinkta taikant lauko tyrimo metodus – atvirų klausimų pusiau struktūruotą apklausą ir stebėjimą (pasyvųjį ir stebėjimą dalyvaujant). Naudojant autorės specialiai parengtą klausimyną „Katalikiškų laidotuvių apeigos ir papročiai Lietuvoje: XX–

XXI a. sandūra“ apklausta 319 pateikėjų. Nuvykus į seniūnijas ieškota katalikų religiją išpažįstančių, laidotuvių apeiginius papročius išmanančių pateikėjų, pirmiausiai laidotuvių giesmininkų ar muzikantų. Kalbantis su pateikėju neretai prisijungdavo ir kitas šeimos narys. Buvo vietovių, kuriose seniūnai, kultūros darbuotojai ar parapijų pagalbininkai pokalbiui sukviisdavo grupę bendruomenės narių. Taigi renkant medžiagą buvo taikomas ir grupinės (2–9 nariai) apklausos metodas. Kalbantis grupėje, pokalbio dalyviai patikslina kitų išsakytas mintis, joms pritaria (neretai tylėdami) arba išsako savo požiūrį, tad tyrėjas gauna daugiau patikimos informacijos. Dauguma apklaustųjų buvo vyresnio amžiaus žmonės; tokio amžiaus yra tradiciniai giesmininkai. Pažymėtina, kad būtent vyresnioji karta sukaupia patirtį tų papročių, į kuriuos jiems dažniausiai tenka įsitraukti. Be to, jie atsimesna senesnius papročius bei apeigas, o juos lygindami su dabarties realijomis išplečia tyrėjo požiūrio lauką.

Miestuose duomenys buvo renkami laidojimo paslaugas teikiančiose įmonėse, pasyviai stebint ir klausinėjant ten dirbančius žmones (buvo taikomas pusiau struktūruotą klausimų metodas). Užrašyta trumpų pokalbių, kai pateikėjas atsakydavo į vieną ar keletą klausimyno klausimų. Beveik visi *pokalbiai apie laidojimo apeigas* (sutrumpinimas – pla¹⁰) užrašyti kalbantis su kunigais¹¹.

1 lentelė. Tyrimo pateikėjai

Regionai	Aukštaitija	Žemaitija ir Mažoji Lietuva	Suvalkija	Dzūkija	Vilnius ir Vilniaus kraštas	Iš viso
<i>Amžiaus grupės</i>						
30–40 metų	4	4		-	4	12
41–50 metų	11	14	1	-	4	30
51–60 metų	12	14	5	-	3	34
61–70 metų	20	14	2	2	3	41
71–80 metų	67	34	14	10	3	128
81–91 ir daugiau metų	44	14	9	6	1	74
Iš viso	158	94	31	18	18	319

2 lentelė. Autorės atliktų apklausų duomenys

Apklausos tipas	Giesmininkų	Muzikantų	Kunigų	Ritualinių paslaugų darbuotojų	Kitų	Iš viso
Klausimynas	155	20	9	24	111	319
Pokalbiai apie papročius (pap)	2	9	11	8	65	95
Pokalbiai apie laidojimo apeigas (pla)			23		1	24
Iš viso	157	29	43	32	177	438

¹⁰ Kita dalis trumpų pokalbių yra *pokalbiai apie papročius* (sutrumpinimas nuorodose – pap).

¹¹ Pateikėjai, nežinodami, kaip paaiškinti apeiginių papročių paskirtis ar prasmę, autorei ne kartą patarė kreiptis į parapijos kleboną.

Stebėjimai (sutrumpinimas – sa) (iš viso 72) vyko 31 vietovėje, daugiausia – Vilniaus mieste. Kai kurie pokalbiai ir stebėjimai buvo užrašomi *dienoraštyje* (sutrumpinimas nuorodose – D). Iš stebėjimų metu įrašytų (į diktofoną) giesmių ir iššifruotų jų tekstų buvo sudarytas *giesmynas*, iš viso 113 giesmių (sutrumpinimas – G), taip pat sukaupia įvairių giesmyčių, gautų iš pateikėjų ar nusipirktų, biblioteka (iš viso 13 vnt.). Duomenys rinkti taikant nuotraukų ir vaizdo medžiagos analizės metodus. Buvo fotografuojama – iš viso padarytos 977 nuotraukos (sutrumpinimas – nuotr.).

Surinkta etnografinė medžiaga (VDU ER Nr.2074) sudaro iš viso 14 tomų po 200 puslapių, t. y. 2 386 šifruotos medžiagos puslapius. Cituojant etnografinę medžiagą nurodoma taip: (1: 6, IX/1), čia 1 žymi Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų ir etnologijos katedros rankraštyno archyvinės medžiagos numerį VDU ER Nr. 2074¹², 6 – tomo numeris, IX – klausimyno numeris tame tome, 1 – klausimo numeris klausimų lape. Nemažai pateikėjų leido (raštu patvirtindami sutikimą), kad jų pavardė ir vardas būtų skelbiami mokslo leidiniuose. Be to, siekdama susidaryti kuo detalesnį tiriamo objekto vaizdą, autorė naudojo įvairiais šaltiniais – spausdintais ir archyvų rankraščiais. Buvo peržiūrėta ir tyrime naudojama Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje bei Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Rankraščių skyriuje saugoma etnografinių lauko tyrimų medžiaga.

Teorinei darbo bazei svarbūs klasikiniai ritualo teoretikų Arnoldo van Gennepo, Victorio Turnerio, Edmundo Leacho, Émile'io Durkheimio ir religijų istoriko Mircea'o Eliade'ės darbai. Visi šie mokslininkai tam tikrais aspektais kalba apie pereinimo apeigas.

Laidotuvėms tyrinėti buvo pasitelkta A. van Gennepo pasiūlyta perėjimo apeigų (*Les rites de passage*, 1909) teorija. Pabrėždamas pereinimo apeigų procesinę prigimtį, A. van Gennepas nurodė, kad jų vyksmą sudaro trys etapai: iš preliminalios būklės per liminalinę pereinama į postliminalinę būklę. Jas pereinant pasikeičia gyvenimo pakopos arba erdvės sferos bei socialinis statusas. Vienas statusas pakinta į kitą pereinant (pranc. *passage*) tris sferas: 1) atskyrimo nuo senojo statuso; 2) paties perėjimo (lot. *limen* – slenkstis); 3) įjungimo į naują statusą. Šie trys porūšiai praktikoje kiekvienu atveju nėra vienodai aiškiai išreikšti ir įvairuoja, priklausomai nuo tautos. Pavyzdžiui, atskyrimo apeigos labiausiai išreikštos laidotuvėse, kuriose gali būti susipynusios su gynybinėmis (saugos) apeigomis (Gennep 2010: 17). Tačiau A. van Gennepas pažymėjo, kad jos tautose įvairuoja priklausomai nuo požiūrio į pomirtinį gyvenimą, jose atskyrimo apeigų gali būti nedaug, pereinamieji ritualai kartais būna ištesti ir

¹² Skaitmuo 2 žymi Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų ir etnologijos katedros rankraštyno archyvinės etnografinės medžiagos numerį VDU ER Nr. 1351.

sudėtingi, o reikšmingiausios būna laidotuvių apeigos, kuriomis mirusysis įvedamas į mirusiųjų pasaulį (Gennep 2010: 139).¹³ Tarpinė būseną gyviesiems – gedulo laikotarpis.

A. van Gennepo idėjas apie perėjimą, glūdintį apeigose, toliau plėtojo V. Turneris. Jis atkreipė dėmesį, kad ritualas turi būti nagrinėjamas ne statiškai, o „lauko kontekste“, konkrečiomis istorinėmis sąlygomis, vyksmo metu (Тэрнер 1983: 17). *Communitas* – V. Turnerio įvestas terminas žymintis socialinę situaciją, kurioje atsiduria *pereinantieji* iš vieno statuso į kitą. *Rites de passage* laikotarpiu *communitas* įgauna sakralumo dimensiją (Тэрнер 1983: 169–181). Disertacijoje į gedinčiuosius žvelgiama per šios teorinės minties prizmę. Tyrimui svarbi ir V. Turnerio naudota trinarė klasifikacija (Тэрнер 1983: 71–94), pavyzdžiui, trijų spalvų: baltos, juodos ir raudonos.

E. Leachas socialinio statuso pokyčio apeigas analizavo kaip socialinio belaikiškumo intervalą. Dvi socialines erdvės-laiko zonas – įprastas, pasaulietiškas, laiko matavimą turinčias, apibrėžtas kategorijas – perskiria riba, kuriai būdingas neįprastumas, šventumas, belaikiškumas, dviprasmiškos kategorijos, tabu (Лич 2001: 45). E. Leachas teigė, kad kultūra įgyvendina komunikaciją. Sudėtingi kultūrinių realiųjų sąryšiai, pavyzdžiui, verbalinė, muzikinė ir vizualinė-estetinė plotmės apeigose, tampa visuminio pranešimo komponentais ir vienu metu perduoda informaciją to įvykio dalyviams (Лич 2001: 8).

Tyrimui svarbus M. Eliade'ės įvestas „hierofanijos“ terminas, kuriuo jis įvardija šventenybės pasireiškimą. Yra šventoji ir pasaulietiškoji erdvė, šventasis ir pasaulietiškas laikas, į kuriuos žmogus įjungiamas religinėmis apeigomis (Eliade 1997: 79). M. Eliade išžvelgė, kad istorija (krikščionybė) neįstengė radikaliai pakeisti archajinės simbolikos struktūros, o simbolikos gilioji prasmė atsiskleidžia per krikščionybės atneštas reikšmes (Eliade 1997: 96).

Aktuali È. Durkheimo išvalga, kad auka yra ne atsižadėjimo aktas, o pirmiausiai valgio – komunijos, bendrystės per valgymą aktas (Durkheim 1999: 375), ir mintis, jog laidotuvės yra

¹³ A. van Gennepas laidotuvių perėjimo apeigų apžvalgoje nurodė, kad karsto uždegimas ar kapo užvertimas – pati iškilmingiausia atskyrimo apeigų dalis laidotuvėse, pereinamojo tarpsnio pagrindinis fizinis požymis – ilgesnis ar trumpesnis palaikų arba karsto laikymas mirusiojo namuose. Įjungimo apeigos – bendros vaišės po laidotuvių ir pasibaigus gedului, atminimų šventimas (Gennep 2010: 154–155). Lietuvos etnologai nėra nurodę konkrečių A. van Gennepo pasiūlytų trijų laidotuvių tarpsnių ribų, bet pabrėžia principinius dalykus: laidotuvės yra atskyrimas nuo gyvųjų pasaulio (Čepaitienė 2013: 458, 462), nuo bendruomenės (Merkienė 2007: 138), bendruomenės pareiga – padėti velioniui įsijungti į kokybiškai naują bendruomenę, suteikti savo bendrijos nariui naują padėtį visuomenėje (Merkienė 2007: 143). Tačiau iš etnologų darbų, kaip visumos, galima nubrėžti apeigų ribas: pirmasis veiksmas, atskiriantis kataliką velionį nuo gyvųjų – žvakės uždegimas jam mirštant (Merkienė 2007: 147); kol mirusieji buvo šarvojami „ant lentos“, paguldymas į karstą reiškė galutinį jo atskyrimą iš gyvųjų tarpo (Vyšniauskaitė 1961: 147, 1964: 520), be to, mirusiojo atskyrimas nuo gyvųjų ir jo galutinis priėmimas anapusiniame pasaulyje vyksta nuo mirties iki gedėjimo pabaigos (Vyšniauskaitė 1995: 460; Merkienė 2007: 147). Pereinamasis tarpsnis tęsiasi nuo išlydėjimo iš namų iki palaidojimo (Vyšniauskaitė 1995: 454); įvedimo į mirusiųjų bendruomenę veiksmai yra maldos prie mirusiojo, gedulingi pietūs, minėjimai (Merkienė 2007: 143–147). Taigi išryškėja trinarė perėjimo apeigų schema: atskyrimas nuo bendruomenės, pereinamasis tarpsnis, įjungimas į bendruomenę. Lyginant galima pasakyti, kad ši trinarė schema būdinga ir tradicinėms slavų (įskaitant ukrainiečių) laidotuvių apeigoms, o įgyvendinama tokiu būdu: atskyrimas nuo gyvųjų (parengimo apeigos, išlydėjimas); lydėjimas ir laidojimas; naujas gyvenimas – įjungimas į protėvių gretas (Конобродська 2007: 39).

gedulas. Gedulo forma nepriklauso nuo individo emocinės būsenos, gedima, kad būtų atlikta prievolė jausmui, kurio tuo metu iš individo tikisi visuomenė (Durkheim 1999: 431–445). Svarbi È. Durkheimo išskirta, daugelio tyrėjų pabrėžta psichoterapinė ritualo funkcija: jos esmė – tai, kad apeigose bendruomenė krizę įveikia kiek įmanoma labiau susitelkdama ir pagal visiems vienodus elgesio principus (kitos pagrindinės ritualo funkcijos: individo socializacijos, integruojanti, atstatanti)¹⁴.

Tyrime požiūris į šių laikų, modernumo ir globalizacijos diktuojamą socialinę situaciją yra grindžiamas Anthony'io Giddenso įžvalga, kad vadinamosios *vėlyvosios* modernybės aplinkoje fundamentalus kiekvienos veiklos komponentas yra *pasirinkimas* (Giddens 2000: 107). Vėlyvai modernybei būdinga *sekuliarizacija* – reiškiny, kai religija pašalinama iš viešojo gyvenimo ir nustumiami į privačią erdvę (Berger 2007).

Metodai. Papročiams apibūdinti pasirinktas *aprašomasis* metodas. Apdorojant tyrimui sukaupią medžiagą svarbus *analitinis* metodas. Aiškinantis ir komentuojant papročių paskirtis taikomas *interpretacinis* metodas. *Komparatyvistinis* metodas pasitelkiamas lyginant ekspedicijų metu įvairiuose etnografiniuose regionuose surinktą medžiagą, lauko tyrimo medžiaga lyginama su laidotuvių apeigas reglamentuojančiomis nuorodomis laidotuvių apeigybose (II d., 1966; LA 2004), Lietuvos Vyskupų Konferencijos instrukcijose (1996, 2004), patarimais katalikų laidotuvėms, esančiais *Liturginiame maldyne* (1968, 1984, 1992, 2007), nuorodomis katalikų liturgikos ir eschatologijos vadovėliuose (Kajackas 1998, Ratzinger 1996), – iš šių vadovėlių mokosi būsimi kunigai, o gautas žinias perduoda žmonėms mokydami ir per sielovadinę praktiką, formuoja žmonių pažiūras.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, tyrimų apžvalga, keturios dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai bei keturi priedai. Laidotuvės analizuojamos chronologine tvarka. Tyrinėjamas platus simbolinių veiksmų spektras – apeigos ir tradiciniai papročiai, praktikuoti XX a. pabaigoje ir kai kur neišnykę iki šiol, bei naujos jų modifikacijos. Todėl ne visiems papročiams ir apeigoms skiriama vienodai dėmesio: plačiau aptariamos liaudiškojo pamaldumo formos laidotuvėse, regioniniai, lokalūs ir iki šiol nenagrinėti papročiai bei tikėjimai, pagrindžiantys vienus ar kitus

¹⁴ Tyrime laikomasi požiūrio, kad psichoterapinė ir kitos È. Durkheimo nurodytos ritualo funkcijos nepakeičia ir nesusikerta su specifinėmis laidotuvių apeigų funkcijomis: išreikšti pagarbą velioniui ir suteikti jam pagalbą pereinant į pomirtinį gyvenimą, apsaugoti gyvuosius nuo galimo kenksmingo mirties (mirusiojo) poveikio, užtikrinti gyvenimo tąsą (Зеленин 1929; Лларіон 1992; Богатырѐв 1971, cit. iš Конобродська 2007: 38). Kita laidotuvių atliekamų apeiginių aktų paskirties klasifikacija: įveikti gyvenimo / mirties ribą siekiant padėti mirusiajam patekti į „kitą pasaulį; sutvirtinti gyvenimo / mirties ribą siekiant apsaugoti gyvuosius nuo mirties įsiveržimo; sukurti kontaktą per gyvenimo / mirties ribą siekiant užtikrinti protėvių siunčiamą perteklių ir vaisingumą. Visos šios trys funkcijos vienu metu atliekamos apeigos metu, tačiau viena iš jų paprastai vyrauja ir nulemia tam tikro akto pobūdį“ (Седакова 2004: 42–43).

apeiginius veiksmus. Kai kurie kultūriniai reiškiniai, siekiant geriau juos suprasti, poskyriuose aptariami visų laidotuvių apeigų kontekste. Diagramos iliustruoja pateikėjų apklausos duomenis apie tiriamą reiškinį dabartiniu metu. Užrašytuose atsakymuose atsiskleidžia subjektyvi pateikėjų nuomonė apie asmeninius gyvenimo įvykius, todėl jie priskiriami memoratams (Merkienė 2005a: 17; 2005b: 158), o jų duomenys rodo ir konkrečius vietinius savitumus, ir pateikėjų požiūrių skirtumus.

Pirmajame skyriuje apibūdinamas šiandieninis katalikų požiūris į mirtį, analizuojamas mirusiojo parengimas šarvojimui bei įkapės (apraga ir į karstą dedami daiktai). Tam tikruose poskyriuose apibūdinami būtini veiksmai, atliekami žmogui mirus, ir karstas kaip fizinė mirusiojo atskyrimo priemonė.

Antrajame skyriuje gvildinami šarvojimo patalpos sutvarkymo papročiai. Pirmuosiuose dviejuose poskyriuose apibūdinama giedojimo vieta, jos kaita, ant giesmininkų stalo dedamų daiktų simbolika ir paskirtis. Trečiajame – šarvonės įrengimas, daugiau dėmesio skiriama nenagrinėtai religinių ženklų temai bei mirusiojo portreto naudojimui laidotuvėse, – tai diskutuojama tema, kuri išplečiama remiantis užfiksuotais tikėjimais, be to, analizuojamas gėlių nešimo į laidotuves paprotys, žvakių paskirtis laidotuvėse. Ketvirtajame – domimasi veidrodžio dengimo, laikrodžio sustabdymo papročiais bei artimiesiems skirta vieta šarvojimo patalpoje.

Trečiajame skyriuje, kuriame aptariami budėjimo ir laidojimo apeiginiai veiksmai, susitelkiama į pranešimo apie laidotuves būdų kaitos, veismų budint prie mirusiojo bei vaišių analizę. Daugiau dėmesio skiriama giedojimui laidotuvėse: giesmininkų ir muzikantų tradicijoms, maldingoms praktikoms, giesmėms. Penktajame poskyryje laidojimo apeigų analizė pradedama liturginių apeigų pokyčių ir su jais susijusių papročių bei žmonių nuostatų kaitos apibūdinimu, išskiriamas kremuotų palaikų laidojimas, aptariami duobkasių ir karsto nešėjų veiksmai, laidotuvių eisenos (kolonos) sustojimo prie mirusiojo namų paprotys, lydėjimo ir laidojimo apeigos. Skyriaus pabaigoje analizuojami profilaktiniai papročiai.

Ketvirtajame skyriuje gilinamasi į minėjimų papročius: nagrinėjamos gedulingų pietų, gedulo ir mirties minėjimų (po mėnesio, po metų ir kt.) tradicijos.

Prieduose pateikiamas *klausimynas*, naudotas renkant etnografinę medžiagą, 18 nuotraukų, bei sąrašas vietovių, kuriose rinkta etnografinė medžiaga.

Tyrimo rezultatai

Atliktas tyrimas parodė, kad XX a. paskutinįjį dešimtmetį – XXI a. pradžioje Lietuvoje katalikų laidotuvių struktūra nepakito. Keičiasi tos struktūros elementai. Taigi laidotuvės yra ir konservatyvus kultūros reiškinys, ir paslanki, pokyčiams atvira apeigų sistema. Laidojimo paslaugas teikiančios įmonės yra linkusios palaikyti gyventojų pageidaujamus tradicinius

papročius, laidotuvių pokyčiai ir globalizacijos nulemtos tendencijos atsiranda laipsniškai. Laidojimo paslaugų komercializacija glaudžiai siejasi su laidotuvių estetizavimu ir papročių vienodėjimu.

Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje Lietuvoje yra vietovių, kuriose išliko lokalių papročių, išsaugotos (paprastai buvusio arealo ar šalies pakraščiuose) senųjų laidotuvių papročių liekanos. Regioniniu savitumu išsiskiria laidotuvių muzikantų tradicija vakarų Lietuvoje.

Katalikų laidotuvės Lietuvoje akivaizdūs maldingų praktikų bei pamaldumų regioninių ir lokalių tradicijų kontūrai. Giesmės yra integrali ir organiška laidotuvių dalis, turi savo vietą apeigose, žymi tam tikrą apeigų etapą, dažnai susilieja su apeigų scenarijumi. Yra du muzikavimo laidotuvėse sluoksniai – tradicinis ir šiuolaikinis. Pamaldumų raiška laidotuvėse ir mirusiųjų minėjimuose menksta dėl sekularizacijos poveikio.

Katalikų išpažįstamų sielos nemirtingumo ir mirusiųjų prisikėlimo tiesų interpretavimas su laidotuvėmis susijusiuose tikėjimuose gyvuoja kaip liaudiškojo religingumo apraiškos. Nūdienos kultūrai būdinga mirties baimė yra svarbus veiksnys, lemiantis gynybinių papročių gyvavimą, teigiamą staigios mirties vertinimą, mirusiųjų gražinimą, perdėtą optimizmą kalbant apie pomirtinę sielos būseną.

Katalikų bažnyčios poveikis liaudiškiems laidotuvių papročiams ketveriopas: 1) *Liturginio maldyno* nurodymai pasitarnauja išsaugant katalikiškas liaudies apeigas; 2) dalis laidotuvių elementų yra analogiški liturgijos elementams arba pateikėjai juos sieja; 3) vietinio dvasininko veiksmai, mokymas ir nuostatos turi įtakos liaudiškųjų papročių ir liaudiškojo pamaldumo išlikimui, kaitai bei nykimui, 4) atnaujintų *Laidotuvių apeigų* nurodymus liaudis pritaiko liaudiškiems laidotuvių papročiams bei savo nuostatoms.

Galima teigti, kad intensyvios globalizacijos laikmečiu laidotuvių tradicijos tęstinumą Lietuvoje sąlygoja laidotuvių elementų kaita taikantis prie gyvenamos sąlygų ir atsižvelgiant į Bažnyčios nurodymus.

Ginamieji teiginiai

XX a. paskutinįjį dešimtmetį – XXI a. pradžioje laidotuvių ir mirusiųjų minėjimų tradicija ir toliau perimama, t. y. derinamos senosios tradicijos ir nauji elementai:

- laidotuvių struktūra nepakito, keičiasi jos elementai;
- laidojimo paslaugas teikiančios įmonės yra linkusios palaikyti tradicinius laidotuvių papročius, atsiranda ir globalizacijos, vartotojiškos kultūros nulemtų tendencijų;
- yra regioninių ir lokalių savitumų, akivaizdūs maldingų praktikų bei pamaldumų regioninių ir lokalių tradicijų kontūrai, papročiai vienodėja;
- yra du apeiginio giedojimo sluoksniai – tradicinis ir šiuolaikinis;

- sielos nemirtingumo ir mirusiųjų prisikėlimo tiesų interpretavimas tikėjimuose gyvuoja kaip liaudiškojo religingumo apraiškos; nūdienos kultūrai būdinga mirties baimė lemia gynybinių papročių gyvavimą bei nuostatas mirties atžvilgiu;

Katalikų bažnyčios nurodymai, jų atnaujinimas, vietinių dvasininkų nuostatos turi nemažai įtakos katalikiškų liaudies papročių ir apeiginių veikslių išlikimui, pokyčiams bei nykimui.

Tyrinėjimų apžvalga

Tyrinėtojų darbus, kuriuose nagrinėjamos laidotuvių apeigos bei papročiai Lietuvoje, galima suskirstyti į dvi grupes. XX a. buvo aktyviai plėtojamose dvi lietuvių kultūros interpretacijos kryptys – pagoniškoji ir krikščioniškoji¹⁵ (Mardosa 2001). Šioje disertacijoje aktualus skirstymas pagal laikotarpius: vienai grupei priskirtini darbai, kuriuose analizuojami liaudiškieji laidotuvių apeigos bei papročiai iki XX a. vidurio, kitai – moksliniai tyrinėjimai, įskaitant užsienio autorių, kuriuose nagrinėjama XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios laidotuvių kultūra. Lyginant pasitelkiami rytų slavų, baltarusių ir lenkų laidotuves tyrinėjusių mokslininkų darbai, – pasirinkimas išplaukia iš tyrimo objekto: 6,7 proc. Lietuvos gyventojų sudaro lenkų, 1,2 proc. – baltarusių tautybės gyventojai, kurių dauguma yra katalikai. Be to, lauko tyrime buvo pastebėtas ir literatūroje nurodomas lietuvių ir slavų tautų laidotuvių panašumas. Vis dėlto stokojama konfesinių rytų slavų tautų laidotuvių tyrimų, o analizuodami liaudiškuosius papročius mokslininkai ne visada nurodo, kurią religiją išpažįsta jų tyrinėjamos vietovės gyventojai. Katalikų bažnyčios bei krikščioniškosios pasaulėžiūros poveikio liaudies kultūrai vertinimas mokslininkų darbuose skiriasi – ganėtinai priklausė nuo laikmečio tendencijų ir ideologinio konteksto. Nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio laidotuvių papročius ir nūdienos žmonių pasaulėjautą aprašančiuose darbuose laikomasi objektyvaus požiūrio į krikščionybės sukurtos kultūros realijas.

Jonas Basanavičius senovės lietuvių laidotuvių papročius analizavo remdamasis istoriniais šaltiniais, archeologine ir tautosakine medžiaga. Mokslininkas pabrėžė ir pagrindė lietuvių bei prūsų tikėjimą dvasios nemirtingumu, išryškino kelias jos nemirtingumo formas: nemarystę rojuje ar pragare (lot. *immortalitas simplex*), persimainymą į dievus (lot. *theomorphismus*), dvasių persimainymą į akmenis, medžius ir t. t. (lot. *metamorphosis*), atgimimą naujuose kūnuose (lot. *metaphychosis*), taip pat neesybės formą, kuri yra visiškas ir amžinas išnykimas

¹⁵ Jonas Mardosa analizuodamas ikikrikščioniškosios kultūros interpretacijas Lietuvos etnologijoje, nurodė, kad bendrai etnologinėje literatūroje vyrauja ikikrikščioniškosios lietuvių religijos prioriteto liaudies kultūroje akcentavimas bei iškelimas, bei įžvelgė tendenciją, kai ikikrikščioniškąjį klodą tyrinėtojai apibūdina remdamiesi vėlyva lauko tyrimų medžiaga (tuo metu aptariamą klodą jau funkcionavo krikščioniškojo fone). Todėl mokslininkas siūlė išskirti ne ikikrikščioniškąjį, bet liaudiškąjį papročių sluoksnį, kurio atskiri elementai gali būti atėję iš ikikrikščioniškojo laikotarpio, bet XIX–XX a. gyvavo tik kaip liaudiškojo pamaldumo pavyzdžiai (Mardosa 2001: 138, 134).

(Basanavičius 1998: 62). J. Basanavičius tyrinėjo ir senovines įkapes, *veidurnas, kapų paminklus* (Basanavičius 1970: 124–155, 272–357; 1998: 13–91).

Marija Gimbutienė laidojimo apeigas Lietuvoje tyrinėjo remdamasi archeologiniais šaltiniais, tautosaka (1963 (2004): 106–128) ir IX–XVII a. istoriniais šaltiniais. Autorė nurodė, kad požiūris į mirusįjį pakito laikotarpiu tarp akmens ir žalvario amžių, ypač mirusiuosius pradėjus deginti (1000 m. pr. Kr.): tuomet toliau gyvenančio gyvo mirusiojo vaizdinys buvo padalytas į kūną ir sielą, tikint, kad siela atsiskiria nuo kūno per tris dienas (Alseikaitė-Gimbutienė 1943: 54–55). M. Gimbutienė įrodė, kad laidojimo papročiai ir pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas kinta lėtai (Alseikaitė-Gimbutienė 1942: 11), o išnagrinėjusi sielos sampratą mūsų protėvių religijoje, mokslininkė nustatė, kad siela protėvių požiūriu buvo dualistinė (Alseikaitė-Gimbutienė 1947: 19–20).

Balys Buračas, tyrinėjęs mirusiųjų gerbimo papročius XX a. pradžioje, rašė, kad senovės laikų elementų juose yra, tačiau tų elementų randama tikrai gerai įsigilinus į liaudies papročius (Buračas 2004: 248).

Jonas Balys gilinosi į lietuvių liaudies pasaulėjautą, požiūrį į mirtį bei laidotuvių papročius, rašė, kad mirusiųjų kultas tarp baltų nebuvo išsivystęs, ir tikrai įsivyravus tikėjimui pomirtiniu vėlės gyvenimu skyrium nuo kūno (kažkur aukštai), imtasi būdų, padedančių vėlei lengviau atsiskirti nuo kūno žmogui mirštant (Balys 1966: 85). J. Balio teigimu, lietuviai didelės numirėlių baimės neturėjo, tačiau rūpinimuisi mirusiuoju visada buvo būdingas ir tam tikras atsargumas. Apskritai riba tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio neaiški – jie sudaro vieną bendruomenę. „Atgailaujančios sielos“ sąvoka ir pareiga padėti atgailą atliekančioms vėlėms susiformavo krikščionybės poveikyje (Balys 1948: 200).

Vacys Milius, taikydamas istorinį metodą, analizavo maisto vartojimą laidotuvėse, pabrėžė vaišių papročių degradaciją: per pastaruosius keturis šimtus metų maisto vartojimas laidotuvėse iš apeiginio-buitinio reiškinių virto buitiniu (Милюс 1990: 227).

Dalia Urbanavičienė, remdamasi istoriniais šaltiniais ir lyginamąja medžiaga, tyrinėjo apeiginių judesių (šokio), kaip pagalbos mirusiajam, reikšmę senovės lietuvių laidotuvėse. Anot mokslininkės, dvasios nemirtingumas buvo laikomas amžinos gyvybės šaltiniu, o juo tikėdami lietuviai vaisingumo prašė iš pomirtiniam pasauliui priklausančių dievybių ir vėlių (Urbanavičienė 1992: 19).

Gintaras Beresnevičius, vadovaudamasis istoriniais šaltiniais ir literatūra, apibūdino protėvių kultą, išlikusį šventiniuose vėlių maitinimo papročiuose. Tyrime jis akcentavo, kad šventasis laikas yra ypatingo, amžino laiko dimensija, kuriame mirusiųjų nėra – ir gyvieji, ir mirusieji yra viename laike, o gyvieji pripažįsta mirusiųjų gyvumą, švenčių metu juos vaišindami (Beresnevičius 1996: 16). Taikydamas religijos fenomenologijos metodą,

G. Beresnevičius išnagrinėjo lietuvių tautosakoje egzistuojančią sielos sampratą pasauliniame sielos sampratos kontekste ir atskleidė, kad nemirtingumo principas žmoguje įsivaizduojamas kūniškai (Beresnevičius 1995).

Arūnas Vaicekuskas gilinasi į nekrokulto apraiškas kalendorinėse apeigose ir nustatė, kad kaimo bendruomenė niekada nebuvo praradusi ryšio su archajiškiausiais tautos genetinio substrato sluoksniais: dar XX a. pirmojoje pusėje agrariniai papročiai funkcionavo mirusių protėvių semantiniame lauke (Vaicekuskas 1999: 150).

Rūta Giedrienė domėjosi senojo nekrokulto apraiškomis XX a. lietuvių kapinėse ir jų priežiūros papročiuose (Giedrienė (1977) 2004). Ji aptarė nusistovėjusias laidojimo papročių apeigines išraiškas, informacijos priemonių (kalbos) funkcijas laidotuvėse ir vizualinius-akustinius ženklus, nurodė, kad plečiantis urbanizacijai niveliuojasi regioniniai papročiai ir klostosi nauji – profesiniai (Giedrienė 1981), kūrė pilietinių laidotuvių ir mirusiųjų pagerbimo ceremonialą (Čepienė, Giedrienė 1969), analizavo ir iškėlė ikikrikščioniškųjų tikėjimų liekanas laidotuvių papročiuose (Giedrienė 1979).

Pranė Dundulienė rašė, kad patys išsamiausi yra etnografiniai šaltiniai. Jais remdamasi ji analizavo lietuvių mirties sampratą, šermenų, laidotuvių ir gedulo papročius nuo seniausių iki dabartinių laikų, bet, deja, neišryškino jų pokyčių per laiką (Dundulienė 1982, 1990, 1991). Etnologė pabrėžė, kad per ilgus amžius susiklostę ir susipynę laidotuvių papročiai išliko iki sovietinio laikotarpio, kuriuo jie buvo nuosekliai ir griežtai naikinami. P. Dundulienės teigimu, laidotuvių apeigose ilgai išsilaikė nekrokulto elementai, visuotinai tikėta vėlių kenksmingumu gyviems artimiesiems, todėl buvo naudojama daugybė apsaugos priemonių. Be to, stengtasi apeigomis, aukomis, maldomis pasitelkti vėles gyvųjų gerovei (Dundulienė 2002: 241–243).

Angelė Vyšniauskaitė, remdamasi istoriniais šaltiniais, medžiaga apie liaudies tikėjimus ir ankstesne literatūra, sukūrė sintetinį lietuvių liaudies laidotuvių ir minėtuvių papročių vaizdą (Vyšniauskaitė 1964, 1995, 2008). 1961 m. išleista studija *Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais* iki šiol lieka vienu nuodugniausių tokio pobūdžio tyrinėjimų. Darbe autorė netiesiogiai nurodė, kad XX a. 6-ajame dešimtmetyje buvo praktikuojamos krikščioniškos, bažnytinės laidotuvių apeigos, tačiau akcentavo išlikusias senojo lietuvių tikėjimo ir protėvių kulto liekanas: ryškiausiai jos reiškiasi per veiksmus, kuriais siekiama palengvinti ligonio mirtį, mirusiojo baimę, jo aprūpinimą pomirtiniam gyvenimui ir mirusiojo globos meldimą (Vyšniauskaitė 1961: 157). Kituose darbuose etnologė nagrinėjo ritualinio gėrimo paprotį laidotuvėse (Vyšniauskaitė 1989), liaudišką mirties sampratą (Vyšniauskaitė 1993). Be to, ji yra teikusi siūlymų civiliam laidotuvių ceremonialui įprasminti (Vyšniauskaitė 1987), kuriuose pabrėžė, kad naujo papročio formavimasis yra ilgas, gilus ir sudėtingas procesas, nurodė, kad religinis sinkretizmas buvo viena svarbiausių priežasčių, nulėmusių su

senaisiais protėvių kulto ir magijos tikėjimais susijusių bruožų išlikimą laidotuvėse, ir skatino laidotuvių tradicijoje išlaikyti tai, kas rodo gyvųjų pagarbą mirusiojo atminimui papročiuose (Vyšniauskaitė 1967: 70–71). Šie tyrinėjimai ir jų laikmetį atitinkantis pateikimas pasitarnavo išsaugojant laidotuvių papročius XX a. 7–8 dešimtmečiuose pradėtose įrengti specialiai šarvojimui skirtose patalpose. Etnologė skyrė dėmesio etninių ir vietinių reiškinių savitumui ir jų pokyčiams per laiką; šia kryptimi buvo vykdomi ir kiti mokslininkų tyrimai.

Irma Šidiškienė, pasitelkdama literatūrą bei rankraštynuose saugomą etnografinę medžiagą, išnagrino lietuvių gedulo atributus (Šidiškienė 1991) ir lietuvių įkapių kaitą XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje, jų paskirtį, parengimą ir panaudojimą. Autorė rašė, kad įkapių kaitai didelį poveikį darė Bažnyčios skelbiamos nuostatos (Šidiškienė 1993: 69).

Rasa Račiūnaitė siekė atskirti pagoniškuosius ir krikščioniškuosius gimtųjų, vestuvių ir laidotuvių papročių elementus (Račiūnaitė 1997a). Žmogaus gyvenimo tarpsnių perėjimo ritualus ji apibūdino kaip tam tikrą hierofaniją (Račiūnaitė 1997b), kaip krikščioniškas vertybes išskėlė kaimo bendruomenės solidarumą bei jo raiškos formas laidotuvėse (Račiūnaitė 2003). Etnologė, be kitų šeimos papročių, nagrinėjo ir kai kurias XIX a. pabaigos ir XX a. vidurio laidotuvių papročius: prausimą, įkapes, apraudojimą, giedojimą, giesmes, duonos auką, šarvojimo vietos išardymą ir gedėjimą, nurodė papročių paskirtį: padėti mirusiajam lengviau pereiti iš vieno statuso į kitą, apsaugoti gyvuosius nuo galimo neigiamo mirusiojo poveikio, psichoterapinę (Račiūnaitė 2002).

Edita Korzonaitė nagrinėjo mitologinių sakmių, tikėjimo bei kai kurių laidotuvių papročių sąveikos dėsningumus (Korzonaitė 2000, 2003a, 2003b). Autorė laikėsi nuomonės, kad archajiški vaizdiniai yra glaudžiai susiję su krikščioniškomis nuostatomis, o senieji tikėjimai, kaip reliktai, pastebimi ir mūsų laikų žmonių elgesyje bei galvosenoje (Korzonaitė 2002: 3).

Radvilė Racėnaitė apibendrino žmonių požiūrį į mirties reiškinius: mirtį provokuojančius ir pranašaujančius ženklus, o mirties problematiką tautosakos kūriniuose analizavo laidotuvių papročių kontekste (Racėnaitė 2001, 2002) bei nurodė, kad žmonių požiūris į likimą ir mirtį išreiškia liaudiškąją būties filosofiją, todėl jo pažinimas yra aktualus (Racėnaitė 2005:148).

Daiva Vaitkevičienė ir Vykintas Vaitkevičius straipsnyje apibendrino 1996–1997 m. kraštotyrimų ekspedicijų metu Dieveniškėse užrašytus pasakojimus bei tikėjimus apie mirtį ir laidotuves, daugiausiai dėmesio skyrė seniesiems mirusiųjų paminėjimo – *Dziedų* papročiams, taip pat paskelbė surinktus aprašus ir tekstus (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998).

Laidotuvių apeigas Pelesoje, taikydama semiotinių opozicijų metodą, tyrinėjo Lidija Nevskaja. Mokslininkė aptarė XX a. 8 dešimtmetyje stebėtina išlikusią laidotuvių apeigų struktūrą bei detalių gausą šiame krašte, bendrą abiem (lietuvių ir baltarusių) tautoms. Autorė pabrėžė, kad archajiniai laidotuvių apeigų fragmentai yra ambivalentiški, teigė, kad perėjimas

apeigose išreiškiamas kelio motyvu, ir išskyrė būdingus mirusiųjų minėjimų vaišių bruožus: perteklių ir dosnų vargšų apdovanojimą (Невская 1980).

Taigi mokslininkų darbuose vienaip ar kitaip iškeliamas Katalikų bažnyčios poveikis liaudiškiems laidotuvių papročiams, išskiriamos tradicinių laidotuvių papročių funkcijos (suteikti mirusiajam pagalbą, apsaugoti gyvuosius nuo galimo kenksmingo mirusiojo poveikio, pelnyti mirusiojo globą), iškeliamos krikščioniškų nuostatų ir senųjų tikėjimų sąsajos bei su senaisiais tikėjimais susiję laidotuvių elementai.

XXI a. pradžioje padaugėjo lokalių laidotuvių papročių tyrinėjimų monografijose, kuriose autoriai analizavo ankstesnius tų vietovių papročius ir tikėjimus, daugiau ar mažiau dėmesio skyrė pastebėti papročių kaitai apibūdinti (Kasarskaitė 1995, 1996; Vaicekauskas, Vaicekauskienė 1999; Paliukevičiūtė 2000; Kiršinaite 2003, 2006, 2010; Imbrasienė 2009). Be to, nagrinėjami ir už šalies ribų gyvenančių lietuvių papročiai, o tyrėjai iš Lenkijos domisi lenkiškai kalbančių Vilniaus krašto gyventojų laidotuvių papročiais.

Irena Regina Merkienė, išnagrinėjusi tikėjimo vėlėmis pavidalus pietryčių Latvijos lietuvių memoratuose, atskleidė, kad tikėjimai vėlėmis, XX a. įvairiai poveikti, amžiaus pabaigoje krašte buvo sudėtinė liaudies religijos dalis (Merkienė 2002: 234). Kitame straipsnyje autorė tyrinėjo tikėjimą pomirtiniu gyvenimu ir pietryčių Latvijos lietuvių laidotuvių papročius, kai kuriems iš jų suteikė savitus pavadinimus: atsisveikinimas su velioniu, kelias į kapus, velionio žmogiškumo ženklai (įkapės), vėlių maitinimas ir gyvųjų vaisės. Etnologė pastebėjo visuomenės susvetimėjimo bei pasaulio sekuliarizacijos poveikio sukeltą ir plintančią tendenciją laužyti tuos bendruomeninius papročius, kuriuos formavo teistinio pasaulio sutvirtinta visuotinės lygybės mirties akivaizdoje idėja (Merkienė 2005b: 174). Straipsnio *Mirties etika Lietuvos kaimo kultūroje* išvados mokslininkė pažymėjo, kad ikikrikščioniškojo baltų tikėjimo likučiai tapo krikščioniškosios kultūros dalimi ir funkcionavo liaudies religijoje, krikščioniškoji pasaulėvoka atskyrė gyvuosius nuo mirusiųjų, pastariesiems suteikdama pomirtinę būseną, kurią maldomis gali pagerinti šeima ir bendruomenė, – ši nuostata reglamentavo kaimo etiką – mirusieji buvo laidojami atsižvelgiant į jų išpažintą tikėjimą. XX a. antrojoje pusėje nusilpę bendruomeniniai ryšiai kaime lėmė, kad visus laidotuvių rūpesčius perėmė šeima (Merkienė 2005a: 36–37). Mokslininkė tyrė, kaip šiaurės Lietuvoje pasikeitė šeimos ir bendruomenės santykiai su anapilin išeinančiu ir išėjusiu jos nariu, nurodė, kad nauji papročiai susipina ir susilieja su tradicinėmis elgesio normomis (Merkienė 2007: 159). Apibendrintas savo tyrimų išvadas etnologė pateikė *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedijoje* (Merkienė 2011).

Varšuvos universiteto Etnologijos ir kultūrinės antropologijos katedros studentai ir dėstytojai, ekspedicijose surinkę medžiagos apie laidotuvių papročius Vilniaus krašte, ją paskelbė straipsnių rinkinyje: Braun, Krzysztof (red.), *Chata Wileńska*, 2001. Monika

Mossakowska rašė apie laidotuvių apeigas, Maria Kwiecień – apie mirtį pranešančius sapnus, Bogusława Marszałik – apie giedojimo reikšmę Vilniaus krašto laidotuvių apeigose. Marii Kwiecień-Przekorzyńskiej darbą *Prijaukinta mirtis*, parašytą Varšuvos universitete remiantis Vilniaus krašte 1999–2001 m. surinkta medžiaga, Lietuvos spaudoje pristatė Vitalis Masenas (2007). Autoriai gana plačiai aprašė gyvuojančių archajiškų laidotuvių papročių formas, apibūdino kai kurias jų kaitos tendencijas.

Baltarusijos teritorijoje esančių lietuviškų kaimų laidotuvių papročius tyrė Angelė Vyšniauskaitė (2002), Juozas Kudirka (1998), Juozas Maceika (1998). Remdamasi lietuvių etninėje anklavoje už Lietuvos Respublikos ribų ekspedicijose surinkta etnografinė medžiaga, šermenų ir laidotuvių tradicijų kaitą Punsko ir Seinų krašto lietuviškuose kaimuose išnagrinėjo Katarzyna Korzeniewska. Ji nustatė, kad šermenų ir laidotuvių apeigų kaita siejasi su liaudies tradicinės kultūros, kaip reiškinių, nykimu bei atspindi oficialiosios ir liaudiškos religijos santykį, pagal kurį oficialioji religija visiškai dominuoja. Autorė pastebėjo, kad šermenų ir laidotuvių atributika pasiskirsto į religinę prasminę ir dekoratyviąją desakralizuotą, o giminystės ryšiai tampa kur kas svarbesni už kaimynystę (Korzeniewska 1995: 18, 1997: 65).

Nijolė Marcinkevičienė nagrinėjo XX a. pabaigoje Lietuvos žmogui būdingą mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratą bei jų raišką laidotuvių papročiuose (Marcinkevičienė 1997).

Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė monografijoje *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje (XX a. – XXI a. pradžia)* pabrėžė XXI a. pradžioje išryškėjusį laidotuvių individualizmą, sekuliarizaciją ir įvairių kultūrų sinkretizmą, nurodė, kad, veikiamos vartotojiškos visuomenės vertybių ir racionalaus požiūrio į mirtį, papročių funkcijos kinta: ritualinė virsta psichoterapine ir estetinė funkcijomis, religinė – estetinė, trumpėja apeigos (Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 144–145).

XXI a. pradžioje mokslininkai skiria dėmesio muzikavimui ir liaudiškojo pamaldumo raiškai katalikų laidotuvėse. Trijų muzikinės kultūros sluoksnių, kuriuos sieja viena intencija – deramai išlydėti mirusįjį, sandūrą lietuvių mirusiųjų pagerbimo apeigose Aušra Žičkienė apibūdino kaip tiesioginę nepertraukiamą laidotuvių muzikos tradicijos tąsą (Žičkienė 2004: 81). Rūta Žarskienė nagrinėjo muzikavimo pučiamaisiais muzikos instrumentais laidotuvėse Žemaitijoje istoriją bei dabartį, *Kalvarijos kalnų* ir pirmųjų lietuviškų giesmynų istoriją (Žarskienė 2012).

Alfonsas Motuzas analizavo Kalvarijų *Kryžiaus kelių* apvaikščiavimo tradicijas Lietuvoje, taip pat šermenyse (Motuzas 1998), skyrė dėmesio laidotuvių apeigoms, giedojimo tradicijai laidotuvėse (Motuzas 2000a). Žemaitijos šermenų apeigų tradicijos ypatumus apibūdino Saulius Stumbra. Jis lygino liaudies atliekamas tradicines ir dabartines šermenų apeigas, aptarė kaitos priežastis, dabartines šermenų apeigas palygino su atnaujintų *Laidotuvių apeigų* reikalavimais, o kiekvieną pokytį vertino kaip probleminį reiškinį (Stumbra 2011). Eglė Alenskaitė apibūdino Suvalkijai būdingo giedojimo, taip pat šermenyse, tradicijos kaitą, giedojimo erdvės pokyčius ir

šių procesų reikšmę (Alenskaitė 2012). *Valandų už mirusius* kilmę, jų giedojimo arealą Dzūkijoje bei giedojimo tradiciją nagrinėjo Laura Žygaitė (2004). Apie graudaus turinio, romansų maniera sukurtų giesmių vertę ir funkcionavimą laidotuvėse Dzūkijoje rašė Bronė Stundžienė (2003: 22–23; 2009: 79–80). Vilniaus krašto lenkų kalba giedamas laidotuvių giesmes tyrinėja Kristina Syrnicka. Darbuose ji parodė lenkiškų ir lietuviškų katalikų laidotuvių giesmių repertuaro bei giesmių tekstų panašumus: senųjų ir naujesnių, kurių autoriai, kaip spėjama, yra patys giesmininkai. Panašūs ir giesmynai – dėl spausdintų šaltinių trūkumo giesmininkai naudojami ranka rašyti rinkiniai (Syrnicka 2008, 2009a). Filologė tyrinėjo giesmių pobūdį bei kilmę (Syrnicka 2005), išaiškino, kad naujos laidotuvių giesmės gali būti giesmių ir raudų tarpinė grandis (Syrnicka 2009b).

Lyginamajai analizei svarbūs darbai, kuriuose nagrinėjamos slavų laidotuvės, ritualo tyrimuose išryškunami archajiškų papročių paskirtis bei formos. Natalija Veleckaja pabrėžė baltų, prūsų ir senovės slavų pasaulėžiūros ir ritualo panašumą. Laidotuvių ritualo paskirtis – užtikrinti perėjimą į „anapusinį pasaulį“, įvesdinti į protėvių bendruomenę. Ikirikščioniškų laidotuvių apeigose svarbiausias buvo socialinis aspektas – bendruomenės susitelkimas prie mirusiųjų. Jo formas (giedojimą, vaišinimąsi alkoholiniais gėrimais) lėmė senojo sluoksnio išlikimo laipsnis. Vėliau bendruomenės solidarumas įgavo krikščionišką prasmę (Велецкая 2003: 159–162). V. I. Eremina senovės slavų šeimos ciklo ritualą tyrinėjo remdamasi Arnoldo van Gennepo perėjimo apeigų teorija. Remdamasi įvairiais šaltiniais autorė siekė nustatyti, koks buvo ritualas jo produktyvaus funkcionavimo metu. Mokslininkė spėjo, kad mirusiųjų baimės idėja, kuri pritemdė protėvių kultą, atsirado, kai slavai persikėlė į kitų genčių gyvenamas žemes su jose palaidotais tų genčių mirusiais. Ši baimė – ne mirties, o mirusiųjų baimė – ilgas amžius motyvavo griežtą ritualo nuostatų vykdymą, o laidotuvių apeigos įgavo apsauginę funkciją. (Еремина 1991: 40).

Į rytų slavų papročius gilinęs Dmitrijus Zeleninas pastebėjo, kad XIX a. visų rytų slavų tautoms buvo būdingi archajiniai laidotuvių apeigų bruožai (Зеленин 1991: 345). Albertas Baiburinas, analizuodamas rytų slavų perėjimo apeigas, parodė, kad apeiginis simbolis, tiksliau – manipuliacija juo, perduoda pagrindinę idėją, kuri yra ribos įveikimas (tarp savo ir svetimo, gyvo ir mirusiojo, seno ir naujo ir pan.) Ganėtinai dažnai toks perėjimas suvokiamas kaip pasikeitimo su kitu pasauliu rezultatas. Būtent tai nurodo tokie veiksmai kaip minėjimų vaišės, kurių dėka mirusysis tampa anapusiniu buvusios šeimos globėju (Байбури́н 1993).

Rusijoje XX a. pabaigoje buvo pradėti etnolingvistiniai etnologijos ir folkloristikos mokslo tyrinėjimai. Olga Sedakova rytų ir pietų slavų (stačiatikių) laidotuvių apeigas išnagrino sujungdama tris jų sudėtines dalis: mentalinį planą (liaudies tikėjimus), ritualinį planą (tradicines laidotuvių apeigas) ir verbalinį planą (kalbinius jų paaiškinimus). O. Sedakova

išskyrė dvi pagrindines šio komplekso temas: kelio ir dalios, jas analizavo etnolingvistų tyrimams tradiciniais būdais: per veiksmų kodą (apeigos kaip kelias, perėjimas), veikėjų kodą (apeigų dalyvių suskirstymas į atstovaujančius gyviesiems ir mirusiesiems) ir jų verbalinį kodą, t. y. apeigų terminologiją, frazeologiją ir apeigoms naudojamus tekstus (Седакова 1990, 2004).

Polesės laidotuvių apeigas, kaip verbalinį ir neverbalinį tekstą, etnolingvistiniams tyrimams būdingais metodais analizavo Valentina Konobrodskaja (Конобродська 2007).

Baltarusių laidotuvių apeigas nagrinėjo Janka Krukas ir Oksana Kotovič. Jų požiūriu, papročius svarbu ne tiek aptarinėti, kiek taikyti, todėl autoriai laidotuvių papročius pateikė kaip taisyklių rinkinį, siekdami šių laikų žmogui padėti susiorientuoti laidotuvėse (Крук 2000; Крук, Котович 2005, 2009). Irina Kazakova, rašydama apie baltarusių laidotuves ir minėjimus, aptarė būdus, kuriais prie mirusiojo buvusius daiktus burtininkai panaudodavo siekdami pakenkti gyviesiems (Казакова 1995).

Tatjana Bernštam, remdamasi XIX–XX a. pradžios perėjimo apeigų analize, lygino rusų, baltarusių ir ukrainiečių liaudiškos krikščionybės (pravoslavų) simbolizacijos patirtį bei nustatė, kad perėjimo apeigose dominuoja krikščioniški ir sukrikščioninti sluoksniai – jų pagrindu išsivystė liaudiškasis tikėjimas, jų veikiamos transformavosi senosios apeigos ir mitologija (Бернштам 2000).

Andrzejus Brenčas tradicinės lenkų laidotuvių apeigas nagrinėjo kaip perėjimo apeigas, kurių metu pereigos apeigoms būdingas tris fazes pereina ir lokali bendruomenė. Mirusysis atskiriamas keliais etapais; kitą kompleksą sudaro apeigos, kuriomis siela parengiama pereiti į mirusiųjų pasaulį (marinimo, kūno sutvarkymo apeigos), tikint, kad mirusysis kitame pasaulyje turi tokį pat statusą kaip ir turėtų šiame pasaulyje. Atskirtas nuo gyvųjų pasaulio mirusysis nebūtinai priklauso mirusiųjų pasauliui, ir apeiginiai veiksmai būdavo atliekami iki gedulo pabaigos. Mokslininkas pabrėžė komunikacinę ritualo funkciją (Brenz 1987).

Aktualūs yra lenkų mokslininkų atlikti liaudiškojo giedojimo laidotuvėse tyrimai. Lenkijoje laidotuvių apeigose ištariamus-išgiedamus žodinius-muzikinius tekstus bei laidotuvių giesmes, atsižvelgdamas į jų intencijas, suklasifikavo Janas Adamowskis (Adamowski 1994). Krystyna Turek domėjosi liaudies papročiais, apeigomis ir katalikų laidotuvių giesmėmis Kalnų Slanske (Turek 1993), taip pat šiuolaikinėmis atsisveikinimo su mirusiais formomis – atsisveikinimo kalbomis. Ji nurodė, kad liaudiški apeiginiai aktai, susiję su žmogaus gyvenimo pabaiga, išlieka svarbus ir reikšmingas religinis, kultūrinis ir paprotinis reiškinys. Mokslininkė akcentavo, kad budėjimas prie mirusiojo, funkcionavęs kaip savarankiškas ir nuo religijos nepriklausomas reiškinys, kilęs iš tolimos tradicijos, pastaruoju metu tampa reliktu ir nyksta. Šiandieninis apeigų regresas siejasi su urbanizacija, o žmonių veiksmai, tiek tradiciniai, tiek inovacijos, yra daugiafunkciai – atlieka komunikacinę, informacinę, sutelkiančią ir terapinę

funkcijas (Turek 2005: 825, 828). Istorinius, genetinius, funkcinis, klasifikacinius giedojimo laidotuvėse ir giesmių aspektus tyrinėjo Jacekas Kolbuszewskis. Anot jo, religinės giesmės laidotuvėse užėmė „tuščią vietą“, atsiradusią, kai Katalikų bažnyčia uždraudė laidotuvėse giedoti „pagoniškas“ giesmes (Kolbuszewski 1996: 24).

Philippe'o Ariès'o knygoje *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, be kitų klausimų, nagrinėjo ir laidojimo apeigų raidą istorijoje, šarvojimo, gedulo papročių bei kai kurių gedulinių liturginių apeigų raidą Vakarų kultūroje, įvardijo moderniaisiais laikais atsiradusį *kapo ir prisiminimų kultą*. Apsilankymas kapinėse – vienintelė religijos apraiška, bendra visų tikėjimų tikintiesiems ir netikintiesiems, nes tai – *prisiminimo*, susijusio su kūnu ir kūniškąja išore, *kultas*, kai prisiminimais mirčiai suteikiamas nemirtingumo atspalvis (Ariès 1993: 196–197).

XXI a. pradžioje Rusijos etnologus domina pokyčiai, atsirandantys, kai laidotuvių apeigos pritaikomos prie rinkos ekonomikos. Ana Sokolova išanalizavo laidojimo apeigų, susijusių su pagrindiniais perėjimo apeigų etapais Vladimiro srities rajonuose, ir esamą situaciją apibūdino kaip tarpininko (ritualinių paslaugų įmonių) vykdomą laidotuvių ritualo pakeitimą, nederinant jį su tradicija (Соколова 2011). Irina Kremliova, ištyrusi laidotuvių apeigų transformacijos procesus Tambovo ir Riazanės srityje, nustatė, kad rusų laidotuvių apeigos, nežiūrint socialinio gyvenimo pokyčių, išsaugojo regionui būdingą tradiciją iki mūsų dienų (Кремлева 2008). Jekaterina Moisejeva ritualines paslaugas apibūdino kaip savotišką kompromisą tarp sakralumo ir profaniškumo, o analizuodama liaudyje atsiradusius draudimus, kurie lydi rinkos sandorius, parodė, kaip ritualo taisyklės transformuojasi į paslaugų rinkos taisykles (Моисеева 2010). Marina Eliutina ir Svetlana Filipova domėjosi ritualinių paslaugų vystymosi kryptimis: komercija, diferenciacija, profesionalėjimu, stratifikacija. Šiame fone atnaujinamos senosios laidotuvių praktikos ir atsiranda naujų (Елютина, Филиппова 2010). Taigi galima išvada, kad skirtinguose regionuose skiriasi ritualinių paslaugų įmonių veiklos pobūdis bei jų poveikis liaudiškiems papročiams, nėra vienodas ir mokslininkų požiūris į vykstančius reiškinius.

Apibendrinant trumpai pristatytus mums aktualius tyrimus galima konstatuoti, kad mokslinėje literatūroje mirties ir laidotuvių tema nagrinėjama keliomis kryptimis: senieji laidojimo ritualai, liaudiškojo pamaldumo raiška laidotuvėse, laidojimo paslaugų industrija, be to, yra tyrimų, sutelktų į papročių kaitą. Laidotuvių apeigoms analizuoti mokslininkai pasitelkia perėjimo apeigų teoriją¹⁶ ar bent kai kuriuos jos aspektus.

¹⁶ *Les rites de passage* teorijos aktualumą šeimos papročių tyrinėjimui parodo ir naujausi mokslininkų tyrimai – 2011 m. Tartu universitete apginta disertacija *Marių šeiminio ciklo apeigos perėjimo apeigų kontekste (rytų marių pavyzdys)* (Ямурзина 2011).

1. POŽIŪRIS Į MIRTĮ IR MIRUSIOJO PAŠARVOJIMAS

Laidotuvių apeigos susideda iš elementų sekos. A. Vyšniauskaitė (1961: 133, 1964: 513) išskyrė keturias jų grupes: 1) ligonio sarginimas ir marinimas; 2) mirusiojo pašarvojimas ir budėtuvės; 3) laidotuvės; 4) mirusiųjų minėjimai. Tyrime ši klasifikacija išplečiama, antrajai grupei priskirti elementai išskaidomi į tris grupes, o laidotuvių eiga nagrinėjama tokia tvarka: 1) ligonio marinimas; 2) mirusiojo kūno sutvarkymas; 3) jo pašarvojimas; 4) budėjimas prie mirusiojo; 5) laidojimas; 6) mirusiųjų minėjimai. Pirmajame poskyryje marinimo papročių pokyčiai atskleidžiami analizuojant pateikėjų požiūrį į mirtį (mirimą), antrajame nagrinėjami veiksmai, atliekami žmogui mirus. Juos atlieka bendruomenės (šeimos, giminės, kaimynų) atstovai, o tyrinėjamu laikotarpiu – laidojimo paslaugas teikiančios įmonės. Apeigoms apipavidalinti naudojamos fizinės priemonės – karstas, apranga. Įkapsės aptariamose trečiajame poskyryje. Papročiai tiesiogiai siejasi su materialiniu gyvenimo būdu ir dvasiniu pradū – tikėjimais (Merkienė 2011: 192). Senojoje lietuvių pasaulėjautoje velionis ir jo vėlė buvo suvokiami kaip nedaloma visuma, kuriai svarbūs žemiškieji patogumai, pomėgiai ir judėjimo laisvė (Merkienė 2007: 157); šio tikėjimo apraiškų užfiksuota ir tyrinėjamu laikotarpiu.

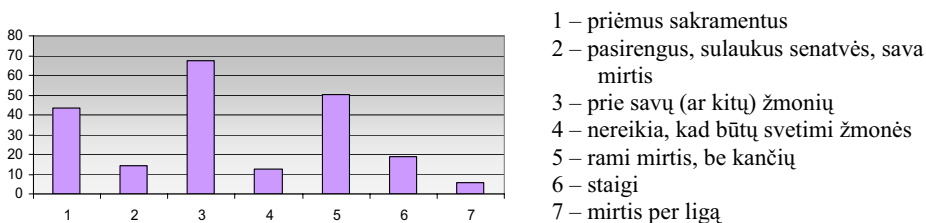
1.1. Mirties samprata

Požiūrio į mirimo problemą gvildenimas disertacijoje – tai bandymas iš kitos perspektyvos pažvelgti į marinimo temą, kurią mokslininkai (Račiūnaitė 2002: 121; Kasmauskas 2002: 97–98; Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 135) nagrinėjo remdamiesi Philippe'o Arieso (1993) įžvalgomis. Būdinga tai, kad pateikėjai apie mirimą kalba ne kaip apie teorinį dalyką, o kaip apie įvykį, kurį kiekvienas sieja su savo patirtimi marinant artimus žmones. Asmeninės patirtys koreguoja mirties sampratą. Antra, asmens požiūris į mirtį siejamas su jo paties mirtimi – tarsi projektuojama savosios mirties valanda. Trečia, mirtis apmaštoma katalikiškosios mirties sampratos kontekste. Katalikų mokymą apie mirtį žmonėms primena ir aktualizuoja liturginėse laidotuvių apeigose skaitomos maldos bei Šventojo Rašto skaitiniai. Išskiriami keli kertiniai Naujojo Testamente mokymo apie mirtį aspektai: 1) žmogaus mirtis yra nuodėmės pasekmė: visi žmonės turi mirti, kadangi Adomas, pirmasis žmogus, nusidėjo; 2) Jėzus Kristus savo mirtimi ant kryžiaus nugalėjo mirtį, dabar ji yra vartai į amžinąjį gyvenimą tiems, kurie miršta Kristuje; 3) po mirties žmogus stoja į asmeninį teismą; 4) mirusieji bus prikelti ir teisiami antrojo Kristaus atėjimo metu; 5) mirtis nuodėmei yra gimimas amžinajam gyvenimui – ji reiškiasi per egoizmo nugalėjimą, per pasiaukojimą ir artimo meilę, taigi per savęs atsižadėjimą siekiant atrasti tai, kas aukštybėse (Kramer 2006: 170–177). Skaistinančias kančias lemia kaltumo dimensija, kuri skiria mirusįjį nuo Kristaus (Kavaliauskas 2011: 88–89). *Katalikų*

Bažnyčios Katekizme teigiama panašiai: mirtis, viena vertus, yra natūrali žmogaus gyvenimo pabaiga, tačiau tikėjimo akimis ji yra „atpildas už nuodėmę“. Kadangi mirtis priešinga Kūrėjo planams, ji yra „paskutinis priešas“, kurį reikia nugalėti. Teigiamą prasmę mirtis įgijo Kristaus dėka, dabar ji žmogui tampa gyvenimu. Esminė katalikiškosios mirties sampratos naujovė yra tai, kad per Krikštą krikščionis jau yra sakramentiniu būdu „miręs su Kristumi“, kad pradėtų naują gyvenimą. „Mirimą su Kristumi“ užbaigia fizinė mirtis (KBK 1996: 216–217). Tikinčio žmogaus laikysenos mirties akivaizdoje idealas išplaukia iš Šventojo Rašto mokymo: sekdami Kristaus, kuris prisiėmė mirtį, pavyzdžiu katalikai mirtį priima klusniai ir nuolankiai. Mintis apie mirtį ir Dievo teismą negąsdina tų, kurie įpratę save teisti Dievo akivaizdoje. Pabaigus gyvenimo kelionę laukia susitikimas su savaisiais, mirusiais Dievo malonėje, o dangaus džiaugsmas yra didesnis, negu juos galima įsivaizduoti (Skurkis 1987: 94–95).

Nijolė Marcinkevičienė (1997: 19), išnagrinėjusi mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratą XX a. pabaigoje, teigė, kad Lietuvoje daugelis pagyvenusių žmonių realiai žvelgia į mirties faktą – kaip persikėlimą į kitą pasaulį, kitą gyvenimą. Atliktas tyrimas rodo, kad XXI a. pradžioje minėta nuostata būdinga religingiems asmenims. Kunigas (80 m.) iš Šilutės kaip pavyzdį pateikė mintis iš vienuolių pokalbio: „Kaip Kriauciūnaitė Teodora sakė, – Garuckas¹⁷, rodos, paklausė, kaip tu, sese, žiūri į mirtį. – Va, man mirtis yra, kaip pereiti iš to kambario į aną, tas pats. Aš čia gyvenu, ir čia mano gyvenimas, tik bus kitoj formoj, kitoj plotmėj“ (1: 9, III/96). Religingas žmogus savo gyvenimą sieja su amžinybe, o gyvendamas Dievo malonėje ir vykdydamas Jo valią žino, kad bet kurią akimirką yra pasirengęs mirti (1: 9, III/85). Tam, kuris stengiasi vykdyti Dievo valią, Dievo karalystė prasideda žemėje (1: 6, IV/99). Taigi amžinasis gyvenimas ir yra buvimo Dievo karalystėje pasekmė. Kuo aiškiau žmogus suvokia savo vienybę su Dievu, tuo jis arčiau amžinybės (Juknevičius 2011: 139).

Siekiant išsiaiškinti pateikėjų požiūrį į mirtį buvo klausiama, kokia mirtis yra laikoma „gera“ ar „laiminga“. Atsakdami į klausimą, jie pabrėžė mirties akimirką¹⁸. Pateikėjai nurodė ne vieną atsakymą (jie pateikiami 1 pav.).

1 pav. Požiūris į mirtį %, 163 pateikėjų apklausos duomenimis

¹⁷ Teodora Kriauciūnaitė (1910–1974) – dailininkė, vienuolė širdietė; Karolis Garuckas (1908–1979) – jėzuitas.

¹⁸ Mirties valandos reikšmė buvo itin pabrėžiama baroko epochoje. Buvo manoma, kad teisingas mirimas, laiminga mirtis galėjo ištaisyti žmogaus klaidas ir nusižengimus (Vaičekauskas 2005: 168; Kessel 1998: 228).

Daugelis pateikėjų (iš viso 43,6 procentų, toliau proc.) akcentavo religinį žmogaus pasirengimą mirčiai – sakramentų (išpažinties, Komunijos ir Ligonijų patepimo) priėmimo svarbą. Dalis jų (13 proc.) nurodė malonę, kuri gaunama priėmus sakramentus mirties valandą, būtent susitaikymą su Dievu ir žmonėmis, t. y. ryšių atkūrimą. Religiniai asmenys pabrėžė, kad katalikas visuomet turi būti pasirengęs mirti – gyventi Dievo malonės būklėje, nes gera mirtis yra su Dievu palaima (6 proc.). Akivaizdu, kad aptariamas požiūris atitinka minėtą antrąjį Naujojo Testamento mokymo apie mirtį aspektą. Socialinėje plotmėje gera mirtimi laikoma senatvės sulaukusio žmogaus (bent 80 metų) mirtis, kai jis būna atlikęs savo užduotis žemėje ir, kaip pabrėžiama, užauginęs vaikus (5 proc.). Dar 5,5 proc. pateikėjų pasirengimą mirčiai suprato plačiau – tai ir sąmoninga mirtis, ir artimųjų susitaikymas su ja. *Savos* (natūralios) mirties samprata, atrodo, praranda aktualumą (3,6 proc.; iš viso 14,1 proc.). Kitas svarbiu laikomas geros mirties aspektas yra mirtis šalia esant žmonėms (67,5 proc.). Dauguma pateikėjų (39 proc.) nurodė šeimos narius, pasakojo atvejų, kai mirštantis žmogus „laukė“ mylimų artimųjų, kad numirtų jiems esant šalia (1: 11, XIII/88; 9, VII/89; 3, I/89). Išsiskyrė nuomonės, ar reikalingi svetimi žmonės prie miršančio žmogaus. Kai kas (4 proc.) teigė, kad marinant artimąjį kito žmogaus buvimas slaugančiam šeimos nariui suteikia tvirtumo, jaukumo. 5 proc. pažymėjo, kad mirties valandą svarbu, jog prie miršančiojo būtų koks nors žmogus (slaugytoja, palatoje gulintys ligoniai). Šis požiūris reikštų, viena, nuomonės taikymą prie esamų sąlygų (mirtis ligoninėje), antra, – sampratą, kad kritinę akimirką savo ir svetimo perskyra netenka prasmės. 12 proc. pateikėjų teigimu, daug žmonių prie miršančiojo neturėtų būti. Kai kurie išsakė nuomonę, kad nenorėtų mirtį susirinkus kaimynams – tai rodo sunykusius kaimynų bendruomenės ryšius. Pateikėjai iš Dzūkijos akcentavo, kad mirties valandą gausus artimųjų būrys taip pat nepageidaujamas, nes jie nesantūriu gailėsčiu gali sutrukdyti ramią mirties eigą; ši nuomonė atskleidžia, kad Dzūkijoje pasitaiko spontaniško verksmo mirštant artimam žmogui. 8 proc. atsakiusių minėjo, kad susirinkusieji prie miršančiojo lovos galėtų būti miršančiojo užtarėjai bendra malda, pasakojo, kad mirštant artimiesiems meldėsi. Trečioji atsakymų grupė apima fizinę mirties dimensiją, nurodomas trejopas jos pobūdis: rami mirtis, mirtis be kančių (50,3 proc.) ir staigi mirtis (19 proc.). Gerokai mažiau (6 proc.) sakė, kad krikščionis turėtų priimti kentėjimus ir ligas.

Taigi, pateikėjų požiūriu, geros mirties samprata apima tris dimensijas: religinę, fizinę ir socialinę. Keli pateikėjai gerai mirčiai priešino nelaimingą mirtį. Tai – mirtis ilgą laiką nebuvus išpažinties, savižudybė, nesavalaikė mirtis (žūtis avarijoje), neblaivaus žmogaus mirtis, taip pat kai žmogus randamas negyvas, kai ilgai kankinasi agonijoje. Trys pateikėjai tvirtino, kad mirtis negali būti gera, arba ją „gera“ vadino ironiškai. Ši samprata artima biblinei: *Išminties knygoje* rašoma, kad „Dievas nesukūrė mirties ir nesidžiaugia gyvųjų žuvimu“ (LM 1992: 509).

Geros mirties samprata siejama su „gražia“ mirtimi, jai apibūdinti vartojami žodžiai „užgeso“, „migo užmigo“. Tai – mirtis be konvulsijų, ilgai užsitęsios agonijos, ypatingų skausmų ir kančios. Vyresnio amžiaus žmonės yra matę sunkiai mirštančių žmonių, girdėję pasakojimų apie sunkias mirtis, ypač pokario metais, kai žmonės mirdavo namuose, o medicininė pagalba buvo menka. Sunki mirtis laikoma nelaiminga, nes neretai siejama su neišpažintomis kaltėmis. Kai kas iš pateikėjų neigė tokį priežasties-pasekmės ryšį ir tvirtino, kad mirties eiga priklauso nuo ligos pobūdžio, o kaip argumentą nurodė šventųjų priešmirtines kančias. Natūralu, kad sunkios mirties vaizdas žmogui kelia pasibaisėjimą, todėl neretai kaip trokštamas idealas nurodoma rami mirtis po neskausmingos trumpos ligos arba visai nesirgus. Šio požiūrio motyvai yra susiję ir su mirštančiuoju, ir su jį slaugančiais šeimos nariais, o nusakomi žodžiais: „kad nesikankino ir artimųjų nekankino“, „nei pats vargsta, nei kitų privargina, ir užmiega ramiai“ ir pan. Ilgas patalas ne vieną gąsdina labiau nei pati mirtis. Įsivyrąja nuomonė, kad geriausia numirti staigiai. Pateikėjai nurodė tris staigios mirties formas, jas apibūdino žodinėmis formulėmis: „atsigulė ir užmigo“, „atsisėdo ir užgeso“, „ėjo ir nukrito“. Aptartų mirties atvejų pateikėjai žino iš savo artimos aplinkos, juos pasakodami būtinai akcentuodavo žmogaus sakramentinį gyvenimą kaip pasirengimo mirčiai rodiklį. Taip pat nurodydavo jiems žinomas staigias, t. y. geras, kunigų mirtis (1: 6, XIV/89, 5, IX/89). Panašiais pavyzdžiais pagrindžiama ir įtvirtinama mintis, kad staigi mirtis yra Dievo dovana, atlygis už pavyzdinę gyvenimą ir gerus darbus. Tai nereiškia, kad pateikėjai yra pamiršę *suplikacijos* maldavimą „nuo staigios ir netikėtos mirties saugok mus, Viešpatie!“ (LM 1992: 246), – jį pamini, parodydami, kad jų nuomonė kitokia. Kunigas (91 m.) paaiškino, kad maldavime minima staigi mirtis – tai ūmi mirtis, kai nepasiruošęs, nesusikaupęs, ryšio su Dievu neturintis žmogus netikėtai paimamas iš gyvenimo (1: 14, III pla). Tačiau pateikėjų žodžiuose pastebima ir kitokia nuostata. Gera laikoma nepastebima mirtis, nepaliekanti laiko kančias ir apmąstymams. Teologas Jozefas Ratzingeris pažymėjo, kad toks sekuliarizacijos paveikto žmogaus siekis atsirado Vakarų pasaulyje dėl filosofijos ir auklėjimo, kuris, išskėlęs mintį, jog reikia vengti skausmo ir kančios, veda nuo Kryžiaus, t. y. dalyvavimo Jėzaus mirtyje (Ratzinger 1996: 72).

Pasikeitęs staigios mirties, kuri baroko laikais ir vėliau laikyta didele blogybe (Vaičekauskas 2005: 168), vertinimas leidžia spėti, kad atsirado jos motyvų, kurie laikomi svarbesniais už minėtą maldavimą. Pateikėja (50 m.) iš Šilutės, dažnai besilankanti slaugos ligoninėje ir bendraujanti su garbaus amžiaus žmonėmis bei ligoniais, sakė, kad seni žmonės nenori, kad juos išvežtų iš namų į slaugos skyrių, jie pageidauja mirti savo namuose. Tačiau artimieji linkę juos išgąbenti į ligoninę. Ir ne todėl, kad nemylė savo artimųjų ar nemoka pasitelkti nuskausminimo priemonių, bet, atvirksčiai, mylėdami savo artimuosius bijo jų mirties. Šiems žmonėms lengviau, kai jų artimieji miršta ne namuose (1: 9, I/89). Taigi už žmogaus noro

numirti staigia mirtimi gali slypėti neišreikštas noras numirti savo namuose, o buvimas ligoninės slaugos skyriuje, senelių namuose suvokiamas kaip „socialinė mirtis“.

Katalikų bažnyčia moko, kad žmogus ligai ir mirčiai gali suteikti teigiamą turinį. Liga ir mirtis nėra kliūtis, ties kuria žmogus tampa beprasmis ir nenaudingas. Kančia dėl Dievo ir už kitus žmones gali būti tarnavimas gyvenimui, taip pat skaistinanti ir perkeičianti jėga. Mirtis tampa nugalėta, kai žmogus ją pasitinka su pasikliaujančios meilės jausmu (Ratzinger 1996: 86–96). Šio mokymo įgyvendinimo pavyzdžių XXI a. pradžioje ne itin gausu, bet yra. Nadežda Vilkeliene iš Mažeikių r. pasakojo: „Sakau: mamulėle, kaip tu kinti. [Mama sako:] Vakulėli, Dievulėlis ne tiek kentėjo, rek kentėt, rek, vakali. Iki pat smerčio.“ (1: 10, XXIII/89). Užrašyta nuomonių, kad netinka kalbėti apie staigią mirtį, nes „katalikui mirtis per ligą“ (1: 2, XVIII/89), jis neturėtų bijoti nei ligų, nei sunkumų (1: 2, XV/89). Kai kurie pateikėjai tvirtino, kad kančia ligoje yra proga žemėje atlikti atgailą už save ir už tuos, kurie neatgailauja už savo kaltes. Mirtis po ligos taip pat gali būti „graži“. Relingingas žmogus viliasi būtent tokios mirties kaip eilinio įvykio įprastų santykių su Dievu tėkmėje. Eleonora Veščiūnienė iš Kupiškio sakė: „Mirtis gera religingų žmonių, kurie tikintys. Tu gražiai gyvenai,ėjai bažnyčion, tu tikėjai, su Dievu kalbėjai visą gyvenimą, ir tave Dievas pasišauks. Pasišauks gražiai, ir tu išeisi gražiai“ (14, VIII/89). Taigi esmė glūdi patyrimo, kad Dievo bendrystė yra gyvenimas, nugalintis mirtį. Relingumas išplaukia ir yra nukreiptas į santykį su Dievu, jo rezultatas yra pareigingas, „gražus“, t. y. pagal krikščionybės etines normas tvarkomas, amžinybėje besitęsiantis gyvenimas. Dalyvavimo Jėzaus mirtyje forma paprasta – tai kasdienis pasiryžimas tikėjimą, tiesą, teisingumą iškelti aukščiau už naudą, kurios gaunama nuo to nusigręžus (Ratzinger 1996: 96–97).

Relingingi žmonės meldžiasi ir prašo, kad jų mirtis būtų laiminga. Laimingumo samprata įvairuoja (pavyzdžiui, numirti ketvirtadienį arba nesulaukus Paskutiniojo teismo). Įvairuoja ir laimingos mirties intencija kalbamos maldos – rožinis ar Mišios (1: 12, XV/89), iš senelių išmokta liaudiška maldelė, kurią pateikė 37 metų moteris, kasdien ją kalbanti prieš miegą (1: 1, p. 96). Papasakota atveju, kai žmonių maldos buvo išklausytos: jų mirtis atitiko jų prašymą.

Liaudiškojo pamaldumo praktikose yra naudojamos sakramentalijos, galinčios palengvinti agoniją: sunkiai mirstančiai mamai uždėjo ant krūtinės kryželį (1: 13, VII/89); mirstančiajam pasako jo sutvirtinimo vardą (1: 5, V/89); šlaksto švęstu vandeniu, peržegnoja, meldžiasi *Šventosios Dvasios himno* žodžiais (1: 2, XV/89); smilko kadagių – šis veiksmas, kaip ir šlakstymas švęstu vandeniu, turi apsauginę funkciją (1: 3, XVII/89). Kai kas namuose saugo laimingos mirties kryželį ar paveikslą (1: 8, IV/0; 2, XXI/89; 7, XIV/89), – jais sunkios mirties atveju padaromas kryžiaus ženklas, laiminamas mirštantis žmogus. Žmogui mirštant uždegama žvakė – šis veiksmas laikomas itin reikšmingu, atliekamas ligoninėse ir slaugos įstaigose. Sakramentalijos mirties valandą naudojamos kaip priemonė, galinti pakeisti maldą. Pamaldžios

katalikės yra pastebėjusios, kad prie mirštančio žmogaus „neina malda“ (1: 5, XI/89), t. y. malda būna tikrai mechaninis žodžių kartojimas. Naudojant sakramentalijas parodomas pasitikėjimas Dievo gerumu ir Bažnyčios maldomis. Bažnyčios *katekizme* nurodoma, kad tokia ir yra sakramentalijų paskirtis (Manelis 1990: 89).

Į klausimą, ar šiuolaikiniai žmonės bijo mirties, vienareikšmiškai atsakyti neįmanoma. Modernios visuomenės struktūra palaiko tendenciją slėpti mirtį. Mokslas Vakaruose nuo XX a. antrosios pusės diskutuoja mirties išstūmimo tema, kurią iškelia ir Lietuvos kultūros realijų tyrinėtojai (Račiūnaitė 2002: 121; Kasmauskas 2002: 97). Liga ir mirtis mūsų laikais nebėra fizinės, metafizinės problemos, kurias reikėtų išskirti ir įveikti gyvenimo bendruomenėje, tai – tik techninės problemos, sprendžiamos tam reikalui skirtose įstaigose (Ratzinger 1996: 71). Manome, kad mirties baimės, kaip ir kitų baimių, valdymas priklauso nuo asmens brandos, kurią, anot psichologų, lemia ne chronologinis amžius, išsilavinimas ar užsiėmimai, o gyvenimo filosofija (Paškus 1990, 29–46). Taigi, ar mirties baimė būdinga konkrečiam etnosui, priklauso nuo to, kiek stipri konkrečiai kultūrai būdinga gyvenimo filosofija ir kiek jos nariai ja persiėmę. Brandi religija, be abejonės, duoda kryptį visam gyvenimo turiniui tų, kurie ją išpažįsta. N. Marcinkevičienė, remdamasi XX a. pabaigoje Lietuvoje surinktais duomenimis, padarė išvadą, kad mirtis senam žmogui nebaisi (Marcinkevičienė 1997: 19). XXI a. pradžioje pastebima, kad sekuliarizuota visuomenė Lietuvoje mirties temos vengia, pasidarė įprasta žodį „mirė“ pakeisti žodžiu „išėjo“. Neretai kunigas pakviečiamas, kai mirštantysis jau būna nesąmoningas, marinamam ligoniui vengiama priminti mirtį, dėl šios priežasties uždegta žvakė prie mirštančiojo statoma taip, kad jis jos nematytų. Antropologai Brovislawas Molinowskis (2010), Ernestas Beckeris (1973), Robertas Jay Liftonas, Erikas Olsonas (1974) teigia, kad tikėjimas nemirtingumu yra visuotinė reakcija į mirties baimę, kuri universali, ir atkreipia dėmesį į prasmės paiešką religiniame simbolizme (Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 132–133).

Disertacijoje naudojama „religingumo“ samprata atitinka Levo Karsavino išvagal¹⁹. Jo teigimu, religingumas skiriasi nuo tikėjimo. Tikėjimu vadinamas religijos skelbiamų tiesų išpažinimo faktas²⁰. „Religingumas“ – siauresnė sąvoka nei „tikėjimas“. Kalbant apie religingą žmogų pabrėžiama subjektyvi tikėjimo pusė – jam svarbios tikėjimo tiesos ar tikėjimai. Kai kuri nors tikėjimo tiesa žmogui svarbi, jis jos atžvilgiu būna religingas, kitais atvejais, kai to nėra, – jis tikrai tikintysis. Objektyvus religingumo požymis – tam tikros tikėjimo tiesos svarba, pasireiškianti žmogaus religiniame gyvenime ir kitose jo gyvenimo srityse. Taip religingumas apima kūrybingai besivystančius tikėjimo elementus, kreipia žmogaus gyvenimą, nustato jo

¹⁹ Levo Karsavino pasiūlytą religingumo sampratą, kaip naudotiną antropologiškai nagrinėjant religines praktikas, siūlo Rusijos mokslininkai (Панченко 1998: 11).

²⁰ Šis L. Karsavino teiginys atitinka esantį *Katalikų Bažnyčios Katekizme*, kuriame nurodoma, kad žmogus, sakdamas „tikiu“, išreiškia pritarimą tam, ką Bažnyčia pateikia tikėti kaip Dievo apreiškimą (KBK 2012: 66).

elgesį, minčių ir jausmų vingius, pasireiškia kitais jo būties aspektais. Bažnyčios mokymas teikia medžiagos religingumui, daug ką iš šio mokymo religingumas paima, daug ką palieka nuošalyje. Tačiau kolektyvinis religingumas nėra paprasta individualių religingumų suma, egzistuoja ir realus jos substratas, o jis pats apibūdinamas kaip laikmečio tikinčios liaudies dvasia (Карсавин 1997: 20–23). Būtent šitaip suvoktas religingumas suteikia galimybę kalbėti apie individualios religinės ir socialiai paveldimų kultūros praktikų poveikį viena kitoms ir numanyti, kad kultūriniai mechanizmai, įgalinantys tokį poveikį, gali ir turi būti kultūrinio-antropologinio tyrimo objektas (Панченко 1998: 11–12). Be to, svarbu nepamiršti, kad krikščionybė yra asmeninio Dievo religija. Vienas iš religijos polių yra žmogaus atsakas į Dievo šaukimą. Atsiliepiamas Dievui įgauna regimą išraišką – asmenines, visuomenines ir kultūrinės formas (Paškus 1990: 17). *Katekizme* išskiriama religingumo dorybė, jos žymė yra nuovoka to, kas šventa (КБК 2012: 584).

Tyrinėtojai (Kessel 1998: 232) pastebėjo, kad Europoje staigi mirtis sulaukus senatvės vertinama teigiamiau negu prieš du šimtus metų. Prižiūrėti seną žmogų namie dažnai būna neįmanoma, to neskatina ir pakitusios visuomenės bei šeimos struktūros. Tačiau mirtis santykinai jauname amžiuje Europos šalyse vertinamas kaip „neužbaigtas gyvenimas“. Šias tendencijas atskleidė ir Lietuvoje atliktas lauko tyrimas. Gvildenant požiūrį į mirtį išryškėjo tokios nuostatos: kataliko noras numirti priėmus sakramentus, susitaikius su Dievu ir žmonėmis, kitaip tariant, būti nukaršintam pagal tradicines normas, šalia esant žmonių, ir noras numirti staigiai, nevarginant artimųjų, prieš tai pasirengus mirčiai. Blogybe laikoma mirtis nesulaukus senatvės. Pateikėjų memoratai atskleidžia, kad dalies jų tėvai buvo nukaršinti namuose, laikantis tradicinių papročių; XX a. antrojoje pusėje tai nebuvo reti atvejai, jų pasitaiko ir tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje. Katalikai žmogaus mirtį palydi malda, kaip pagalbos priemonę naudoja sakramentalijas: mirštant žmogui žvakė uždegama gydymo ir slaugymo įstaigose. Antra, pastebima ir artimų žmonių karšinimo, kaip paprotinio veiksmo, nykimo tendencija, susijusi su postmodernioms visuomenėms būdingu mirties išstūmimu iš kasdienio gyvenimo.

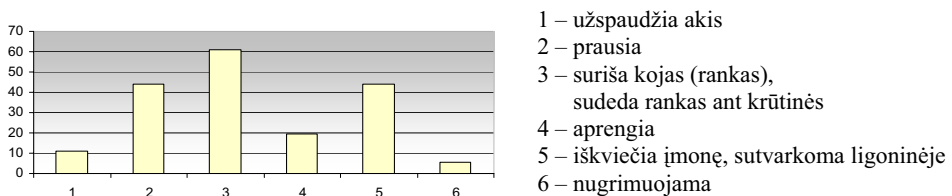
1.2. Parengimas šarvoti

1.2.1. Veiksmai žmogui mirus

Katalikų katekizme mokoma, kad žmogui mirštant siela atsiskiria nuo kūno. Lygiai taip mirtis suvokiama ir pagal liaudies tikėjimus. Negyvas kūnas grįžta į žemę ir sunyksta, jį vėl atnaujins Kristus ir padarys panašų į savo garbingąjį kūną. Siela ir toliau gyvena kitame pasaulyje. Šitaip visas žmogus atsiskiria nuo žemėje pasiliekančių artimųjų ir visų šios žemės reikalų (Skurkis 1987: 93, 1992: 88). Pastangos mirusiojo kūną parengti palaidoti tokiu būdu,

kuris atitinka jo kilnumą, sąlygoja įsitikinimas, kad žmogaus kūnas yra Šventosios Dvasios šventovė ir skirtas būsimai prisikėlimo iš numirusiųjų šlovei (LA 2004: 187). Kaip galima spręsti iš Juozo Mickevičiaus teksto, katalikai yra persiėmę šia Bažnyčios nuostata: „Krikščionių kūnai yra pašventinti krikšto metu ir kitų Sakramentų, todėl ir mirę yra gerbiami“ (2008: 292). Kūno sutvarkymas, jo šarvojimas yra religinę prasmę turintys veiksmai, nurodomi ir *Liturginiame maldyne*²¹: numirėlis guldomas aukštieilninkas, jam užspaudžiamos akys, parišamas smakras; pašlakstoma švęstu vandeniu ir pašarvojama (LM 1968: 268, 1992: 457).

Kurie iš mirusiojo sutvarkymo veiksmų laikomi reikšmingais, parodo pateikėjų atsakymai:

2 pav. Veiksmai žmogui mirus %, 64 pateikėjų apklausos duomenimis

Akių užspaudimo mirusiajam pateikėjai itin neakcentavo (11 proc.), panašiai kaip ir kitų veiksmų (plaukų šukavimo, smakro parišimo, barzdos skutimo vyrams – po 8 proc.). 42 proc. pateikėjų nurodė prausimą, 61 proc. – kojų (rankų) surišimą. Kai kas (11 pateikėjų) apibūdino, kaip sudedamos rankos. Taigi galima teigti, kad būtent šiems veiksams teikiama apeiginė prasmė. 43 proc. sakė, kad mirusiuosius sutvarko iškviesta laidojimo paslaugas teikianti įmonė (toliau – įmonė), o tie, kurie mirė ligoninėje, sutvarkomi morge. 6 proc. pateikėjų atkreipė dėmesį, kad įmonėse mirusieji pagražinami. Taigi duomenys rodo, kad XXI a. pradžioje sutvarkyti mirusįjį neretai patikima įmonėms, jų teikiamos paslaugos tampa šiandieninės laidotuvių kultūros dalimi.

Akių vokų užspaudimas yra tradicinis mirusiojo atskyrimo nuo aplinkos veiksmas, atliekamas mirštantįjį slaugusių asmenų. Namų aplinkoje akys užspaudžiamos tradiciškai: naudojant sunkesnes monetas ar šlapios vatos gumuliukus. Tyrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje

²¹ Pirmąjį *Liturginio maldyno* leidimą pagal Vatikano II Susirinkimo Liturginės Konstitucijos nutarimus 1965–1967 m. parengė Lietuvos vyskupijų Liturginė komisija, redagavo kunigas Jonas Paliūkas MIC (1913–1990), padedamas kunigo Vaclovo Aliulio MIC. *Maldynas* buvo išleistas 1968 m. Jį sudaro maldos, giesmynėlis ir liturginiai sakramentų bei Mišių paaiškinimai. Laidojimo apeigų tekstai imti iš 1966 m. išleisto *Romos katalikų apeigyno Lietuvos vyskupijoms*, kurį parengė ta pati komisija. Kitais įvairiais klausimais, taip pat patarimais dėl laidotuvių papročių Liturginė komisija atsižvelgė į kunigų nuomones, išsakytas atsakant į Liturginė komisijos per vyskupijų kurijas išplatintos anketos klausimus. Taigi laidotuvių liaudiškoji dalis – papročiai – yra „sunešti“ iš įvairių regionų (1: 14, III pla). Antrąjį, 1984 m., leidimą parengė kunigas Petras Palšis (1923–1993). Kiti *Maldyno* leidimai be žymesnių pakeitimų išėjo 1992, 1996 ir 2007 m., o 2013 m. leidime laidojimo apeigų tekstai imti iš 2004 m. išleistų *Laidotuvių apeigų*.

priimta, kad mirusieji būtų užmerktomis akimis²². Pateikėjai nurodė dvi šio veiksmo paskirtis: tradicinę estetinę bei apsaugojimą nuo galimo kenksmingo mirusiojo poveikio. Pravėręs akis mirusysis „žiūri, ką iš tos šeimos pasiimti“ (1: 3, X/100), „kviečias kitą“ (1: 12, VII/103), „išsives ką nors“ (1: 11, VII/103). Prasivėrusios mirusiojo akys ar viena akis yra ženklas, iš kurio laidotuvių metu sprendžiama, kad netrukus toje šeimoje vėl bus laidotuvės (1: 12, XIII/83; XVII/83; 10, XVII/83; XXIV/83; 9, VI/83; 8, XII/83). Smakro parišimas turi estetinę paskirtį, veiksmui atlikti naudojamas bintas, kartais skarutė, o kūnui sustingus šios priemonės nuimamos. Ligoninėje miręs žmogus atskiriamas nuo aplinkos uždengiant jį paklode. Šis veiksmas tam tikra prasme yra tradicinis – Tverečiuje sakydavo, kad mirštantį žmogų reikia apdengti balta paklode (Balys 1981: 56). Ligoninėje prie mirusiojo kojos nykščio pririšamas žetonas su užrašytais dviem tapatybę žyminčiais ženklais. Tai yra reikšmingas paprotys, nes gimusiam vaikeliui žetoną riša prie rankos, o mirusiam žmogui – prie kojos nykščio, tarsi rankos būtų žmogaus pradžia, o pėdos – pabaiga. Toks požiūris yra universalus (3 Едры 6, 10; Седакова 2004: 32).

Mirusio kataliko rankos sudedamos žemiau krūtinės viena ant kitos (LM 1968: 271). XX a. viduryje šarvojant rankų pirštai būdavo suneriami (1: 14, IV/21; 6, V/23). Tyrinėjamu laikotarpiu įprasta, kad katalikams dešinė plaštaka dedama ant kairės. Pateikėjai sakė, jog tai būtina, kad jis galėtų dešine ranka žegnotis / nes jam reiks žegnotis (1: 5, II/21; 6, VIII/21; 7, VII/21; 3, IV/21; X/21; 7, X/21; 12, IV/21). Ant krūtinės viena ant kitos sudėtos rankos yra konfesinis paprotys, liaudiškojo pamaldumo gestas, suprantamas kaip atgailos išraiška (1: 14, XVI/21). Kitų konfesijų tikintieji turi savus papročius: šarvodami evangelikus dešinę ranką padėdavo prie šono, kairę uždėdavo ant krūtinės, prie širdies (Sliužinskas 2012: 108), sentikai mirusiesiems rankas sukryžiuoja, o dešinės rankos pirštus sudeda taip pat kaip žegnojantis (Зеленин 1991: 348). Medicinos bei įmonių darbuotojai, atliekantys būtinus veiksmus sutvarkyti mirusiam žmogui, aptartus konfesinius skirtumus žino ir jų laikosi.

Teisinių reikalavimų vykdymas savaip koreguoja tradicinius papročius. Kai žmogus miršta namuose, kviečiama medicininė pagalba, mirtį konstatuoja medicinos darbuotojai. Pakviestas policininkas patikrina, ar mirtis nebuvo smurtinė. Tradicinėje bendruomenėje šias funkcijas tikriausiai atlikdavo prie mirštančiojo budintys ar mirštant žmogui pakviesti kaimynai. Teisė likti namuose turi mirę senukai ir ilgai sirgę asmenys, kurių diagnozė šeimos gydytojui žinoma. Tiems, kurie mirė netikėtai arba tris mėnesius prieš mirtį nesilankė poliklinikoje, būtina autopsija arba medicininė teismo ekspertizė. Kai mirusysis paliekamas namuose, jį parengia šarvoti šeimos (giminės) nariai arba pasikviečia į pagalbą kaimynus, – tai buvo įprasta iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio. Aplinkinių žmonių pagalba, kai namiškieiai jautėsi nesugebantys šio

²² Modernus žmogus eksperimentavo ir šioje srityje – pasitaikydavo atvejų, kai mirusiesiems būdavo paliekamos atviros akys (Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 63 pav.).

darbo atlikti ar bijojo prisiliesti prie bedvasio kūno, buvo natūralus reiškinys. 44 atlikto tyrimo pateikėjų sakėsi prausę ir rengę savo šeimos narius, 3 – kaimynus, 10 prausė ir rengė daug mirusiųjų, kai dirbo ligoninėje ar buvo prašomos į pagalbą kaimynams bei giminaičiams. XXI a. pradžioje nedideliuose miestuose ir kaimo vietovėse neturtingų šeimų artimieji dažniausia patys sutvarko ir aprenčia namuose mirusį šeimos narį. Pateikėja (55 m.) iš Luokės sakė, kad taip elgiasi religingi žmonės – būtent jie nori patys paruošti artimą žmogų į paskutinę kelionę (1: 3, XIV/21). Turintys finansines galimybes užsako visas įmonių paslaugas. Be to, įmonių teikiamomis paslaugomis naudojamosi tais atvejais, kai artimoje aplinkoje nėra žmonių, galinčių atlikti būtiną mirusiojo sutvarkymą. Miestuose įmonių paslaugos neišvengiamos, mirus žmogui kviečiama įmonė, kuri ir teikia visus patarnavimus.

Įmonėse mirusieji sutvarkomi pagal tradicinius papročius ir neretai pagal artimųjų pageidavimą, nes bendrų mirusiųjų sutvarkymo higienos normų nėra. Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje atsirado tendencija mirusiuosius pagražinti (didžiuosiuose miestuose klientai to primygtinai reikalauja). Mirusieji grimuojami, kad „nebūtų taip baisiai išbalę“, būtų „kaip gyvi“ (1: 5, II/21; 1, VIII pap). Moteris sušukuoja, padažo lūpas, paryškina antakius, nulakuoja nagus. Didelėse įmonėse gražinimo paslaugas atlieka specialūs darbuotojai, mažesnėse – mirusįjį nuprausę ir aprenę sanitariai. Šie veiksmai turi vien estetinę paskirtį. Tradiciniais veiksmais kultūrinėmis priemonėmis siekiama mirusiam žmogui suteikti mirusiojo statusą, o grimuojant suteikiama gyviems žmonėms būdinga išvaizda (rausvumas) ir atimamas mirusiojo statusas. Tokia tendencija Vakarų šalyse, ypač Jungtinių Valstijų laidojimo namuose (angl. *funeral home*), išsialėjo XX a. viduryje (Ariès 1993: 245–246), taigi Lietuvą pasiekė gerokai vėliau. Seniau mirusysis buvo sutvarkomas siekiant suteikti kūnui idealų vaizdą, fiksuojant mirties vaizdą (Ariès 1993: 232–233). Tenkindami užsakovų pageidavimus, mirusiųjų gražinimo paslaugas jų neaptardamos teikia ir Katalikų bažnyčiai priklausančios įmonės.

Senovėje mirusieji būdavo prausiami, nes daugelis tautų tikėjo, kad prausimas išlaisvina vėlę iš mirties demonų (Vyšniauskaitė 1995: 445). Sakoma, kad tradiciniais mirusiojo prausimo papročiais pagerbiamas mirusiojo kūnas. *Maldyne* nenurodyta, ar reikia prausti mirusį žmogų. XX a. viduryje kunigai tikinčiuosius už mirusiųjų prausimą bardavo (VDU ER Nr. 44, I/22), – manytina dėl to, kad, remiantis surinktais duomenimis, prausti mirusįjį gali būti pavojinga prausėjui. Moteris iš Šalčininkų pasakojo, kad jai prausiant be priemonių (skuduriuko ar kempinės) per delnus išsiskverbė mirusiojo šaltis (1: 2, XXXII/21); mirusį savo vyrą nupraususi moteris (70 m.) iš Letenių k., Mažeikių r., pasakojo: „daktarai, nieks nepadėjo, buvo įję kažkas į kraują, neužmigau išvis“ (1: 10, XXIII/90). Tyrinėjamu laikotarpiu buvo fiksuojama mirusiųjų prausimo būdų raida: mirusysis nuprausiamas visas; apšluostomas drėgnu skudurėliu; įmonėse nuprausiamas visas.

XX a. viduryje mirusieji būdavo nurengiami, ir visas kūnas nuplaunamas pašildytu vandeniu. Tokie papročiai, kaip galima spręsti iš pateikėjų memoratų, ilgiausiai išsilaikė Dzūkijoje, ten mirusiuosius prausdavo paguldę specialiai tam skirtoje *balėje* (didokame skardiniame inde). Medininkuose XX a. antrojoje pusėje prausė paguldę ant šieno (daug vandens nenaudojo), Pabradės apylinkėse – senoviniu papročiu pasodinę ant suolo. Aukštaitijoje XX a. viduryje – ant asloje išskleisto šiaudų kūlio; šis paprotys nunyko 6-ajame dešimtmetyje (Imbrasienė 2009: 956). Miestelių ligoninėse XX a. 6–7 dešimtmetyje buvo taikomi tradiciniai metodai: slaugės mirusįjį aprenždavo palatoje. Prausimo būdas ėmė keistis XX a. antrojoje pusėje – kūnas šluostomas drėgnu muiluotu skudurėliu ar rankšluostuku, drėkinant juos šiltame vandenyje. Taip „nupraustas“ kūnas apšluostomas sausu ir švairiu rankšluosčiu. XXI a. pradžioje, kai mirusysis tvarkomas namuose, prausiama naudojant kempinę ir skystą muilą. Kai kurie pateikėjai sakė, kad svarbu ligonį nuprausti prieš mirtį. Švarus kūnas po mirties drėgnu rankšluosčiu šluostomas išvardyta seka: veidas, rankos, krūtinė ir kojos.

Vilniaus krašte (Medininkuose) ir Pirčiupyje, vietovėse, kuriose nėra šarvojimo salių, beveik visi savo mirusiuosius šarvoja namuose. Dėl to tradiciniai mirusiųjų prausimo ir rengimo papročiai išliko menkai pakitę. Pietryčių Lietuvoje pagal papročius saviesiems prausti negalima, todėl neretai prašoma, kad patarnavimą atliktų kuris nors kaimynas. Yra nuomonė, kad mirusiojo prausimas turi ne tik utilitarinę, bet ir apeiginę prasmę (1: 4, IX/21; X/21; 7, X/90). Aukštadvaryje sakoma, kad „krikštyt vaiką negalima atsisakyti, ir lavonas sutvarkyti, jei kviečia“ (1: 2, XXII/21). Už pagalbą atsilyginama. Biržų r. kaimynams už patarnavimus mirštančiajam (žvakės uždegimą) ir mirusiajam (nuprausimą ir aprenimą) atsilygina dovanodami dovanų (1: 12, XXI/21; XX/77). Moteris, ilgus metus dirbusi morge Šiauliuose, sakė, kad atsilyginti už mirusiojo nuprausimą būtina, nes kurie jai neatsilygino, tai „rankų neturi, sveikatos rankų [rankose] neturi, kelt nieko negali“ (1: 14, IV/21).

XX a. viduryje daugelyje Lietuvos vietovių mirusiuosius sutvarkydavo specialios prausėjos (Račiūnaitė 2002: 122–123). Šios tradicijos tęsėjais(-omis) galima laikyti kai kuriuose miesteliuose ir rajonų centruose mirusiojo sutvarkymo paslaugas atliekančius(-ias) įmonių darbuotojus(-as) ar privačiai dirbančias vadinamąsias *slauges*, kurios mirusįjį sutvarko namuose. Specialūs prausėjai prausia tradiciškai – visą kūną. Maišiagalėje mirusįjį paguldė į lovą, apdengtą polietilenu ir balta paklode (1: 4, IX/21). Suvienodėjo apmokėjimo būdas – sumokama nustatyta pinigų suma. Skirtumas tas, kad įmonės mirusį žmogų iš namų išsiveža, sutvarko ir aprenkia tam pritaikytose patalpose, kuriose ant specialaus suolo paguldytas kūnas nuplaunamas visas, tradiciškai naudojant šiltą vandenį. Taigi įmonėse išlieka ne tik tradicinis veiksmas, bet ir tikėjimas, kurio laikantis su mirusiuoju elgiamasi taip, tarsi jis būtų gyvas.

Tiriamuo laikotarpiu mirusiojo prausimo reikalingumas motyvuojamas būtinybe deramai parengti mirusiojo kūną budėjimui prie jo. Tačiau atsakymuose galima išvengti apeigiškumo reikšmių. Sakoma, kad nuprausiamas agonijos prakaitas (1: 3, II/21; 5, XI/21; 11, I/21; 12, XXII/21). Pateikėjos (73 m.) iš Daugailių nuomone, nuplaunama viskas, kas žemiška (1: 3, VII/21). Įmonių darbuotojai tvirtino, kad svarbiausia nuplauti negerą kvapą, nes su juo išeinanti liga (1: 2, XXXIV/21; 5, II/21). Mintis, kad nuplaunant negerą kvapą išeinanti liga (mitologine kalba – mirtį sukėlęs demonas), gali būti A. Vyšniauskaitės (1995: 445) nurodyto tikėjimo reliktas. Kitoje užrašytų nuomonių grupėje mirusiojo kūno švarumas siejamas su tinkamu parengimu kelionei. Sakoma, žmogų reikia nuprausti, kad „į paskutinę kelionę paruošt gražiai švariai“ (1: 12, XXII/21; 11, I/21); nes „priklauso, kad būtų švarus“ (1: 1, Ve 11/21); kadangi jis „išeina iš šio gyvenimo atgyvenęs, atidirbęs“ (1: 14, VIII/21); „tegu būna švarus, tegu jis ten eina“ (1: 12, VIII/21); „išeina į kitą pasaulį“ (1: 12, XIX/90); „išeina susitikt“ (1: 11, VII/90); „pas Dievulį eina“ (1: 7, X/90); „reikia nuplaut, kad einant į dangų būtų kojos švarios“ (1: 11, XVIII/21). G. Beresnevičius rašė, kad kelio vaizdinys senojoje lietuvių pasaulėžiūroje sąlygojo transcendentinio pasaulio įvaizdį ir rodė pasibaigusią tikėjimo metempsichoze epochą. Jame glūdėjo ne tik mirusiojo „išėjimas“ pas protėvius, bet ir būdas „išstumti“ mirusįjį kuo toliau nuo gyvųjų (Beresnevičius 1990: 116–117). Akivaizdu, kad išvardytuose teiginiuose mirusysis ne dalomas (kūnas, siela), o sakoma, kad į anapusinį pasaulį jis išeina kaip visuma. Įprasta švarą (grožį) laikyti asmens garbingumo ženklu.

Tyrinėjama laikotarpiu mirusiajam prausti naudotų daiktų naikinimas neatsiejamas nuo tų namų buitinių sąlygų. Kaime skuduriukus paprastai sudegina. Kitus daiktus: rankšluostį, kuriuo šluostė, šukas, monetas, pasak pateikėjų, „nežinia, kur deda“. Kai kas juos įdeda į karstą (tuomet jie tampa įkapėmis). Kai kas iš pateikėjų pasakojo, kad su minėtais daiktais elgėsi kaip su artimo žmogaus daiktais, jų nereikšmino ir nenaikino. Vandeni išpildavo kur nors nuošaliau arba į kanalizaciją. XX a. viduryje muilą sunaudodavo, nes jis buvo brangus, be to, visu muilo gabalu neprausdavo, atpjaudavo jo gabaliuką. Šiaurės Aukštaitijoje ir Šalčininkų r. tikima, kad mirusiajam prausti naudotos priemonės gydo. Pakruojyje dar XX a. pabaigoje žmonės ligoninės morgo darbuotojų prašydavo mirusiesiems prausti naudoto muilo gabalėlių. Tikėta, kad juo prausiantis išnyksta rankų skausmas (1: 14, XVI/21). Toks tikėjimas žinomas ir Dieveniškėse (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 241). Puponių k., Kupiškio r., šitokiu muilu prausiamam vaikeliui išnyko įgimtos dėmės, todėl pateikėja (64 m.) saugo muilą, kuriuo prausė mirusią motiną (1: 14, V/21). Šalčininkų r. esant reikalui „mirusiojo“ muilą skolinasi (1: 2, XXXII/21). Gydamosios magijos tikslams naudojamos ir kitos priemonės: Vilūnų k., Kaišiadorių r., XX a. pabaigoje liečiantis prie mirusiojo buvo gydamos karpos (1: 9, XI/101), Šalčininkuose ir mūsų dienomis kai kas nemačiomis nugvelbia mirusiojo kojų raištį kaip priemonę nuo baimės (1: 2,

XXXII/54). Vilūnų k. ir Dzūkijoje manoma, kad į kapo duobę užkasus nuomariu sergančiojo marškinius liga pasiliekanči kapo duobėje (1: 9, XI/101; Marcinkevičienė 1998: 183). Dieveniškėse nuomaris kartais gydomas vandeniu, kuriuo praustas mirusysis (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 207). XX a. trečiajame ketvirtyje Pelesoje, siekdami atsikratyti baimės, tokiu vandeniu nusimazgodavo kojas, muilą (jį nugvelbdavo) ir kojų raištį naudodavo kaip priemonę nuo reumatizmo, muilą – nuo odos dėmių, nuomarių gydė naudodami supilto naujojo kapo smėlį. Pelesos laidotuvių papročius analizavusi Lidija Nevskaja padarė išvadą, kad daugelis laidotuvių fragmentų ambivalentiški: prie mirusiojo prisilietę daiktai pavojingi, bet turi ir naudingų savybių. (Невская 1980: 249). Bijantiems mirusiųjų patariama paliesti mirusiojo kojas arba kairę („nuo širdies“) ranką; pastaroji senojo papročio paliesti kojas modifikacija užfiksuota Biržų krašte (1: 12, XX/54). Įdomu, kad ypatinga reikšmė teikiama kairei mirusiojo rankai. Taigi naudojant su mirusiuoju susilietusius daiktus ar liečiantis prie mirusiojo buvo gydomos kelių rūšių ligos: odos dėmės ir karpos, nuomaris, reumatizmas, baimė. Aptarti tikėjimai gali būti bendri lietuviams ir slavams, kaip ir gydant *Naujos kaulą* (Mickevičius 2008: 295–296; Седакова 2004: 32).

Nuprausiant mirusįjį jis parengiamas išeiti į kitą gyvenimą, o atrišant kojas įgalinamas judėti anapusiniame pasaulyje. Senosiose kultūrose kojų surišimas galėjo būti pasitelkiamas apsisaugoti nuo kenksmingo mirusiojo poveikio (Невская 1980: 249; Steinbacher 2008: 158). Tyrinėjamu laikotarpiu nurodoma utilitarinė ir tradicinė estetinė šio papročio paskirtys. Pasikeitė surišimo būdas. Seniau suriškavo pėdas (paprastai bintu). Įmonių darbuotojai suriša taip, kad raiščio nesimatytų: moterims – per blauzdikaulius (kreminės ar juodos spalvos likros juostele), vyrams – perriškami skirtingų batų raištelius. Rankų surišimo paprotys, remiantis surinktais duomenimis, nėra senas. Rankas surišti būtina, kai mirusysis laikomas šaldymo kameroje – pašarvojus viena ant kitos sudėtos nesurištos rankos gali nuslysti. Mirusysis suvaržomas laikinai: jis atlaisvinamas prieš išlydint, kartais prie bažnyčios ar prie kapo duobės, kai atidarius karstą paskutinį kartą apžiūrimas ir pataisomas kūnas (pastarieji du atvejai vis retesni). Tiriamo laikotarpio pabaigoje mirusiojo kojų ir rankų atrišimo papročio griežtai laikomasi.

Prieš išlydėjimą atrišdami kojas žmonės išreiškia tikėjimą, kad mirusysis kitame pasaulyje vėl taps veiksnus: eis į kitą pasaulį (1: 3, II/21), į dangų (1: 2, XVI/21), danguje vaikščios (1: 14, XVII/21). Kojų atrišimas yra pagalba mirusiajam, kad jis aname pasaulyje vaikščiotų (1: 2, XXII/21; 4, IV/21; 7, X/21), keltųsi ir eitų, galėtų grįžti kada nori (1: 5, VIII/21), prieš Dievą galėtų eiti (1: 7, XIII/21; 12, VII/21), atsistotų ir po Dievo teismo galėtų vaikščioti (1: 5, X/21). Atlaisvinti kojas būtina, nes mirusysis prisikels ir ateis į Dievo teismą (1: 6, X/21); kai jis kelsis Paskutiniojo teismo dieną, reikia, kad jo kojos būtų laisvos (1: 11, XVI/21). Ir atvirkščiai, neatraišiotas bus nepakankamai veiksnus: negalės vaikščioti (18 atsakymų), kai reikės jam

vaikščioti po dangų (3 ats.), negalės eiti (3 ats.), nenueis į dangų, pas Viešpatį (8 ats.), nenueis į Dievo teismą (8 ats.), negalės eiti prisikėlęs (9 ats.), negalės atsikelti (2 ats.); apskritai netinka, kad žmogus būtų surištas po mirties (1 ats.).

Taigi nurodomos nagrinėjamo papročio prasmės siejasi su tikėjimu pomirtiniu gyvenimu, mirusiųjų prisikėlimu ir mirusiojo, kaip nedalomos visumos, suvokimu. Kūno apipavidalinimas paskutinėmis jo buvimo ant žemės valandomis palieka savotišką žymę žmogaus sieloje, ji tarsi įgyja pašarvoto kūno pavidalą, gali būti laisva ar suvaržyta, priklausomai nuo to, kaip gyvieji pasielgia su kūnu. Pateikėjos žodžiais: „palieki trukdymus sielai, susijus siela su tuo kūnu buvo, ir jeigu surišta, bus jai amžinybėje sunkiau“ (1: 3, VII/21). Sielos buvimas nėra lokalizuotas, ji sudvasina visą kūną; teigiama, kad paliktas raištis gali trikdyti sielos išėjimą: „išeina siela iš viso kūno, o kojos priveržtos, kojų letenose lieka siela suveržta“ (1: 14, IV/21). Taigi liaudies tikėjimams būdingas realistinis antgamtinių reiškinių išsivaizdavimas. Pateikėjai akcentavo būtinybę duoti žmogui laisvę arba pabrėžė, kad surištą žmogų laidoti nėra padoru. Šie teiginiai atspindi tikėjimą, kad tai, kas netinkama gyvam žmogui, netinkama ir po mirties. Neretai artimieji, šarvodami mirusį šeimos narį, atsižvelgia netgi į smulkmenas, kurios jam buvo svarbios gyvam esant. Tikima, kad kūnas prisikels tokio pavidalo, kokio buvo palaidotas. Arūnas Vaicekauskas teigė, kad mazgas ritualiniame kontekste tampa lyg ir magine priemone, įtvirtinančia esamą padėtį, t. y. pasmerkiančia mirusįjį amžinai ribinei būčiai (Vaicekauskas 2006: 42). Vilniuje kai kurie žmonės vengia palikti mazgą, todėl perkerpa įkapių kaklaraiščio juostelę, tačiau batų raištelį neatriša. Atvirksčiai, atlaisvindami kojas prieš uždarančią karstą, atriša perrištus raištelius ir juos būtinai vėl suriša, kiekvieno bato atskirai. Taigi šiuo atveju vyrauja tikėjimas, kad būtina užtikrinti mirusiajam galimybę laisvai judėti anapus.

Tikima, kad neatrištos kojos ir rankos lieka surištos ir anapusiniame pasaulyje. Tikėjimuose akivaizdus mirusiojo nepajėgumas pakeisti gyvųjų jam sudarytą situaciją. Tačiau susitaikyti su netinkama padėtimi mirusieji nėra linkę, dėl jos dažnai priekaištuoja sapnuose. Kai mirusysis palaidojamas surištas, jis sapne rodo nepajėgiantis judėti. Nežinodami, kaip pakeisti situaciją, artimieji jaudinasi, klausia kunigą patarimo. Kunigai neturi veiksmingos priemonės šiai problemai išspręsti, todėl yra linkę paprotį palaikyti: primena, kad artimieji atrištų kojas ir rankas, stebi, ar šis veiksmas atliktas. Tačiau pokalbiuose šiuos žmonių tikėjimus kunigai vadino prietarų, juokais sakė, kad jis žmonėms svarbesnis už Mišias, vienintelis metas, kai žmonės prisimena prisikėlimo iš numirusių tiesą (1: 13, X/21; 3, XX/21; 9, III/21).

Šarvojimo namuose prieš atsisveikinant arba prieš pat uždengiant karstą mirusiojo rankų, kojų raištelį atriša artimieji ar įmonės darbuotojai. Neretai darbuotojai raištelius perkerpa; žirkles jie atsineša, arba jos būna padėtos ant šarvonės. XX a. pabaigoje žirkles visuomet būdavo prie pašarvoto mirusiojo – jomis karpydavo nudegusias varvančių žvakių dagtis. Žirklių

buvimas prie mirusiojo yra senas reiškinys. Archeologai jų yra radę kapuose, žirklių minimos sakmėse: mirusysis prašo artimųjų jas įdėti į karstą. Sakmėse jos – priemonė mirusiajam apsisaugoti nuo mitinio personažo, nors užrašyti papročiai, kaip nustatė reiškinį tyrinėjusi E. Korzonaitė, to nepatvirtina. Įvairiose vietose žirklių paskirtis laidosenoje buvo suprantama skirtingai, arba tas supratimas bėgant amžiams kito (Korzonaitė 2002: 11–12). Tyrinėjamu laikotarpiu žirklių naudojimas laidotuvėse turi aptartą praktinę paskirtį.

Tyrinėjamu laikotarpiu įprasta, kad, rengiant mirusiuosius, stengiamasi paslėpti, jog kai kurių kūno dalių nėra. Šiuo atveju pateikėjai veiksmo prasmės ar kokių nors tikėjimų nenurodė. Įmonių darbuotojai sakė, kad tai daroma kuriant estetinį vaizdą, nes mirusysis „turi būti gražus“ (1: 12, XVI/21). Šios paslaugos prašo ir mirusiojo artimieji. Jei galūnė buvo neseniai amputuota, padaromas jos muliažas, panaudojami nešioti protezai. Jei žmogus ilgą laiką gyveno be galūnių, jų muliažas nedaromas, tuštuma karste užpildoma gėlių puokšte, tiulio draperijomis. Kai trūksta plaštakos, rankos paslepamos po nosine. Sutrauktos mirusiojo kojos ištiesinamos: prieš šarvojant ant jų uždedamas svoris. Žaizdos užklijuojamos. Esant reikalui uždengta burna, prieš uždarant karstą, atidengiama. Šie dabartiniu laikotarpiu estetinę paskirtį turintys veiksmai galbūt kilo iš sampratos, kad kūno visuma negali būti pažeista. Ekspedicijose buvo užfiksuoti du atvejai (Švenčionyse ir Kelmės r.), vykę tyrinėjamu laikotarpiu, kai amputuotos galūnės buvo saugomos ir žmogui mirus palaidotos kartu su juo (1: 1, VI pap; V sa). M. Gimbutienė, nagrinėdama senovės lietuvių sielos sampratą, išvelgė idėją, kad „iš dalies siela gali atsiskirti su žmogaus plaukais, nagais ir kitomis nuo kūno atsiskiriančiomis dalimis“ (1947: 16). Pagal šią sampratą išeitų, kad kūno dalių sudėjimas yra skirtas sielai surinkti. Pastarasis tikėjimas pamirštas, jo nenurodė nė vienas tyrimo pateikėjas. Įdomu, kad pateikėjai nesamų kūno dalių imitavimo nesiejo su tomis priežastimis, kurias nurodė kalbėdami apie kojų, rankų atlaisvinimą. Dabar nežinomą veiksmo motyvą pakeitė estetinė veiksmo paskirtis. Galima teigti, kad ir kitų veiksmyų laidotuvėse estetinė paskirtis imta akcentuoti, kai buvo pamiršta simbolinė.

Taigi būtiniais veiksmais, atliekamais žmogui mirus, mirusiajam suteikiama mirusio žmogaus išvaizda, atitinkanti tradicinį išivaizdavimą, koks turi būti mirusysis. Mirusio kataliko atgailą perteikia palenкта galva, viena ant kitos sudėtos rankos. Būtent toks rankų sudėjimo būdas, vienodas katalikams visoje Lietuvoje, įsitvirtino laidojimo paslaugas teikiančiose įmonėse. Tyrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje mirusiųjų „gyvinimo“ tendencija atsirado dėl santykio su mirtimi pokyčio. Tradicinėje kultūroje mirtis buvo suprantama kaip perėjimas iš vieno būvio į kitą, o sekularizuotame pasaulyje, kuriame krikščioniškas mirties aiškinimas prarado hegemoniją, mirtis laikoma visa ko pabaiga. Procesas, kai fizinė ir religinė-kultūrinė mirties visaesamybė išstumiamą iš institucijų ir mentaliteto, prasidėjo Naujaisiais amžiais. Pailgėjus vidutinei gyvenimo trukmei, žmogus iki gilios senatvės nėra „priverstas“ regėti mirtį,

todėl mūsų kultūrai būdinga nuolatinė ir akivaizdi mirties baimė (Kessel 1998: 232). Siekiant ją sumažinti, mirusieji tam tikra prasme priartinami prie gyvųjų, stengiantis išlaikyti jų kaip „gyvųjų“ statusą. Tai ir lemia mirties estetizavimą mūsų laikais. Mirusiojo prausimas yra tradicinis veiksmas, turintis praktinę ir estetinę paskirtį. Pagal liaudies tikėjimus, kūno sutvarkymas įeina į kompleksą veiksmų, kuriais mirusysis parengiamas kelionei. Kai kur (šiaurės ir pietryčių Lietuvoje) išliko gydymo magijos (su mirusiuoju susilietusių priemonių naudojimo) relikto. Kojų ir rankų atrišimas prieš uždengiant karstą kyla iš tikėjimo, kad žmogus kitame pasaulyje bus veiklus ir prikeltas tokio pavidalo, kokio buvo palaidotas. Šie liaudies tikėjimai yra glaudžiai susiję su esminėmis katalikų tikėjimo tiesomis – sielos nemirtingumo ir mirusiųjų prisikėlimo. Tačiau jie šias tikėjimo tiesas paima tik kaip dalyką, temą, kurią interpretuoja kitokia, nors ir ne priešingo, pasaulio modelio kategorijomis (Седякова 2004: 19). Taigi šiuo atveju kalbame apie liaudiškojo religingumo apraišką.

1.2.2. Karstas kaip fizinė mirusiojo atskyrimo priemonė

Karstas tradiciškai laikomas velionio namais (Merkienė 2007: 152; 2011: 199). Skyrelyje apibūdinamas jo eksterjeras, interjeras, sakralizavimas. Antrasis klausimas siejasi su priemonėmis: ar jos dedamos prie karsto, ar į karstą siekiant pristabdyti kūno irimą. Nuo XX a. 6 dešimtmečio karstai namų sąlygomis nebegaminami, paprotys šarvoti „ant lentos“ išnyko, mirusieji iš karto šarvojami karste. Mirusiojo guldymas į karstą – veiksmas, atskiriantis jį nuo gyvųjų. XX a. pradžioje manyta, kad tik paguldytas į karstą kūnas nustoja girdėti (Vyšniauskaitė 1961: 147; 1967: 77; Merkienė 2005a: 31). Atnaujintose *Laidotuvių apeigose* yra *Malda šarvojant mirusįjį*, ją patariama giedoti ar kalbėti, kai mirusiojo kūnas guldomas ant pakylės ar į karstą (LA 2004: 20–21); ši apeiga nėra aprašyta *Maldyne* (2007), tikintieji jos nežino ir neatlieka. Apeiginiai veiksmai atliekami Šalčininkų r. ir Medininkuose. Prieš guldant arba įdėjus mirusįjį į karstą pagyvenusi moteris, eidama aplink karstą, ant kiekvieno jo kampo palašina iš degančios žvakės; lašinti pradeda ir pabaigia mirusiojo galvūgalyje. Susirinkusieji prie mirusiojo tuo metu stovi, giesmininkai gieda arba kas nors iš susirinkusiųjų perskaito specialią maldą. Apeiga vadinama: „žvakele žegnoja“, „pašventina“ (1: 6, X/21,25; 2, XXXII/25).

Lietuvoje populiarūs dviejų formų karstai: 1) mirusiojo galvūgalyje platesni su simetriškai išgaubtu antvožu – tai tradicinė forma, kuri, pasak Aleksandro Pakalniškio, nežiūrint visų pokyčių, išliko tokia pati, specifinė, savita: karstas ilgas, tiesių linijų, į kojų pusę susiaurėjęs (Pakalniškis 1966: 415); 2) platesni pečių srityje, siaurėjantys į kojų ir į galvos pusę, vadinamosios *laužtos formos* su lygiu antvožu. Tyrinėjamu laikotarpiu pastaroji karstų forma buvo perimta iš Vakarų Europos. Jie gilesni, todėl įmonių darbuotojai juose pataria šarvoti mirusiuosius, kurių svoris didesnis už normalų.

Karstai dažomi tamsiai ar šviesiai ruda, gelsva, balta, kartais pilka spalva, padengiami laku. Įprasta, kad karstų spalva parenkama atsižvelgiant į mirusiojo amžių. Baltuose ar šviesiuose karstuose paprastai laidojami žmonės, mirę jauno amžiaus. Karstai gaminami su rankenomis (tokių būdavo ir tarpukariu specializuotose krautuvėse). Kai 2011 m. Kėdainiuose buvo atidarytas krematoriumas, Lietuvoje pradėti gaminti karstai kremavimui: nedažyti, nelakuoti, ir pigesni nei kiti. Karsto vidus XIX a. buvo išklojamas drobe (Vyšniauskaitė 1961: 141), iš jos buvo padaromi kutai aplink karstą. Ilgainiui drobę pakeitė balta medvilnė. Karstus gaminančios įmonės juos iškloja baltos spalvos sintetiniu audiniu, iš tokio paties audinio pasiuva užvalką pagalvei, jį puošia balto kaspino raukiniais ar pan., karsto kraštus papuošia kaspinu / nėriniais / kutais / juodos spalvos specialiu kaspinu, kartais su užrašu ant jo „Ilsėkis ramybėje“. XXI a. pradžioje karstas puošiamas taip, kad minimaliomis sąnaudomis būtų galima suteikti reikiamą išvaizdą. Tradiciškai pagalvė daroma iš drožlių, jų sluoksnis paklojamas ant karsto dugno. Kai kurie gamintojai naudoja sinteponą, jo paskirtis, pasak darbuotojo, – „kad minkščiau būtų“ (1: 1, III/31). Taigi ir šiuo atveju fiksuojamas požiūris, kad su mirusiuoju reikia elgtis taip, tarsi būtų gyvas. Šarvodami ant lentos, po užtiesalu padėdavo šiaudų ar šieno, pasak pateikėjų iš Žiūrų k., Varėnos r., „vis mislina, kad bus geriau gulėc“ (1: 14, XXVII/1).

Tradicinėje kultūroje karstą būtinai sakralizuodavo. XX a. pirmojoje pusėje Plungės apylinkėse kryželis ant antvožo viršaus galvūgalyje kiekvienam karstui buvo būtinas, be to, pagaminę karstą jį „krikštydavo“ – ties mirusiojo veidu grauduline žvake įdegindavo kryžių (Pakalniškis 1966: 415–416). Šiaulių apskrityje XX a. pradžioje kryžių „išrūkydavo“ šventa žvake. Pašventinta žvake išlašintas kryžius – vėlesnis paprotys. Be to, ant karsto viršaus kryžiaus formą ištrindavo rūtomis (Čilvinaitė 1940: 163; 1943: 194). Tad ant karsto turėjo būti du kryžiai: vienas ant dangčio, kitas iš vidinės pusės ties mirusiojo veidu, nė vienas iš jų nebuvo skirtas karstui pagražinti. XX a. viduryje karstą sakralizuodavo religiniais ženklais (iškirptais iš popieriaus, išdažytais ar pan.), juos tvirtindavo ant karsto antvožo galvūgalyje. Aukštaitijoje tai buvo vadinamosios *škaplieriaus raidės*: IHS su kryželiu ant H raidės. Šiuo ženklu, kuris reiškia Jėzaus graikiško vardo pradžią, dažnai žymimi katalikų liturginiai reikmenys (Petraitis 1991: 150). Žemaitijoje ant karsto pritvirtindavo ženklą A†A (amžinąjį atilsį) arba kryžių tarp angelų dvynių, žemiau įrašydavo mirusiojo vardo, pavardės pirmąsias raides. Kartais iš popieriaus iškirptą kryželį pritvirtindavo ant dangčio viršaus, meistrai jį nupiešdavo kitokios spalvos dažais arba padarydavo iš medžio (ant jo Kančios nebūdavo). Šiauliuose, Tauragėje inicialai ant karsto buvo klijuojami ir sovietiniais metais. Mosėdyje iki šiol ant karsto antvožo galvūgalyje tvirtinamas popierinis kryželis ir angelai dvyniai abipus jo. Tirkšliuose iki mūsų dienų išliko paprotys karsto antvožo viduje degančios žvakės liepsna padaryti kryžiaus ženklą (parafininės žvakės nerūksta). Įmonių darbuotojai Kretingoje ir Kuršėnuose kryžių nubraižo flomasteriu, t. y.

naudodami turimas priemonės imituoja buvusį apeiginį paprotį. Tyrinėjamu laikotarpiu ant karsto antvožo viršaus maždaug ties mirusiojo krūtine pritvirtinamas metalinis arba medinis, iš tokios pačios medžiagos padarytas bei tokios pačios spalvos, kaip ir karstas, kryžius su Nukryžiuotoju. A. Vyšniauskaitės nuomone, kryželiu, pritvirtintu ant karsto viršaus, mirusysis palaiminamas paskutinei kelionei į žemę, iš kurios žmogus yra kilęs (Vyšniauskaitė 1997: 8). Religinę žmonių ir kai kurių kunigų požiūriu, ant Nukryžiuotojo atvaizdo berti žemes nepagarbu (1: 1, Ve 8–9/25; 3, III/8; X/8; 1, V/8). Galima prielaida, kad XX a. pabaigoje stokojant religinių žinių kryžiaus ženklas buvo sutapatintas su Nukryžiuotojo atvaizdu.

Taigi kryžiaus ženklo gamybos būdas bėgant metams kito, keičiantis karsto gamybos būdai. Tyrinėjamu laikotarpiu Nukryžiuotojo atvaizdas yra būtina katalikų karsto dalis. Galima teigti, kad karstas su šiuo ženklu įgyja statusą šventovės, kurioje mirusiojo kūnas ilsisi iki prisikėlimo dienos. XX a. antrojoje pusėje karsto antvožo viršus buvo puošiamas žalumynais ar kalijų žiedais, nes, pasak Tauragės laidojimo namų darbuotojų, karstai nebuvo gražūs (1: 12, XIII/8). Karsto estetiškai išvaizda svarbi, jis siejamas su namais (1: 13, III/3). Vis dėlto gali būti, kad puokštė buvo laikinai užėmusi sakralaus ženklo vietą ar naudota jam paslėpti. Karsto antvožas gėlių puokšte iki šiol puošiamas Raseinių r., kitur – tikrai artimųjų pageidavimu.

Karsto antvožo vieta laidotuvių erdvėje reglamentuota papročiais: jis pastatomas galvūgaliu į viršų, atremiamas į sieną netoli pašarvoto mirusiojo, paprastai arčiau jo galvūgalio (2 priedas: 6, 7), arba netoli durų. Šalčininkų r. karsto antvožas statomas prieangyje, simbolinė veiksmo prasmė pamiiršta, akcentuojama praktinė – vietos stoka šarvojimo kambaryje (1: 2, XXVIII/27; XXXII/27).

Didesnių įmonių šarvojimo salėse būdingas nūdienos elementas – vėsinimo sistema, kurios dėka pristabdomas pašarvoto kūno gedimas. Šarvojant namuose (nuosavuose, parapijos ar bendruomenės) kyla rūpestis, kaip iki laidojimo kūną išlaikyti nesugedusį ir panaikinti jo skleidžiamą kvapą. Liaudyje žinota įvairių priemonių (*Iš gyvenimo* 1998: 107). Kai kurios iš jų taikomos ir šarvojimo salėse: mirusįjį stengiamasi apsaugoti nuo skersvėjo, šarvonės galvūgalis padaromas 5–10 cm aukštesnis. Šarvojant namuose po pakyla dedamas indas su ledu ar šaltu vandeniu, į vandenį įpilama acto ar įberinama kalio permanganato, į karstą po mirusiojo kūnu ar po karstu dedama metalinių ar plieninių daiktų, po karstu pilama cemento miltelių, pjuvenų, kūnas pabarstomas kamparu, apvalomas kamparo spiritu ar amoniaku. Šios priemonės (XX a. antrojoje pusėje be liaudiškų priemonių, pradėti naudoti ir medikamentai) nėra itin veiksmingos, nes tai, kas priklauso gamtos pasauliui, paklūsta gamtos dėsniams: trečią dieną kūnas, pasak pateikėjos, „prašosi į žemę“ (1: 11, XX/25). Nauja visoje Lietuvoje žinoma priemonė – mirusiojo kūno įžeminimas. Prie kairės rankos mažojo piršto pririšama varinė viela, kurios kitas galas rišamas prie radiatoriaus ar įkišamas į žemę (1: 3, IV/21; 4, X/25; 10, III/1; 13, II pap).

Kunigas iš Tverečiaus sakė, kad kūną įžeminti išmoko iš gudų (1: 13, X/1). Ši priemonė nelaikoma magine, ji siejama su fizinėmis kūno savybėmis, todėl naudojama ir kunigų bei vienuolių laidotuvese. Įdomu, kad rytų slavų papročių tyrinėtojai nurodo maginės mažojo kairės rankos piršto galias: už jo tempia, kad užmerktų mirusiojo akis, juo braukiant naikinamos įgimtos odos dėmės bei dantų skausmas (Седякова 2004: 32).

Paruošimo šarvoti papročiai turi praktinę ir tradicinę estetinę paskirtį, mirusiojo kūnas parengiamas budėjimui prie jo. Be to, atliekami veiksmai turi ir religinių motyvų: jie nukreipti į amžinybę ir Paskutinįjį teismą, kuriuos realistiškai įsivaizduojant tikima, kad vienoks ar kitoks kūno sutvarkymas išliks ir amžinybėje. Tai rodytų išlikusią senąją pasaulėjautą – velionis ir jo vėlė suvokiami kaip nedaloma visuma. Sutvarkant mirusiojo kūną, paguldant jį į karstą, mirusysis atskiriamas nuo gyvųjų aplinkos, jam suteikiamas mirusiojo statusas, nors su jo kūnu elgiamasi taip, tarsi būtų gyvas. Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje įmonėse pastebima tendencija gražinti mirusiuosius gyvųjų gražinimo priemonėmis ir taip atimti iš mirusių žmonių mirusiojo statusą, – ji kyla iš mirties baimės ir vartotojiškos, estetizmu pagrįstos kultūros. Aptartos tendencijos (tradicinė ir naujoji) ryškios ir įkapių aprangoje.

1.3. Įkapsės

1.3.1. Mirusiojo apranga

Įkapes skirstome į dvi dalis: aprangą ir į karstą bei kapą dedamus daiktus. Būdinga, kad pereigos apeigose statuso kaitą išryškina apranga, kuri regimu būdu pabrėžia egzistuojančias socialines ribas (Лич 2001: 68). Lietuvoje visais laikais mirusiuosius laidojo aprenę geriausiai jų drabužiais, todėl dvasininkai dar XVII a. lietuvius kaltino prietaringumu (Vyšniauskaitė 1961: 137). Įkapių tradicija dėl Bažnyčios poveikio pasikeitė XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje. Vietoje buvusių individualizuotų įkapių mirusieji imti rengti paprastesne, visų panašia apranga, vilkti naujais rūbais, atitinkančiais tuo laiku per šventes dėvėtus pagal galimybes gražius drabužius; tamsios vienspalvės suknelės tais laikais buvo naujovė, skarelių spalva nebuvo pastovi (Šidiškienė 1993: 62–69). XXI a. pradžioje įkapių (ypač moterų) aprangoje pastebima puošnumo, jų spalvos šviesėjimo ir individualizuotų įkapių sugrįžimo tendencija. Tam tikra kaita atsispindi ir *Maldyno* nurodymuose: pirmajame leidime patariama mirusįjį aprenkti švariais drabužiais (LM 1968: 271), vėlesniuose nurodoma suaugusius mirusiuosius aprenkti kukliai, geriausiai tamsiais drabužiais, su šviesiais gali būti jaunuoliai (LM 1992: 457). *Maldyne* apibūdinta 1) suaugusių mirusiųjų, 2) mirusių jaunuolių ir 3) vaikų apranga.

Įkapių tradicijai lemiamos reikšmės turi ekonominės krašto sąlygos. Nusistovėjusius papročius koregavo pokario metų skurdas ir suirutės, laidota su tokia apranga, kokia turėta.

Tačiau kai kurios taisyklės išliko pastovios: iš turimų drabužių būdavo parenkami patys geriausi, šarvoti ne su ilga suknia buvo leistina tikrai labai skurstantiems žmonėms. Mirčiai rūbų iš anksto nesisiūdavo, nebent pasaugodavo gražesnę skarelę. Kylant pragyvenimo lygiui atsirado poreikis įkapes pasiruošti iš anksto. Tam buvo dvi priežastys: pirma, noras turėti pagal galimybes gražias įkapes, antra, patirtis, kad sovietiniais metais egzistuojant prekių deficitui parduotuvėse ne visuomet būdavo norimų įsigyti daiktų. Pirkdavo audinį, drabužį siūdinosi pas siuvėją, mokančios siūti – pačios. XXI a. pradžioje nuomonė, ar reikia iš anksto pasiruošti įkapes, priklauso nuo lyties. Vyrų patys sau įkapėms rūbų neperka. Moterų požiūris į jų turimas įkapes taip pat nevienodas. Vienos jas nuolat prižiūri, vėdina, kitos sakėsi nemėgstančios įkapių apžiūrėti ir nežinančios jų būklės, dar kitos bėgant metams jas pakeitė į naujas, gražesnes. Kai kurios moterys įkapių laikymą prilygina mirties laikymui spintoje (1: 14, VII/22e; Vaičekonienė 2008: 3). Suaugę vaikai nemėgsta kalbėti apie iš anksto motinų perkamas įkapes, kartais įkapių saugojimo vietą žino vien kaimynės. Sovietiniais metais kalbėti apie įkapes, jas įsigyti pagyvenusių žmonių laikytas būtinu apdairumu. Atsiradus galimybei įkapių drabužių nupirkti žmogui mirus, įkapės, kaip daiktas, imtas sieti su mirties sfera. Galbūt todėl Vilniaus įmonėse vyrai, pirkdami kostiumą mirusiajam, nematuoja švarko pagal save (1: 1, IV/59).

Namuose siūtų suknių sukirpimas nebuvo sudėtingas, puošyba minimali. XX a. 8 dešimtmečio pradžioje buitinio gyventojų aptarnavimo kombinate pradedtos siūti įkapių suknius buvo puošiamos gipiūro ar plisė detalėmis. Tyrinėjama laikotarpiu įmonėse buvo parduodamos įvairių ir vis įvairėjančių modelių suknius, papuoštos gipiūrinio ar kito audinio detalėmis. Puošnumas lemia gaminio kainą. Išsiplėtė įkapių spalvų spektras. Iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio įkapių suknius buvo tamsios – rudos ar mėlynos spalvos (seniau dažnesnė buvo juoda). XXI a. pradžioje daugelyje vietovių (Rokiškyje, Plungėje, Naujojoje Akmenėje, Kuršėnuose, Pakruojyje, Kupiškyje, Alytuje) populiariausia įkapių suknių spalva yra tamsiai raudona. Kitur dažniau rengiama žalių, pilkų, violetinių atspalvių apranga, taip pat vyšninės spalvos. Bažnyčia šį pokytį priėmė nediskutuodama, ryškių spalvų puošnios suknius siuvamos ir parduodamos Vilniaus arkivyskupijos laidojimo paslaugų centre. Pateikėjos iš Pivašiūnų nuomone, įkapių spalva turėtų atitikti liturgines spalvas: žalia, mėlyna (1: 3, X/22h). Jaunas ištekėjusias moteris paprastai rengia šviesiais drabužiais, kartais baltais, kartais – jų vestuviniams rūbais – tokiu atveju jas laidoja su vestuviniu šydu (1: 6, XIV/22f; 8, V/22f).

XXI a. pradžioje galima konstatuoti, kad grįžta individualizuotos įkapės, nes pasirenkant iš daugelio galimų variantų (pagal spalvą ir puošnumą) atsižvelgiama į buvusius velionės pomėgius. Mėgusiai puošti perkamas puošnesnis rūbas, mėgusiai kuklumą – kuklesnė apranga. Iš anksto pirkdamos suknius, moterys jas renkasi pagal du kriterijus: spalvą ir kainą. Taigi įkapės atspindi ir mirusiojo ar jo šeimos materialinę būklę. Tautiniais rūbais laidojamos juos

mėgusios dėvėti tautinių ar katalikiškų organizacijų narės. Kai kurios moterys įkapėms saugoja rūbus, kuriuos dėvėjo per šeimos iškilmes: vestuvių jubiliejų ar vestuves, nes toks drabužis pašventintas (2, XIII/22c; 3, XV/22e; XVII/22c; 5, III/22), arba susijusius su svarbiais ar sakraliais įvykiais (1: 4, III/22; IX/22d; 2, XX/22e).

Pakito ir įkapėms siūti naudojami audiniai. XX a. pirmojoje pusėje naudotus namie austus keitė pirktiniai natūralaus pluošto audiniai (vilnoniai, pusvilnoniai). Dzūkijoje pasisakoma prieš šilkinčius, nes jie „sutraukia visų giminį po žemi“ (Marcinkevičienė 1998: 173). Tyrinėjamu laikotarpiu įkapės siuvas iš sintetinio ar dirbtinio pluošto storesnių audinių. Įkapėms būdingi ir sezoniniai svyravimai: žiemą moterims perka suknius iš aksominio, vasarą – iš plonesnio audinio, vyrams vasarą perka šviesesnių spalvų kostiumus, pagyvenusius žiemą apvelka šiltesniais apatiniais drabužiais. Nurodoma priežastis: „kai pačiam šalta, tai ir numirėliui“ (1: 6, III/22c). Taigi įkapių tradicijoje išlieka požiūris į mirusįjį, tarsi jis būtų gyvas, o grožio kriterijai yra vienodi tiek gyvųjų aprangai, tiek įkapėms – gražus rūbas turi atitikti sezoną.

Įkapių apranga miestuose ir kaimo vietovėse skiriasi. Kaime apranga artimesnė tradicinei, o didžiosiose miestų įmonėse atsiranda naujovių. Pateikėjos nurodo galvos apdangalų skirtumus. Kaime, vykdant velionės valią arba atsižvelgiant į buvusį pomėgį, tradiciškai apgobiamą balta ar šviesia vienspalve skarele. Įprastas moterų galvos apdangalas – baltas šalis iš gipiūrinės medžiagos – įkapėms pradėtas naudoti XX a. 7 dešimtmetyje. Įkapių istorijoje šalis žinomas nuo 3–4 dešimtmečio, jis pirmiausia imtas naudoti žemaičių įkapėms (14, IX/22c; 13, III/22c; Šidiškienė 1993: 62). Gali būti, kad šalis yra šydo modifikacija. Žemaitijoje XX a. pirmojoje pusėje buvo įprasta moteris, nežiūrint jų amžiaus, apgaubti šydu (1: 6, XIII/22f; 13, III/22c). XXI a. pradžioje prie kuklios suknius derinamas ilgas šalis, prie puošnios – trumpas. Kartais šalio spalva priderinama prie suknius spalvos – tai nauja įkapių aprangos „mada“. Vilniuje, Pabradėje spalvotas šalis dažniau perkamas lenkų tautybės velionei. Miestų naujovė yra savotiškas šalio variantas – gaubtuvas iš gipiūrinės medžiagos, panašios spalvos kaip ir suknius, jo galai prisiuvasi išilgai prie suknius, kaip jos puošmena. Šarvojant jaunas miestietes, uždedama kepuraitė su veidą dengiančiu šydu. Tokia kepuraitė panaudojama ir vyresnėms, anot pateikėjos, „kai jau negražus lavonas“ (1: 1, I/21d). Dar viena naujovė: kartais mirusias moteris (jaunas, kartais ir vyresnio amžiaus) šarvoja be jokio galvos apdangalo, vyresnėms kai kada ant pečių uždedama skarelė. Tai svarbus pokytis – tradicinėje kultūroje vienplaukes moteris laidoti nebuvo įprasta (Vyšniauskaitė 1961: 138; Marcinkevičienė 2008: 109).

Apatiniai drabužiai velkami, kad gražiau gulėtų viršutiniai rūbai, o būtini, kai kūnas išsekęs. XX a. trečiajame ketvirtyje moterys apatinius marškinius siūdindavosi iš baltos medvilninės medžiagos, su ilgomis rankovėmis, puošdavo nėriniais, kai kurios pasisiūdavo drobiniais, sakydamos, „kad nebūt ti karšta“ (1: 5, VII/22e), taip pat pasijonį. Vėliau įkapėms

rengdavo pirktinius naktinius medvilninius marškinius, nebūtinai baltus. Kai kas aprengia dvejetą marškinių: naktinius ir puošnesnius iš sintetinio audinio. Įmonėse perkami apatiniai drabužiai yra balti, medvilniniai. Vyrams apatinius perka tokius, kokius žmogus mėgo dėvėti būdamas gyvas: ilgus arba trumpus. Esant reikalui, kad pašarvotas kūnas būtų „pilnesnis“, įmonių darbuotojai panaudoja popierių, ligniną ar pan. Vakarų Lietuvoje ir Vilniaus krašte manoma, kad mirusieji turi būti aprenkti tokiais drabužiais, kokius nešiojo būdami gyvi, todėl moterims uždeda liemenėlę, kelnaitės būtinos. Pasakojamas atsitikimas (1: 9, XVII/22d), kuris galbūt padėjo įtvirtinti šio drabužio naudojimą įkapėms. XX a. pabaigoje moterims apmaudavo ilgas kojines virš kelių ir joms parišti naudojo gumą (jei pagal papročius rengė „kaip gyvą“). Kai kas kojinių nerišdavo, sakydami: „užverši, kur siela išeis? Negalima veržt nieko“ (1: 14, IV/22c). XXI a. pradžioje apmaunamos pėdkelnės ar kojines iki kelių. Baltas pirštines naudoja jaunų merginų ir moterų įkapėms, taip pat vyresnių, kai norima paslėpti deformuotas rankas.

Batai perkami įmonių parduotuvėse, mes jie turi būti nauji. Moterų įkapių apavas – specialūs „mirusiujų“ batai, pasiūti iš pastandinto audinio, paprastai žemakulniai. Jų spalva ir faktūra parenkama pagal suknius. XX a. antrojoje pusėje mirusiuosius audavo tinkamais odiniais, „gyvųjų“ batais. Vyrų batai nesiskiria nuo kasdien dėvimų, paprastai perkami juodi. Perkant avalynę žiūrима, kad ji būtų patogі ir tinkama pagal dydį. Ekspedicijose užrašyta atveju, kai vyresnio amžiaus moterys Utenos, Molėtų r. pageidavo būti palaidotos basos, vien su kojineimis, kaip buvo laidotos jų motinos. Artimieji jų valią įvykdė: prieš uždaranт karstą nuavė batus ir juos paliko karste (2, XVI/22h; 7, XIV/22c).

Noras patogiai, gražiai aprenkti laidojamą mirusįjį rodo išlikusią sampratą, kad velionis ir jo vėlė sudaro nedalomą visumą. Sakoma, kad kai Paskutinįją dieną Jėzus prikels mirusiuosius, jie bus apsirengę tokiais rūbais, kokiais buvo palaidoti (1: 2, XV/21). Šventąjį Raštą (plg. Apr 7, 9) skaitę tikintieji tokią nuomonę neigia, net neišivaizduoja, kad gali būti taip manančių katalikų (1: 10, XXIV/23), tvirtina, kad grožis, patogumas „mirusiam ir sielai tai neturi nieko bendro, tiktai žmonėms žiūrėt vaizdas gražesnis“ (1: 6, XIV/22d). Gali būti, kad aptariamą tikėjimą palaiko šventųjų ikonografija, kurioje kiekvienas šventasis (taip pat vaizduojami dangaus garbėje) atpažįstamas pagal įprastą individualią aprangą ir atributus, kurie susiję su jo gyvenimu, darbu, kančiomis.

Kai kur (Druskininkuose, Širvintose, Molėtų, Anykščių, Vilniaus r., Žagarėje, Linkuvoje, Gruzdžiuose) mirusieji būtinai aprenjami naujais drabužiais. Sakoma, kad žmogus gyvendamas „užsigyveno“ naujas įkapes, dėvėti rūbai laikomi nepagarba mirusiajam. Vaiguvoje pateikėja sakė, kad galima rengti pačiais pigiausiais rūbais, bet jie turi būti nauji. Kupiškio r. teigiama, kad įkapės negali būti skalbtos. Luokėje manoma, kad geriau laidoti su savais, mėgtais drabužiais. Dzūkijoje XX a. antrojoje pusėje įkapių apranga negalėjo būti visiškai nauja, ja

apsirengę nors kartą nueidavo į bažnyčią (Marcinkevičienė 1998: 172). Apskritai Lietuvoje laikomasi požiūrio, kad vyrų, kitaip nei moterų, įkapių rūbai nebūtinai turi būti nauji. Vyrų įkapių kostiumas gali būti dėvėtas einant į bažnyčią ar iškilmingomis progomis, svarbu, kad būtų švarus. Moterų įkapės dažnai būna naujos, ir tai dėl praktinių priežasčių – įkapių suknia skiriasi nuo dėvimų drabužių. Apatiniai drabužiai būna nauji, jei artimieji išgali tokius nupirkti. Šalčininkuose dėvėtais rūbais nerengiama. Pasakojama, kad velionis sapne prašė išplauti apatinius marškinėlius, kuriuos, pirkdamas tėvui kaip dovaną, buvo pasimatavęs jo sūnus (1: 2, XXXII/22i). Šiuo atveju akivaizdus rytų slavų papročių poveikis: tikima, kad mirusiojo drabužiai negali turėti sąlyčio su gyvu kūnu (Байбурин 1993: 108).

Mirusius vyrus paprastai apvelka tamsiais, pilkais, juodais kostiumais, jaunos vyrus kartais laidoja su šviesiais. Apvelka baltais arba kitokių šviesių spalvų marškiniiais, baltarusiai ir lenkai – baltais arba žydrais. Kaklaraištį riša, jeigu žmogus mėgo jį nešioti būdamas gyvas. Diržas nejuosiamas. Kartais mirusieji dėl to sapne priekaištauja (1: 2, XXXIV/22a).

Mažas miręs vaikas šarvojamas su suknyte, panašiai kaip ikonografijoje vaizduojamas mažas Kristus ilgais marškinėliais (3, I/22g; 8, VIII/22g), „kaip angeliukas“ (1: 2, XV/22f; 4, VII/22g). Mirę maži berniukai ir mergaitės rengiami vienodais drabužėliais, papuoštais rožinės ar melsvos spalvos detalėmis (jos įvairiose vietovėse gali skirtingai ženklinti vaiko lytį), rengiami drabužėliais, su kuriais buvo krikštyti. Kaip ir suaugusieji, aprenjami taip, „kad jam būtų nešalta“ (1: 5, VIII/22g), „kad galėtų vaikščioti“ (1: 5, X/22g). Mirusius kūdikius, suvystytus vystyklais, įdeda į baltą vokelį, uždeda kepurę. Krikšto marškinėliai (apsiaustėliai) laikomi būtinu vaikų įkapių elementu, jie uždedami ant viršaus.

Mirę mokyklinio amžiaus vaikai aprenjami lyg į Pirmosios komunijos šventę: mergaitė – balta suknele su baltų gėlyčių vainikėliu, berniukas – kostiumėliu, kartais baltu. Kai kur (Mosėdyje) išliko paprotys berniukams prisegti rūtų šakelę, mergaitėms – uždėti vainikėlį. Kūdikių, mokyklinio amžiaus vaikų, jaunuolių apranga nesiskiria nuo *Maldyne* patariamoms (1968: 271–272, 1992: 522). Taigi ji įprasta, tradicinė. Beje, pasitaiko atveju, kai vaikai (kartais ir suaugusieji) šarvojami įprasta, kasdien nešiota apranga.

XXI a. pradžioje didesnėje Lietuvos dalyje jaunų nevedusių vyrų įkapės nesiskiria nuo vedusių jaunų vyrų aprangos. *Maldyne* rašoma, kad mirusiems jaunuoliams turėtų būti prie krūtinės prisegama rūtų puokštelė „kaip jungtuvėms“ (1992: 457). XX a. antrojoje pusėje prie atlapo segdavo rūtų šakelę, kai kur (Želvoje ir Šakių r.) taip daroma iki šiol. Dieveniškėse nevedusiam jaunuoliui gėlytę prie atlapo prisega bendraamžės. Vilniaus krašte nevedusius kartais šarvoja su „varlyte“, kartais prie švarko atlapo prisega dirbtinę baltą-juodą gėlytę, kai kas į švarko kišenėlę įdeda baltą nosinę (kitur Lietuvoje – tai seniau buvęs paprotys). Jaunuoliai neretai rengiami visiškai baltai – baltu kostiumu ir kt.

Mirusias jaunas mergaites aprenčia balta suknia, jos būna vienplaukės arba uždedamas šydas. Beveik visur Lietuvoje nyksta paprotys įkapių šydą puošti rūtomis. Vilniaus krašte, anot įmonės darbuotojo, rūtomis papuošia „žmonės iš kaimo labiau tikintys“ (1: 1, V/21f). Lenkai be galvos apdangalo nelaidoja, šydą papuošia mirtos šakelėmis. Kalbant apie simbolinę baltos įkapių aprangos prasmę išryškėjo dvi tyrimo pateikėjų nuomonės. Viena, susijusi su baltos spalvos, kaip nekaltumo simbolio, reikšme: baltai rengiamos nekaltos, skaisčios mergaitės. Antra, kylanti iš ne taip seniai susiformavusio papročio nuotakai rengtis baltos spalvos rūbais. Pateikėjų požiūriui poveikį daro ir nūdienos realija – liberalus jaunimo požiūris į skaistumo dorybę. „Čia, matyt, kaip nekalta mergelė, o ne kaip į šliūbą. Nekalta.“ (1: 4, VIII/22f); „Kaip nekaltą tur būt, bet kodėl veliumas? Jeigu veliumas tai kaip nuotaka.<...> Tikriausia, kaip prie pirmos Komunijos. Kaip nekalta“ (1: 4, IX/22f); „Kaip nuotaka. Kaip prie Komunijos, kaip nekalta. Jeigu kokia ištvirkėlė, tai ne.“ (1: 4, X/22e); „Čia pažymima jos jaunystė. Kaip jauna. Jinai jauna nekalta ir taip aprenčta“ (1: 6, XIV/22f); „Stovi prieš Dievo teisumą, ką tu išveidmainiausi“ (1: 7, XV/22f). XX a. viduryje velionei ant galvos vainikėlių dėdavo vertindami jos skaistumą. Kruonyje, jei mergina buvo žinoma kaip nepadori, tėvai vainiko nedėdavo, kad kaimynai nesijuoktų (VDU ER Nr. 44, XVII/27). Pateiktos nuomonės ir susiklostę papročiai atskleidžia, kad balta įkapių spalva siejasi su jos, kaip nekaltumo simbolio, idėja. Šitoki požiūrį pabrėžė ir R. Račiūnaitė-Paužuolienė (2012: 139). Pradėta abejoti nekaltumo ženklų reikalingumu: „Čia, matot, kokį turi titulą ta mergina, ką čia gali žinoti, gal ir visai nereikėtų čia tokių visokių“ (1: 3, X/22f). Todėl vyresnes netekėjusias merginas apvelka įvairių spalvų šviesiais drabužiais, šarvoja vienplaukes, kartais su šaliu. Baltos spalvos įkapėmis laidojamos negalią turėjusios įvairaus amžiaus mergaitės. Pakruojuje paprotys netekėjusias mirusias merginas rengti baltomis įkapėmis nežinomas, jos rengiamos šviesiais drabužiais.

Iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos įkapių tradicijoje išliko senųjų papročių. Vengiama nereikalingų mazgų: siuvėjos, siūdomos įkapes, nemezga mazgo, rengiant skarelės kampai ne surišami, o sukryžiuojami ant kaklo. Šių papročių prasmė jau pamiršta; iš 1994 m. užrašymo Juodaičiuose sužinojome, kad mazgo nerišdavo vengdami pririšti nuodėmes prie mirusiojo (VDU ER Nr. 44, X/29). Siuvėjos, siūdomos įkapes, laikosi specialių taisyklių. Prie gyvo seno žmogaus drabužių ilgio pridėdavo 15–20 cm, nes numiręs žmogus išsitiesia ir pailgėja (1: 7, XV/22i; 9, X/22e). Apykaklė ir rankogaliai būtinai turi būti su segtukais ar sagomis, „kad atsisegt galėtų“ (1: 5, VIII/21). Drabužio siūlės apmėtomos arba neapmėtomos. Pasiuvus klostės paliekamos sudaigstytos. Kai kurios siuvėjos už siuvimą pinigų neima (1: 3, V/22e; 12, XIX/22e). Pasvalyje pasiuvama juostelė: anot pateikėjos, „kada kelsis iš numirusių, kad būt susijuost suknytei“ (1: 12, XXI/23).

Įkapių apranga laikoma būtina. Kai velionio dėl visiško kūno sužalojimo (sudegė gaisro metu) aprenkti neįmanoma, įkapių drabužius išskleidžia ant palaikų. Žiūrovas netinkamas įkapes kritikuoja. Kai artimieji, neturėdami lėšų ar nesuprasdami, mirusįjį aprenkia netinkamai, kartais giminaičiai iš turimų išteklių parūpina tinkamas įkapes ir netgi perrenkia mirusįjį. Sakoma, kad žmogus „turi išeiti garbingai“ (1: 6, IX/22h; 6, XIV/22i). Kremuojami palaikai turi būti deramai aprenkti, paguldyti į karstą (*Deginimas...* 2012: 39). Nemenką reikšmę turi estetinė įkapių paskirtis. Siekis mirusiesiems suteikti tam tikro grožio yra universalus reiškinys. Jeanas Baudrillardas pažymėjo, kad visuomenė visada stengėsi pergalėti natūralų mirties, irimo bjaurumą, kad nereikėtų žiūrėti į kūną, kuris neteko visų savo ženklų, pats nustojo būti ženklu ir visiems dalyvaujantiems primena jų pačių simbolinį irimą (Бодрийяр 2000: 316–317).

T. Bernštam rašė, kad krikščionių požiūriu, pomirtinė apranga mirusiesiems buvusi lyg pagrindinis ženklas, pagal kurį jie turėjo būti atpažinti kitame pasaulyje, pirmiausia angelų ir Dievo, kad Dievas teisingai spręstų apie mirusiojo poelgius ir paskirtų pelnytą buveinę, antra, giminės, kad priimtų į savo tarpą (Бернштам 2000: 183). Atliktas tyrimas rodo, kad katalikai Lietuvoje įkapėmis išreiškia mirusiojo fizinį ir dvasinį brandumą, kuris priklauso ir nuo jo priimtų sakramentų: pakrikštytas, priėmęs Pirmąją komuniją, nekaltas skaistumo aspektu, priėmęs Santuokos sakramentą – šitokią reikšmę turi vestuviniai drabužiai, naudojami vedusio asmens įkapėms. Įkapių aprangos ženklais išryškinamas buvęs mirusiojo statusas, kreipiamas į tolimesnį gyvenimą danguje. Šventųjų bendrijos nariai, kaip galima spręsti iš Švč. Jėzaus Vardo rožinio maldų, skirstomi pagal socialinį statusą: nekaltieji vaikeliai, jaunikaičiai ir vyrai, mergelės ir moterys (LM 1992: 360–364).

Įkapių aprangos spalvos kaita (jos šviesėjimo tendencija) yra susijusi su įkapių funkcijomis. XX a. pirmojoje pusėje Ignalinos, Lazdijų r. mirusias motinas stengtasi aprenkti šviesiai, kad žemėje likusiems jos vaikams gyvenimas būtų šviesesnis. Panašiai pabrėžta ir drabužio kokybė: negalima rengti skylėtais drabužiais (Utenos r.), nes tada savo skylių niekada nesulopysi (Švenčionių r.) (Šidiškienė 1993: 61, 66). Jeigu apvilksi seną, o dar sulopytą, tai nesiseks gyvenime (Merkienė 2007: 154). Antašavoje moteris (77 m.) sakė, kad artimųjų, kurie aprengė velionį bent siūlą raudonos spalvos turinčiomis įkapėmis, namuose anksčiau ar vėliau kils gaisras (1: 14, IV/22h). Kad bent vieną įsiūtą raudonos spalvos siūlą turinčiais rūbais negalima rengti mirusiųjų, sakė siuvėja iš Vaiguvo (1: 9, X/22h). Juodaičiuose užrašyta, kad įkapėms netinka raudona spalva, nes tai – kraujo, kančios spalva (VDU ER Nr. 44, X/26), būtent tokias reikšmes raudona spalva turi liturginių rūbų simbolikoje (Kajackas 1998: 51). Įmonėse įkapės siuvas ir iš raudonų atspalvių medžiagos, tamsiai raudona (vyšninė) spalva vyrauja XXI a. pradžios įkapių aprangoje. Tačiau juoda spalva įkapėms beveik nenaudojama. Sakoma, kad motinų juodomis sukniomis rengti negalima, nes „vaikams liks sunkus gyvenimas“ (1: 7,

X/22c); „labai blogai dukrom“ (1: 7, XIII/22c); „atneša nedalią vaikams“ (13, VIII/22c); jiems „paliek tamsus gyvenimas“ (1: 12, XXI/22h); negerai (1: 12, IV/22h). Moterys juodai aprenčiamos jų prašymu ypatingais atvejais: nesibaigęs gedulo laikas, pragyventas gyvenimas buvo bedžiaugsmis, kupinas vargo ir netekčių. Kartais atvirksčiai, sunkų gyvenimą pragyvenusios moterys nori būti palaidotos šviesiais drabužiais. Aukštadvaryje sakoma: „jeigu pragyvenai juodą gyvenimą, tai nors anan pasaulin išėik kitaip“ (1: 2, XXII/22h). Panevėžyje vyrų įkapėms taip pat neperkama juodos spalvos kostiumų (1: 3, XVIII/22a). Šie tikėjimai ir jų raiška papročiuose perteikia nuostata, kad tinkamai naudojant įkapes užtikrinama sėkmė gyvųjų pasaulyje. Tokią pačią paskirtį turėjo į karstą kaip auka mirusiajam dedami daiktai XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje (Šidiškienė 1993: 62, 66).

XX–XXI a. sandūroje įkapių apranga pakito, ryškiau – moterų. XX a. iki paskutiniųjų dešimtmečių pabaigos vyravusias kuklias, tamsių spalvų suknius pakeitė šventinė, puošni, įvairaus ir kintančio sukirpimo bei įvairių spalvų moterų apranga; naudojami įvairūs galvos apdangalai, kartais moterys laidojamos vienplaukės. Vienplaukių moterų laidojimas ir vyšninės spalvos naudojimas įkapėse – reikšmingas įkapių tradicijos pokytis. Aprangos kaitai lemiamą poveikį daro kylantis žmonių pragyvenimo lygis, atsiradusi įmonių prekių pasiūla. Įkapių ženklais išreiškiama žmogaus fizinė ir dvasinė branda. Pasauliečių katalikų apranga skiriasi nuo dvasinio luomo asmenų įkapių. Skiriasi vyrų, moterų ir mažų vaikų, taip pat turtingų žmonių ir vargšų įkapių rūbai. Yra jaunų ir senų, miestiečių ir kaimo žmonių, vedusių ir nevedusių, lietuvių ir lenkų bei baltarusių įkapių aprangos skirtumų, atsižvelgiama į sezoną. Tyrinėjamu laikotarpiu fiksuojamo papročio rengti mirusiuosius šviesiais, kiek galima gražesniais ir naujais drabužiais galima paskirtis – užsitikrinti sėkmę gyvųjų pasaulyje.

1.3.2. Į karstą ir kapą dedami daiktai

I. Šidiškienė rašė, kad XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje sparčiai nyko paprotys į karstą dėti velionio asmeninius daiktus (1993: 69). *Maldyno* patarimai atspindėjo įkapių tradicijoje stebimą liaudiškojo religingumo raišką, iš kurios jie gali būti kilę. Pirmajame *Maldyno* leidime patariama į mirusiojo rankas įdėti kryželį, kokio nors šventojo paveikslėlį ar rožinį (1968: 271). XX a. viduryje ir antrojoje pusėje įkapėms neretai naudotas kryželis. Tyrinėjamu laikotarpiu šarvojant mirusius katalikus jiems į rankas įdedamas rožinis ir šventas paveikslėlis, – tai ir patariama *Maldyne* (1992: 457). XX a. viduryje minėtas sakramentalijas įdėdavo į mirštančiojo rankas (Jablonskis 1993: 180), nes mirties valandą turintiems rožinį ar škaplierių buvo suteikiami visuotiniai atlydai (*Auksa altorius...* 1879: 955). Galima išvada, kad iš šių pamaldumų kilo paprotys įkapėms naudoti sakramentalijas, vieną ar kelias; mirties valandą įduotas sakramentalijas (rožinį, žvakę ir kt.) palikdavo žmogaus rankose ir jam mirus.

Kunigo Juozo Vaišnoros nuomone, rožinis mirusiajam buvo įduodamas, kad lydėtų anapus – amžinybėje, nes lietuviai tikėjo, jog Marija ypatingai globoja tuos, kurie pažymėti jos ženkle (1958: 165–166). Pateikėjai panašiai sakė, kad rožinis yra įprastas kataliko palydovas išėjus iš namų aplinkos bei kelionėje, Dievo globą užtikrinanti priemonė. Įprasta, kad pamaldūs katalikai rožinį nešiojasi išvežinių drabužių kišenėje ar rankinėje. Religinės šeimų motinos į ilgesnę kelionę išvykstantiems vaikams įdėdą kokį nors pašventintą daiktą, rožinį ar medalikėlį, „dėl apsaugos“ (1: 13, V/23; 6, V/23). Taip pat mirusiojo nesiryžtama išleisti į kelionę be įprastų religinę tapatybę liudijančių ir apsaugą užtikrinančių daiktų. Rožinis laikomas itin svarbiu; kai kas išsako nuomonę, kad tikėjimo nepraktikavusiems uždėdami rožinį jį „išjuokia“ (14, VII/23). Pateikėjai iš Stakliškių pasakojo: „Kurie nusikaltę – skrebai, jų nelaidoja su rožančium. Kunigas sakė: nereikia. Jei nusišvelninę, įdėdą į kišenėlę. Nuo piktų dvasių. Priprasta taip.“ (1: 2, XXVII/23). XIX a. pabaigoje rožinį įdėdavo į rankas mirusiesiems, kurie priklausė *Rožinio brolijai* (*Iš gyvenimo...* 1998: 109). Pastaruoju metu rožinis naudojamas kaip kataliko ženklas, jo išpažinto tikėjimo simbolis. Į amžinybę rožinis išsinešamas kaip besimeldžiant „nučiupinėtas“, artimas daiktas. Tačiau įprasta, kad rožinis būtų naujas. Religinę žmonės saugo įkapėms brangių ar aukšto statuso asmenų dovanotas, iš katalikams šventų vietų ar atlaidų atvežtas sakramentalijas. Nereliginę asmenys savo mirusiesiems rožinį, paveikslėlį nuperka įmonėse, kuriose jie vadinami *laidojimo atributika*. Nupirktas religinis inventorių nešventinamas, tikima, kad viskas pasišventinama, kai kunigas švęstu vandeniu pašlaksto velionio kūną. *Karmelio Švč. M. Marijos škaplierių* įkapėms naudoja tiktai pamaldūs katalikai; jis uždedamas ant kaklo ir paslepiamas po drabužiais, kaip ir nešioti medalikėliai.

Liudiškame pamaldume rožinio naudojimas įkapėms siejamas su anapusiniu gyvenimu, asmeniniu teismu ir Prisikėlimo valanda. Kaip ir gyviesiems, anapusiniame pasaulyje rožinis būsiąs reikalingas, pasak pateikėjų, „maldų pratęsimui“ (1: 7, X/23), kaip maldos priemonė, kad mirusysis melstųsi (1: 6, IV/23; IX/23; 7, VII/23; XI/23; 9, XIII/23). Išmanantys papročius sako, kad į rankas rožinį reikia įdėti taip, kaip jis laikomas meldžiantis (1: 6, XII/23). Taigi gyvieji, įdėdami rožinį, tikisi, kad į kitą pasaulį išėjęs jų artimasis melsis ir būtent už juos (1: 6, IV/23). Toks įsitikinimas kyla iš katalikų išpažįtamo šventųjų bendravimo, kuris apima šventųjų, sielų skaistykloje ir gyvųjų pasidalijimą užtarimo maldomis: gyvieji meldžiasi už sielas skaistykloje, o šios užtaria gyvuosius (Skurkis 1992: 90). Dedant įkapes atsižvelgiama į mirusiojo brandą. Mirusiesiems vaikams rožinio nedėdą, nes vaikas „dar aniuoliukas, jam nereikia“ (VDU ER Nr. 44, XIV/35). Tai suprantama: maži vaikai nekalba rožinio, kadangi nėra išmokę maldų.

Tyrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje įkapių paveikslėlis neretai parenkamas pagal lytį. Įkapėms dažniausiai naudojami Švč. Jėzaus Širdies (dažniau vyrams) ir Marijos – Nekalčiausiosios Širdies ar kitoks turimas (dažniau moterims) paveikslėliai. Be to, įkapėms

naudojamo paveikslėlio ikonografinė tematika pasižymi lokaliais skirtumais. Pietų Aukštaitijoje, Vilniaus krašte, šiaurės rytų ir vakarų Lietuvoje kai kas tradiciškai įdeda šventojo vardo globėjo paveikslėlį. Sakoma, kad Dievo Motinos ir Viešpaties Jėzaus paveikslėlio į žemę užkasti negalima, turi būti šventojo globėjo atvaizdas (1: 4, X/23). Vilniuje neretai dedamas Dieviškojo gailestingumo paveikslėlis, saleziečių vadovaujamose parapijose – Švč. Jėzaus Širdies draugijos, Panevėžio vyskupijoje – Švč. M. Marijos Gyvojo rožinio narystę liudijantis, Pažėruose – kalėdojančio klebono dovanotas. Vykdam mirusiojo valią įdedamas Pirmosios Komunijos ar įgyvendintą pirmųjų devynių penktadienių praktiką liudijantis paveikslukas. Išvardytais atvejais paveikslėlis yra tarsi dokumentas, liudijantis kataliko bendravimą su Bažnyčia bei dvasinę brandą. Paveikslėlis yra Dievo artumo ženklas ir garantas (1: 1, I/22). Jis, kitaip nei rožinis, įdedamas ir tikėjimo neapraktikavusiems asmenims. Gali būti, kad švento paveiksluko naudojimas įkapėms yra kilęs iš senos rūpintojėlių tradicijos. XX a. pradžioje į karstą dar buvo dedamos medinės dievdirbių darytos stovylėlės „rūpintojėliai“, kad rūpintuši anapus kaip lig tol gyvenime (Alseikaitė-Gimbutienė 1947: 10), be to, rūpintojėliai turėjo apotropinę paskirtį (Buračas 2004: 248; Balys 1981: 76). Paveikslėlis į rankas įdedamas taip, „tarsi jis žiūrėtų į jį“ (Pakalniškis 1966: 415). Tai – senas, patvarus paprotys, nors jo prasmės pateikėjai sakė nežinantys. Kai kur įkapėms naudojami paveikslukai būna dvipusiai. Ši modifikacija atsirado įmonėse, manytina, vien dėl komercinių sumetimų. Tokiu atveju įdedami du – M. Marijos ir Jėzaus, į mirusiojo pusę nukreipiamas paveikslukas, tinkantis pagal lytį.

Vykdam prieš mirtį išsakytą velionio valią, rečiau – artimųjų iniciatyva į karstą įdedama ir kitų mirusiojo naudotų sakralių bei jam brangių daiktų. Pavyzdžiui, a) šventos knygos: maldaknygė, katekizmas, naudoti giesmynai, šventi paveikslai, paveikslėliai – sakoma, kad šie daiktai jau atitarnavo (1: 2, XV/24); b) kryžius, visi turėti rožiniai, kad nepaliktu „kryžiaus“ gyviesiems (1: 3, X/25); c) krikšto marškiniai; d) saugoti laiška, pasveikinimai, užrašai, kad, būdami niekam nereikalingi, nebūtų išmėtyti. Išvardytų sakralių daiktų laidojimas turi pragmatinę reikšmę: savo paskirtį atlikę daiktai pagarbiai sunaikinami – palaidojami kartu su mirusiuoju. Retos sakramentalijos, pavyzdžiui, dirbiniai su šventųjų relikvijomis, į karstą nededami, nes juos, pasak pateikėjos, „miela pasilikti“ (1: 6, VIII/25).

Žemaitijoje į karstą įdedama velionio auksinių vestuvių jubiliejaus lazda (kituose regionuose tai – pavieniai atvejai). Tai – asmens brandą liudijantis ženklas. Našlys ar našlė mirusį situoktinį palydi nešdami tokią pačią lazda.

Tyrinėjamu laikotarpiu kai kuriose rytų ir pietryčių Lietuvos vietovėse bei Vilniuje į karstą įdedama sudžiovintų šventintų žolynų. XX a. antroje pusėje jų prikimsdavo pagalvėlė, dabar dedama po pagalve, Vilniaus įmonės sanitaras artimųjų prašomas žolynus paskleidžia po mirusiuoju. Dieveniškėse žolynų į karstą dedama kryžiumi pradendant nuo mirusiojo galvos iš

dešinės pusės (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 207, 239). Naudojami per Devintines arba Žolinę pašventinti žolynai, rečiau verba. Nurodomas veiksmo motyvas: „verba nuo piktų dvasių apsigint. Žolinė, kad miegas būt lengvas“ (1: 5, XV/24). Kunigo (66 m.) nuomone, Žolinės žolynai į karštą dedami imituojant M. Marijos kapą, kuris buvo pilnas gėlių, kai ji buvo paimta į dangų (1: 13, VI pla). Mosėdyje Žolinės žolynų dedama po pagalve, kad Švč. M. Marija saugotų ir globotų mirusiojo kūną iki prisikėlimo dienos (1: 4, XIV/23). Vilniaus krašte, Dzūkijoje, taip pat Panevėžio r. dedama per Devintines pašventintų žolynų. Šventintais žolynais sakralizuojama aplinka, kurioje miręs kūnas ilsisi iki prisikėlimo dienos. Žolynų laiminimo maldose yra aiški nuoroda į laimingą amžinybę (*Apeigynas* I d., 1966: 198–199, 205–206).

Vilniaus krašte lenkai į karštą įdeda šv. Agotos duonos (Massakowska 2001: 25). Šis paprotys žinomas ir Dzūkijoje. Užrašytas atvejis, kai ši sakramentalija buvo veiksmingai panaudota meldžiant šv. Agotą pagalbos, kai neturėta kitokių būdų panaikinti stiprų mirusio kūno kvapą (1: 6, XVI/25). Naujojoje Ūtoje kai kas tradiciškai įdeda vaškinės šventintos žvakės galiuką, kad mirusysis ja „tamsybėse pasišviestų“ (1: 5, XV/25). Braziukuose sakoma, kad žvakės galiukas bus reikalingas prisikėlimo dieną, nes „visur bus tamsa, todėl reikės pasišviesti“ (VDU ER Nr. 44, IV/32). Šis senas paprotys (Dundulienė 1990: 74) kitur Lietuvoje beveik nunykęs, nors jo prasmė „keliui pasišviesti“ kai kur (Šakynoje) dar prisimenama. Manytina, kad žvakės naudojimo įkapėms paprotys modifikavosi: beveik visoje Lietuvoje žvakė įdedama į nišą kapo duobėje, kurioje dega visą laidojimo laiką, kol užkasama. Visur (išskyrus Biržų r.) į kapo duobę įleidžiami per laidotuves nesudegusius žvakių galiukai. Žvakigaliai laidojami dėl praktinių ir moralinių (žvakės šventintos) motyvų. Paprotys remiasi ir motyvu apsisaugoti nuo galimo kenksmingo mirties poveikio, – tai nurodė pateikėja iš Mažeikių (82 m.): „žvakes palaidojo, kad nereikt daugiau laidot“ (1: 13, XIX pap). Pateikėjai pasakojo, kad yra katalikų kunigų, draudžiančių žvakigalius mesti į duobę. Reformatų kunigas, atvirksčiai, Biržuose ši paprotį skatina, todėl katalikai, kitaip nei reformatai, žvakių galiukų į kapo duobę nemeta.

Tyrinėjamu laikotarpiu antrąją gausią įkapėms naudojamų daiktų grupę sudaro buitiniai daiktai: 1) nosinė, 2) papuošalai, 3) mirusiajam padovanoti daiktai, 4) daiktai, susiję su buvusiais velionio pomėgiais, 4) mirusiojo (su juo susilietę) daiktai, 5) žalumynai, 6) kita.

Šarvojant namuose, nosinė į mirusiojo rankas būdavo įdedama Suvalkijoje, Dzūkijoje ir šių regionų kaimynystėje esančiuose rajonuose: Kaišiadorių, Kauno, taip pat Eržvilke, Ariogaloje. Nosinė kaip įkapė nenaudota Švenčionių, Ignalinos, Zarasų, Utenos r., šiaurės vakarų Lietuvoje. Tauragėje, Biržų krašte nosinė yra evangelikų įkapė, katalikai įkapėms jos taip pat nenaudoja. Aukštaitijos ir Žemaitijos regionuose vyrams nosinę įdeda į kišenę, moterims už rankogalio, kai kas padeda po pagalve, jauniems vyrams puošnią nosinę įdeda į švarko kišenėlę. Regioninius nosinės naudojimo įkapėms papročius sujaukė įmonių prekių

pasiūla – puošni šilkinė ar gipiūrinė nosinė yra vienas iš parduotuvėse siūlomų laidojimo atributų. Sulenkta nosinė mirusiajam padedama po rankomis, uždedama ant rankų, panaudojama sužalotoms rankoms pridengti.

Pateikėjų nurodoma nosinės naudojimo įkapėms prasmė siejama su gyvenimu kitame pasaulyje, asmeniniu teismu ir prisikėlimo diena. Ji įdedama paskutinei kelionei, kad žmogus turėtų viską, ko reikia gyvam (1: 1, II/22; III/22; 5, VIII/23), turėtų kuo apsišluostyti (1: 9, XIII/23; 3, XI/23). Kita nuomonė nurodo Dievo teismą, kuriame reikės nusišluostyti ašaras (1: 1, VI/22; 5, IX/23; 4, XIII/23; 7, XIII/23), taip pat pomirtinį būvį: „gal į skastyklą ar pragarą pateks – ten teks verkti“ (1: 1, Ve 10/23). Liaudyje išlikęs tikėjimas, kad mirusieji prisikels ir bus apsirengę rūbais, avės apavu, turės ir naudosis daiktais, su kuriais buvo palaidoti. Nosinė bus reikalinga ir geriesiems kaip „higieninis dalykas“, „kaip ir gyvam žmogui“ (1: 6, XIV/23; 5, XVI/23). Motyvą „nusišluostyti“ keliantis iš numirusių, kaip atėjusį iš senovės, pabrėžė P. Dundulienė (1990: 74) ir A. Vyšniauskaitė (1964: 516). Nosinės, naudojamos įkapėms, paskirtį nurodė pateikėja, ilgus metus dirbusi morge Šiaulių mieste: „Nosinę dėdavom, [kad] vaikai turėtų visuomet [kuo] nusišluostyt prakaitą, verkdami. Dedasi dėl gyvųjų. Mirusieji tau visuomet paduos, jei neturi. Žiūrėk, ant kapų raudi, raudi, tujei neturi nosinio, tau kits paduos nosinę, nešluostysi su ranka. O kad neuždėjai, niekas tau neduos, brauk kaip [nori], [jei] neturi, užmiršti įsidėt.“ (1: 14, IV/23). O. Sedakova rašė, kad nosinės yra archajiškų moterų pinigų – drobės, senovėje dėtos į karstą, rudimentas; panašiai teigė E. Gasparini, kurio nuomone ji rėmėsi (Седакова 1990: 58). Taigi nosinė, kaip senųjų įkapių (drobės) liekana, paveldėjo ir jų funkciją. Pinigai paprastai skiriami pomirtinei kelionei arba kaip auka vėlei, – ši auka yra kaip atlygis gyviesiems, sėkmingo jų gyvenimo prielaida (Šidiškienė 1993: 66).

XXI a. pradžioje įkapėms tebenaudojami papuošalai. Laidoti su vestuviniu žiedu buvo įprasta XX a. pirmojoje pusėje – tuomet vestuviniai žiedai buvo variniai. Tyrinėjamu laikotarpiu tokie atvejai reti, vestuvinį aukso žiedą ant mirusio sutuoktinio rankos palieka kaip meilės ženklą (1: 5, XIV/23; 3, IV/23; X/25; 10, XXIV/23). Su žiedais laidojama, kai nėra jų tiesioginio paveldėtojo. Neretai vadovaujamosi našlių ar rečiau – suaugusių vaikų sprendimu, nusakomu žodžiais: „tegu būna“. Kai kas nusprendžia žiedo nenuimti vadovaudamiesi nuomone: „jei kas ne taip padaryta – ateis sapne, pareikalaus, kad viskas būtų padaryta kaip reikiant“ (1: 1, VIII pap). Kai kas iš pateikėjų, pasisakydami prieš laidojimą su auksiniais papuošalais, svarsto: „Yra tekę girdėt, kad vagys mirusįjį slapta iškasė ir pavogė auksinius žiedus“ (1: 4, XIV/23; IV/23; 7, X/23; 6, XIV/24). Toks atvejis, įmonių darbuotojų nuomone, neįmanomas. Vestuvinis žiedas išreiškia asmens socialinį statusą. Retais atvejais mirusieji laidojami su mėgtais nešioti papuošalais, pavyzdžiui, gintariniais karoliais, laikrodžiu.

Jauni žmonės savo mirusiems bendraamžiams, artimiems giminaičiams atneša dovaną: tetai – savo pagamintą sagę (1: 8, X/23), vaikui – žaislą (1: 1, VI/23), močiutei – sidabrinį žiedą (1: 1, VI/24), sidabrinę grandinėlę (1: 10, XXIV/23; 9, VIII/23), laikrodėlį (1: 9, VIII/23; VDU ER Nr. 44, 1/32), kurie tampa įkapėmis. Jaunuoliams įdeda nuotraukų (1: 1, V/25; 13, VIII/25). Kaune kartais laidotuvių dieną jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikaičiai mirusiai močiutei parašo laišką ir jį padeda po pagalve (2: VI /35). Šiais veiksmais parodoma meilė. Ilgiau nei gėlės išliekantys daiktai išreiškia meilės amžinumą. Gali būti, kad už dovaną tikimasi atlygio iš anapus kaip kokių nors gėrybių.

Vykdydami velionio prašymą arba atsižvelgdami į jo turėtą pomėgį, artimieji įdeda alkoholinių gėrimų ar cigarečių. Tai daroma siekiant apsisaugoti nuo galimo kenksmingo mirusiojo poveikio, t. y. kad jis neateitų ir neieškotų savo daiktų (1: 1, VII pap; 10, XIX/24). Į karstą įdedama pinigų, kurie taip pat gali būti „mėgtas daiktas“ (1: 12, XXI/24). Moteriai, mėgusiai megzti, buvo įdėtas siūlų kamuoliukas ir vašelis, kad „turėtų ką dirbt“ (1: 11, XVIII/24). Tradicijoje mėgti daiktai įkapėms buvo naudojami kaip pagalbos ir apsisaugojimo priemonės (Balys 1981: 75–76).

Kaip įkapės, dedami higienai naudoti daiktai. Kartais mirusiajam po pagalve ar į kišenę (vyru) įdedamos šukos, veidrodėlis. Sakoma: „visko reik, kas tau buvo reikalinga ant žemės“ (1: 3, XVII/24). Kartais įdedamos šukos, kuriomis buvo šukuotas mirusysis, su jo iššukuotais plaukais, nes „negalima tų šukų ir tų plaukų išmėtyt“ (1: 2, XXII/21), – šiuo atveju išvelgiame aptarto (1.2.3 skyrelyje) kūno dalių surinkimo reliktą. Įdedama ir kitų mirusiajam sutvarkyti naudotų daiktų: skutimo įrankis, monetos. Kartais į karstą sudedami visi mirusiajam švarinti naudoti daiktai. Kai kur Lietuvoje, atvirksčiai, vengiama nereikalingus daiktus palikti karste. Naujojoje Akmenėje, Palangoje, Pabradėje karste nepaliekama kojų raiščio. Šalčininkuose prieš uždarančią karstą nuo mirusiojo nuimami naudoti tvarsčiai, juos palikti karste draudžiama. Šis draudimas žinomas ir Daugailiuose. Visur kitur Lietuvoje vadovaujantis nuomone – kas mirusiam buvo skirta, jam ir atiduodama – atrištus kojų, rankų raiščius palieka karste. Ceikiniuose, Medininkuose įdedama duona ir druska, buvusios ant giesmininkų stalo. Šalčininkuose duona ir druska, kaip ir iš karsto išimti minėti daiktai, maišelyje įleidžiamos į užkasamą kapo duobę.

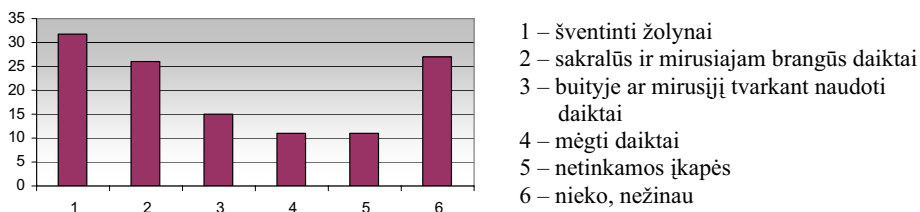
Mirusiajam sudedami daiktai, kuriuos jis naudojo kaip kompensuojančius sveikatos stoką: naudoti protezai, ortopediniai batai, perukas, akiniai, lazdelė. J. Balys rašė, kad daiktai dedami į karstą ne tik todėl, kad jais mirusysis galėtų pasinaudoti kitame pasaulyje, bet ir dėl to, kad jų negali perimti kitas asmuo, mat visuose daiktuose, turėjusiuose sąlytį su žmogumi, visiems laikams pasilieka savininko gyvybinė jėga (Balys 1966: 85). Gali būti, kad šis pamirštas ar neartikuliuojamas tikėjimas motyvuoja aptartus veiksmus.

Naujas, XX a. pabaigoje atsiradęs paprotys – į karstą dedami įkapėms pasiruošti, tačiau pasenę, pagal dabartinius grožio kriterijus negražūs ar kenkėjų pažeisti drabužiai, taip pat jiems siūti nupirkti, bet nepanaudoti audiniai. Tokiu būdu artimieji siekia suderinti mirusiojo ir savo valią. Nurodomi praktiniai ir moraliniai motyvai: įkapių niekas nenaudos, be to, artimieji vengia nevykdyti žinomos mirusiojo valios, kadangi velionis gali sapnuose pareikalauti savo daiktų.

Iki XX a. pabaigos karste būdavo paliekami žalumynai, kuriais buvo papuošta pagalvėlė ir mirusysis. XXI a. pradžioje šis paprotys beveik išnykęs. Sakoma, kad nuo žalumynų karste greičiau sugenda kūnas, o nuo gėlių, kurias artimieji meta ant užkasamo karsto, greičiau pradeda pūti karstas (neretai tokią nuomonę išsako kunigai). Liaudies papročiuose karstas iki šiol laikomas „namais“. Gali būti, kad ši mintis motyvuoja karstą saugoti nuo greitai gendančių gėlių ar kitokio sugadinimo.

Įkapėmis laikytina lovatiesė, kuria šiaurės rytų Lietuvoje XX a. pabaigoje dažnai, o XXI a. pradžioje – retai kada apdengiamas užkasamas karstas. Manoma, kad tai – iš Latvijos atėjęs paprotys (1: 12, II pap), tačiau bendros nuomonės šiuo klausimu nėra. Veiksmas daro psichoterapinį poveikį, gali būti ir liaudiškojo pamaldumo apraiška. Pateikėjos iš Medeikių k. sakė, kad karstas apdengiamas, nes yra pašventintas (1: 12, XXI/62). Biržų laidojimo biure šis paprotys modifikavosi – lydint ir laidojant karstas būna apdengtas vadinamąja *Metų juosta* (2 priedas: 13). Panevėžio r. kai kurie skepetėle uždengia ant karsto viršaus esantį kryžių. Palangoje užkasamas karstas uždengiamas nedideliu kilimėliu, kuris sušvelnina pirmuosius beriamo žvyro smūgius, neleidžia sugadinti karsto. Būtingėje karstas uždengiamas juodu audeklu (Vaičiulionytė 1997: 31), – šis faktas lyg ir patvirtina nuomonę, kad paprotys perimtas iš latvių. Tačiau toks pats paprotys XX a. viduryje egzistavo ir Žiūrų k., Varėnos r. Namie daryta *truną* apdengdavo *divonu*, kad pro plyšius į karstą nebyrėtų smėlis. Paprotys išnyko, kai buvo pradėta laidoti pirktiniuose sandariuose karstuose. Pateikėjų nuomone, XX a. pabaigoje atsiradęs ir jau išnykęs paprotys užuolaidomis iškloti kapo duobę buvo aptarto papročio modifikacija (1: 14, XXVII/61). Galima spėti, kad karsto apdengimas drobule buvo bendras baltų paprotys. Seredžiuje XIX a. pabaigoje, lydint mirusįjį, karstas būdavo apdengiamas drobule (*Iš gyvenimo...* 1998: 108).

Kitokių daiktų dėjimas yra retas, bet pasitaikantis reiškinys. Dzūkijoje laidojant bitininką į kapą būdavo įdedamas korys, nes, pasak pateikėjos, „jis bičių galva, šeimnininkas, kad reiškia, kad sektųsi toliau“ (1: 2, XXI/61). Jonavoje jauni žmonės, laidodami močiutę, į karstą įdėjo ligoto giminaičio drabužį tikėdamiesi, kad močiutė išsineš jo ligą (1: 5, XI/25). Šiuo atveju akivaizdu, kad kai kurios tinkamai panaudotos įkapės užtikrina sėkmę ir sveikatą gyviesiems.

3 pav. Įkapės, dedamos į karstą %, 176 pateikėjų apklausos duomenimis

Iš 3 pav. matyti, kad į karstą dėti daiktų yra gana paplitęs reiškinys. Be rožinio ir švento paveikslėlio, kurie dedami visiems mirusiesiems katalikams, tradiciškai įdedama šventintų žolynų (31,8 proc.) (kai kas nurodo, kad tai – jau buvęs paprotys), sakralūs ir mirusiajam brangūs daiktai (25,6 proc.), daiktai, susiję su pomėgiais, prie kurių žmogus buvo prisirišęs (11,4 proc.); tiek pat pateikėjų (11,5 proc.), nurodė, kad dedamos moraliai pasenusios įkapės. 15 proc. pateikėjų sakė, kad dedami buityje ar mirusįjį tvarkant naudoti daiktai. 27 proc. pateikėjų nežinojo, ar dedamos įkapės, arba pabrėžė, kad nededama nieko.

Įkapėms naudojamų daiktų sąrašą palyginę su senovės palaidojimų „inventoriumi“ (Смирнов 1990: 218), nerandame gamybinės srities daiktų, nors palyginti gausiai naudojami religinės srities ir buities daiktai. XXI a. pradžioje įkapių dėjimas nėra retas reiškinys, bet slepiamas nuo pašalinių akių. Tyrinėjamu laikotarpiu yra palaikomas iš senų laikų atėjęs paprotys į karstą dėti sakralių, taip pat prie mirusiojo buvusių, jo gyvo naudotų ar jam skirtų daiktų. Įkapėms skirtų daiktų paskirtis nėra iki galo aiški, pamiršta ar pakitusi. Mirę katalikai aprūpinami sakraliais daiktais, linkint jiems Jėzaus Kristaus, Švč. M. Marijos ar šventųjų apsaugos. Prie mirusiojo buvę, savo paskirtį atlikę, jo mėgti daiktai, nepanaudotos įkapės įdedami siekiant išvengti neigiamo mirusiojo poveikio. Rožinis įdedamas kaip konfesinę priklausomybę liudijantis ženklas. Vestuvių jubiliejaus lazda, santuokinis žiedas yra ženklai, liudijantys asmens socialinį statusą. Šie daiktai kartu su apranga sudaro tam tikrą kultūrinį „tekstą“. Įkapės – tai ženklas, kurį „perskaito“ ir supranta atėję į laidotuves, bei kuris, tikima, bus svarbus anapusiniame pasaulyje ir Prisikėlimo dieną. Tikima, kad anapusiniame pasaulyje mirusieji būna apsirengę įkapių apranga, turi jiems įdėtus daiktus. Be to, kultūriniai ir religiniai ženklai liudija mirusiojo socialinį statusą, kuris gali būti svarbus ir šventųjų bendrijoje.

* * *

Tyrimas rodo, kad katalikų mirties sampratoje išlieka svarbi mirties valandos reikšmė. Tuo ji skiriasi nuo Bažnyčios mokymo, iškeliančio mirimo su Kristumi idėją, kuri reiškiasi per nuolatinį savo egoizmo atsizadėjimą. Geros mirties tarp artimų žmonių samprata ir šiuolaikinė tendencija numirti tam skirtose įstaigose toli nuo šeimos narių lėmė naują požiūrį – staigi mirtis

nevertinama neigiamai. XX a. pabaigoje Lietuvoje pakitus socialinei, ūkinei ekonominei sanklodai išsiplėtė laidojimo paslaugas teikiančių įmonių tinklas. Šių įmonių veikla apima visas su žmogaus palaikų laidojimu susijusias paslaugas, žmogaus palaikų pirminį vežimą, jų laikymą ir paruošimą šarvoti. Įmonių ir individualių asmenų teikiamos žmogaus palaikų parengimo šarvoti paslaugos yra tapusios laidotuvių dalimi, miestuose jos būtinos. Kaimo vietovėse bei miesteliuose kai kurie žmonės tradiciškai patys ar padedant kaimynams nuprausia ir aprenčia namuose mirusį artimą žmogų – manoma, kad tai yra meilės mirusiajam ir išpažinto tikėjimo išraiška, be to, neretai pasirinkimą nulemia šeimos finansinė padėtis. Įmonių teikiamos mirusiojo paruošimo šarvoti paslaugos yra artimos tradiciniams mirusiojo tvarkymo papročiams: pakito techninės priemonės, bet nuostatos nėra pakitusios iš esmės – su mirusiuoju elgiamasi taip, tarsi būtų gyvas.

Katalikų bažnyčia *Maldyne* minimaliai apibūdina būtinus mirusiojo paruošimo šarvoti veiksmus. Kaip konfesiniai katalikų papročiai, įmonėse akcentuojami: mirusiojo rankų sudėjimo būdas, į mirusiojo rankas dedamos sakramentalijos, karsto sakralizavimas Nukryžiuotojo atvaizdu (kryžiumi). Mirusiojo aprūpinimą tinkamomis įkapėmis (aprasa bei daiktais) motyvuoja tikėjimas, kylantis iš liaudiškojo religingumo, jog velionis ir jo siela sudaro nedalomą visumą, jam svarbi judėjimo laisvė, pomėgiai bei patogumai. Šie liaudies tikėjimai siejami su esminėmis katalikų tikėjimo tiesomis: sielos nemirtingumo ir mirusiųjų prisikėlimo. Tačiau jie šias tikėjimo tiesas paima tik kaip temą, kurią interpretuoja kitokio, nors ir ne priešingo, pasaulio modelio kategorijomis.

Mirusiojo paruošimo šarvoti veiksmais siekiama mirusį atskirti nuo senojo (gyvojo) statuso ir suteikti jam mirusiojo statusą nepamirštant tam tikro išorinio grožio. Tačiau buvęs gyvojo socialinis statusas, kaip tikima, lieka reikšmingas anapus ir prisikėlimo dieną: jis išreiškiamas aprasa ir kitomis įkapėmis. Įkapių aprangos tradicija yra tiesiogiai susijusi su finansine padėtimi (šalies ir šeimos), jos kaitai nemenką poveikį daro vartotojiška, estetizmu pagrįsta kultūra. Mirties baimė ir globalizacijos įtaka lėmė, kad tyrinėjamu laikotarpiu atsirado polinkis slėpti mirtį, vengiama žodžių ir daiktų, kurie ją primena. Mirusiųjų gražinimas siekiant išlaikyti jų, kaip gyvųjų, statusą nesiderina su tradiciniais mirusiojo sutvarkymo papročiais.

Mirusiojo paruošimo šarvoti ir įkapių papročių regioninių savitumų nėra; įmonių prekių pasiūla sujaukė buvusius regioninius nosinės naudojimo įkapėms skirtumus. Kai kurių tradicinių papročių rudimentų išlieka arealų pakraščiuose kaip lokalių papročių, jie dažnesni vietovėse, kuriose mirusieji šarvojami namuose. Kai kurie iš jų kyla iš liaudiškojo pamaldumo, pavyzdžiui, karsto sakralizavimas naudojant įvairias priemones. Įmonėse buvę apeiginiai papročiai niveliuojasi, kai kurie iš jų imituojami turimomis priemonėmis. Religiniai ženklai praranda jiems būdingą priminimo paskirtį ir įmonėse tampa laidojimo atributika.

2. ŠARVOJIMO PATALPA IR INVENTORIUS

Daiktų ir religinių ženklų naudojimas šarvojimo patalpoje yra reglamentuotas papročiais. Disertacijoje jie nagrinėjami plačiame laidotuvių apeigų ir papročių kontekste, todėl mirusiajam šarvoti skirtos vietos įrengimo papročiai aprašomi atskirame skyriuje. Pirmajame poskyryje nagrinėjama giesmininkams skirto stalo vieta laidotuvių erdvėje bei jos kaita, antrajame – giesmininkų stalo padengimo papročiai (skiriama dėmesio lokaliems ypatumams aptarti), trečiajame – mirusiajam šarvoti naudojami reikmenys, puošybos elementai bei religiniai ženklai šarvojimo patalpoje, ketvirtajame – kiti šarvojimo patalpos sutvarkymo papročiai. Keliamas klausimas, ar šiuolaikinėje šarvojimo patalpoje yra sakralus centras (Eliade 1997: 15–47; Beresnevičius 1997b: x–xi; Топоров 1988: 13).

2.1. Giesmininkų stalas

Pagal liaudies etiketą sodinti už stalo reiškia suteikti garbę. Pirmajame *Maldyno* leidime trumpai nurodoma, kad stalas statomas kiek atokiau nuo numirėlio (arba gretimame kambaryje), jis turėtų būti užtiestas baltai, prie jo susėda giesmininkai, visi vienu metu (1968: 272). Lauko tyrimas parodė, kad giesmininkams skirto stalo vieta šarvojimo patalpoje įvairuoja. Daroma prielaida, kad giedojimo vieta siejasi ir atspindi maldos vertingumo ir svarbos supratimą.

Tradicinėje kultūroje stalui ir krikščimams namuose priskiriama didžiausia vertė (Jucevičius 1959: 161). Šiuo atveju svarbi rusų mokslininkų įžvalga: rytų slavų namuose stalas siejasi su krikščioniško pobūdžio tikėjimais ir apeiginiais veiksmais (ugniakuras ir krosnis siejasi su ikikrikščioniškais papročiais), simbolinė stalo prasmė liaudies tradicijoje apibūdinama analogija su altoriumi bažnyčioje (Байбурин, Топорков 1990: 134). Tokia pati stalo simbolika žinoma ir Lietuvoje. Stalas namuose yra sakralus objektas, kuris per šeimos šventes atlieka altoriaus funkciją. Ypatinga reikšmė jam teikta šeimos papročių metu. (Vyšniauskaitė 1999: 106–108). Lietuvių tautosakoje stalo šventumas padaro jį neprieinamą netyroms dvasioms. Vienoje Vilniaus krašto sakmėje pasakojama, kad sūnus, supratęs, jog kalbasi su mirusio tėvo netyra dvasia, gelbėjosi nuo jos užšokdamas ant stalo (Balys 1938: 291). Stalas tampa altoriumi, kai kunigas ant jo padeda ligoniui atvežtą Švč. Sakramentą. Altorius bažnyčioje taip pat yra stalas: „Altorius, ant kurio sakramentiniais ženklais sudabartinama kryžiaus auka, yra taip pat ir Viešpaties stalas, prie kurio stiprintis Mišiose sušaukiama Dievo tauta. Jis yra ir centras tam dėkojimui, kuris tobulai atliekamas Eucharistija.“ (*Mišiolas* 1987: 58). Ši sudėtinga simbolika iš dalies buvo perkelta į buitį. Stalas, kaip altoriaus analogas – tai sakralaus centro laidotuvių erdvėje simbolis. Žiūrint iš mitopoetinės perspektyvos, būtent sakralus centras trumpiausiai ir visiškai patikimu būdu sujungia žemę ir žmogų su dangumi ir Kūrėju (Топоров 1988: 13).

XX a. antroje pusėje šiaurės rytų ir rytų Lietuvoje (Nemunėlio Radviliškyje, Skapiškyje, Rokiškio, Zarasų, Utenos r.) bei prie Utenos r. esančiose Anykščių ir Molėtų r. vietovėse laidotuvėms stalai (ne vienas, o keli) buvo statomi didžiausiam kambaryje, seklyčioje. Prie jų buvo giedama, valgoma vakarienė ir gedulingi pietūs. Mirusįjį šarvodavo kitoje, nuošalesnėje, vėsesnėje patalpoje, vėliau – gyvenamajame mažesniame kambaryje. Užrašyti variantai atskleidžia nedidelius šio papročio skirtumus (1: 2, I/4; II/3; III/3; XIII/31; XVIII/3; XIX/3; XX/1; 1, Ve 1–2/3). Giedojimas gerajame kambaryje išreiškė pagarbą maldai. Pateikėja (79 m.) iš Kolitiškių k., Utenos r., sakė: „Senyboj anas [mirusysis] nuošaly, a čia jau pagarba žmoniem, katrie meldžias. Geras galas – kamara. Gieda giesmininkai kamaroj“ (1: 2, XX/1). Panašią mintį pabrėžė pateikėja (82 m.) iš Pavirinčio k., Molėtų r.: „Būdavo pašarvota ir ne stancijoje. Gieda stancijoje. Centras – malda.“ (1: 3, VI/3). Tokie papročiai kai kuriose minėtose vietovėse išsilaikė iki XX a. 8 dešimtmečio pabaigos. Žiemą arba nesant kito kambario buvo giedama tame pačiame kambaryje. Tokiu atveju šarvonę įrengdavo arčiau šoninės sienos, o stalai būdavo statomi krikštasuolėje ar per visą *stanciją* lygiagrečiai karstui. Giesmininkų stalo vieta kito, sumažėjus giesmininkų. Imta šarvoti didžiajame kambaryje, giesmininkai giedodavo gretimame mažesniame kambaryje, valgydavo dar kitame kambaryje. Ši tvarka, nesunkiai vykdoma kelių kambarių naujos statybos namuose, vyravo XX a. pabaigoje. Utenos mieste butuose būdavo šarvojama viename iš kambarių, o kitame statomi „bent du“ stalai.

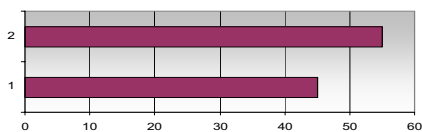
Panašiai giesmininkų stalo vieta keitėsi Užnemunėje, vidurio ir šiaurės Lietuvoje. Užnemunėje būdavo giedama prie pašarvoto mirusiojo (Žemaitienė 1951a: 106; Alenskaitė 2012: 77), šarvonė statoma arčiau šoninės sienos. Daugiausiai vietos skirdavo stalui, kurį sudarė keli stalai, nes giedoti susirinkdavo daug žmonių. Pateikėja (79 m.) iš Vilkaviškio pabrėžė, kad šermenyse išskirtinė vieta buvo skiriama maldai: „Tai čia yra numeris vienas – melstis“ (1: 6, VIII/34). Nusistovėję papročiai Užnemunėje keitėsi XX a. 6 dešimtmetyje. Nykstant bendro giedojimo papročiams, mažėjant giesmininkų, jų stalias buvo patrauktas, pasak minėtos pateikėjos, „kur patogiau, kur nemilytų kitiems žmonėms“ (1: 6, VIII/4), arba į kitą kambarį.

Vidurio, šiaurės Lietuvoje buvo įprasta šarvoti didžiajame geriausiame kambaryje, kuriame ir būdavo giedama, o stalias stovėjo krikštasuolėje ar kitoje tinkamoje vietoje. Kai kas iš pateikėjų prisimena, kad seniau buvo statomi keli stalai (1: 5, XI/4). Ažytėnų apylinkėse kai kurie žmonės mirusįjį šarvodavo mažame kambaryje, o lankytojų vieta būdavo didesniame kambaryje prie giesmininkų. XX a. 8–9 dešimtmetyje stalo vieta pasislinko iš krikštasuolės. Parenkant vietą stalui buvo atsižvelgiama į du kriterijus: kad daugiau žmonių tilptų prie pašarvoto mirusiojo ir kad netrukdytų giedoriai (tokia nuostata atspindi sovietinio laikotarpio sekuliarizacijos poveikį). Tyrinėjamu laikotarpiu, kai šarvojama namuose, stalo vieta nepastovi ir priklauso nuo kambario formos. Stalias statomas prie šoninės sienos, arčiau lango arba kampe

prie sienos, netoli laukujų durų. Tačiau prie pat laukujų durų stalas nestatomas, nes, kaip pabrėžė pateikėja (47 m.) iš Pagirių, „baisiausia nepagarba būtų giedorius sodinti prie durų“ (1: 3, XXI/3). Nepakankant vietos šarvojimo kambaryje, giesmininkų stalą pastatydavo kitame (parastai mažesniame) kambaryje. Joniškyje būdavo giedama šarvojimo kambaryje. Stokojant vietos jame stalo giesmininkams nestatydavo ir giesmininkai giedodavo susėdę prie mirusiojo (panašiai kaip evangelikai); giedoti kitame kambaryje nebuvo priimta.

Breslaujos-Vydžių apylinkių lietuviškuose kaimuose (Vyšniauskaitė 1961: 139), Švenčionių ir Vilniaus krašte, pietryčių Lietuvoje (arealas prasideda Vilūnuose), mirusįjį šarvoja geriausiame kambaryje. Stalas stovi netoli, kartais ir prie pat pašarvoto mirusiojo galvūgalio, vietoje, kuri tradiciškai vadinama krikštu / po šventais paveikslais / prie lango. Ceikiniuose seniesiems papročiams pamažu nykstant, giesmininkų stalas statomas arčiau kojūgalio, nors aplinkiniuose kaimuose laikomasi tradicinių papročių. Panašiai stalo vieta kinta Dzūkijoje. Butuose stalas statomas kitame kambaryje. Lenkiškai kalbančiose vietovėse Vilniaus krašte giedoti kitame kambaryje neįprasta, stalas statomas mirusiojo galvūgalyje; taip pat ir Švenčionių (2 priedas: 2), Maišiagalos šarvojimo salėse.

Vakarų Lietuvoje didžiajame kambaryje, gerojoje troboje statydavo stalus, prie kurių susėdę laidotuvių dalyviai kartu giedodavo ir meldavosi. Mirusįjį šarvodavo mažame kambaryje. Šitokie papročiai nėra itin seni (Vaicekuskas, Vaicekuskienė 1999: 506; Čilvinaitė 1943: 185). XX a. pirmojoje pusėje būdavo giedama ir šarvojama toje pačioje troboje (Pakalniškis 1966: 416), stalus statydavo gerosios trobos kairėje pusėje (Jablonskis 1993: 181). Žemaitijoje prie mirusiojo galvos stalai nebuvo statomi, tiksliai kojūgalyje, kur nors toliau arba kitame kambaryje (1: 10, I/4). Raseinių, Kelmės r. būdavo šarvojama ir giedama tame pačiame didžiajame kambaryje. Kai mažoje troboje į kambarį giesmininkai netilpdavo, giedodavo prieangyje, priemenėje (1: 14, X/4). Paprotys budynių maldai paskirti didžiausią trobos kambarį, kuriame statomi keli baltomis staltiesėmis apdengti stalai, vakarų Lietuvoje išliko nepakitęs iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos. Kai kuriuose rajonuose, priklausomai nuo giesmininkų ir laidotuvių dalyvių skaičiaus, galimi tokie variantai: kai artimieji numato, kad laidotuvėse dalyvaus daug žmonių, negiedosiančių budynėse, šarvoja didesniame kambaryje, o giesmininkams paskiria mažesnįjį. Šarvojimo papročius koreguoja vietos stoka namuose ar bute – tokiu atveju giesmininkams paskiriamas „kampelis“ ar mažasis kambariukas. Rytiniame Žemaitijos regiono pakrastyje, panašiai kaip vidurio Lietuvoje, giesmininkų vieta priklauso nuo kambarių išdėstymo namuose. Jei kambarys, kuriame pašarvotas mirusysis, nedidelis, stalas giesmininkams statomas kitame kambaryje; jei kambarys didelis, šarvojama ir giedama tame pačiame kambaryje, o stalas statomas prie šoninės sienos arba arčiau durų. Kai giedama kitame kambaryje, svarbu, kad durys būtų atdaros ir giesmininkai matytų šarvojimo kambarį.

1 – pastovi
2 – šarvojimo salėse pakito

4 pav. Giesmininkų stalo vietos kaita %, 172 pateikėjų apklausos duomenimis

Apibendrinti duomenys rodo, kad stalo vieta nėra vienodai pakitusi visoje Lietuvoje. 55,2 proc. pateikėjų nurodė, kad jų gyvenamosiose vietovėse esančiose šarvojimo salėse (daugiausia vakarų, vidurio Lietuvoje, Vilniaus ir Švenčionių krašte) ji išliko pastovi, tokia išlieka ir šarvojant namuose. Iš 44,8 proc. atsakymų paaiškėjo, kad šarvojimo salėse stalo vieta yra kita, negu būdavo šarvojant namuose. Atsiskleidė akivaizdi tendencija, kad stalo vieta visoje Lietuvoje darosi panaši.

Laidojimo namuose giesmininkams skirtas stalas atsirado tikai atgavus nepriklausomybę Lietuvoje. Pirmosiose šarvojimo salėse pagal civilines apeigas muzikiniai kolektyvai gedulingą muzikinę programą atlikdavo stovėdami nuošaliai. Prie įėjimo į šarvojimo salę stovėdavo neaukštas staliukas, ant kurio išdėliodavo įrankius, reikalingus atvykusiųjų gėlėms ir vainikams sutvarkyti (Giedrienė 1979: 64). Tikėtina, kad posovietiniais metais šis staliukas tapo giesmininkams skirtu stalu. Taip giesmininkai atsidūrė labiausiai nuo mirusiojo nutolusioje vietoje, jo kojūgalyje (2 priedas: 5). Kai kuriuose šarvojimo namuose Vilniuje, Klaipėdoje staliuko salėje nebūna, jis pastatomas, kai yra reikalingas. Sovietiniais metais statytuose laidojimo namuose Klaipėdoje, Panevėžyje staliukai stovi priešais šarvojimo salę esančiame hole, o šiaurės Lietuvoje (Šiauliuose, Pakruojuje) jų iš viso nėra. Pasak pateikėjų, „dabar jau nebereikalingas stalas, toks atributas, laidotuvių muzikantams“ (1: 11, V/9), „jiems stalo nereikia. Kampelyje susėda, pagieda, pagroja.“ (1: 12, IX/9) Klavišinį muzikos instrumentą (sintezatorių) giesmininkai pasideda ant nešiojamo stovo (neretai tokia ir yra stalelio paskirtis).

Dalis salių (dažniausiai mažesniuose miesteliuose ir kaimo vietovėse) įrengiamos prisilaikant tradicinių lokalių papročių. Yra giesmininkų, kuriems labiau priimtina giedoti šalia esančiame kambaryje negu ankštoje šarvojimo salėje, ypač vietovėse, kuriose tradiciškai buvo giedama gretimame kambaryje. Apskritai giesmininkai vertina vietą, kurioje geriausia akustika, teigia, kad jiems patogiau giedoti toliau nuo mirusiojo. Tačiau giedodami hole giesmininkai jaučiasi atskirti nuo susirinkusiųjų, juos trikdo giedojimas vien sau, nejaučiant susirinkusiųjų pritarimo ar bent reakcijos. Giesmininkai pažymi, kad giedojimas prasmingas tuomet, kai laidotuvių dalyvius jungia į bendrą visumą (1: 3, XIX/9). Tauragėje ir Kuršėnuose pastebėta, kad giedojimas šarvojimo salėje paskatina laidotuvių dalyvius jungtis į bendrą maldą. Pagarbą maldai vertina ir kai kurių įmonių savininkai: Telšių gedulo namuose giesmininkų stalelį perkėlė iš poilsio kambario į šarvojimo salę, kad giedant *Kalvarijos kalnus* budynių dalyviai neišeitų;

Jurbarko giesmininkams skirtą stalę iš šarvojimo salės perkėlė į poilsio kambarį, kad laidotuvių dalyviai giedant nebūtų vaišinami poilsio kambaryje. Šie pavyzdžiai parodo, kad giedojimo vieta daro poveikį laidotuvių dalyvių dvasiniam nusiteikimui. Taigi giedojimo vieta, nors ir atsidūrusi antrajame plane, nėra visiškai praradusi sakralaus centro reikšmės.

Vakarų Lietuvoje (Varniuose, Skuode, Mosėdyje, Salantuose, Vėžaičiuose, Švėkšnoje, Pajūryje (2 priedas: 3), Sedoje) šarvojimo namuose, laikantis vietos tradicijų, giesmininkams yra paskirtas atskiras kambarys arba pusė šarvojimo salės (Mosėdyje), ir ten stovi keli stalai. Pagal tradiciją jie būna apdengti baltomis staltiesėmis, prie jų budynėse sėda laidotuvinininkai ir gieda kartu su giesmininkais. Kretingoje, Mažeikiuose laidojimo namų hole stovi didesnis vienas stalas. Laidojimo namuose išlaikoma tvarkos šarvojimo patalpoje tradicija leidžia išlaikyti bendrą susirinkusiųjų giedojimą budynėse. Antra vertus, Skuodo r. budynių liaudiškojo pamaldumo tradicija iki šiol yra tokia gyva, kad įmonėms ištyrus rinkos sąlygas buvo aišku, jog nuomojamas sales įrengus kitokiu būdu, jų teikiama paslauga nebūtų perkama (1: 3, XVI/8).

XX a. pabaigoje giesmininkams skirto stalo vieta dažniausiai būdavo pastovi, o jos kaita daugiausia siejosi tik su kintančiomis ar gerėjančiomis gyvenimo sąlygomis: gyvenamųjų namų planavimu, gyvenimu daugiabučiuose namuose bei mažėjančiu giesmininkų skaičiumi. Didžiųjų miestų šarvojimo salėse dėl sekuliarizacijos atsitiktinai atsiradęs giedojimo vietos, esančios antrame plane, modelis skverbiasi į mažesnius miestus ir kaimo vietas. XXI a. matyti sumenkusi, kai kuriose vietovėse net išnykusi stalo reikšmė bei paskirtis. Yra vietovių, kuriose ji išlieka pastovi ir nepakitusios formos. Apibendrinti duomenys pateikiami 3 lentelėje.

3 lentelė. Giedojimo vietos kaita XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje katalikų laidotuvių papročiuose Lietuvoje

Giedojimo vieta	Laikotarpis	Namuose	Šarvojimo salėse
Giesmininkų stalas(-i)	XX a. antroji pusė	Didžiajame kambaryje	Nebuvo
Giesmininkų stalas	XX a. pabaiga	Vieta kinta pagal reikmes	Antrame plane; kai kur išlaikomi lokalūs papročiai
Giesmininkų stalas (stalelis)	XXI a. pradžia	išlaikomi nusistovėję lokalūs papročiai; yra antrame plane	Antrame plane; kai kur išlaikomi lokalūs papročiai; kai kur jo nėra

Tyrimo duomenys leidžia teigti, kad giedojimo vietos kaita atspindi pasaulėžiūros pokyčius, be to, daro poveikį bendros maldos iškėlimui arba nuvertinimui. Giedojimas gerajame kambaryje prie baltai užtiestų stalų išreiškė nuostata, kad susirinkusiųjų į laidotuves centras yra malda už mirusįjį, taip pat rodė pagarbą besimeldžiantiems žmonėms. Giesmininkų stalo vieta šarvojimo namuose neretai priklauso nuo jų savininkų požiūrio į katalikų tradiciją: vieni ją puoselėja, kiti ignoruoja. Lietuvos katalikiškoje kultūroje giesmininkų stalas šarvojimo patalpoje yra sakralus centras. Ši jo reikšmė XXI a. pradžioje yra trūkinėjanti ir neryški, labiau

įsivaizduojama negu reali. Toks poslinkis sietinas su liturgijos pokyčiais. Teologas Benas Ulevičius pažymėjo, kad bažnyčiose, pertvarkytose pagal naują liturginę koncepciją, altoriaus, kaip centro, simbolis tapo blyškus, neveiksmingas ir netenkina visų šventojo centro simbolikos reikalavimų (Ulevičius 2002: 120–122).

2.2. Ant giesmininkams skirto stalo dedami reikmenys

Višoje Lietuvoje įprasta, kad giesmininkų stalas būtų užtiestas balta staltiese, ant jo pastatomas kryželis, viena ar dvi žvakės. Muzikantas (50 m.) iš Akmenės nurodė religinę šių veiksmų paskirtį: „Skaitydavo, kad giedojimas – tai toks šventas dalykas, kryželis ir žvakės, ta staltiesė turi būt lininė pati geriausia“ (1: 10, XXI/5). Maistas, dedamas ant giesmininkų stalo (vanduo, duona, druska, saldumynai ir kt.), priklauso nuo vietos papročių, kurių laikomasi ir tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje. Stalo dengimui staltiese ir pačiai staltiesei Europos tautose buvo teikiama apeiginė prasmė (Байбурин 1983: 155). Rytų Aukštaitijoje, Suvalkijos ir Žemaitijos regionuose XX a. antrojoje pusėje pabaigus vakarinio budėjimo maldingas praktikas, kai budėjimo dalyviai buvo vaišinami prie tų pačių stalų, buvo atliekama – galima taip įvardyti – stalo apdengimo apeiga. Staltiesės, kuriomis stalas buvo apdengtas maldos metu (pačios geriausios iš turimų), buvo nuimamos, o stalas užtiesiamas kitomis, kurios po vakarienės vėl buvo pakeičiamos. Šie papročiai pradėjo nykti, kai buvo imtos naudoti permatomos polietilinės staltiesės, tiesiamos ant baltų staltiesių, ir visai išnyko nuomojamose patalpose. Šarvojimo namuose stebima sumenkęs ar net nnykęs giesmininkų stalo dengimo staltiese paprotys. Stalelis būna nedengtas / uždengtas servetėle arba staltiese (2 priedas: 1–5).

Kryžius, kuris statomas ant giesmininkų stalo, visada būna su Nukryžiuotuju. Ant stalo jis statomas Nukryžiuotąjį atgręžiant į lankytojus, kaip ir bažnyčioje. Pateikėjai sakė, kad į lankytojus atgręžtas Nukryžiuotasis primena laukiantį ir atleidžiantį Kristų (1: 12, XV/10; 9, VIII/10). Šarvojimo namuose pastebima tendencija, kad religiniai ženklai praranda priminimo funkciją ir virsta religiniu laidotuvių inventoriu. Jaunas Vilniaus įmonės tarnautojas sakė, kad Nukryžiuotasis ant stalo atgręžiamas į mirusįjį „nes tai jam būna“ (1: 1, V/10).

Komercinėse šarvojimo salėse žvakė ant giesmininkų stalo yra informatyvus objektas. Kol salė neužsakyta, joje žvakių nebūna. Žvakė pastatoma, kai gaunamas užsakymas ir salė paruošiama šarvojimui. Jei užsakovai giesmininkų paslaugų neužsako, žvakidės ant stalo nebūna. Žvakę paprastai uždega patys giesmininkai. Priklausomai nuo vietinių papročių, ji uždegama prieš pradėdant giedoti arba prieš svarbiausias maldingas praktikas. Baigę giedoti giesmininkai žvakę užgesina – tai ženklas, kad vakarinio budėjimo giedojimas baigtas. Švenčionių ir Vilniaus krašte (Maišiagalėje, Paberžėje, Dieveniškėse) vakarinio budėjimo metu

žvakė neuždegama, kadangi žvakės dega prie pašarvoto mirusiojo, o giedama tame pačiame kambaryje. Panašiai vakarų Lietuvoje, kai giesmininkų stalas stovi toje pačioje patalpoje, kurioje pašarvotas mirusysis, sakoma, kad žvakę ant stalo deginti nebūtina. Suvalkijos regione ant giesmininkų stalo, išreiškiant pagarbą Kryžiui, beveik visuomet statomos dvi žvakės (2 priedas: 1). Šiaurės Lietuvoje ant stalo pastatoma viena žvakė, ir tai laikoma būtinu papročiu (1: 11, XIV/36). Kitur Lietuvoje ant giesmininkams skirto stalo dažniausiai pastatoma viena žvakė, rečiau dvi. Tyrimo duomenys pateikiami 4 lentelėje.

4 lentelė. Žvakių skaičius ant giesmininkų stalo

Žvakių skaičius	Suvalkija	Dzūkija	Aukštaitija	Šiaurės Lietuva	Vakarų Lietuva	Iš viso užrašymų
Viena	1	14	30	17	40	102
Dvi	19	12	10	1	15	57
Iš viso užrašymų	20	26	40	18	55	159

Šiuo atveju reikalinga panagrinėti skaičiaus „vienas“ semantiką. Norbertas Vėlius spėjo, kad senieji baltai skaičių „vienas“ siejo su dangumi, įžvelgė, kad lietuvių mitologijoje jis yra dangiškujų mitinių būtybių skaičius, dangiškojo Dievo skaičius (Vėlius 1983: 51). Krikščionybėje *vienas* – esminis vieno Dievo atributas. Nikita Tolstojus spėjo, kad nelyginiam skaičiams (1, 3, 7, 9) liaudies pasaulėjautoje dažniausiai teikiama teigiama, „gyvenimo“ prasmė (Толстой 2003: 451–452). Be to, gyvenimo prasmę turi ant giesmininkams skirto stalo dedami valgiai ir gėrimai: jie, pasak V. Toporovo, yra gyvenimo medžiaga bei šaltinis (Топоров 1990: 20); gyvenimą teigia gyvybės palaikymo veikla šarvojimo patalpoje – valgoma ir geriama.

Ant giesmininkų stalo dedamus maisto produktus galima suskirstyti į dvi grupes: 1) turinčius simbolinę prasmę; 2) utilitarinės paskirties. Pietryčių Lietuvoje lėkštutė su duona ir druska ant giesmininkų stalo stovi visą budėjimo prie mirusiojo laiką arba padedama laidojimo dieną. Šis paprotys XIX a. pabaigoje žinotas visoje Lietuvoje, kaip galima spręsti iš Prano Viriko užrašymo: „Apie Seredžių <...> ant stalo šermenų laike stovi duona, druska ir alus“ (*Iš gyvenimo...* 1998: 107). Paberžėje, Vilniaus r., kai miršta namų šeimininkas, kai kurie žmonės ant stalo padeda visą duonos kepalą, tačiau dažniausia lėkštutėje padedamos trys duonos riekės, atriektos per visą kepalą, druskos paberiamą šalia jų taip, kad būtų pabarstyta ir ant duonos (1: 4, X/5). Duonos kepalas padedamas Plikių k. Baltarusijos teritorijoje (Kudirka 1998: 22). Švenčionių ir Ignalinos r. padeda vieną duonos riekę su druska. Šalčininkuose, Dieveniškėse, Paberžėje, Pabradėje šalia lėkštelės su duona ir druska pastatoma pusė stiklinės vandens. Maišiagalėje duonos ir druskos ant stalo padeda ne visi, o Širvintose jau nebededa. Trakų rajone šis paprotys, praktikuotas XX a. pabaigoje, XXI a. pradžioje yra apnykęs. Gali būti, kad

papročio išlikimą lemia tebesanti tradicija mirusiuosius šarvoti namuose, taip pat – tikėtina – paprotys giesmininkams skirtą stalą statyti šarvojimo patalpoje netoli mirusiojo.

Duonos riekė(-ės) gali būti rudimentas duonos kepalo prariėkimu, kuriuos XX a. pirmojoje pusėje moterys sunešdavo į laidotuves ir sudėdavo ant stalo. Pietų Lietuvoje atneštą duoną išdalydavo elgetoms (Račiūnaitė 2002: 132). Baltarusijos teritorijoje esančiuose lietuviškuose kaimuose (Невская 1980: 251), Dieveniškėse, kur nešdavo duonos riekę, apibertą druska (Kasarskaitė 1995: 378; Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 241), Švenčionių, Utenos r. (Dundulienė 2002: 258) atneštą duoną valgydavo. Švenčioniškiai prisimena, kad laidotuvėms duonos nekepavo. Duonos nešimo paprotys išnyko, kai kolektyvizacija sunaikino nuosavus ūkius. Spėjama, kad į laidotuves nešama duona turėjo aukos prasmę (Vyšniauskaitė 2008: 492–493; Račiūnaitė 2002: 132–133). Duonos nešimas galėjo reikšti ir simbolinį mirusiojo išrengimą į kelionę (Vyšniauskaitė 1961: 147). Pateikėjai nurodė panašias duonos ir druskos dėjimo ant giesmininkų stalo paskirtis: „sako taip: kad mirusysis neišvestų, kad visada namuose būtų duona, kad visuomet būtų pakankamai visko namuose, kad nebūtų bado, kad nebūtų nepriteklių“ (1: 7, X/5); „visur su duona druska žmogus turi būti, taip ir mirusį išleidžia į tą pasaulį“ (1: 6, X/5). Kraugžlių k., Vilniaus krašte, akcentuojama religinė simbolinė druskos prasmė: sakoma, kad duona prie mirusiojo dedama kaip žmonių valgis, druska laikoma lyg ir Viešpaties Krauju; visa tai rodo, kad žmogus yra dulkė ir virsta dulke (Masenas 2007: 6).

Tyrinėjamu laikotarpiu kai kur pietryčių Lietuvoje prieš išlydint mirusįjį atliekami tradiciniai apeiginiai veiksmai su duona ir druska, žinoma ir šio veiksmo paskirtis – užtikrinti skalsą. XX a. viduryje Užpaliuose laidojimo dieną ant stalo padėdavo duonos ir druskos – pasak pateikėjos (82 m.), „kad vaikai nelikt alkani. Kad neišneštų iš namų nei duonos, nei druskos“ (1: 3, II/5). XX a. pabaigoje Bajorų ir Vindziulių k., Kaišiadorių r., ant šarvonės padedamas kepalas arba riekutė duonos ir žiupsnelis druskos, kad išeidamas mirusysis neišneštų duonos iš namų. Kartais dėl tos pačios priežasties ant šarvonės ar grindų pabarstoma grūdų (Janušaitytė 1998: 177). Dieveniškėse ant šarvonės, kur stovėjo karstas, trumpam pastatoma vandens stiklinė, ant jos uždėdama duonos riekė su druska (1: 2, XXVIII/5) – kad javai derėtų (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 209). Stakliškėse prieš išnešant karstą ant stalo padėdama duonos ir druskos, kad „neišneštų duonos iš namų“ (1: 2, XXVII/5, 82). Vyžių k., Utenos r., laidojimo dieną ant stalo padedamas duonos kepalas. Išliko tradicinis (Balys 1981: 82) papročio motyvas – kad mirusysis „neišneštų“ derliaus ir neišsivestų gyvulių. Aukštadvaryje paprotys nyksta. Laidojimo dieną, pasak pateikėjos, tikrai „geras šeimnininkas“ padėdavo ant stalo duonos su druska lėkštutėje, pusę stiklinės vandens. Po laidotuvių duoną ir druską nuveža į namus ir sušeria gyvuliams – anot pateikėjos (71 m.), „kad neišgaištų gyvuliukai“ (1: 2, XXII/5).

Kad laidotuvių metu ant stalo stovėjusią duoną, druską, vandenį geriausia sušerti ir sugirdyti gyvuliams, žinoma visame papročio gyvavimo areale. Tie, kas neturi gyvulių, duoną ir druską sudegina (Medininkuose, Dieveniškėse, Pabradėje), deda į karstą (Medininkuose, Pabradėje, Ceikiniuose), įleidžia į kapo duobę (Šalčininkuose). Vanduo išliejamas ant gėlių arba sudeginamas (Pabradėje); viskas paliekama šarvojimo namuose (Švenčionių r.), jų darbuotoja duoną nuneša šuniui (Pabradė). Išmesti šių daiktų negalima – tai pabrėžė visi pateikėjai. Sapiežiškių k. išlydint bitininką iš namų būsimas bičių šeimininkas vandeniu iš stiklinės, stovėjusios ant stalo, aplieja avilius arba vandenį kartu su duona ir druska atiduoda gyvuliams, kad mirusysis jų neišsivestų. Kitur išlydint mirusįjį vanduo išliejamas ant kelio priešais automobilį, kuriuo bus vežamas mirusysis, o duona ir druska vėliau sudeginama (Mossakowska 2001: 33). Toks elgesys patvirtina minėtą mokslininkų prielaidą, kad ant stalo dedama duona skiriama mirusiajam kaip auka. Į karstą dedami arba sudeginami mirusiojo daiktai, tačiau taip niekas nepadaroma su šarvojimo patalpoje ant stalo stovėjusiais giesmininkams pavaišinti skirtais saldainiais. Rytų slavai nakčiai prie karsto padėta duoną ir druską taip ir vadino – mirusiojo „vaišėmis“. Duona-druska, vanduo po apeigų įgyja lyg ir magiško daikto savybių. Taigi duonos semantikoje numanomas jos ryšys su anapusiniu pasauliu. Duona po kontakto su mirusiuoju (buvusi padėta ant šarvonės, palikta mirusiajam ant stalo) prilyginama duonai, siunčiamai gyviesiems iš anapusinio pasaulio, turinčiai padaryti ūkį vaisingą. Taip bendrais bruožais aiškinamos visos laidotuvėse naudojamos duonos funkcijos. (Седакова 2004: 70–71).

Lietuvių šeimos papročiuose duona ir druska yra neatsiejami atributai, tačiau mokslininkai daugiau dėmesio skyrė duonai (Lemantaitė-Deprati 2009: 80–89; Račiūnaitė 2002: 132–133). J. Balys trumpai pažymėjo, kad „dvasios nemėgsta druskos“ (1948: 188). Kad nustatytume druskos, dedamos ant stalo prie pašarvoto mirusiojo, paskirtį, turime remtis rytų slavų papročius tyrinėjusių mokslininkų išvadomis, juolab kad ir paprotys išliko su slavų žemėmis besiribojančioje Lietuvos teritorijoje. Jie nurodė, kad daugelyje žemdirbystėje užsiimančių tautų duona laikoma sakraliausiu maisto produktu, nes ji kažkaip apima namų laimę ir gerovę. Antruoju pagal sakralumą maisto produktu rusai laikė druską. *Chleb-sol* yra apibendrinantis visų rusų vaišių pavadinimas. Rytų slavai duoną ir druską naudoja ne tik vaišėse, bet ir daugelyje apeigų. Duona linkima skalsos, turto ir gerovės, o druska saugo nuo priešiškų jėgų ir jų poveikio (Байбурин, Топорков 1990: 140–143). Stiklinė su vandeniu, išlikusi su baltarusiška kultūra besiribojančiose vietovėse, gali sietis su rytų slavų tikėjimais: stačiatikiai, budėdami prie mirusiojo, ant stalo dėdavo vandens puodelį, nes tikėjo, kad joje nusiprausia siela; 40 dienų po mirties stiklinę su vandeniu statė ant stalo ar ant palangės, nes manė, kad siela dar laikosi namų aplinkoje, buvo tikima, kad siela šį vandenį geria (Зеленин 1991: 345). Panašiai XX a. pradžioje Armoniškio parapijoje žmogui mirštant *pakūčioje* pastatydavo dubenį su vandeniu,

kad išėjusi iš kūno žmogaus siela nusipraustų švariame vandenyje ir „purvus palikus eitų pas Dievulį“ (Balys 1981: 47). Vanduo svarbus siekiant atskirti mirusįjį nuo gyvųjų. N. Vėlius rašė, kad vanduo yra mirusiųjų gėrimas, be kurio vėlė negali būti priimta į mirusiųjų pasaulį, t. y. vadintis tikrai mirusia (Vėlius 1987: 169). Taigi galima teigti, kad vandens stiklinės statymas ant stalo šarvojimo patalpoje liko kaip aptartų senųjų papročių liekana, o duona ženklina visas gėrybes, siunčiamas gyviesiems iš anapusinio pasaulio ir turinčias atnešti į namus skalsos bei pasisėkimo ūkio darbuose. Druska galėjo turėti apotropinę paskirtį, būti ir bendrystės ženklas – tokia nuojauta slypi minėtuose Kraugžlių k. gyventojų žodžiuose.

XXI a. pradžioje papročiai, kurių laikantis ant giesmininkams skirto stalo dedamas utilitarinės paskirties maistas (geriamojo vandens, saldumynų, vaisių), turi išlikusių regioninių skirtumų. Jie artimai susiję su budėjimo prie mirusiojo maldingomis praktikomis. Apeiginių giedojimų metu, kai buvo apmaštoma Kristaus kančia, vanduo nebuvo geriamas. Suvalkijoje ir Jurbarko r., kur giedant ant giesmininkų stalo nebūdavo jokio maisto, įskaitant ir geriamą vandenį, giesmininkai per pertraukėlę atsigerti nuedavo į virtuvę. Apsimarindami jie siekė parodyti solidarumą su mirusiuoju, kuris galbūt kentė ir troško mirties valandą (1: 14, XXX/10). Užnemunėje geriamas vanduo ant giesmininkų stalo atsirado palyginti neseniai, XX a. 7 dešimtmetyje (Alenskaitė 2012: 78). Kai kur (Slavikuose, Pivašiūnuose) gaiviųjų gėrimų pastatoma kur nors šalia stalo. Nagrinėjamo papročio pokyčio aplinkybes Skirsnemunėje XX a. 8 dešimtmetyje atskleidžia memoratas, kuris, išsiskiriantis informatyvumu, pateikiamas visas:

Mes čia turėjom kleboną <...>. Tai mūsų jau numylėtinis seneliuks <...>. Mes laidojom mano vyro tetą <...> ir mes giedojom rožančių tą sykį, aš užsikosėjau. Aš šitą žinojau, kad negalima atsigert per rožančių. Tai dabar ji man, kaip aš užsikosėjau, ji man, ta vargonininkė, atnešė į stiklinę vandens ir padėjo ant stalo. Tai paskiau, kai mes jau paliovėm giedoje, sakau: „Gražinėlė, žinok, per rožančių negalima gert.“ „O tai kodėl?“ Sakau: „Aš nežinau, nuo senovės taip yra“. Tai jinai paskui [klebono paklausė]. Atėjo tas klebonas pietų tenai pas mūsų prie stalo, jinai paklausė: „Klebone, ar galima per rožančių atsigert, ar ne?“ „O tai, – sako [klebonas], – o kas tau sakė, kad negalima?“ Sako: „Aldutė.“ Sako [klebonas]: „Tada negalima atsigert sakydams *Sveika, Marija*, kada sakai *Sveika, Marija*, tada negalima gert, o taip kodėl. Jeigu, – sako, – žmogui blogai, tai [galima].“ (1: 12, XVII/5).

Būdinga, kad parapijos klebono nuomonė neretai įtvirtina pokytį. Būdamas kilęs iš tolimesnių rajonų ar kitos vyskupijos, o į vietines tradicijas neįsigilinęs, klebonas neretai įtvirtina tėviškėje stebėtus papročius. Tai – vienas iš būdų, kaip Lietuvoje vienodėja papročiai. Šiuo aspektu lenkiškos parapijos turi daugiau galimybių išsaugoti vietinius papročius, nes jose paprastai dirba lenkų kalbą gerai mokantys kunigai, augę tokioje pačioje kultūrinėje aplinkoje.

Vakarų Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje geriamas vanduo nuo giesmininkams skirto stalo būdavo nuimamas prieš giedant *Kalvarijos kalnus*. Susivaldydami giedotojai siekė pagelbėti mirusiojo sielai. Raseiniuose XX a. pirmojoje pusėje buvo užrašytas tikėjimas, kad giesmininkams geriant vandenį vėlė už tai turinti trokšti (Balys 1981: 66). Giedant *Kalnus* niekas nedrįsdavo paimti ir „balsui pataisyti“ ant stalo lėkštutėse padėto cukraus / cukraus

gabaliukų / džiovinto imbiero / mėtinių saldainių ar žirniukų. Tyrinėjamu laikotarpiu vakarų Lietuvoje ant stalo padedama ir geriamo vandens, ir saldainių.

Šiaurės Aukštaitijoje giesmininkai giedodami taip pat vengė gurkšnoti vandenį (1: 8, VII/5). Šiame krašte vandens, sausainių ir saldainių ant giesmininkų stalo pradėta dėti XX a. pabaigoje. Pateikėjai pasisakė prieš saldainius, šiaurės Lietuvoje buvo įprasta vakarinio budėjimo dalyvius vaišinti sausainiais (plačiau 3.3. poskyryje).

Kitokie papročiai XX a. pirmojoje pusėje buvo rytų ir pietryčių Lietuvoje: čia žiūrėta, kad prie numirėlio nebūtų „grynas stalas“, ant jo visuomet stovėjo prariektas duonos kepalas ir truputis druskos giesmininkams suvalgyti, kad „gerklės neišdžiūtų“ (Vyšniauskaitė 1961: 139). Pateikėjai iš Daugailių, Dusetų, Antazavės, Tverečiaus (čia paprotys dėti ant stalo duonos ir druskos išnykęs, nors dar nepamirštas) sakė, kad duona būdavo skirta giesmininkams atsigaiivinti. Labanore, Kirdeikiuose būdavo padedama duonos ir cukraus lėkštutėje. Antazavėje padėdavo pyrago, vadinto „pūko pyragu“ (1: 3, II/35). Galbūt ilgainiui druską pakeitė cukrus, o duoną – pyragas. Priešingą nuomonę išsakė pateikėja (83 m.) iš Dusetų: jos teigimu, duona ir druska – simbolis, o giesmininkams atsigaiivinti dėdavo lėkštutę medaus ir vandens (1: 3, IX/5). Gali būti, kad giesmininkus pradėjus vaišinti pyragu, medumi ir pan., giesmininkams atsigaiivinti skirta duona ir druska išliko ir įgijo simbolinę prasmę.

Užgirėlio k., Kaišiadorių r., laikomasi taisyklių: dešinėje kryžiaus pusėje padedama lėkštutė su duonos riekute, o kairėje jo pusėje – vandens ir saldainių giesmininkams (1: 7, VI/5). Bendros taisyklės: maisto nededama priešais ant stalo padėtą kryžių (1: 6, XIII/10), jo atnešama, kai susėda giesmininkai.

Tyrinėjamu laikotarpiu Aukštaitijos ir Dzūkijos regionuose giesmininkams ant stalo padedama saldainių, sausainių, sulčių, vaisvandenių ar karštos arbatos. Pietryčių Lietuvoje, Vilniaus šarvojimo salėse giesmininkams padedama ir vaisių: vynuogių, mandarinų ir kt., o giesmininkai juos valgo per pertraukas. Valgyti prie mirusiojo buvo įprasta XX a. pirmojoje pusėje (Čilvinaitė 1943: 185). Kai kur pietryčių Lietuvoje, Kelmės, Šilalės, Kaišiadorių, Jurbarko r. stokojant vietos namuose prie pašarvoto mirusiojo buvo vakarieniam dar XX a. antroje pusėje. Prieš valgant mirusysis būdavo uždengiamas balta paklode (bet nebūtinai). Maistas, kuris visą giedojimo laiką stovi ant giesmininkų stalo, gali būti bendro laidotuvininkų valgymo prie pašarvoto mirusiojo liekana.

Išnagrinėti vandens, vaisvandenių ir saldumynų dėjimo ant stalo papročiai turi ne vien utilitarinę paskirtį. Valgymas laidotuvėse siejamas su antgamtiniu pasauliu. Dalyvių malda galutinai įtvirtinama bendromis vaišėmis po vakarinio giedojimo. Valgymas, kaip gyvybę palaikantis veiksmas, laidotuvėse priešinamas mirčiai ir pomirtiniam pasauliui. Taigi išlikę giesmininkų vaišinimosi prie pašarvoto mirusiojo papročiai patvirtina stalo, kaip gyvenimo

pergalės prieš mirtį, simboliką laidotuvių apeigose. Nes maitinimasis atnaujina organizmo substanciją (Durkheim 1999: 375). Išryškėjo regioniniai savitumai: vaišintis padėtais gėrimais ir saldumynais būdinga rytų ir pietryčių Lietuvoje, Vilniaus krašte ir Vilniuje šarvojimo namuose. Vakarų Lietuvoje, Suvalkijoje ir Jurbarko r. atliekant svarbiausias vakaro maldingas praktikas vandens ant stalo nedėdavo (šie papročiai nunyko, kai buvo pamiršta jų paskirtis) – siekiant susivaldymu, kaip auka už mirusįjį, lengvinti jo būvį anapus. Kaune, kaip ir Užnemunėje, šarvojimo salėse ant giesmininkų stalo padedama tikrai mineralinio vandens.

Tradicinėje kultūroje visą budėjimo prie mirusiojo laiką ant giesmininkų stalo būdavo sudėtos giesmių knygos *Kantyčkos*. Giesmynus atsinešdavo giesmininkai, išeidami palikdavo. Ant stalo padėtos maldų knygos buvo vietinės bendrijos apaštalavimo priemonė, kai kur (Vadžgiryje) jos buvo kaimo nuosavybė, iš jų giedodavo ir meldavosi dieną į laidotuves atėję vietinės bendrijos nariai. Budėdamas prie mirusiojo, giesmyną iš smalsumo ar nuobodulio pavarto ir niekad maldaknygės į rankas nepaimantis žmogus, joje rasdamas jį dominančių minčių (1: 7, XIV/12). Nagrinėjamas paprotys pasirodė nepatvariausias, XXI a. pradžioje jis beveik išnykęs. Atvykdami į laidotuves giesmininkai atsineša savo giesmynus, tačiau jų šarvojimo salėse nepalieka. Vakarų Lietuvoje kai kurie muzikantai kelis papildomus giesmynų egzempliorius paskolina norintiems kartu su jais giedoti budynių metu. *Maldynų*, kaip daiktų, priklausančių įmonėms, šarvojimo salėse nebūna. Ekspedicijose užfiksuoti iš viso trys atvejai, kai mažoms parapijoms priklausančiuose šarvojimo namuose ant stalo buvo padėta vietinių giesmininkų naudojamų giesmynų (2 priedas: 3). Taigi parapijų ar vyskupijų bendruomenėms priklausančiuose šarvojimo salėse dar neišnaudotos visos apaštalavimo galimybės, nenaudojamos priemonės, kurios skatintų laidotuvių dalyvius melstis.

Maldos priemone laikytina ant giesmininkų stalo stovinti stalinė lempa. Budynių dalyvių nuomone, maža, nedidelį plotą ant stalo apšviečianti lempa blausiai apšviestoje patalpoje kliudo bendrai maldai – toliau sėdintys dalyviai neižiūri giesmių žodžių (1: 13, II sa).

Giesmininkų ant stalo padedamos maldų ir giesmių knygos, giminės mirusiųjų krikšto vardų sąrašas (Užnemunėje, vakarų ir šiaurės Lietuvoje) siejasi su bažnyčios altoriumi – ant altoriaus prieš Mišias padedami mišiolas ir lapelis, kuriame surašytos Mišių intencijos. Aptarti duomenys parodė, kad liaudiškame pamaldume stalas laidotuvių metu atlieka altoriaus funkciją; šarvojimo namuose ši analogija yra trūkinėjanti. Pietryčių Lietuvoje prie pašarvoto mirusiojo ant giesmininkams skirto stalo dedama duona ir druska rodo išlikusį tikėjimą, kad stalas prie mirusiojo negali būti „grynas“. Atsakymas į klausimą, kodėl stalas negali būti „grynas“, paaiškėjo išanalizavus ant stalo dedamos duonos ir druskos paskirtį. Ekspedicijose surinkti ir archyviniai papročio užrašymai atskleidžia, kad ant stalo padėta duona užtikrina skalsą ir pasisekimą ūkinėje veikloje. Vadinasi, duonos nepadėjus, galima sulaukti priešingų rezultatų.

2.3. Šarvojimo erdvė ir šarvojant naudojami daiktai

2.3.1. Šarvojimo vieta ir jos įrengimo papročiai

A. Vyšniauskaitė savo darbuose aprašė vieną iš šarvojimo būdų – mirusysis šarvojamas garbingiausioje namų vietoje (1961: 139, 2008: 489–490). *Maldyne* taip pat patariama šarvoti „erdvesnio kambario gilumoje per vidurį ar prie sienos“ (1992: 457). Lauko tyrimas parodė, kad Lietuvoje žinomi du šarvojimo būdai: vienas – kai mirusysis šarvojamas garbingiausioje namų vietoje, antras – kai jis šarvojamas mažesniame kambaryje. Antruoju būdu šiaurės rytų ir rytų Lietuvoje buvo šarvojama iki XX a. pabaigos, vakarų Lietuvoje – ir mūsų dienomis.

Rytų Lietuvoje iki XX a. 8 dešimtmečio vidurio mirusieji buvo šarvojami nuošalesnėse namų patalpose: verandoje (Obeliuose, Rageliuose, Antazavėje, Dusetose, Biliakiemyje), kamaroje (Kriaunose), neįrengtoje kamaroje (Antazavėje), priemenėje (Kubilių, Čivilių k.), užpečkyje (Tauragnuose). Šiaurės rytų Lietuvoje (Biržų r.) pašarvoti ir į karstą paguldyti mirusieji kelias dienas iki apšėdų uždengtame karste (paliekant mažą tarpelį) buvo laikomi daržinėje, rūsyje (Anglininkų k.), pavietyje, malkinėje (Kratiškių k.), daržinėje, rūsyje, klėtyje (Medeikių k.), klėtyje, *lazaunioje*, svirne (Biržuose). Į gryčių mirusįjį atnešdavo apšėdams. Prieš 40 metų Germaniškyje į gyvenamąjį namą mirusieji nebūdavo nešami nė apšėdams, žmonės giedodavo kambaryje, o į daržinę nueidavo sukalbėti poterių prie pašarvoto mirusiojo. Vėliau Germaniškyje buvo šarvojama visuomeninėse patalpose, nuo XX a. pabaigos – naujoje katalikų koplyčioje. Latvijos pasienyje gyvenantiems žmonėms šarvojimas namuose yra nesuprantamas reiškinys, sakoma: „kas ti kambarį gali šarvot žmogų numirusį?“ (1: 9, VII/1). Šiuo atveju akivaizdus latvių šarvojimo papročių poveikis. Latviai evangelikai ir katalikai mirusiuosius šarvodavo ir po savaitės išlydėdavo iš daržinės, sandėlio, garažo, malkinės ar kapinių koplyčios (Šliavas 2010: 179). Biržų ir kituose rajonuose, esančiuose Latvijos pasienyje, paprotys mirusiuosius šarvoti nuošaliai ar mažesniame kambaryje gali būti susiformavęs veikiant latvių papročiams ir yra latviškų ir lietuviškų papročių tarpinė grandis. Gali būti, kad paprotys šarvoti mažesniame kambaryje iš Latvijos pasienio šiaurės vakaruose buvo perimtas ir įsitvirtino kituose vakarų Lietuvos rajonuose bei čia išliko iki mūsų dienų. Tačiau šiauriniame pasienyje (Žeimelyje, Kriukuose, Žagarėje) šarvojama gyvenamajame kambaryje ar seklyčioje. XX a. pabaigoje Biržų r. mirusiojo laikymas ūkiniame pastate iki apšėdų išnyko: nuo 8 dešimtmečio mirusieji būdavo išvežami į laidojimo biurą, kuriame iki apšėdų laikyti šaldymo kamerose. Kituose rajonuose šarvojimo nuošaliai papročiai kito, keičiantis namų vidaus suplanavimui, mažėjant giesmininkų skaičiui, daugėjant lankytojų iš darboviečių.

Mirusysis visada buvo šarvojamas kojomis į duris (Vyšniauskaitė 1961: 139, 1964: 516). Tyrimas atskleidė, kad vienodai svarbiais laikyti du principai: 1) mirusysis turi būtų paguldytas išilgai namų, 2) kojomis į duris. Pirmasis principas buvo netgi svarbesnis, – tai pabrėžė Janina

Vėbrienė (83 m.) iš Pagirių: „Nabašnykas turi gulėt išilgai namo. Ne skersai namo. Kodėl nuo seno taip, nežinau.“ Šarvoti išilgai, pasak pateikėjos (76 m.) iš Tverečiaus, buvo lengva senosios statybos pirkiose: „Kai anksčiau būdavo, tai va visa pirkia – kambarys, tai išilgo namų pastato, pašarvoja ir iš visų pusių galima vaikščiot“ (1: 2, XXIV/3). Vienas pateikėjas (83 m.) teigė, kad Medininkuose šio principo laikomasi iki šiol: „Paprastai stato išilgai namo. O kodėl? Taip priimta galbūt, o gal tradicija tokia“ (1: 6, X/3). Šarvodami naujo plano namų kambaryje kai kurie atsižvelgdavo, kad karstas būtų išilgai namo. Barklainiuose XX a. pirmojoje pusėje buvo užrašytas paprotys, kad mirusiųjų minėjimuose giedant rožinį stalai būtinai stovėdavo išilgai gryčios. Jei po minėjimo būdavo dainuojama, stalus perstatydavo skersai gryčios, nes kitaip sieloms nebūtų jokios naudos iš atgiedoto rožinio (Balys 1981: 117, 1948: 193). Barklainių papročiuose ryškus išilginės krypties priešinimas skersinei: išilginė siejasi su sakralia sfera, o skersinė – su profaniška. Panašiai mirusiojo kūnas paguldomas ir bažnyčioje – išilgai jos, tačiau laidotuvininkai, fotografuodamiesi prie bažnyčios, karstą padeda statmenai jai. Slavų liaudies tikėjimuose taip pat buvo akivaizdi krypčių priešprieša: išilginei paprastai buvo teikiama teigiama, o skersinei – neigiama prasmė (Байбурин 1983: 153). Tradicinėse kultūrose tikslus erdvių sąlygų laikymasis užtikrina, kad konkretaus ritualo vykdymas bus įjungtas į bendrą kosmologinę schemą ir per tai bus pasiektas ritualu siekiamas tikslas (Топоров 1987: 14).

Tyrinėjamu laikotarpiu įrengiant šarvojimo vietą žiūrima, kad mirusiojo kojos būtų į duris, taigi svarbesniu laikomas antrasis principas. A. Vyšniauskaitė šarvojimo kojomis į duris paprotį aiškino remdamasi rusų folkloristo J. Sokolovo nuomone, kurio teigimu, taip buvo siekiama padėti mirusiajam lengviau išeiti iš namų ir neduoti jam kokios nors galimybės užsilaikyti namuose (Vyšniauskaitė 1961: 139). Šis teiginys iš esmės atitinka tyrimo pateikėjų aiškinimą: „Visad kojos [į duris], paskui sako: išeina nabašnyks pats pro duris“ (1: 12, I/3); „Svarbu, kad kojos į duris. Sako, kad su kojom išeitų“ (1: 8, VI/3). Be to, šarvojant namuose su dviem įėjimais žiūrėta, kad mirusysis būtų pašarvotas tame kambaryje, į kurį yra įėjimas per verandą, t. y. pro šventines duris. Taip pagerbiami į laidotuves ateinantys žmonės. Mirusiojo nešimas į bažnyčią ne per didžiąsias duris (pagarbos stoka) piktina vyresnio amžiaus žmones (1: 7, IX/0).

A. Vyšniauskaitė rašė, kad pagal situaciją mirusieji būdavo šarvojami dvejopai: 1) taip, kad mirusįjį būtų galima laisvai apeiti iš visų pusių (šis būdas senesnis); 2) prie galinės ar šoninės sienos (1961: 139, 1964: 516). Pirmuoju būdu iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos šarvojama Ignalinos, Švenčionių, Vilniaus krašte, taip pat kai kuriose (Maišiagalos, Švenčionių) šarvojimo salėse (2 priedas: 2). Kitur Lietuvoje šarvojama galvūgaliu prie galinės sienos patalpos centre arba arčiau vienos šoninės sienos (2 priedas: 1), – šarvonės vieta priklauso nuo šarvojimo salės dydžio, plano ir kt. Sovietiniais metais įrengtų ar statytų šarvojimo salių vidaus plane buvo išlaikomas tradicinis šarvojimo būdas kojomis į duris. Nors pasitaikydavo ir

eksperimentavimo atvejų: pavyzdžiui, šarvojimo pakylą pastatydavo galvūgaliu į kampą įstrižai salės arba šonu į duris (2 priedas: 7). Tyrinėjamu laikotarpiu daugumoje šarvojimo salių šarvojama kojomis į duris. Tačiau laidojimo namuose, kuriuose siekiama kiek įmanoma labiau išnaudoti pastato erdves, kai kuriose salėse prasilenkiama su tradicija – šarvojimo pakyla įrengiama šonu į duris arba galvūgaliu į kampą.

Nuo XX a. 7 dešimtmečio pradžios mirusieji iš karto šarvojami karste. Karstui pastatyti reikėjo platesnės lentos, imta šarvoti aukščiau (Učinskas 1995: 120). XX a. viduryje šarvonę padarydavo iš turimų daiktų: lentas ar ūkinio pastato duris uždėdavo ant lovos galų, ant suolo. Tyrinėjamu laikotarpiu pakylai padaryti specialiai sukalamos dvi kryžmos, ant jų dedamos lentos. Šiuos reikmenis jų savininkas esant reikalui skolina kaimynams. Vaiguvoje sugrąžintos kryžmos ir lentos prieš keliant ant aukšto (įprastą jų saugojimo vietą) pašlakstomos švęstu vandeniu. Kai kur šarvonė yra bendra kaimo nuosavybė, po laidotuvių ji būna gedinčiuose namuose, iš kurių paimama esant reikalui. XXI a. pradžioje įprasta pasinaudoti įmonių teikiama paslauga – įmonė atveža į namus šarvojimui reikalingą įrangą.

Šarvojimo namuose įrengtos šarvojimo pakylas išlieka tradicinių formų: 1) katafalko; 2) suolo; 3) morų. Buvo užrašyti mirusiajam šarvoti skirto paaukštinimo pavadinimai: *šarvojimo lenta* (Onuškis); *lenta* (Kavarskas, Tauragnai, Kirdeikiai, Krekenava, Jotainiai, Baisiogala, Mosėdis, Viešvilė, Pagėgiai, Elektrėnai, Vilūnai, Palomenė, Smilgiai, Rozalimas); *stalas* (Jotainiai, Jūžintai, Tauragnai, Tverečius, Labanoras, Pirčiupis, Varniai); *pašarvonė* (Bagotoji, Merkinė, Pivašiūnai, Rumbonys, Levūnų k.); *šarvonė* (Stakliškės, Akmenynai, Pažėrai, Vilkaviškis); *šarvinė* (Naujoji Ūta, Liudvinavas, Sasnava, Viešvilė); *šarvoninė* (Kudirkos Naumiestis); *pagrabas* (Antazavė, Akmenynai); *pakyla* (Dusetos); *stelažas* (Vištytis, Seirijai); *pakilimas* (Tauragė, Pagiriai); *pjėdestalas* (Biržai); *stovas* (Gataučiai); *kantafolis* (Pajūris, Kuršėnai, Žemaičių Kalvarija). Žodis „šarvonė“ vartojamas Kaune ir kartais kitose Lietuvos vietovėse, taip pat šioje disertacijoje.

Šarvojimo patalpa ir šarvonė puošiama naudojant tekstilę. Kyla klausimas, ar puošiama vien norint sukurti estetinį vaizdą, ar yra žinoma ir kitokių šio veiksmo paskirčių bei prasmų. Tradicinėje kultūroje šarvonė buvo dengiama baltos spalvos audeklu, dažniausiai baltomis staltiesėmis ar paklodėmis, Dzūkijoje naudotos spalvotos lovatiesės ar staltiesės (Vyšniauskaitė 1961: 139; Dundulienė 2002: 249). *Maldyne* nurodoma šarvonę apdengti dviem užtiesalais: juodu ir baltu (pastarasis mažesnis) (1968: 271). Užrašytas vienas atvejis, kai pakyla buvo apdengta laikantis minėto *Maldyno* patarimo (1: 2, XIII/3).

Šarvonė dengiama specialiu užtiesalu; XX a. antrojoje pusėje toks turėtas dažnuose namuose, išaustas ar pasiūtas iš pirktinių audinių. Užtiesalo ilgis 9–12 m, juo dengiami šarvonės šonai, o ant viršaus po karstu užtiesiamas kitas audinys. Tradicinėje kultūroje specialiam

užtiesalui buvo naudojami lininiai ar lininiais siūlais atausti audiniai. Linui galėjo būti priskiriama apotropinė reikšmė. Kad velnias bijo linų, sužinome iš Vilniaus krašte užrašytos sakmės (Balys 1938: 287). Dažniau šarvonė užtiesiama baltos spalvos audeklu, o ant jo uždedama tamsių spalvų lovatiesė. Pietryčių Lietuvoje tyrinėjamu laikotarpiu kai kas šarvonę dengia baltos spalvos audiniais, kai kas tradiciškai – tamsiomis lovatiesėmis, o baltą audinį užtiesia ant jų. Šiaurės rytų Lietuvoje šarvonė apdengiama tamsiomis, dažniausiai juodos ir baltos spalvos lovatiesėmis ar kilimu. Katalikai Lietuvoje baltą spalvą apibūdina kaip tyrumo, nekaltumo, džiaugsmo simbolį (Kajackas 1998: 51; Savoniakaitė 1998: 180). Šarvonei apdengti naudojamas baltos spalvos audinys siejamas su krikšto rūbu, Kristaus Kapo paveikslu bei altoriumi. Krikšto malone krikščioniui atleidžiama visa kaltė, gaunamas nekaltumas, – iš šio tikėjimo atsirado samprata, kad balta drobė ant šarvonės simbolizuoja krikšto darbužį (1: 5, XV/8; 14, VIII/3). Baltas audeklas siejamas su Kristaus, įvynioto į baltas drobulės ir gulinčio kape, paveikslu (1: 3, X/3), taip pat primena altorių (1: 14, VIII/3).

Didžiųjų miestų šarvojimo salėse šarvonė nedengiama (2 priedas: 2, 7–9). Ši naujovė yra susijusi su senaisiais papročiais: XX a. viduryje šiaurės Aukštaitijoje ir Kupiškio r. šarvojimo lenta nebuvo dengiama (1: 14, XIX/1; IX/3). Kai kur miestų, miestelių ir kaimo šarvojimo salėse šarvonę dengia: 1) baltu audiniu (daugiausia vakarų Lietuvoje), kai kur – ataustu lininiais siūlais; 2) margu namie austu ar tamsesnių spalvų audiniu, ant kurio užtiesiama balta staltiesė ar audinys; 3) tamsių spalvų lovatiesėmis (daugiausia šiaurės rytų Lietuvoje) ar audiniu (2 priedas: 11); 4) violetinės ar vyšninės spalvos audiniu (2 priedas: 1, 10). Šarvojant urną, pakyla apdengiama lininiu rankšluosčiu ar kitokiu audiniu, kartais naudojama daug lengvos medžiagos draperijų. Pateikėjai šarvojimo salių interjerui, dekoruoti panaudotai tekstilei daug dėmesio neskiria, interjero detalių neįsimeina. Pateikėjos iš Simno teigė, kad vienokia ar kitokia puošyba neturi jokios reikšmės amžinybei. „Čia pas Dievą viską žmogus užsitarnavęs, o kaip ten pagudis ir ką padaris, nieko nereiškia“ (1: 6, XII/3).

Siena, prie kurios statmenai statoma šarvonė, šioje disertacijoje vadinama *galine siena*. Pirmajame *Maldyno* leidime nurodyta, kad ji uždengiama kilimu (1968: 271). Paprotys tekstile puošti sieną nėra senas, jis turi ir praktinę paskirtį: uždengiamas langas mirusiojo galvūgalyje. Senovėje langų nedengdavo (Vaicekauskas, Vaicekauskienė 1999: 506), vėliau kartais uždengdavo (Paliukevičiūtė 2000: 860), nes namuose langai būdavo maži, net ir dieną nebūdavo pernelyg šviesu (1: 1, Ve 6/3). Antra, kaip rodo tyrimas, ne visur šarvota kambaryje. Pietryčių Lietuvoje šarvota pirkios centre, taigi galvūgalius būdavo ne ties langu, o ties siena tarp langų. Veršių k., Lazdijų r., šalia kryžiaus kabindavo baltus rankšluosčius (Alesiuūtė-Bleizgienė 2002: 132). Medininkuose, Dieveniškėse galinės sienos nedengia iki šiol, nes šarvojama tradiciniu būdu. Dzūkijoje sienos uždangalas nelaikomas būtinu (Marcinkevičienė 1998: 173).

Užrašyta nuomonių, jog langas uždengiamas siekiant, kad mirusysis visiškai negautų šviesos (1: 11, XIII pap), kad jo neapšviestų saulės šviesa (1: 7, IX/3), kad saulės spindulys nepažadintų mirusiojo (Kulys 2005: 961). Kad laidojimo apeigose saulei buvo teikiama nemažai reikšmės, rodo skirtingi papročiai Aukštaitijoje ir Žemaitijoje. Pagiriuose sakydavo, kad „nebašnyko negalima iš namų išnešt saulei netekėjus, saulė turi būt užtekėjus“ (1: 4, III/44d), o Vieksnių parapijos pakraštyje, kaip prisiminė pateikėjas (75 m.), „stengdavos išlydėt, kad išeit iš trobos, iš namų jau, kai saulė pateka, kad jau namuose nebebūtų“ (1: 10, XXII/14). A. Vyšniauskaitė spėjo, kad senovėje lietuviai mirusiuosius laidodavo po pietų, saulei leidžiantis; tokių papročių kai kur (Stakliškių, Jiezno apylinkėse) laikytasi ir XX a. viduryje (Vyšniauskaitė 1961: 150). Vaira Vīke-Freiberga, išanalizavusi saulės įvaizdį latvių liaudies dainose, knygoje *Saulē, pasaulis, anas pasaulis* rašė, kad daugelyje laidotuvių dainų į mirusiojo lūpas yra įdėtas prašymas palaidoti jį prieš nusileidžiant saulei, kitose jis išreiškia norą būti pakastas „prieš pusiaudienį“, t. y. kol neužsklęsti vėlių vartai. Knygos ištrauką išvertęs Dainius Razauskas spėjo, kad religinis įsitikinimas apie vėlės kelionę su saule gali būti bendras visiems baltams (Vīke-Freiberga 1998: 46–50). Lenkai taip pat žiūrėjo, kad laidotuvės baigtųsi prieš nusileidžiant saulei – tai turėjo padėti sielai rasti kelią į amžinybę (Sawicka, Gos 2009: 36). Mirusiųjų buvo raudama tik dieną (Norinkevičiūtė 2002: 226). Šie tikėjimai rado raišką bažnytiniuose papročiuose: varpais už mirusius neskambinama, kol saulė neužtekėjusi arba jei jau nusileidusi (1: 7, II/16; Imbrasienė 2009: 956).

Paprotys dengti langus gali būti susiformavęs ir dėl draudimo žiūrėti pro langą, kol vyksta laidotuvės. Sakoma, kad atidengus uždengtą langą galima pamatyti velnią (1: 10, XXIV/84), kad pavojinga gyviesiems iš gatvės žiūrėti į langus ir pro neuždengto lango stiklą matyti mirusįjį (1: 6, X/50). Langai nevarstomi, kol miręs žmogus namuose (Masenas 2007: 6; Mossakowska 2001: 26); žiūrėjimas į laidotuvių eiseną pro langą namų, iš kurių išneštas mirusysis, – mirtį provokuojantis veiksmas (1: 13, VI pap/82). Tautosakoje langas laidotuvių metu laikomas šio ir ano pasaulio riba, o namo angų išskyrimas sietinas su archajiškais laidojimo papročiais (Racėnaitė 2011: 202–205). Tikėtina, kad galinė siena apdengiama norint padaryti puošnų foną šventam paveikslui ar kryžiui. *Maldyne* rašoma, kad kryžius ar Jėzaus paveikslas kabinamas ant kilimu apdengtos sienos (1968: 271). Užtiesalais papuošta patalpa išskiriama iš kasdienės aplinkos, padaroma kitokia, sakrali, pasak pateikėjos (77 m.) iš Žemaičių Kalvarijos, „jau nepaprastas kambarys“ (1: 13, VII/3). Uždengus langus, net ir dieną šarvojimo patalpa būna pritemdyta. Požiūris, kad šarvojimo patalpa turi skendėti prieblandoje, atsirado XX a. antroje pusėje (Merkienė 2007: 150). Šarvojimo namų langai neuždangstomi (2 priedas: 1), bet elektros apšvietimas nebūna ryškus. Pritemdytoje patalpoje išryškėja žvakių šviesa, – gali būti, kad taip stengiamasi sustiprinti žvakių funkciją.

Laidotuvėse naudojamos tekstilės spalvų kategorijų kaitos ypatybės XX a. antroje pusėje apibūdino Vida Savoniakaitė: naudotos juoda ir žalia bei mėlyna, rytų Lietuvoje tinkamai laidotuvėms laikyti balti ir balti-juodi audeklai, o vakarų Lietuvoje – juodi, ypač vyresniems žmonėms (Savoniakaitė 1998: 183). Tokią pačią situaciją tyrinėjama laikotarpiu atskleidė lauko tyrimas. Šarvojant namuose, galinei sienai uždengti naudojamos austinės baltos linu ataustos, juodos-baltos, juodos-žalios, kartais juodos-auksinės, rečiau juodos-mėlynos spalvos lovatiesės, taip pat tamsiai rudos ar kitokių tamsių spalvų. Mirusiojo galvūgalyje jos kabinamos viena, dvi ar trys. XX a. antroje pusėje pradėti naudoti pirktiniai margi kilimai išplėtė laidotuvėse naudojamų spalvų skalę. Vakarų Lietuvoje, kai šarvojama mažesniame kambaryje, vienodomis lovatiesėmis uždengiamos visos jo sienos. Jauno žmogaus laidotuvėse sienos apdengiamos šviesia jų puse į viršų, vyresnio – tamsesne, kartais galvūgalyje pakabinama kitokiais raštais išausta lovatiesė (1: 10, IX/3). Būdingas specialiai išaustos lovatiesės ar išsiuvinėto kilimėlio piešinys vakarų Lietuvoje – du angelai dvyniai, klūpintys iš abiejų kryžiaus pusių, kurio kryžmoje gali būti Švč. Jėzaus Širdies simbolis. Šarvojimo patalpai dekoruoti reikalingų audinių turi dažna šeiminkė, o jų neturintys skolinasi iš kaimynų. Kai kurios audėjos specialiai išaustus audinius skolina aplinkinių vietovių gyventojams, įmonės juos nuomoja. Tekstilė ilgainiui susidėvi, ji neilgalaikė, dėl to papročių kaita neišvengiama. Tam tikroje vietovėje atsiradusi ir žmonėms patikusi naujovė išplinta vietovėje ir aplinkui ją bei nepastebimai keičia tradiciją. Svarbiausias kriterijus, pagal kurį naujovę vertina žiūrovas, yra estetinis vaizdas. Būdingą kaitą iliustruoja kunigo (80 m.) iš Šilutės pasakojimas:

Pirmą kartą, prieš 30 metų mirė mano švogėris. Aš seseriai pagelbėjau tą šarvojimą, tai kambarį iškaliau, nu, ne baltai, bet reiškia raštuotais, nu, sakykim, baltais lino audiniais. Tai buvo visi nustebę, ir visi grožėjos: o kaip gražu, kaip gražu. O visą laiką buvo tamsiais. Mano mama buvo išaudusi, atsimentu laikotarpį, turėjo visą krūvą tų divonų. Kas mirdavo kaime, visi imdavo, skolindavosi, kad kambariai būtų, visi kambariai, visos sienos iškaltos tamsiais. Atsimentu, kad buvo spalvos: pagrindas bovelna buvo juoda, o tos vilnos buvo žalios, reiškia juodos su žaliu. Tik dabar nebežinau, nebeliko tų divonų. Kur jie dingę visi? Aš nežinau, iš kur tos spalvos parinktos, kaip jos parinktos. Bet turbūt galėjo būt ir kitokios spalvos. (1: 9, III/3).

Svarbus estetikos elementas buvo audėjo, išaudusio gaminius, kūrybingumas. Gražiausiomis laikomos namie austos, parinktinės / rinktinės / panytinės / kaišytinės augalinių ornamentų tinkamų spalvų lovatiesės. Be to, šarvojant namuose naudojamos gedulingos dekoracijos: ant langų kabinamos tamsios ar net juodos užuolaidos, prie užuolaidų pririšami juodi kaspina, juodu perregimu audiniu apgaubiamas šviestuvas. Tikėtina, kad tokie papročiai atėjo iš dvarų kultūros. Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje šarvojimo salių sienų puošybai juoda ir balta spalvos dažniau naudojamos vakarų Lietuvoje. Pastebėta, kad šarvojimo salėse sienoms dekoruoti naudojamos tekstilės pateikėjai nesureiškina, pirktiniai audeklai menkai domina žiūrovą. Nemažai pateikėjų, pasakodami apie šarvojimo salių įrengimą, tekstilės iš viso

nepaminėjo arba nenurodė jos spalvų. Pateikėjai nenurodė ir papročio uždengti galinę sieną šarvojimo patalpoje kokios nors religinės paskirties.

Mažesnių miestų ir kaimų, retais atvejais – didžiųjų miestų šarvojimo salėse, išlaikant tradiciją, galinė siena uždengiama audiniais, neretai jų draperijos galinę sieną padaro panašią į sceną. Naudojami tamsesnių (samaninės, pilkos, rudos, vyšninės, tamsiai mėlynos) ar šviesesnių (rusvos, kreminės) spalvų audiniai, baltos, tradicinės juodais ir baltais siūlais austos lovatiesės (2 priedas: 11), kilimas, šviesiai violetinės spalvos audinys (2 priedas: 1, 10). Įdomu, kad zakristijonas iš Naujosios Ūtos violetinės spalvos naudojimą šarvojimo patalpoje siejo ne su gedulu, o su jos naudojimu liturgijoje: „violetinė spalva nuo Didžiosios savaitės, kai kryžių uždengia violetiniu audiniu“ (1: 5, XV/8). Gali būti, kad vyšninės spalvos audiniai siejami su violetine, o ne su raudona spalva. Raudonos spalvos audiniai laikomi netinkamais laidotuvėms. Audinių spalva taip pat pasidarė sąlyginis dalykas. Didžiųjų miestų šarvojimo salėse galinė siena paprastai būna nedengta (2 priedas: 6, 7), kartais ji dekoruojama panaudojant įvairias architektūrines ar statybines technikas. Biržų, Joniškio, Tauragės šarvojimo namuose ant šoninių sienų pakabinti pasaulietiniai paveikslai, šviesios sienų spalvos, jų dekoru elementai šarvojimo sales daro panašias į salonus (2 priedas: 9). Taigi XXI a. pradžioje galime konstatuoti atsiradus tendenciją, būdingą Amerikos laidojimo namams (angl. *funeral home*), kuriuose mirusysis, *marticians* meno paverstas beveik gyvuoju, aidint švelniai arba rimtai, bet ne niūriai muzikai, priima svečius gėlėse skendinčiame salone (Ariès 1993: 245).

Šarvojimo patalpų interjero puošybai neretai naudojamas lininis austas rankšluostis gali būti senųjų papročių reliktas. XIX a. pabaigoje Ragainės pavieta tikėta, kad šermenų metu rankšluosčiuose slapstosi vėlės (*Iš gyvenimo...* 1998: 172). XX a. pradžioje Alvite pašarvojus mirusįjį jo galvūgalyje pakabindavo švarų rankšluostį, kad vėlė galėtų pasislėpti; kai kada kabino ir daugiau rankšluosčių, kad turėtų kur pasislėpti giminių vėlės, ateinančios pasitikti mirusiojo vėlės (Balys 1981: 47). XX a. pabaigoje Pasvalio krašte rankšluostį velionio sielai pasislėpti kai kurie pakabindavo ant sienos arba ant durų staktos (Merkienė 2007: 148). Ekspedicijose panašių tikėjimų neužfiksavome, tačiau etnologijos moksle yra žinoma, kad, išnykus papročio aiškinimui, paprotys gyvuoja dar ilgą laiką. Užnemunėje šarvojant namuose, ant galinės sienos kabinama lovatiesė ar audinys, iš abiejų jo šonų pakabinama po lininį rankšluostį. Toks puošimo būdas žinomas ir kitur (Kavarske, Ukmergėje, Merkinėje, Vilūnų, Puponių k.). Kitas būdas – galvūgalyje ant audinio pakabina vieną rankšluostį, jo išskleistus galus pritvirtina prie audinio juodos ar violetinės spalvos kaspinais, po juo pakabina kryžių ar šventą paveikslą. Ukmergės laidojimo namų šarvojimo salėse ant šoninės sienos rankšluostinėje kabo rankšluostis, ant jo tvirtinamas mirusiojo portretas arba, jo nesant, popieriaus lapas su parašytomis eilėmis. Dažnai gedulingo skelbimo vieta puošiama lininiu rankšluosčiu. Lininiai

vainikų kaspiniai taip pat primena rankšluostį. Biržų laidojimo centro salėse ant galinės sienos po mirusiojo portretu pakabinama iš lininio audinio pasiūta, į rankšluostį panaši vadinamoji *Metų juosta*, ant jos užrašyti mirusiojo gimimo ir mirties metai. Išvardyti rankšluosčio naudojimo būdai gali būti papročio kabinti rankšluostį vėlėms transformacijos.

Taigi tyrinėjamu laikotarpiu įrengiant šarvonę šarvojimo salėse daugeliu atvejų laikomasi tradicinių papročių: vietos, būdo, formos. Šarvojimas išilgai namų tam teikiant sakralią prasmę gali būti susiformavęs dėl liturginių apeigų poveikio – bažnyčioje mirusieji paguldomi išilgai bažnyčios. Kol buvo šarvojama namuose, naudojamai tekstilei žmonės skirdavo daug dėmesio, susiformavo vietos tradicijos, kurios daugeliu atvejų priklausė nuo vietinių audėjų išmonės, šeimos finansinių galių įsigyti ar išsiausti reikalingų laidotuvėms audinių. Šarvonės dengimo, šarvojimo patalpos dekoravimo tekstile paskirtis – estetinė. Liaudies tikėjimuose pastarasis paprotys galbūt siejasi su draudimu žiūrėti pro langą, kol vyksta laidotuvės. Šarvojimo namuose tekstilė naudojama vis rečiau, veikiant globalizacijai šarvojimo salės panašėja į salonus. Tradicijos tęstinumas labiau išlieka šiaurės rytų Lietuvoje: čia šarvojant bendruomenės namuose pakyla uždengiama tamsiomis lovatiesėmis, taip pat vakarų Lietuvoje: čia kai kuriose šarvojimo salėse išlaikomas paprotys šarvojimo pakylą apdengti baltu audiniu. Skirtumas tas, kad naudojami ne lininiai, o sintetiniai ar pan. audiniai. Nurodomos baltos spalvos sąsajos su liturgija. Naujovė – violetinės spalvos naudojimas, kuris irgi siejamas su liturgija.

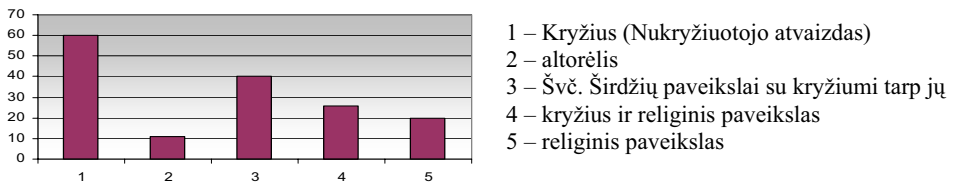
2.3.2. Religiniai ženklai šarvojimo patalpoje

Pašarvoto mirusio kataliko galvūgalyje būna religiniai ženklai. Sovietiniais metais ši tradicija nutrūkdavo, galios struktūroms reikalaujant ant galinės sienos kabinti velionio ženklus (portreta). *Maldyne* katalikams patariama mirusiojo galvūgalyje tarp žvakių pastatyti kryžių ar religinį paveikslą (1992: 457). Kryžius turi priminti, kad velionis buvo Nukryžiuotojo garbintojas (Čibiras 1942: 47). Be to, apeigybose reikalauta, kad kryžius būtų statomas prie mirusiojo galvos, jei mirusysis kur nors laikinai padedamas (Malakauskis 1937: 35).

Paaukštinimas, ant kurio statomas kryžius, pateikėjų, taip pat *Maldyne* (LM 1968: 271) vadinamas altorėliu. Altorėlis galvūgalyje įrengiamas taip: siauras paaukštinimas apdengiamas baltu audiniu / popieriumi, ant jo per vidurį pastatomas kryžius, o iš šonų pastatomos žvakės, gėlių puokštės. Prie altorėlio mirusysis pašarvojamas panašiai kaip kunigas bažnyčioje – galva į altorių. Galima sakyti, kad taip jis įkurdinamas sakraliame centre. Mírcea Eliade išvelgė, kad pasaulio centrų daugumas religinei minčiai nėra kliūtis, nes kalbama ne apie geometrinę erdvę, o apie šventą būties erdvę, kurios struktūra visai kitokia ir kurioje įmanomi begaliniai trūkiai bei sąsiekiai su tuo, kas transcendentiška (Eliade 1997: 41). Šarvojant namuose kryžius dažniausiai pastatomas galvūgalyje ant altorėlio, o ant sienos pakabinamas vienas paveikslas. Miestų

šarvojimo salėse paaukštėjimas galvūgalyje išliko, bet ant jo dažniausiai padedama speciali gėlių puokštė (2 priedas: 6, 9). Galima tarti, kad išnykus altorėliui, buvusiam centrui, mirusysis pats vienas atsidūrė šarvojimo patalpos centre. Kyla užduotis nustatyti, kaip atkuriamas prarasta sakralaus centro idėja. Iš dalies tam pasitarnauja religiniai ženklai, kabinami ant galinės sienos. Šventas paveikslas gali būti senosios krikščionybės paveikslų modifikacija.

Pietryčių Lietuvoje šarvojant namuose laidotuviams skirtas paveikslas ant sienos nepakabinamas, nes, pasak pateikėjos (70 m.) iš Dieveniškų, „[šventi] paveiksai ir taip namie būna“ (1: 2, XXVIII/3). Dieveniškėse, kaip ir kitur Vilniaus krašte bei Dzūkijoje, mirusiojo galvūgalyje pastatomas iš bažnyčios atneštas kryžius (12 atsakymų), kuris išlydint nešamas laidotuvių eisenos priešakyje. Šalčininkų r. ir Medininkuose kryžius tradiciškai įstatomas į kibirą su grūdais. Toks kryžius kai kur yra kaimo nuosavybė, ir po laidotuvių iki kitos mirties kaime jis saugomas gedinčiuose namuose. Šarvojant namuose paveikslo parinkimo kriterijus – jis turi būti gražus ir atitikti papročiais reglamentuotas ikonografines temas. Kai kas pakabina mirusiojo mėgtą religinį paveikslą. Kai kur (Raseiniuose) XX a. pabaigoje buvo gaminami specialūs altorėliai laidotuviams, juos apšviestas elektros lemputėmis, savininkai juos nuomodavo. Pastaruoju metu altorėlio ar kitų religinių ženklų nuomos paslauga teikia įmonės.

5 pav. Religiniai ženklai šarvojimo salėse %, 128 pateikėjų apklausos duomenimis

Iš 5 pav. akivaizdu, kad šarvojimo salėse dažniausiai (60 proc. atsakymų) būna kryžius. Vadinamasis altorėlis iš šarvojimo patalpos nyksta (10,9 proc.). Švč. Širdžių paveiksai, tarp kurių pakabinamas kryžius, dažni (40,3 proc.). 25,8 proc. pateikėjų nurodė, kad kabinamas paveikslas ir kryžius (kartais jis pastatomas galvūgalyje). 19,5 proc. pateikėjų sakė, kad kabinamas tik religinis paveikslas.

Šarvojimo salėse religiniai ženklai atsirado atgavus religinę laisvę. Jose dažniausias religinis ženklas – kryžius, pakabinamas ant galinės sienos arba (rečiau) tradiciškai pastatytas galvūgalyje (pakabinamas kryžius gali būti vėlesnė minėto Bažnyčios nurodymo modifikacija). Kryžiaus forma įvairuoja: Nukryžiuotojo atvaizdas (2 priedas: 10) arba stilizuotas kryžius be Kančios, pakabinamas ne tik moderniose, bet ir parapijoms priklausančiose šarvojimo salėse (2 priedas: 8, 9), kuriose jis tėra dekoratyvi detalė, o ne pamaldumą skatinantis ženklas. Šventi paveiksai ar statulos dažnesni mažesniuose miestuose ir kaimuose. Religinių paveikslų

ikonografinė tematika šarvojimo salėse daugeliu atvejų tęsia vietovei būdingą, šarvojant namuose susiformavusią tradiciją. Dažni paveikslai vaizduojantys Jėzų ir Mergelę Mariją, būna paveikslų su angelais. Biržų laidojimo paslaugų centro Didžiojoje salėje yra Šventosios Šeimos paveikslas – tai vienintelis užfiksuotas atvejis, kai laidotuvių ikonografijoje pavaizduotas mažas Jėzus ir šventasis Juozapas. Ši tema siejasi su katalikų malda, kalbama už skaiestyklos sielas: „Jėzau, Marija, Juozapai šventas, mylime jus, gelbėkit sielas“. Vilniaus krašte Dievo Motinos su Kūdikieliu Jėzumi paveikslas kabinamas prie pašarvotos mirusios gimdyvės. Pučkalovkos k. Vilniaus r. Mergelės Marijos paveikslas prie mirusiojo nekabinamas, sakoma, kad „Dievo Motina nemirė. Viešpatis Jėzus mirė, Viešpatį Jėzų pakabina.“ (Mossakowska 2001: 24).

Dažniausiai prie pašarvoto mirusiojo pakabinamas Švč. Jėzaus Širdies ir Nekalčiausiosios Marijos Širdies paveikslai, rečiau – Aušros Vartų Motinos, Nekaltai Pradėtosios, Maloningosios, Jėzaus Gailestingumo. Vertimų šarvojimo salėje yra Jėzaus, mokančio apaštalus, paveikslas (2 priedas: 11). Dažni liūdesį išreiškiantys paveikslai Evangelijos temomis: „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“, „Jėzus apverkia Jeruzalę“. Dzūkijoje, Vilniaus krašte, Švenčionių, Ignalinos, Anykščių, Kupiškio r. paveikslas parenkamas pagal mirusiojo lytį: prie pašarvoto mirusio vyro kabinamas V. Jėzaus paveikslas, prie moters – Mergelės Marijos (2 priedas: 2). Užnemunėje ir vakarų Lietuvoje (taip pat šarvojimo salėse) ant galinės sienos pakabinamas kryžius, o iš jo abiejų šonų – paveikslai: Švč. Jėzaus Širdies paveikslas dažniausiai būna dešinėje, Mergelės Marijos – kairėje kryžiaus pusėje (2 priedas: 1).

Švč. Jėzaus Širdies garbinimas yra susijęs su laimingos mirties privilegija. 1673 m. Jėzus, apsiरेiškęs vienuolei vizitei šv. Marijai Margaritai Alakok (1647–1690), Švč. Jėzaus Širdies garbintojams yra pažadėjęs jų gyvenime ir ypač mirtyje būti saugi prieglauda (LM 2007: 286–287, 296). Devynis pirmuosius mėnesių penktadienius ar penkis pirmuosius šeštadienius iš eilės priėmęs Komuniją, katalikas gali tikėtis laimingos mirties. XX amžiuje Švč. Jėzaus Širdies kultas, nuolat skatinamas Šventojo Sosto, buvo pats ryškiausias Katalikų Bažnyčioje (Smilgytė-Žeimienė, Stankevičienė 2005: 194–197). Popiežius Benediktas XV, 1918 m. skelbdamas Mariją Margaritą Alakok šventąja, paragino šeimas pasiaukoti Švč. Jėzaus Širdžiai. Lietuvoje nuo 1923 m. intronizacijos darbą vykdė jėzuitai per Maldos apaštalavimo sąjungą (tuo jėzuitai užsiima iki šiol). Pasiaukojimo proga kiekviena šeima įsigydavo kuo gražesnę Švč. Jėzaus Širdies paveikslą ar statulą. Taip Švč. Jėzaus Širdies atvaizdai išplito šeimose. Namuose neretai būdavo pakabinti Atpirkėjo Širdies ir Nekaltosios Marijos Širdies atvaizdai, nes pasiaukojimo išskilmės buvo baigiamos pasivedimo Mergelei Marijai aktu (Bružikas 1940: 3, 47).

Religiniai ženklai šarvojimo patalpose parodo, kad erdvė prie pašarvoto mirusiojo yra sakrali, skirta maldai. Tam tikrą sąsają su sakralumu stengėsi išlaikyti ir sovietiniais metais statytų šarvojimo namų didžiųjų salių vitražų kūrėjai. Tyrinėjamu laikotarpiu įrengiamose

šarvojimo salėse atsiradusi stilizuota kryžiaus forma turi estetinę paskirtį – šiuo atveju akivaizdus sekuliarizacijos poveikis katalikų tradicijai. Be to, daugeliu atvejų nepaisoma katalikų tradicijos pastatyti kryžių mirusiojo galvūgalyje, jo vietą užėmė gėlių puokštė. Yra ir regioninių savitumų: Dzūkijoje galvūgalyje pastatomas lydėjimo kryžius, Suvalkijoje ir Žemaitijoje dažni Širdžių paveikslai su kryžiumi tarp jų. Galima teigti, kad sakralios ir estetiškai nepriekaištingos aplinkos sukūrimas šarvojimo patalpoje yra mirusiojo atskyrimo veiksmas – jis atskiriamas nuo kasdienės aplinkos.

2.3.3. Mirusiojo portretas laidotuvių erdvėje

Sovietiniais metais religinio paveikslą vietą buvo užėmęs mirusiojo portretas. Šį reiškinį tyrinėjusi I. R. Merkienė nurodė, kad portretas pirmiausia atsirado pasaulietinėse laidotuvių ceremonijose, vėliau rado vietą evangelikų ir galiausiai – katalikų laidotuvėse, kuriose neturi pastovios vietos (Merkienė 2007: 151–152, 2011: 198–199). Šis galios nulemtas pokytis labiausiai pasireiškė aukštaitiškoje šiaurės Lietuvos dalyje. Tačiau religingi žmonės mirusiojo galvūgalyje pastatydavo nedidelį kryželį ir jį nuo pašalinių akių pridengdavo gėlių puokštėmis. Kitose Lietuvos vietovėse katalikų laidotuvėse kai kada mirusiojo portretą, ypač kai žmogus mirė jaunas, pakabindavo ant galinės sienos, šalia religinių ženklų, kai kur – ant šoninės sienos. Vietovėse, kuriose šarvojant namuose buvo įsitvirtinusi ši pasaulietinė naujovė, šarvojimo namuose ji išliko. Šalčininkuose, Biržuose, Marijampolėje, Tauragėje (2 priedas: 9) portretas būna prie galinės sienos, Ukmergėje – ant šoninės. Daugumoje šarvojimo namų portretas pakabinamas ar pastatomas prie gedulingo skelbimo.

Šarvojimo namuose įprasta, kad prie portreto deginama žvakė. Jos paskirtį nurodė kunigas (85 m.) iš Trakų r.: „tam, kad atkreipti dėmesį, pagerbti, prisiminti, kaip atrodė, ir parodyti, kad jam dabar šviečia amžinoji šviesa“ (2, XXV/7). Kaune bei kitur per nuotraukos kampa uždedama juoda juostelė; Vilniuje ji nededama: jaunas įmonės darbuotojas paaiškino, kad juoda juostelė ant portreto neturi prasmės, nes „gedulas ne velioniui, o mums“ (1: 1, V/7). Prie urnos kai kas pastato ne tik portretą, bet ir daugiau mirusiojo nuotraukų. Budėdami prie urnos, kartais ir prie karsto, laidotuvininkai peržiūri mirusiojo nuotraukas. Laidotuvių eisenoje portretas nešamas paskui kryžių, paprastai jį neša jauniausias laidotuvių dalyvis, berniukas ar mergaitė. Bažnyčioje portretas padedamas prie karsto jo galvūgalyje. Pabradžėje lenkai portretą po laidotuvių palieka ant kapo (nuima po mėnesio). Lietuviai jį atneša prie gedulingų pietų stalo, padeda į jam paruoštą vietą prie uždegtos žvakės. Po gedulingų pietų portretą nešasi namo, po to vieni ilgiau, kiti trumpiau degina prie jo žvakės. Per metines portretas vėl pastatomas prie pietų stalo, prie jo uždegama žvakė. I. R. Merkienė mirusiojo nuotraukai priskyrė informacinę ir iš dalies tradicinę estetinę funkciją – parodyti velionį kuo palankiau (2007: 151–152, 2011: 198–

199). Tačiau per neilgą laikotarpį susiklostę išvardyti mirusiojo nuotraukos naudojimo laidotuvėse papročiai rodo platesnį reikšmių lauką.

Ekspedicijose užrašyta tikėjimų, kuriuose mirusio žmogaus galbūt kenksmingos galios siejamos su jo atvaizdu nuotraukoje, – todėl pasisakoma prieš portreto laikymą namuose: „Sako, ir nuotraukos negali laikyt ant sienos, kad nesusijungt akys su nabašnyko. <...> Gali išsikviest bilduką. <...> Jau laikai, iki metinių laikyk <...>. Juo daugiau pergyveni, juo mažiau į aną žiūrėk.“ (1: 8, XIII/76). Šis tikėjimas siejasi su mirusiojo akimis: jos galinčios pakenkti gyviesiems. Tai ypač aktualu, kai mirusysis mirė ne sava mirtimi, nes, kaip teigė pateikėja (72 m.) iš Darbėnų, jis gali „išsivesti“ gedintįjį: „Pradėsi galvot, – bus kokis ar nusižudęs, ar koks, ir ons norės draugą, – ir tu taip padaryk“ (1: 8, XIII/76). Tikėjime nemažai reikšmės teikiama gedinčio asmens psichologinei būsenai, atveriančiai jį antgamtinėms jėgoms, nuo kurių apsaugoma paslepiant nuotrauką, t. y. mirusiojo akis. Prieš nuotraukų laikymą namuose pasisako jaunesni žmonės (1: 1, IV sa). Vyresnio amžiaus žmonės šį tikėjimą vertina nuosaikiai (1: 8, XII/78). Tikima, kad nėra gerai laikyti laidotuvių nuotraukas bendrame albume. Šio tikėjimo išraiška – tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje laidotuvėse mažiau fotografuojama.

Taigi liaudies pasaulėjautoje mirusiojo nuotrauka siejama su pačiu mirusiuoju, su kuriuo per akis gali būti užmegztas ryšys pavojingas gyviesiems, pernelyg sielvartaujantiems dėl netekties. Tikėjimas kenksmingu mirusiojo akių poveikiu siekia senus laikus (Dundulienė 2006: 42). Siekdami apsisaugoti nuo kenksmingo mirties poveikio, gyvieji nelaiko kambaryje pakabinto mirusiojo portreto arba jį laiko papročiais reglamentuotą laikotarpį – iki metinių ar 30 dienų minėjimo. Tikima, kad siela tiek laiko buvoja ar gali buvoti gyventuose namuose. Gali būti, kad lenkai dėl tos pačios priežasties palieka portretą ant kapo. Šį tikėjimą galima išvelgti minėtuose jauno įmonės darbuotojo žodžiuose, kad ant portreto uždėta juoda juostelė rodytų, jog gedi velionis. Kad mirusiojo portretas prie gedulingų pietų stalo reprezentuoja mirusįjį, nurodė kunigas (40 m.) iš Panevėžio: „Tarsi nuotraukoje jis dalyvauja. Kitaip kam ją atsineša į gedulingus pietus, galėtų palikt mašinoje.“ (1: 3, XX/69) Baltarusijoje panašiai sakoma, kad nederėtų namuose saugoti laidotuvių nuotraukų, fotografuoti mirusįjį iš arti; po mirties galima padaryti tik vieną mirusiojo portretą ir palikti ant kapo, kaip gėles ir vainikus (Крук, Котович 2005: 214, 2009: 476). Įsitikinimas, kad žmogaus atvaizdas yra dalelė žmogaus sielos arba jo „jėgos“, yra paplitęs ir Vakarų Europoje (Steinbacher 2008: 46). Taigi velionio portreto slėpimas laikytinas veiksmu, atskiriančiu mirusįjį nuo gyvųjų.

Portretai dažniau naudojami didesniuose miestuose, kuriuose įmonės siūlosi juos padaryti. Kaimo vietovėse, miesteliuose nuotrauka dažnesnė jaunų žmonių laidotuvėse. Nors portretas, kaip buities realija, priklauso vėlyvajam kultūros sluoksniui, jis sietinas su senuoju tikėjimu, kad žiūrinčios mirusiojo akys kenksmingos gyviesiems, be to, fiksuojama nuomonė, kad mirusiojo

nuotrauka reprezentuoja jį kaip dalyvį, ir požiūris, kad gedėti prie mirusiojo portreto (ypač mirusio ne sava mirtimi) gali būti kenksminga gyviesiems. Nuomonė, kad laidotuvių nuotraukų nereikia laikyti bendrame albume tikriausiai yra aptariamo tikėjimo modifikacija. Išnagrinėjus mirusiojo portreto naudojimą laidotuvėse bei jam priskiriamas reikšmes galima teigti, kad naujos kultūrinės realijos bendrame laidotuvių papročių ir jų reikšmių komplekse neatsitiktinės: šios realijos permaštos ir joms suteikiamos prasmės iš tradicinių prasmų lobyno.

2.3.4. Gėlės

Paprotys nešti į laidotuves gėlių vainikus atėjo iš Vakarų (Kasarskaitė 1996: 316; Жихарев 2001: 54), vainikais kilmingus mirusiuosius gausiai puošė senovės romėnai ir graikai (Винничук 1988: 313, 319). Lietuvoje vainikai ir gėlės pirmiausia atsirado jaunų žmonių ir miestiečių laidotuvėse. Vainikus pindavo ilgas, iš ažuolo ar eglė, tujų šakelių, bruknių ar pataisų, pakalnučių lapų, jais apvainikuodavo karstą vežantį vežimą arba lydėdami vainikus nešdavo iš karsto šonų, jais papuošdavo kapą. Jaunuolių ir vaikų laidotuvėse rūtų vainikais puošdavo karstą, ant karsto iš jų padarydavo kryžių. Bažnyčia leido karstą apjuosti vainikais, viduje dėti žalumynų, jaunos mirusios žmones puošti rūtomis bei baltomis gėlėmis (LM 1968: 272), pašarvojus mirusįjį paaukštinimą papuošti gėlėmis (LM 1968: 271, 1992: 457). Poskyryje ieškoma atsakymo į klausimus, ar gėlės yra auka mirusiajam, kokia baltų gėlių ir į laidotuves nešamų jų žiedų porinio skaičiaus funkcija ir prasmė.

Pirmieji pirktiniai vainikai buvo skardiniai (tarpukariu, taip pat XX a. viduryje). Paprotys į laidotuves nešti gėlių kaimo vietovėse formavosi XX a. viduryje. Į laidotuves atnešami vainikai buvo širdies formos, pačių nupinti iš medžių šakelių ar lapų. Sovietiniais metais visuotinai paplito vainikai su užrašais. Vainikus gamino buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatai standartinės, Meno tarybos patvirtintos formos (kiaušinio), įpindavo darželiuose auginamų gėlių, be to, gėles darydavo iš audinio ir parafinu impregnuoto popieriaus (XX a. pabaigoje jas pakeitė atvežtos dirbtinės gėlės). Iš nuotraukų pagal į laidotuves atneštas gėles galima nusakyti metų laiką; daugiau jų žmonės atsinešdavo vasarą. Pastaruoju metu visais metų laikais perkamos vienodos atvežtinės gėlės. Kai rinka tapo laisvoji ir atsirado galimybė pasirinkti, žmonės ėmė dažniau pirkti baltos spalvos gėlių. Įprasta, kad puokštes aplink karstą (2 priedas: 9) nuperka mirusiojo artimieji. Mirusiojo ir jo artimųjų giminaičiai, draugai, bendradarbiai, eidami į laidotuves, atneša gėlių puokščių pintinėse, vadinamųjų *krepšelių*, vainikų. Vainikų atneša ir šeimos nariai. Seniau kaimynai gėlių nenešdavo. Dabar, pasak pateikėjos (83 m.) iš Joniškio r., „kaimynai ar krepšeli, ar gėlių, kiekviens nein be nieko“ (1: 12, VII/30). Šis pokytis atsirado, kai kaimynų bendruomenė neteko ankstesnės pagalbininkų laidotuvėse funkcijos.

Būdinga, kad į laidotuves nešamas lyginis gėlių žiedų ar jų šakelių skaičius. Šio papročio prasmę nurodė laidojimo paslaugas teikiančių įmonių gėlininkės, jį žinojo mokytoja (40 m.) iš Kauno: „Tam penktam nėra poros, turės kažkas išeit.“ (1: 12, XXII/30); „Išsivist gali, jei nėra poros gėlėse“ (1: 12, XIII/30); „Kad neišneštų dar ko nors gyvybės, dar kokio nors artimo žmogaus, kad nepasiimtų dar ko nors“ (1: D/2011-04-29). Kupiškio r. žiūrime, kad lyginis žiedų skaičius būtų laidotuvių vainike ir sodinant gėles ant kapo. Sakoma: „O jei vienų nuneši, tai pasikvies kaip ką. <...> Ant kapų trijų nepasodinsi, reikia keturi sodint. Tokia tvarka yra.“ (1: 14, XI/30). Gėlių nešimo į laidotuves paprotys susiformavo XX a. antrosios pusės pradžioje, todėl kyla klausimas, ar pateikėjų nurodomas tikėjimas yra senas, ar atsiradęs naujas. Asociatyvinį ryšį su senaisiais tikėjimais rodo Dzūkijoje užrašyta saktė: bažnyčioje Vėlinių naktį vėlės meldžiasi stovėdamos poromis, naujai atėjusioji atsistoja prie vėlės, kuri neturi poros (Kerbelytė 2002: 109). Vidurio Lietuvoje būta nuomonės, kad per Kūčias prie stalo turi sėdėti porinis žmonių skaičius, kitaip kas nors turės mirti (Kudirka 1993: 88). Lietuvių kultūroje būdinga, kad vaišinant jaunus žmones (saldainiais ar pan.) raginama paimti „porą“, neretai pasakomas linkėjimas susirasti porą. Baltarusiai, siekdami gedulingų pietų dalyvius apsaugoti nuo vienišumo, maistą ant jo deda „poromis“, t. y. dvi vieno valgio lėkštes, žiūrime, kad lėkštėje būtų porinis vienetų skaičius (Крук, Котович 2009: 477). Tikėtina, kad nešant porinį gėlių skaičių linkima, jog anapus velionis nebūtų vienišas – nesant bendrystės, nelieka ir gyvenimo.

Švėtežeryje mirus jaunam žmogui einantys į laidotuves neša žvakę ir du gėlių žiedus, senam – tik žvakę. Kunigo (35 m.) teigimu, šis paprotys turi informacinę paskirtį, be to, nešami gėlės žiedai simbolizuoja, kad „jaunas numirė pačiame gyvenimo gražume. Du reiškia tai, kad dalinuosi gyvenimu – žiedus neša tik artimieji.“ (1: 2, X/30). Vadinas, mirusysis, negavęs simbolinio ženklų, rodančio solidarumą su juo, gali keršyti. Numirėlių užpultas saktmės herojus muzikantas išsigelbėjo užgrojęs: „Jūs pas mus niekad, mes pas jus visados“ (Kerbelytė 2009: 88) ir taip išsakė mintį apie visuotinę lygybę mirties akivaizdoje.

N. Tolstojus spėjo, kad lyginis skaičius siejasi su mirtimi (Толстой 2003: 451–452). Bronė Stundžienė lietuvių dainų vaizduose išvėlgė išlaikytą „seniausio sluoksnio dviejų simboliką, kuri orientuota perteikti artėjantį, visada nerimą ir baimę keliantį pasikeitimą“ (Stundžienė 2000: 118). Šis paprotys turi ir praktinę paskirtį: porinis gėlių skaičius reikalingas, kad iš abiejų karsto pusių būtų galima padaryti vienodas puokštes. Taip ir daroma, kai gėlių būna nedaug. Apskritai puošiant karstą išlaikoma simetrija, – kaip ir bažnyčioje, kurioje iki liturginės reformos buvo laikomasi „kilnios simetrijos“ (Ulevičius 2002: 147). Pusiausvyra (simetrija) būtina nešant karstą, leidžiant jį į duobę. Simetrijos nepaisymo išdėliojant religinius ženklus prie pašarvoto mirusiojo atvejų pastebėta Kaune (2 priedas: 6). Toks pavyzdys perimtas iš šiandieninės liturgijos: žvakės, gėlės, kryžius ant altoriaus grupuojami asimetriškai.

Atneštas gėlės lankytojai padeda prie mirusiojo. Jeigu kas nors iš artimųjų jas paima, tai tik pamerkti prie karsto ar jo papėdėje. Gėlės skiriamos mirusiajam. Jos sudedamos tam tikra tvarka, stengiantis, kad sudarytų bendrą puošnią kompoziciją. Sukuriamas estetiškas vaizdas, gėlių gausoje mirusysis tarsi paslepiamas. Stokojant vietos patalpoje vainikai kabinami ant sienos (2 priedas: 6, 9). Pagal gėlių kiekį galima spręsti, ar mirusysis nebuvo vienišas, ar gausi jo giminė, ar turtinga. Antra vertus, giminaičiai, norėdami reprezentuoti save, atneša gražių ir brangių gėlių. Tad gėlės laidotuvėse yra mirusiojo bei jo giminaičių statuso ženklas. Gėlių gausa suponuoja mintį, kad, į laidotuves nešdami gėlių, gyvieji atiduoda mirusiajam jo dalį. Giluminė gėlių nešimo paskirtis gali būti pastangos nutraukti giminystės ryšius su mirusiuoju, siekiant apsaugoti nuo galimo kenksmingo jo poveikio. Arba, kitais žodžiais tariant, gėlės yra auka mirusiajam. Ši prielaida daroma atsižvelgiant į rytų slavų stačiatikių papročius: laidotuvių apeigų metu įvairiais būdais buvo siekiama nutraukti ryšius su mirusiu giminaičiu, nes tikėta, kad nenutraukti šeimos ryšiai yra pavojingi artimiesiems (Седакова 1990: 58).

Prielaidą patvirtina Lietuvoje stebimi papročiai ir tikėjimai. Išlydint mirusįjį visos gėlės surenkamos, nes paliktos šarvojimo salėje ir juo labiau namuose jos yra mirtį provokuojantis ženklas (1: 12, XXII/30). Seniau, kai aplink pašarvotą mirusįjį buvo statomos namuose turimos kambarinės gėlės, jų laidotuvinėms išlydėdami mirusįjį neišnešdavo, tačiau XX a. 8 dešimtmetyje į laidotuves atneštų vazonėlių su kambarinėmis žydinčiomis gėlėmis namuose nepalikdavo. Įprasta, kad po gedulingų pamaldų katalikai bažnyčioje palieka gėlių, tačiau niekada – puokščių su užrašais ant kaspinų, – tai rodo, kad jų adresatas negali būti pakeistas. Visoje Lietuvoje žinomas paprotys trisdešimt dienų (mėnesį, keturias savaites) po laidotuvių netvarkyti ant kapo sudėtų gėlių. Priešingu atveju siela gali vaidentis, pareiti namo (1: 2, X/78), sapnuotis (1: 1, Ve 7/30). Šie draudimai siejasi su tikėjimu, kad trisdešimt dienų po mirties siela „vaikšto čia pat“ (1: 13, VII/78). Kai kurie kunigai ragina nepaisyti draudimo ir kapą tvarkyti, kai sudžiūsta gėlės (1: 2, X/78), kiti paprotį yra linkę palaikyti (1: 2, XXVII/78). Visais minėtais atvejais akivaizdu, kad gėlės laikomos mirusiojo nuosavybe.

A. Vyšniauskaitė išvėlgė sąsają tarp išnykusio papročio nešti duonos kaip auką mirusiajam ir šių dienų papročio atnešti į laidotuves gėlių (2008: 493). I. R. Merkienė, remdamasi šiaurės Lietuvoje surinktais duomenimis, teigė, kad individualus civilinis pagarbos reiškimas gėlėmis plėtojosi kaip savotiška atsvara tradiciniam velionio pagerbimui maldomis (Merkienė 2007: 145). Šiai kaitai nemažai reikšmės turėjo regioniniai savitumai. Jurgitos Palikevičiūtės Žiobiškio apylinkėse surinktais duomenimis, gėlės sovietiniais kolektyvizacijos metais pradėtos nešti vietoje seniau į laidotuves nešto maisto (2000: 860), Dieveniškėse – vietoje duonos (Kasarskaitė 1995: 378). Tyrimo pateikėjai iš Aukštaitijos ir Suvalkijos pabrėžė paralelę tarp išnykusio papročio nešti maisto ir naujo papročio nešti gėlių. Biržų krašte maisto nešimą XX a.

8 dešimtmetyje keitė buičiai reikalingų daiktų dovanojimas ir atnešami pinigai, kaip parama gedinčiais šeimai. Šiame krašte daug gėlių buvo nešama jau tarpukariu, keliolika ar kelios dešimtys palydovų nešamų „vainikėlių“ atstodavo giesmes išlydint (Atis 1939: 6). Kunigai gėlių gausai laidotuvėse priešina maldas: „Tos gėlelės, kam jūs jas nešat? Išpažintis, duokit malda mirusiam.“ (1: 10, XXIII/30). Laidojimo centro vadovas iš Biržų sakė, kad maldas reiktų sieti su žvakių šviesa (1: 12, XXII/30). Tradicijoje būtent žvakė prilyginama maldai (Kulys 2005: 962).

XXI a. pradžioje beveik visoje Lietuvoje (išskyrus Zarasų ir Šalčininkų r.) vietoje gėlių į laidotuves nešama pinigų. Pinigai voke įmetami į tam skirtą dėžutę arba paduodami artimiesiems (kai atnešama didesnė jų suma). Ant dėžutės paprastai būna užrašas: „Aukos“, „Aukų dėžutė“, aiškiai nurodantis veiksmo reikšmę. Neretai nurodomas tos aukos adresatas: „Aukos velionio artimiesiems“, „Aukos artimiesiems“, „Mūsų pagalba artimiesiems“, „Auka mirusiojo šeimai“, „Aukos velionio šeimai“. Šios dėžutės ir jų užrašai yra bažnyčiose esančių aukų dėžučių bei jų užrašų, nurodančių paskirtį, analogas. L. Nevskaja, tyrinėjusi laidotuvių papročius Pelesoje, rašė, kad duona, kaip ateinančiųjų į laidotuves dovana, giluminiame lygmenyje yra nuvalanti auka, kaip ir žvakės bei gėlės – Pelesoje jų taip pat nešama lyginis skaičius, dažniausia šešios (Невская 1980: 251). Šį sąrašą pratęsia į laidotuves atnešami pinigai. Paaukoti pinigai naudojami laidotuvių išlaidoms padengti.

Balta gėlių spalva laidotuvėse vyrauja nuo XX–XXI a. sąvartos. Baltos gėlės laidotuvėse buvo vertinamos ir seniau. XX a. viduryje jos, kaip nekaltybės simbolis, buvo nešamos į jaunų žmonių laidotuves. XX a. pabaigoje aplinkui karstą buvo puošiama baltomis gėlėmis, jų puokštę statydavo mirusiojo galvūgalyje. XXI a. pradžioje kitų spalvų gėlės (Vilniuje – raudonos, Kaune – geltonos) naudojamos kaip nežymus kontrastinis fonas baltoms. Alytuje laidotuvėse vyrauja išimtinai balta gėlių spalva (1: 6, XV/30). Anot pateikėjų, baltos gėlės prie mirusiojo atrodo puošniau nei ankstesnis gėlių margumynas. Gali būti, kad baltos gėlės pakeitė baltos spalvos užtiesalą, tiestą ant šarvojimo pakylės. Audinys, kuriuo išklojamas karstas, visuomet būna baltas. Norbertas Vėlius (1983: 34–44), Stasys Daunys atskleidė, kad lietuvių liaudies mąstysenoje balta spalva siejasi su diena, šviesa, saule, o juoda – su naktimi, tamsa. Jis rašė: „Iš papročių matosi, kad žmogus tamsos nekontempliavo ir jai nepasidavė – kontempliuojama šviesa ir tuo įprasminama tamsa (naktis), taip pat žmogaus pastangos pačiam šviesėti, doroviškai tobulėti.“ (Daunys 1988: 123). P. Dundulienė nurodė, kad žodis „baltas“ lietuvių pasaulėjautoje sutampa su sąvoka „šviesus“, „šventas“, o balta spalva siejama su dangaus šviesa ir pačiu dangumi (Dundulienė 2006: 80). Pateikėja (72 m.) iš Kretingos panašiai sakė, kad baltos gėlės „šviečia“ (1: 11, X/30). Kai kas nurodė, kad balta spalva ramina (1: 2, VIII/30; 14, V/3).

Balta spalva – tradicinė mirusiojo drabužių bei gedulo spalva. Ji būdinga vėliu pasirodymams. Baltai spalvai priešinama raudona (gedintys artimieji raudonų drabužių

nenešioja). Toks simbolinis spalvų paskirstymas laikomas universaliu (Седакова 2004: 36). Raudonų atspalvių turintys audiniai nenaudojami šarvojimo patalpoje. Pradėjus į laidotuves nešti baltas gėles imta manyti, kad raudonos spalvos gėles nešti netinka (1: 2, XIII/30; 6, X/30). Viktoras Turneris išvelgė glaudų baltos spalvos simbolikos ir vandens sąryšį. Ritualuose, susijusiuose su gyvenimo lūžiais, balta spalva nuplauna ritualinės mirties būklę, ir įveikiama dviejų socialinio gyvenimo laikotarpių riba (Тэрнер 1983: 89).

Visi pasisakantys už pinigų aukojimą vietoje gėlių gausos nurodė, kad porą žiedų į laidotuves nunešti būtina. Laidotuvės be gėlių neįsivaizduojamos, jos daro laidotuves „gražias“. Kunigai, naudojantys lenkiškus laidojimo apeigynus, ant kapo sudėtas gėles pašventina kaip dėkingumo už parodytą gerumą ženklą. Problema kyla, kai gėlių laidotuvėse gausu, o lydinčiųjų toms gėlėms nešti nepakanka. XX a. pabaigoje Biržų r. buvo įprasta, kad atnešusieji vainiką laidojimo dieną patys jį nunešdavo iki kapo duobės – tai iš evangelikų perimtas paprotys (Galiniene 1995: 664). Gėlių gausos laidotuvėse sąsają su bažnytiniais Velykų papročiais pabrėžė kunigas iš Švenčionių: „Žmonėms atrodo, kad mirusysis, kaip ir Kristus kape, turi skendėti gėlėse“ (1: D/2011-10-7).

Lauko tyrimas parodė, kad gėlės, kaip ir XX a. antroje pusėje neštas maistas bei XX–XXI a. sąvartoje pradėti nešti pinigai, yra auka mirusiajam. Balta jų spalva laidotuvėse gali turėti nuvalymo paskirtį, be to, asocijuojasi su šviesa, šventumu ir ramybe – kategorijomis, kurių linkima mirusiajam. Porinis gėlių skaičius nešamas siekiant išvengti galimo kenksmingo mirusiojo poveikio ir, galimas dalykas, linkint jam įsijungti į šventųjų bendruomenę.

2.3.5. Žvakės

Žvakės laidotuvėse deginamos nuo seno, nes prie mirusiojo turi būti ugnis. Lietuvių tautosaka aiškina, kad šviesa, ugnis prie mirusiojo reikalinga šildyti vėlei, apšviesti kelią į pomirtinį pasaulį, apsaugoti nuo piktų dvasių, taigi, šviesa palengvina mirusiojo sielos kelionę (Alseikaitė-Gimbutienė 1943: 56). Žvakės buvo gaminamos ne tik iš vaško: prūsai prie mirusiojo degindavo žvakes, padarytas iš jaučio, papjauto žmogui mirus, taukų (Pretorijus 2003: 322). Degančių žvakių naudojimą mirusiųjų apeigose pirmieji krikščionys perėmė iš romėnų papročių ir suteikė joms krikščionišką simboliką bei aiškinimą (Kajackas 1998: 53). Pirmajame *Maldyno* leidime rašoma, kad mirusiojo galvūgalyje ant altorėlio, kryžiaus šonuose, pastatomos dvi žvakės. Žvakių pastatyti patariama ir aplink mirusįjį, bet jų skaičius ar kokybė nepažymėta (LM 1968: 271). Vėlesniuose leidimuose nurodoma, kad kryžius ar religinis paveikslas mirusiojo galvūgalyje statomas tarp žvakių (LM 1992: 457).

Katalikų bažnyčioje nereikalauta, kad žvakės būtų vaškinės, galėjo būti naudojamos pagamintos iš bet kokios medžiagos – parafino ar lajaus (Dundulienė 2002: 249). Beveik iki

XX a. pabaigos žvakės namuose liedino bažnyčios tarnai, jas ir platino. Žvakės buvo gaminamos iš vaško, į jį įdedant ir daugiau ar mažiau parafino, buvo ir grynai vaškinių žvakių. Namų gamybos žvakės degdamos varvėjo (ašarojo), nudegusį dagtį reikėdavo laikas nuo laiko nukirpti, todėl laipsniškai tiek bažnyčiose, tiek prie mirusiųjų imtos deginti naujai atsiradusios pramoniniu būdu pagamintos parafininės žvakės. XXI a. pradžioje žmonės urbanizuotose vietovėse žvakių, esant reikalui, išigyja įmonių parduotuvėse. Kai kur (Kaune) šarvojimo namuose naudojamos parafinine alyva degančios žvakių formos lempelės (jos deginamos ir kai kuriose bažnyčiose ant altoriaus).

XX a. viduryje žvakės buvo brangios, todėl prie mirusiojo degdavo viena, prie turtingesnio – dvi. Eidami į laidotuves žmonės nešdavosi žvakę, ir tai buvo nemenka auka. Liaudies dainose šešios žvakės prie mirusiojo, manytina, atsirado iš liaudies dainoms būdingo idealizavimo – kunigui aukojant Mišias ant altoriaus degdavo šešios žvakės. XX a. pabaigoje žvakių skaičius priklausė nuo turimų žvakidžių skaičiaus. Dieveniškėse iki šiol, kai neturima žvakidžių, žvakė įstatoma į stiklinę su grūdais. Vilniaus krašte deginamos keturios žvakės, pastatytos prie karsto kampų. Šis paprotys išlieka ir Vilniaus šarvojimo salėse (2 priedas: 7). Laidotuvių papročiuose ypatingas dėmesys skiriamas karsto kampams: Vilniaus krašte jie sakralizuojami palašinant iš degančios žvakės (1.2.4 skyrelis), XX a. viduryje Aukštuolių k., Raseinių r., iš žvakių nuobėgų padarydavo kryžiuokus ir įdėdavo į karsto kampus (VDU ER Nr. 54-3, V/36). Galbūt šie papročiai turėjo apotropinę paskirtį. Žvakės prie karsto kampų statomos Dieveniškėse, Antazavėje, Dusetose, Daunoriuose, Kirdeikiuose, Labanore, Sedoje, Darbėnuose, Varniuose. Šis būdas gali būti perimtas iš liturgijos: bažnyčioje 4 žvakės statomos prie simbolinio kapo (calūno) kampų (2 priedas: 14). Pateikėja (74 m.) iš Pivašiūnų pažymėjo, kad iš abiejų karsto pusių turėtų būti po porinį žvakių skaičių: „Nes šešios netinka. Keturios, visą laiką yra keturios. Vestuvėse ant stalų žvakes stato, kad būt prie porai. Kodėl? Jei trys – viena lyšna.“ (1: 3, X/3). Panašiai Baltarusijoje žiūrima, kad prie mirusiojo nebūtų uždegtos trys žvakės (Крук, Котович 2005: 206). Tačiau daugelis pateikėjų nei žvakių skaičiaus, nei jų statymo būdo nesureikšmino, keli pažymėjo, kad žvakių skaičius parodo mirusiojo artimųjų materialinę padėtį. Šarvojant namuose žvakių nedeginama pernelyg daug, vyrauja 4–6, kartais 8. Žvakės statomos simetriškai iš abiejų karsto pusių, kartais trys žvakės žvakidėje pastatomos mirusiojo galvūgalyje. Reikšmės turi metų laikas: kai šilta, žvakių degama mažiau. Jūžintuose, Rageliuose daugiau žvakių uždega giedant.

Šarvojimo namuose 4 ar 6 žvakės statomos aplink karstą, galvūgalyje uždegama daugiau žvakių, kaip patariama *Maldyne*. Daugumoje šarvojimo salių prie galinės sienos iš abiejų šarvonės pusių stovi aukštos 2–6-ių, kartais 8-ių šakų žvakidės (2 priedas: 6, 8, 10). Degančios žvakės išryškina religinių ženklų sakralumą, jų papėdėje pašarvotas mirusysis įkurdinamas

sakraliame centre. Dalia Senvaitytė rašė, kad ugnis kulte neretai yra apeigų, drauge ir simbolinis visatos centras (Senvaitytė 2005: 81).

Tradicinėje kultūroje žvakė prie mirusiojo degdavo visą laiką nuo marinimo iki palaidojimo. Nors žvakės buvo / yra deginamos nenutrūkstamai, pastebima atveju, kai skiriasi žvakės naudojimo būdas arba jai suteikiama kitokia prasmė. Išskiriame chronologiškus žvakės naudojimo etapus: 1) žvakė uždegama prie mirštančiojo; 2) ji deginama tvarkant mirusįjį; 3) žvakės deginamos prie pašarvoto mirusiojo; 4) mirusysis išlydimas su degančiomis žvakėmis; 5) žvakės deginamos bažnyčioje; 6) žvakės uždegamos ant supilto kapo kauburėlio.

Prie mirštančio žmogaus uždegama Grabnyčių / pašventinta / krikšto / Pirmosios komunijos / vaškinė žvakė. Daug pateikėjų, kalbėdami apie žvakes, jų pašventinimo ar Grabnyčių šventės nepaminėjo. Gali būti, kad tai laikoma savaime suprantamu dalyku. Tačiau kai kurie atsakymai bei nutylėjimai leidžia spręsti, kad žvakių (ne)pašventinimas praranda reikšmę. Pastovus išlieka tikėjimas, kad mirties valandą žvakę uždegti būtina. *Maldyne* patariama uždegtą grabnyčią mirštantiesiems įdėti į rankas, kad Kristus – tikroji šviesa jiems nušviestų kelią į amžinybę (LM 1968: 170). Kodėl išskirtinė reikšmė teikiama Grabnyčių žvakei? Tai paaiškėja analizuojant liturgines Grabnyčių, t. y. Kristaus paaukojimo šventykloje šventės apeigas. Per Grabnyčių šventę žvakės šventinamos Mišių metu, su uždegtomis žvakėmis rankose procesija vieną kartą apeinama aplink bažnyčią (bažnyčioje). Šia eisena katalikai išreiškia troškimą drauge su seneliu Simeonu (Lk 2, 25–32) pasitikti Kristų – Šviesą ir pasiryžimą šviesti pasauliui gerais darbais (LM 1968: 170–173). Kunigas, šventindamas žvakes, meldžia, kad susirinkusieji eitų dorybių takais ir pasiektų negėstančią šviesą (LM 1992: 142). Taigi liturginėje maldoje yra nuoroda į laimingą amžinybę.

Aiškindami žvakės paskirtį, kunigai pabrėžė tikėjimo dorybę. Žvakę prie mirštančiojo uždega tik tas, kuris tiki (netikintis žmogus žvakės neuždega). Taigi žvakė išreiškia tikėjimą – Kristaus atneštą šviesą. Deganti žvakė paliudija mirštančiojo tikėjimą, kad tas tikėjimas būtų kaip šviesa ir vestų į amžiną laimę. Ji primena Kristų, skatina Juo viltis (1: 13, XI pap; XII pap; 3, XIII/87; 12, V/87). Kalbant teologiškai, žvakės liepsna turėtų gaivinti tikinčiojo dieviškąsias dorybes – tikėjimą, viltį ir meilę, nes ir maldose prie mirštančiojo reiškiami tikėjimo, vilties ir meilės aktai (*Auksa altorius...* 1879: 953). „Negėstančios šviesos“ sąvoką pateikėjai sukonkretina, norėdami į ją įjungti ne tik simbolinę, bet ir funkcinę žvakės liepsnos reikšmę. Būdinga, kad tikėjimas perteikiamas realistiniais vaizdais, o akcentuojant vienas ar kitas reikšmes atsiranda nedidelių ir ryškesnių skirtumų: „Tai jam duodama žvakė – Kristaus Šviesa, kad žmogus mirtų su Dievu“ (1: 4, IX/87); „Žvakę uždegi, kad būt Dievs, angels. Dėl to dega žvakė, kad su Dievu numirtų“ (1: 12, VII/87); „Kad išeitų tiesiai į dangų, pas Dievą, Šventa Dvasia lydi žmogų, šventas angelas pasitinka“ (1: 2, XIV/87).

Teocentrinė nuostata nedažna, įprastai pagrindinis dėmesys tenka šviesai, kuri apšviečia sielą jai išeinant, ir dangui, kuris yra sielos tikslas. Žvakės deginimo prie mirštančiojo paskirties aiškinimuose ryškus kelio motyvas. Žvakės šviesa reikalinga, kad pašviestų kelią sielai. Tačiau tai, nereiškia, kad ji yra praradusi gebėjimą matyti, pateikėjai pabrėžė, kad palikusi kūną siela atsiduria tamsoje. Žvakės naudojimas tradicinėje rytų slavų (stačiatikių) kultūroje taip pat siejamas su pomirtinio gyvenimo tamsa, į kurią patenka mirusysis (Седякова 2004: 36). Anapus siela randa ne vieną kelią, ir tik dangiškos gyvybės meilė, dieviška meilė nušviečia jai kelią į laimingą amžinybę (1: 4, XIII/87). Kadangi šviesos mirusysis neturi, žvakė uždegama, kad apšviestų sielą, vėlę (1: 9, VIII/87; 8, X/87; 12, XII/87). Religinės reikšmės atkuriamos pabrėžiant katalikiškas tiesas: „Reiškia, tu eini į šviesą. Mes tikim pomirtinį gyvenimą. Gyvenimas – šviesa“ (1: 7, IX/87).

Laimindamas žvakes kunigas meldžia, jog žvakės, kad ir kur bus uždegtos ar laikomos, turėtų galios išvaikyti visas tamsybių dvasias, kad jos nedrįstų varginti žmonių, nuoširdžiai tarnaujančių visagaliam Dievui (*Apeigyvas* I d., 1966: 245–246). Su žvakių palaiminimo malda siejasi pateikėjų nurodomas tikėjimas, kad žvakė apsaugo sielą nuo piktų dvasių. Josephas Courtés rašė, kad ugnis turi mažiausiai du seminius požymius: ji šviečia ir degina (Vaitkevičienė 2001: 17). Deginančiai žvakės liepsnai antgamtinėje sferoje priskiriama apvalymo funkcija: ji degina „tas piktas, griekus“ (1: 6, VIII/87), „blogas žmogaus mintis, tą negerą aurą, kad žmogui bus lengviau, kad sudegs tie sunkumai“ (1: 2, I/87). Apvalanti ugnis palengvina mirtį, ypač kai jungiama su budinčiųjų prie mirštančio malda. Žvakės šviesa primena šventumą, ji – šventas simbolis, uždegamas sakraliu mirties metu. Pateikėja (79 m.) iš Pagirių teigė, kad žvakę uždegti yra „šventas reikalas. Žvakė išganymo simbolis. Ir mirties šventumas, kaip šventas dalykas.“ (1: 4, IV/87). Mirtis šiuo atveju suvokiama kaip hierofanija, šventenybė (Eliade 1997: 7–13).

Tyrinėjamu laikotarpiu tvarkant mirusį žvakė deginama, kai mirusysis aprengiamas ir šarvojamas namuose, to laikosi ir namuose mirusiuosius tvarkančios *slaugutės*. Įmonių darbuotojai neretai degina žvakes darbo vietoje. Kartais mirusiojo artimieji su degančia žvake išlydi mirusį pro duris, kai jį įmonės darbuotojai išveža sutvarkyti į įmonės patalpas (1: 13, I/87). Kuršėnuose mirusiuosius namuose tvarkanti *slaugutė* ragina lydėti mirusį su žvake, kai jis pernešamas iš vieno kambario į kitą, ir sako, kad žvakė išveda sielą (1: 11, I/21). Lygumuose mirusį, atvežtą pašarvoti į namus (gyvenamuosius, parapijos ar bendruomenės), pasitinka ir „įveda“ su degančia žvake, kuria uždega visas kitas žvakes (1: 12, VIII/87).

Sovietiniais metais žvakių deginimas prie mirusiojo visuomeninėse patalpose išlaikytas teigiant, kad žvakės būtinos iškilmingumui pabrėžti (Vyšniauskaitė 1967: 77–78, 1987: 73). I. R. Merkienė pažymėjo, kad XX a. pabaigoje keitėsi žvakių funkcija. Be privalomos Grabnyčių žvakės, imta deginti žvakes pritemdytam kambariui apšviesti ir dėl puošnumo

(Merkienė 2007: 150). Įmonės nepageidauja, kad jų salėse būtų deginamos laidotuvininkų atsineštos varvančios žvakės, tad deginamos vienodos, toje įmonėje pirktos žvakės, baltos arba geltonos spalvos. Vyresnio amžiaus žmonės dažnai pageidauja geltonų, nes jų spalva primena kadaise degintas vaškines žvakes. Prie pašarvotų dvasinio luomo žmonių, kai kur – ir parapijos šarvojimo salėse (Nidoje), pabrėžiant velykinį kataliko mirties pobūdį, deginama velykinė žvakė. Liturginiu aspektu šviesa yra maldos simbolis, kviečiantis melstis ir liudijantis šventumą (1: 13, XI pla; XII pla; Kajackas 1998: 53).

Katalikų tradicijoje žvakė yra tikėjimo simbolis. Pateikėjai šią simbolinę žvakės prasmę paaiškino, ją logine seka išplėsdami ir sukonkretindami: „Tikėjimą liudija. Tikinčio žmogaus simbolis. Žmogus tikintis kaip žvakė ant žemės“ (1: 8, VII/55); „Žvakė taip, kaip ir žmogus tikintis“ (1: 8, VII/87). Suvalkijoje sakoma, kad viena žvakė grabnyčia atstoja 15 ar 16 besimeldžiančių žmonių. Kai šermenyse giedant Švč. Jėzaus Vardo rožinį trūksta susirinkusiųjų (turėtų būti 15 žmonių), uždegama daugiau žvakių. Žvakės buvo brangios, galbūt todėl vienai uždegtai žvakei ir buvo priskirtas būtinas besimeldžiančių žmonių skaičius. Prie mirusiojo degančios žvakės turi apotropinę funkciją (1: 3, XIV/87). Pateikėja (87 m.) iš Vaiguvos sakė, kad uždegtos žvakės trumpina skaiстыklos kančių metus (1: 9, X/3). Šių laikų žmonės išsako požiūrį, kad prie mirusiojo reikalinga uždegti kuo daugiau žvakių, neretai jos priešinamos gėlėms. Šiuo atveju galima išvelgti pasitikėjimą magine žvakių galia, gal todėl religingi vyresnio amžiaus katalikai yra linkę aptariamą požiūrį kritikuoti: „kad nesi išsimeldės, ar tos žvakės beprideda, ar anos padeda žmogui, ar ne“ (1: 10, X/3).

Užrašyti išlydėjimo su degančia žvake papročiai atskleidžia lokalius skirtumus, kurie iš esmės yra vietovėse išsaugoti senųjų papročių reliktai. Rytų, šiaurės rytų, pietryčių Lietuvoje patys artimiausieji savo mirusiuosius išlydėdavo nešdami rankose prie mirusiojo degusias žvakes. To paskirtis – „kad tam bute daugiau nebemirtų“ (Balys 1981: 83). Šis apeiginis paprotys gyvavo iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio, kai kuriuose pasienio kaimuose dar išlikęs. Lydėdami mirusįjį, artimieji rankose nešasi žvakes (degančias, jei leidžia oro sąlygos), su jomis lydi į bažnyčią, bažnyčioje Mišių metu stovi su degančiomis žvakėmis gale karsto, eidami iš bažnyčios jas užgesina, pastato ant supulto kapo kauburėlio ir uždegtą palieka. Kai kuriose bažnyčiose gale karsto būdavo stovas su žvakidėmis, į jas artimieji sustatydavo atsineštas žvakes; Adučiškio bažnyčioje ši tvarka išliko (1: 2, IV/55). Daugelyje bažnyčių kunigai draudė deginti žvakes, kadangi nuo jų privarva ant grindų. Paprotį deginti žvakes Mišių metu Dzūkijoje išlaiko Marijos legiono ir Gyvojo rožinio narės – savo draugijų narius jos išlydi su degančiomis žvakėmis (1: 6, XVI/55; XIII/55).

Paprotys artimiesiems išlydėti mirusįjį su degančiomis žvakėmis iki mūsų dienų išliko vakarų Lietuvoje. Bažnyčioje žvakių neuždegama, tik pastačius ant kapo kauburėlio. Kai

kuriose šarvojimo salėse paprotys išlydėti su degančiomis žvakėmis toleruojamas, kitose – nepalaikomas dėl praktinių sumetimų. Kretingoje stebėtose laidotuvėse prie portreto stovėjusi *kapų žvakė* nebuvo užgesinta, viena iš artimųjų degančią žvakę laikė rankose važiuodama automobiliu. Laidojant neužgesinta žvakė buvo automobilyje, deganti nuvežta į gedulingus pietus kavinėje ir ten degė pietų metu. Taigi papročio vystymąsi užtikrina ir atsiradusios „techninės“ galimybės – vadinamųjų *kapų žvakių* naudojimas.

Šiaurės, vidurio, kai kur ir Užnemunėje egzistuoja paprotys mirusį išlydėti su viena degančia žvake. Kuris nors laidotuvininkas ją neša prieš karštą arba karštą palydi su žvake. Paprotys gali siekti tuos laikus, kai prie mirusiojo degdavo viena žvakė. Pakruojo, Šiaulių r. žvakė išnešama žvakidėje. Pumpėnuose, Krekenavoje manoma, kad svarbiausia su degančia žvake išlydėti pro duris, kad „išnešt tas laidotuves iš namų“ (1: 8, IX/55). Babtuose žvakę nuo giesmininkų stalo išnešdavo tas vaikas, kuris numarino tėvą ar motiną (1: 4, XIII/55). Joniškyje žvakę išneša vyriausias šeimos narys (1: 14, XXIII/55). Ariogaloje žvakę kartais neša tas, kuris bijo mirusiųjų (1: 5, X/55). Eržvilke, Vištytyje su žvake palydima ir tuomet, kai karštą tenka išnešti pro langą. Vištytyje, Lukšiuose, Garliavoje vieną žvakę paskui karštą išneša kuris nors giminaitis, sakoma, kad „tada jisai [velionis] nepareina ir nesivaidena“ (1: 6, IX/22e). Slavikuose žvakę kas nors iš laidotuvininkų neša prieš karštą: „Išveda visas vėles paskui šitą žvakę. Išveda mirusįjį ir paskui jį išveda visus.“ (1: 6, XIV/55). Vidurio Lietuvoje ir Pasvalio r. taip pat išlydima su viena degančia žvake – ją kas nors iš artimųjų neša paskui karštą. Šiaulių, Radviliškio, Kelmės, Jonišio, Pakruojo r. degančią žvakę kuris nors laidotuvininkas neša prieš karštą. Žagarėje, išlydėdamas mirusįjį iš šarvojimo patalpos, degančią žvakę išneša kunigas. Pakruojyje išlydint žvakė nešama ar prieš karštą, ar paskui karštą – sakoma, kad „dūšia išeitų“ (1: 12, VIII/55; IX/55; 11, XX/55). Kuršėnuose tikima, kad išlydint su degančia žvake išvedama siela (1: 11, I/21). Tauragės r. šis paprotys pamažu nyksta, tačiau jo motyvas, – „kad siela išeitų“, – dar žinomas (1: 12, XII/55; XIII/55; XIV/55). Kai kuriose vietovėse šis paprotys yra buvusios tradicijos modifikacija. Šakynoje seniau visi artimieji išlydėdavo su degančiomis žvakėmis eidami paskui karštą, dabar ją neša prieš karštą, ir sakoma, kad „išnešant karštą išleidžiama su žvake“ (1: 12, IV/55). Pateikėja iš Gataučių k., Jonišio r., sakė, kad paprotys išlydėti su degančia žvake prieš karštą atsirado „dabar“ ir yra inicijuojamas vienos iš giesmininkų (1: 12, VII/55). Joniškyje žvakė būdavo nešama paskui karštą. Kaimuose aplink Gruzdžius iš namų (kiemo) būdavo išlydima su kryželiu ir dviem žvakėmis (1: 12, I/55), – tai rodo, kad šis paprotys Šiaulių r. nenaujas. Šiaulių gedulo namuose jis palaikomas salių administratorės rūpesčiu. Prie gedulingo skelbimo degusių kapų žvakę ir portretą jauniausi laidotuvių dalyviai išneša eidami paskui kryžių. Gali būti, kad šį paprotį puoselėjant Šiaulių gedulo namuose jis išlieka tiek šiame rajone, tiek kitur šiaurės Lietuvoje.

Tyrinėjama laikotarpiu pasikeitė žvakių kokybė. Deginamos nevarvančios parafininės žvakės, jų paprastai perkama įmonių parduotuvėse, o ne bažnyčioje – galbūt todėl mažiau akcentuojama žvakių pašventinimo / palaiminimo svarba. Perėjus prie pigesnių žvakių, jų deginama daugiau, tačiau ne pernelyg daug. Nė vienas pateikėjas nenurodė, kad prie mirusiojo deginamos žvakės estetiniam vaizdui sukurti. Tai leidžia daryti išvadą, kad joms priskiriama būdinga religinė reikšmė – sukurti aplinką maldai, kaip įprasta bažnyčioje. Be to, išlieka samprata (kai kur įvardijama), kad žvakės deginimas tolygus maldai. Žvakė simbolizuoja tikėjimą ir šviesą, jos naudojimas prie mirštančiojo ir mirusiojo siejasi su liturginėmis žvakių šventinimo maldomis bei naudojimu liturgijoje. Iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos išlikęs (taip pat šarvojimo salėse) išlydėjimo su degančia žvake paprotys yra grindžiamas tikėjimu, kad išlydint su žvake išvedama siela. Taigi šiuo atveju žvakė pasitelkiama kaip priemonė užtikrinti mirusiojo (jo sielos) atskyrimui nuo gyvųjų aplinkos.

2.4. Kiti šarvojimo patalpos sutvarkymo papročiai

Prie *kitų* šarvojimo patalpos sutvarkymo apeiginių papročių priskyrimė pateikėjų nurodytus veidrodžio uždengimą ir laikrodžio sustabdymą. Jie laikyti itin svarbiais, kol mirusieji buvo šarvojami namuose, iki šiol žinomi šiuos veiksmus motyvuojantys tikėjimai. Trečias nagrinėjamas klausimas – mirusiojo artimiesiems skirta vieta laidotuvių erdvėje.

Kai mirusysis šarvojamas namuose, ruošiant patalpą šarvojimui ir namus laidotuvėms pirmiausia atliekami praktinę paskirtį turintys veiksmai: iš šarvojimo patalpos bei kitų kambarių, kurie laidotuvių metu įgyja specifinę paskirtį (juose giedama arba valgoma), išnešami nereikalingi baldai ir atgabenami būtinai reikalingi daiktai – stalai, kėdės, suolai. Paprastai jų paskolina kaimynai, kurie ir padeda laidotuvėms sutvarkyti namus. Pasisakydami už šarvojimą laidojimo namuose, pateikėjai kaip argumentą nurodė daug pastangų reikalaujantį būtiną darbą – iškraustyti baldus, kai šarvojama namuose, ir po laidotuvių juos sunešti atgal.

Paprotys pridengti veidrodį arba jį nugręžti į sieną, kol vyksta laidotuvės, yra universalus. Manoma, kad jis kilo iš paplitusio papročio uždengti vandenį, esantį namuose, bijantis, kad siela nenuskęstų ar neprarastų esaties. Veidrodžio uždengimo paprotys nunyko, tačiau kai kur Europoje tokių atvejų pasitaiko manant, kad veidrodis atspindi tuštybę, be to, kai kur iki šiol sustabdomi laikrodžiai ir užtraukiamos užuolaidos (Hickman 2006: 25). Svetlana Tolstaja rašė, kad veidrodis priklauso santykinai naujam kultūros sluoksniui, tačiau jo semantika ir simbolika archajinė. Taip yra todėl, kad pagrindinė veidrodžio savybė (atspindys) buvo apmąstoma pačiuose seniausiuose tikėjimuose. Slavų liaudies tikėjimuose veidrodis suprantamas kaip šio ir anapusinio pasaulio riba, todėl laikomas pavojingu, o elgesys su juo reglamentuojamas draudimais, susijusiais su ribomis (Толстая 1994: 111).

Lietuvoje laidotuvių metu namuose esantys veidrodžiai išnešami arba uždengiami juodos, tamsios spalvos audiniu, lininiu rankšluosčiu ar pan. Uždengiami ir kiti atspindintys daiktai: juoda medžiaga apgaubiami lempų šviestuvai, uždengiami langai, išnešamas arba apdengiamas televizorius (papročius nurodė 109 pateikėjai, 42 iš jų nežinojo šių veiksmų paskirties).

16 pateikėjų sakė, kad šiais veiksmais siekiama namuose sukurti gedulingą tylos ir rimties aplinką, neturinčią žmogiškai puikybei skirtų daiktų. Regėjimas skatina daugelį nuodėmių, iš kurių didžiausia – išdidumas arba puikybė. Visuotinė tuštybės ir atspindžio tema – klasikinės moralės pagrindas (Melchior-Bonnet 2005: 200–224). Aplinka, kurioje nėra nereikalingų daiktų ir kurios centre – religinis paveikslas ar kryžius bei žemiškojo gyvenimo laikinumą liudijantis mirusiojo kūnas, savaime yra kontempliatyvi, t. y. skatinanti melstis arba bent giliai apmąstyti žmogaus gyvenimo trapumą, susimąstyti apie egzistencinius žmogiškosios būties klausimus.

Kai kurie pateikėjai (12) kaip pagrindinę veidrodžio uždengimo priežastį nurodė jo savybę atspindėti ir sukurti atvaizdą, pirmiausia realių daiktų. Veidrodis uždengiamas, kad neatspindėtų pašarvoto mirusiojo, nes tai būtų neestetiška (1: 1, Ve 8–9/50; 4, III/50; 14, VI/50). Žiūrėjimas į pašarvoto mirusiojo atspindį veidrodyje drumstų jo ramybę (1: 7, IX/50). Vadinas, mirusysis siejamas su jo atvaizdu. Yra kita nuomonė, kad veidrodyje atsispindi siela (1: 14, V/50). Šis veidrodžio sukurtas atvaizdas kenkia sielai / dvasiai / vėlei (1: 11, XX/50, 6, XIII/50; XIV/50). Siela žiūrėtų į savo atvaizdą ir vaikščiotų (1: 5, XVI/50). Siela atspindžiuose „dvejinasi“ (1: 12, XII/76), „kažkaip užkliūva“ – tai trukdo jai išeiti iš namų (1: 11, VII/50). Be to, vėlė gali pamatyti kažką (1: 13, IV/50) arba save (1: 13, III/50). Pastarieji tikėjimai lyg ir siejasi su P. Dundulienės išsakyta nuomone, jog vanduo, o paskui – veidrodžiai buvo uždengiami, kad vėlė, žiūrėdama į juos, nenužiūrėtų pati savęs (Dundulienė 2002: 256). Taigi kai kurie paminėti tikėjimai rodo, kad veidrodžio atspindžių sukurtas vaizdas kenksmingas mirusiajam, taip pat ir sielai. Paprotys uždengti veidrodžius kyla iš tikėjimo, kad siela prie mirusiojo buvoja, „vaikšto“ tris dienas. Veidrodžio uždengimas yra ir atskyrimo reikšmę turintis veiksmas: „Ką jis žiūrėjo, jau atžiūrėjo, jam nepriklauso. Jis – jau ne kūnas, jo tik siela vaikšto“ (1: 2, XXII/50).

Yra trečioji nuomonė (18 atsakiusių), kad laidotuvių metu siela gali būti pavojinga gyviesiems, – šie tikėjimai yra universalūs (Толстая 1994: 112). Atvira veidrodyje atsispindėjęs mirusiojo, jo sielos atvaizdas gali pasikartoti, mirusysis / siela / vėlė gali pasirodyti, sugrįžti, vaidintis (1: 2, V/50; IX/50; 3, XV/50; 4, IX/50; 6, V/50; IX/50; 9, X/50; 10, I/50; 12, VII/50; XX/50; 14, IV/50). Veidrodyje gali atsispindėti mirtis (1: 2, I/50; 3, I/50) arba net velnias (1: 3, VII/50; 6, VIII/50; 11, II/50). Taigi uždengiant veidrodžius siekiama apsisaugoti nuo kenksmingo mirties ir antgamtinių jėgų poveikio. Šitokią paskirtį akcentavo pateikėja (70 m.) iš Lygumų: „jeigu parveža tą nabašnyką į kambarį, tai jau turi būt uždengi veidrodžiai, laikrodis sustabdytas. Nežinau, gal čia irgi yra tas paprotys ir kad nebūtų greit tu

laidotuvių.“ (1: 12, VIII/50). Tokia pati papročio paskirtis žinoma ir Dzūkijoje (Marcinkevičienė 1998: 174) bei XX a. pradžios tikėjimuose. Veidrodžiai uždengiami, išnešami arba apverčiami, nes juose galima pamatyti mirusiojo sielą, gali pasirodyti vėlė, dvasia, o ją matęs žmogus gali tapti dvasregis (Balys 1981: 46–47). Veidrodyje gali būti matomi prie mirusiojo stovintys kipšai, mirtis, kitos baidyklės, kurias pamatęs žmogus gali numirti (*Iš gyvenimo...* 1998: 186). Kad veidrodyje įmanoma pamatyti nematomus daiktus, žmogus žino iš kasdienės patirties. Juk žiūrėdami į veidrodį, kuris yra regimas daiktas, matome ne tik jį patį, bet ir daiktus, nuo kurių esame nusigręžę (Sodeika 2009: 21; Merleau-Ponty 2005: 60). Gali būti, kad mintis, jog iliuzijų pasaulis – šėtono valdos, ir tik amžinajai karalystei būdingas tvarumas, plėtota Renesanso laikų mene ir literatūroje (Melchior-Bonnet 2005: 213), yra universali.

Veidrodžio uždengimas ar nedengimas namuose, kai mirusysis šarvojamas šarvojimo salėje, priklauso nuo artimųjų nuostatos. Kai kas veidrodžius namuose uždengia iš karto, kai miršta žmogus, o kai kas nedengia. Kai mirusysis šarvojamas ne namuose, laikrodis taip pat nestabdomas. Šarvojimo namuose įprasta, kad sanitarinėse patalpose kabo veidrodys, nors pasitaiko atvejų, kai vyresnio amžiaus žmonės dėl to išreiškia nepasitenkinimą. Šiaurės vakarų, vakarų ir šiaurės Žemaitijoje šarvojimo namuose veidrodžiai kabinami koridoriuose, jie būna giesmininkams ir svečiams skirtame kambaryje, o pateikėjai (1: 10, XXIII/50; XXIV/50; 4, XIV/50) sakė nežinantys, ar reiktų uždengti veidrodžius. Gali būti, kad nagrinėjamam papročiu atsirasti nebuvo sąlygų, nes vietovėse, kuriose mirusysis šarvojamas mažesniame kambaryje (iš jo viskas iškraustoma), veidrodys išnešamas, kaip ir visi daiktai, o lovatiesėmis uždengiamos sienos ir visa, kas ant jų yra (1: 10, IX/50). Vakaru Lietuvoje daugiau pateikėjų nei kitur teigė, kad visų namuose esančių veidrodžių uždengti nebūtina, jie nereikalingi tiksliai tame kambaryje, kuriame pašarvotas mirusysis.

Iš XX a. pradžioje užrašytų tikėjimų sužinome, kad, žmogui mirštant nesustabdžius sieninio laikrodžio, mirusiojo kūne ilgai laikosi gyvybė, o laikrodį sustabdžius, iš žmogaus greičiau išeina jo siela. Žmogui mirus namuose sustabdomi visi laikrodžiai, kad numirėlis gyvųjų į kapus neišviliotų (Balys 1981: 46). Taigi senuosiuose tikėjimuose tiesiogiai nurodoma, kad, žmogui mirus, laikrodis sustabdomas siekiant apsisaugoti nuo galimo kenksmingo mirusiojo poveikio gyviesiems. Tyrinėjamu laikotarpiu laikrodžio stabdymo paprotys žinomas (13 atsakymų), tačiau motyvas pamirštas. Sustabdant laikrodį, jo rodyklės nustatomos, kad rodytų žmogaus mirties laiką, – tai turi ir informacinę paskirtį. Laikrodis vėl užsukamas po metų / po mėnesio / tuoj pat po laidotuvių. Sustabdytas laikrodis yra žmogaus gyvenimo baigties ir jam sustojusio laiko simbolinė išraiška (1: 8, VIII/50; 7, XIII/50; XI/50; 3, XVII/50; V/50). Kartais žmogui mirštant laikrodis sustoja nestabdomas (1: 4, VII/50). Sustabdydami laikrodį, žmonės bando imituoti šį nepaaiškinamą sąlytį su antgamtiniu pasauliu, kaip nurodė pateikėja

(78 m.) iš Vilkaviškio: „O laikrodį sustabdo tam, kad sustojo žmogaus širdis plakusi, sustojo laikrodis tuomet“ (1: 6, VIII/50)²³. Pasak kai kurių pateikėjų, laikrodis stabdomas dėl velionio, o ne dėl aplinkinių: „velionis jau pabaigė, y viskas pabaigta jo“ (1: 3, V/50). Laikrodis sustabdomas, kad nebūtų tikslėjimo (1: 12, XII/76; 4, IX/50). Šiuo atveju galima išvelgti ir psichologiškai paaiškinamą reakciją: tylioje laidotuvių erdvėje vengiama ritmiško, širdies ritmą primenančio garso. Baltarusijos mokslininkų teigimu, šio veiksmo simbolika yra gerokai platesnė nei nurodoma gyvenimo laiko baigtis. Sustabdytas laikrodis pradeda ciklą apeiginių veiksmų, kuriais nutraukiamas mirusiojo ryšys su gyvųjų pasauliu ir pradedamas jo perėjimas į anapusinį pasaulį (Крук, Котович 2009: 463).

Gausūs veidrodžio uždengimo ir laikrodžio sustabdymo papročių aiškinimai rodo, kad kol mirusieji buvo šarvojami namuose, šių papročių buvo griežtai laikomasi. Papročiai prarado aktualumą, kai laidotuvių erdvė persikėlė į nuomojamas patalpas. Tačiau ir šarvojimo namuose, atsižvelgiant į tradicinius papročius, nebūna daiktų, kurių paviršius kuria atspindžius (kitaip yra Mosėdžio šarvojimo salėje). Išnagrinėti veidrodžio uždengimo motyvai nurodo du žinomus tikėjimų sluoksnius: senąjį, kylantį iš įsitikinimo, kad siela prie mirusiojo buvoja tris paras, ir naująjį, susijusį su krikščioniška morale, smerkiančia tuštybę ir iliuzijų pasaulį.

Svarbi ir, remiantis tyrimo duomenimis, vis svarbesnė tampa artimųjų vieta šarvojimo patalpos erdvėje. Velionio artimieji sėdi arčiausiai jo ant kėdžių, stovinių lygiagrečiai su karstu (2 priedas: 9). Kiti laidotuvių dalyviai sėdasi toliau nuo mirusiojo. Šarvojimo salėse lankytojams skirtos kėdės dažniausiai būna sustatytos statmenai artimųjų kėdėms. Taigi, artimiesiems skiriama nuo kitų atskirta vieta. Atėjusieji į laidotuves prie artimųjų prieina pareikšti užuojautą, bet jiems skirtas vietas užima retai, nebent trumpai pabūdami ar pasėdėdami paguodos ženklan. Toks artimųjų išskyrimas gali būti senųjų tikėjimų išraiška. P. Dundulienė rašė, kad lietuviai, kaip ir visos pasaulio tautos, tikėjo, jog didžiausią pavojų mirusysis kelias artimiesiems giminaičiams, nes pastarųjų esanti „pavojinga būklė“ – jie esą apsikrėtę mirtimi ir gali apkrėsti kitus žmones (Dundulienė 2002: 280). Lenkų mokslininkė Lidia Winniczuk, aprašiusi senovės graikų ir romėnų papročius bei apeigas, nurodė senovės graikų laidotuvėse buvusius draudimus ir papročius, kurie kilo iš tikėjimo, kad, išėjusi iš kūno, mirusiojo siela visą laidotuvių laiką būna šeimos rate. Šio tikėjimo išraiška – paprotys mirusiojo artimiesiems laidotuvių eisenoje eiti paskui katafalką (Винничук 1988, 314). XIX a. pabaigoje Ragainės pavieta lietuvių dvasregiai pasakojo matantys „lavono dvasę“, kuri po palydėtuvių per vakarienę „švaistos“ apie artimiausius kraujo gimines ir džiaugiasi, kai jie laikosi kartu (*Iš gyvenimo...* 1998: 169, 184). Vadinas, artimi giminės turėjo būti netoli vienas kito (Giedrienė 2004: 320). Taigi tam tikra iki

²³ Įdomu, kad istorija apie laikrodį, sustojusį po giminaičio mirties, nūdienos Europoje tebeklaidžioja kaip „šiuolaikinė legenda“ (Steinbacher 2008: 156).

šių dienų išlikusi artimųjų izoliacija, išreikšta jų vietų atskyrimu, paprotys laidotuvių eisenoje artimiesiems eiti paskui nešamą karstą ar jį vežantį katafalką gali būti šių senų tikėjimų reliktas.

Artimų giminių išskyrimas iš kitų laidotuvininkų ryškus ir atnaujintose *Laidotuvių apeigose*: kunigas, pradėdamas apeigas, kreipiasi į mirusiojo artimuosius ir pareiškia jiems užuojautą, prieš išlydėjimą su mirusiuoju atsisveikina artimiausieji, juos kunigas paragina ant karsto užberti žemių. Ši reglamentacija savotiškai įpareigoja mirusiojo giminaičius susigrupuoti į „artimųjų“ ir „tolimesnių“ giminių grupes. Giminytės laipsnis dažnai priklauso nuo situacijos. Laidojant vienišą žmogų artimieji būna jo brolių, seserų vaikai ir vaikaičiai, kurie kitu atveju priklauso tolimesnių giminių ratui.

Išnagrinėti šarvojimo patalpos apipavidalinimo papročiai atskleidė tyrinėjamu laikotarpiu įvykusius poslinkius. Šarvojant namuose tradiciškai pagrindinis objektas namuose buvo giesmininkų stalas(-ai), kuriam(-iems), kaip parodė tyrimas, laidotuvių apeigose buvo teikiama altoriaus (sakralaus centro) funkcija. Artimi giminės būna prie mirusiojo netgi, anot pateikėjų, kai jis būdavo pašarvotas nuošaliai ar vėsiam kambaryje.

6 pav. Tradicinė namų erdvės tvarkymo šarvojimui schema

Daugumoje šarvojimo salių giesmininkams skirtas stalas statomas prie sienos salės kampe ar net prie durų, ir giesmininkai atsiduria antrame plane.

7 pav. Daugumos šarvojimo salių erdvės tvarkymo schema

Akivaizdu, kad šarvojimo salėse mirusiojo artimųjų vieta nepakinta ir išlieka arčiausiai mirusiojo. Tai, kad šarvojimo patalpoje mirusiojo artimųjų vietos yra arčiausiai karsto, gali būti senųjų papročių reliktas, pastovus ir visuotinai priimtas, taip pat dėl lankytojų patogumo – artimieji sėdi jiems skirtose vietose, prie jų lankytojai prieina pareikšti užuojautą. Tyrinėjamu laikotarpiu laidotuvėse siekiama gedinčiuosius paguosti, užjausti ir nuraminti. bendruomenė iš gedinčiųjų tikisi vienybės ir buvimo kartu. Priešiški, nedraugiški gedinčios šeimos santykiai neišvengia aplinkinių kritikos.

* * *

Išnagrinėjus giesmininkams skirto stalo, šarvonės ir mirusiojo artimiesiems skirtos vietos išdėstymą šarvojimo patalpos erdvėje galima teigti, kad kaitos procesai labiausiai palietė giedojimo vietą. Ji, reprezentavusi maldos, kaip pagrindinės veiklos laidotuvėse, idėją, dėl sekuliarizacijos traukiasi į periferiją. Tačiau šis procesas ne visur vienodas, yra vietovių, kuriose

giesmininkams skirtas stalas išlaiko sakralaus centro funkciją (šiaurės vakarų Lietuvoje, kaimo vietovėse Žemaitijoje, Švenčionių, Vilniaus krašte), kai mirusieji šarvojami namuose ir šarvojimo salėse, kuriose išlaikomi tradiciniai šarvojimo patalpos(-ų) įrengimo papročiai. Apskritai sakralaus centro idėja laidotuvių apeigose blyški, nes laidojimo paslaugas teikiančios įmonės sprendžia *techninius*, o ne apeiginius klausimus. Lokalių skirtumų išliko ant stalo dedamų reikmenų, religinių ženklų, išlydėjimo su degančia žvake, mažesnio tekstilės kiekio naudojimo šarvojimo patalpoje papročiuose.

Nustatyta religinių ženklų naudojimo raida: religinis paveikslas mirusiojo galvūgalyje pradėtas kabinti išnykus krikščiasuolės idėjai moderniuose namuose. Šarvojimo salėse daugeliu atvejų tęsiama religinių paveikslų ikonografinių temų tradicija būdinga konkrečiai vietai, tačiau buvusi altorėlio idėja nyksta, rečiau statomas kryžius mirusiojo galvūgalyje.

Institucijų tvarkomose šarvojimo salėse daugiausiai dėmesio tenka estetikai: aplink karstą puošiama specialiai tam skirtomis gėlių puokštėmis, deginamos vienodos įmonėje perkamos žvakės (jų pašventinimas tapo sąlyginiu dalyku), Nukryžiuotojo atvaizdas keičiamas stilizuota kryžiaus forma, salėse atsiranda pasaulietinių paveikslų. Šios miestų įmonėse atsiradusios tendencijos turi įtakos įrengiant šarvojimo vietą, kai mirusieji šarvojami bendruomenės, parapijos namuose, kultūros centruose ar net namuose.

Šarvojimo papročiais mirusysis atskiriamas nuo gyvųjų aplinkos, šarvojimo patalpoje sukuriama kitokia, sakrali aplinka be nereikalingų daiktų. Tradiciškai šarvojama kojomis į duris; nukrypimų nuo šio papročio pasitaiko esant būtinybei. Naujų kultūros realių (portreto, gėlių, piniginių aukų) simbolika laidotuvėse siejasi su tradicinių papročių reikšmėmis.

Pietryčių Lietuvoje šarvojant namuose iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos išliko senųjų papročių: šarvojama išilgai namų, patalpos centre taip, kad būtų galima apeiti iš visų pusių (kai kur šis paprotys išlaikomas ir šarvojimo salėse), iš bažnyčios atneštas kryžius kartais įstatomas į kibirą su grūdais. Papročių raida atskleidžia, kad šarvojimo erdvei persikėlus iš namų į nuomojamas patalpas kai kuriems papročiams (laikrodžio sustabdymo, veidrodžio uždengimo), ne taip seniai turėjusiems išplėtotus motyvus, lemta išnykti.

Šarvonės, galinės sienos puošimas tekstile šarvojimo salėse tapo sąlyginis, neteko šarvojant namuose jam teiktos estetinės reikšmės. Pateikėjai nurodo šarvojimo patalpoje naudojamų elementų analogiją su bažnyčios liturginiais elementais. Po liturginės reformos įgyvendinami pakeitimai veikia ir laidotuvių papročių kaitą, tradiciniai papročiai prarado pastovumo dimensiją ir suvokiami kaip sąlyginiai. Žvakės naudojimas prie mirštančiojo ir mirusiojo motyvuojamas tikėjimais, kuriuose yra susijungę konkrečiais vaizdais išreikštas Bažnyčios mokymas ir liaudiški įsivaizdavimai.

3. BUDĖJIMO IR LAIDOJIMO APEIGOS BEI PAPROČIAI

Bendruomenės dalyvavimas laidotuviuose simbolizuoja bendrijos narių dvasinę pagalbą mirusiajam, kartu tai – pagarbos ženklas ir paguoda gedintiems artimiesiems, todėl šiame skyriuje pirmiausia nagrinėjami bendruomenės sukvietai į laidotuves papročiai. Antrajame poskyryje aptariamas budėjimas prie mirusiojo, trečiajame – vaišinimas laidotuviuose ir jų pagrindžiantys tikėjimai. Maldingos praktikos, giesmės ir maldos už mirusįjį, giesmininkų bei regioninė muzikantų tradicija aptariamos ketvirtajame poskyryje. Mirusiojo pašalinimas iš gyvųjų pasaulio apipavidalinamas išvystytomis lydėjimo ir laidojimo apeigomis. Šioje situacijoje kai kurie bendruomenės nariai gauna specifines funkcijas (duobkasiai, karsto nešėjai), svarbus yra katalikų bendrijos ir jos dvasinio vadovo vaidmuo, liturginiai nuostatai. Vietinių laidotuvių apeiginę, atitinkantį *Romos apeiginę* (1969), krašto sąlygoms 2004 m. išleido Lietuvos Vyskupų Konferencija. Atnaujintų *Laidotuvių apeigų* nurodymų poveikis liaudiškiems laidotuvių papročiams bei žmonių nuostatomis nagrinėjama penktajame, o apsisaugojimo nuo galimo kenksmingo mirusiojo poveikio veiksmai bei tikėjimai – šeštajame poskyriuose.

3.1. Pranešimas apie laidotuves

Apie laidotuves pranešama trimis skirtingo pobūdžio ir skirtingą adresatą turinčiais veiksmais. Skambinant varpais apie žmogaus mirtį pranešama parapijos bendrijai, asmeniškai į laidotuves kviečiami giminės, giesmininkai ir kai kur – kaimynai, šarvojimo vietos ženklavimas skirtas visiems einantiems ar važiuojantiems pro šalį. Išvardyti pranešimo apie mirtį katalikų bendrijoje veiksmai turėjo priminimo, raginimo, prašymo pasimelsti už mirusįjį funkcijas. XX a. pradžioje skambinimas varpais laikytas itin svarbiu: tikėta, kad paskambinus varpais siela išeina iš namų, varpai ją palydi į amžinybę (Balys 1981: 41). Nurodymas dėl skambinimo varpais yra tikrai pirmajame *Maldyno* leidime: mirus žmogui katalikai pirmiausia praneša parapijos klebonui, paprašo paskambinti varpais ir susitaria su juo dėl laidotuvių (1968: 268). Aukštaitijoje sakoma, kad „duoda pazvanus“, vakarų Lietuvoje skambinama „po dūšiom, po dūšių“, o pietų ir pietryčių Lietuvoje – „už dūšias“.

Katalikybė Lietuvą pasiekė turėdama skambinimo varpais (taip pat už mirusius) tradiciją. Varpai katalikų bažnyčiose atsirado V–VI a. sandūroje, o visuotinai išplito viduramžiais. Jų skambesys kvietė katalikus pamaldoms, *Viešpaties angelo* maldai, individualiai maldai už mirusįjį, varpais skambinta pamaldų metu bei lydint kunigą, nešantį Viatiką ligoniui. Varpų šventinimo malda atsirado VIII a. Galijos liturgijoje ir nepakitusi išliko iki 1961 m. Šios vyskupo atliekamos apeigos buvo vadinamos varpų konsekracija arba krikštu, nes varpui suteikiamas šventojo globėjo vardas. Pagrindinė pašventinimo mintis yra tokia: Bažnyčia varpų

skambėjimui suteikia galią išblaškyti blogio demonus ir išsklaidyti gamtos stichijas (Kajackas 1998: 73–74, 308). Mūsų dienomis šios maldos atsisakyta, o prieš šventinant varpus sukuriama laiminimo malda, ir ją aprobuoja vietos vyskupas. Dabar Bažnyčia varpui teikia ne funkcinę, o simbolinę reikšmę – tai žemės ir dangaus ryšio simbolis, jo skambesys yra lyg Dievo balsas žmonėms, kviečiantis skirti laiko maldai (*Varpu...* 2002). Tyrinėjamu laikotarpiu yra parapijų, kuriose apie parapijiečio mirtį pranešama bažnyčios varpais, o skambinama laikantis toje parapijoje įprastos tvarkos. Yra lokalių ypatumų: Jūžintuose tikima, kad *pazvanai* už sielą būtini, Utenoje mirusiojo artimuosius „duoti *pazvanus*“ ragina varpininkas, kai kur (Biržuose) vidurdienį skambinama varpais už visus mirusiuosius. XXI a. pradžioje skambinimo už mirusiuosius paprotys parapijose nyksta dėl kelių priežasčių: žmonės neprašo paskambinti už mirusiuosius, parapijose nelieka varpininkų, yra klebonų, kurie šios tradicijos nepalaiko.

XX a. pirmojoje pusėje iš varpų skambesio būdavo sprendžiama apie mirusiojo statusą: ilgiau skambinta už tą mirusįjį, kurio artimieji daugiau „davė varpams“ (Čilvinaitė 1943: 188; Mickevičius 2008: 293). Būdinga, kad už mirusįjį skambinama kitaip nei Mišioms, skiriasi ritmas bei trukmė – už mirusiuosius skambinama ilgiau. Labai ilgai skambinama mirus toje parapijoje dirbusiam kunigui (6, XIV/16; 14, II/16 sa). Skambinimo būdai už mirusįjį įvairuoja: skambinama retu ritmu su dviem maždaug pusės minutės pertraukomis (1: 1, Ve 4/16; 5, VIII/16), vienu varpu 40 kartų su dviem sustojimais (3, VIII/16), – du sustojimai reiškia, kad išskambinama malda *Viešpaties angelas* (1: 3, X/16; 4, III/16; 14, I/16; 14, VIII/16), – lėtu tempu, dėl to vienas dūžis praleidžiamas (1: 5, XV/16), varpą traukiant tik į vieną pusę (1: 8, XIV/16; 14, XXXI/16). Pažėruose skambinama lėtai, tris kartus po tris dūžius (1: 5, VIII/16). Toks būdas žinomas visoje Lietuvoje (Bugvilionytė 2006: 109) ir siejasi su senąja tradicija. Iki XX a. vidurio tris kartus per dieną bažnyčių varpais būdavo skambinamas *Viešpaties angelas*, o po kiekvieno skambinimo – varpo širdimi tris kartus po tris išmušama už mirusiuosius (Gečys 1946: 202), tiek pat kartų skambalėliu buvo skambinama prie mirštančiojo (Kriauza 1996: 22).

Taigi varpininkai neturi kokių nors griežtų skambinimo varpais taisyklių. Skambinimas yra kūrybinis procesas, bendradarbiavimas su varpu stengiantis, kad varpas įgautų krikštu jam suteiktos dvasinės galios pilnatvę ir poveikį. Būdingi gedulingo varpų skambesio mėgdžiojimo žodžiai: „Dangun siela – kūnas žemėn“ (1: 1, Ve 1–2/16; 6, XIII/16). Yra bažnyčių, kuriose varpais skambina automatinio valdymo mechanizmas. Mechanizmų naudojimas sujaukė seniau įprastą varpo skambesį ir buvusią suprantamą jo „kalbą“. Saulei nusileidus varpais už mirusiuosius neskambinama, tik dienai išaušus. Buvo užrašytas tikėjimas, kad varpai gali pranašauti greitą kito parapijiečio mirtį. Kai skambinant už mirusįjį varpas apsisverčia, Aukštadvaryje sakoma, kad „po trijų dienų bus kitas [mirusysis]“ (1: 2, XXII/83).

Tradiciskai skambinimas varpais jungiamas su malda: varpininkai skambina tol, kol sukalba malda *Viešpaties angelas* (1: 4, VII/16; 2, XXII/83) arba kol 10 kartų sukalba malda *Amžiną atilsį* (1: 9, VIII/16). Varpu išskambinama malda, skambinama meldžiantis, todėl tikima, kad varpai, kaip ir malda, teikia mirusiajam dvasinę pagalbą. Pateikėjų nurodyti tikėjimai nesiskiria nuo tradicinių: „varpais reikia skambyt, sako, kad dūšėlę tą iškelia į dangų“ (1: 14, XIX/16); „kad dūšia į dangų nueitų“ (1: 11, XX/16); „siela klajoja, kol nepaskambinta“ (1: 8, XII/16); „gal parama sielai“ (1: 9, IV/16); „palydi su varpu“ (1: 9, VII/16); „reikia pranešt į dangų, kad ateina nauja siela“ (1: 5, X/16); „po dūšiom skambina, dėl to dūšiom skambin, kad praneš varpai, praneš artimojo mirusiesiems, kad jų atlaidos, o jie ten jau visi žino“ (1: 9, VIII/16); „praneša šventam Petriui: ruoškis, ateis (juokiasi)“ (1: 13, V/16). Pastarieji žodžiai ir negausūs tikėjimų užrašymai rodo, kad papročio skambinti varpais už mirusįjį paskirtis užmirštama. Bažnyčia skambinimo varpais už mirusiuosius nepuoselėja, Kauno arkivyskupijos antrajame sinode (2008) skambinimas varpais nebuvo aptariamas. Ankstesniuose sinoduose (Panevėžio vyskupijos sinode 1936 m.) buvo nuspręsta, kad klebonai mirus parapijiečiui rūpinsis palaikyti įprastą skambinimą varpais (Malakauskis 1937: 95). Bažnyčių, į kurias mirusysis įnešamas pamaldoms, varpais skambinama jį atlydinti ir išlydinti, – šie papročiai patvaresni nei skambinimas mirus žmogui. Kai mirusysis laidoti išlydimas iš šarvojimo salės, kuri yra netoli varpinės, kai kuriose miestelių bažnyčiose varpais skambinama išlydinti.

Sovietiniais metais skambinimas varpais už mirusiuosius buvo traktuojamas kaip religinė veikla, todėl miestuose galios struktūrų uždraustas; išliko mažuosiuose miesteliuose ir, kaip neįmanomas visur įgyvendinti, nustotas minėti *Maldyne* (1984). Atgavus religijos laisvę, skambinimas varpais už mirusiuosius buvo atgaivintas, bet ne visose parapijose. Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje šis paprotys trūkinėja. Bažnyčios tradicijoje varpų skambesio paskirtis – išblaškyti blogio demonus, pakviesti maldai, pagal liaudies tikėjimus skambinimo už mirusiuosius funkcija – dvasinė pagalba mirusiajam. Skambinimas varpais turi informacinę paskirtį ir mirusįjį pažinojusių žmonių bendrijai tam tikra prasme žymi ribą tarp kasdienybės ir sakralaus laidotuvių apeigoms skirto laiko (Brenz 1987: 222).

Tradiciniu Bažnyčios požiūriu dalyvauti laidotuvėse yra kilnu, nes mirusiajam ir jo giminėms išreiškiama pagarba, pamaldomis padedama mirusiojo sielai žengti pirmuosius žingsnius naujajame pasaulyje, pats žmogus permąsto savo gyvenimo prasmę (Malakauskis 1937: 93). XX a. pirmojoje pusėje ir viduryje kvietimas į laidotuves Lietuvoje buvo tiktai įvykusio fakto pranešimas, kuris visus bendruomenės narius įpareigodavo dalyvauti laidotuvėse (Vyšniauskaitė 1961: 140). Kaimynus į laidotuves velionio artimieji asmeniškai pradėjo kviešti XX a. antrojoje pusėje (Merkienė 2005a: 35). Atliktas tyrimas rodo, kad iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos pranešimo apie laidotuves, kvietimo į jas papročiuose yra lokalių savitumų.

Į laidotuves kviečiami giesmininkai, giminės, kai kur – ir kaimynai. Apie mirtį pranešama mirusiojo ar jo artimųjų darbo kolektyvui. Įprasta, kad bendradarbių grupė atvyksta pareikšti užuojautą gedintiesiems. Pateikėjai prisimena laikus, kai į laidotuves atėję kaimynai ar žmonės iš aplinkinių vietovių, žinomi kaip giesmininkai, patys ragindavo vieni kitus sėsti prie stalo ir giedoti. Ši tradicija ėmė trūkinėti XX a. antrojoje pusėje, kai kaimo gyventojų ėmė mažėti, o miesteliuose ir miestuose gyventojai išsiskyrė į dvi grupes: tikinčiųjų ir ateistų bei negalinčių viešai rodyti savo tikėjimo. Tyrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje giesmininkai į laidotuves prašomi arba samdomi. Giminaičiams apie giminės nario mirtį pranešama asmeniškai ar per kitus gimines, naudojamos laikmečio komunikacijos priemonės. Paprastai pranešama, kai jau žinomas budėjimo ir laidojimo laikas bei vieta. Bendruomenės sukvietimo papročiai keitėsi atsiradus mokamoms paslaugoms, nustojus mirusiuosius šarvoti namuose.

Pietryčių Lietuvoje sąvoka „kviesti į laidotuves“ nevartojama. Pateikėja (75 m.) iš Tverėčiaus pabrėžė: „Ne kviečia laidotuvėsan, o giminėm duoda žinią. O kaimynai taigi žino, kad laidotuvės. Taip visada kaimynai suveina, ką padėt, ar kas“ (1: 2, XXIV/27). Duodant žinią vartojama žodinė formulė: „Duodu žinią: mirė...“ arba „Mane prašė paduot jums žinią: mirė...“ Šiandienos kultūroje žinia duodama ir asmenims, su kuriais mirusysis ar jo šeimos nariai buvo susiję draugiškumo ryšiais. Pateikėja (71 m.) iš Trakų sakė: „Duoda žinią visiem giminėm artimiesiems, ir draugams gali duoti žinią, kurie ilgus metus dirbo, ar ką, nes kitaip nesužinot [jie], kad mirė žmogus. Jie ateina, pagerbia, atneša gėles, padeda, pabūna ir išeina“ (1: 4, XI/27). Pagal liaudies etikos taisykles asmenys, kuriems duota žinia, laidotuvėse dalyvauja svečių teisėmis: ateidami į laidotuves atneša, priklausomai nuo vietos papročių, gėlių ar pinigų voke, ilgesnį laiką budi prie mirusiojo, dalyvauja maldose, Mišiose bei vaišėse. Kaimynų pareiga – pagal išgales ir gebėjimus įvairiais darbais pagelbėti palaidoti bendruomenės narį. Kaimynams už pagalbą atsidėkojama vaišėmis. Kol vykdavo laidotuvės, kaimynai, kaip ir mirusiojo šeimos nariai, nedirbdavo ūkio darbų. Šio papročio Švenčionių krašte laikytasi iki XX a. pabaigos.

Suvalkijos ir vidurio Lietuvos vienkiemiais išsklaidytuose kaimuose apie laidotuves pranešti buvo būtina. Šią pareigą atlikdavo didesni vaikai, kartais suaugusieji, naudodami to meto transporto priemones. Pranešimas apie laidotuves buvo apeiginis veiksmas, lydimas žodinės informacijos. Bagotojoje pasakojo: „Jei įėjęs į stubą pasaulietis žmogus pasakydavo ‚Garbė Jėzui Kristui‘ – žinok, kad atėjo pranešti apie laidotuves. Nustojo prieš kelis metus kviesti.“ (1: 2, IX/27). Kai kuriose Suvalkijos regiono vietovėse šie papročiai išliko – apie laidotuves kaimynams praneša paprašytas kaimynas, rečiau kas nors iš artimųjų, arba praneša paskambinę telefonu. Pranešama kaimui, gyvenvietėje – aplinkinių gatvių, o mieste – tos pačios gatvės kaimynams. Kai kur kaimuose pranešimas apie laidotuves iškabinamas parduotuvės lange (čia galima įžvelgti lenkų papročio (1: 2, XXV/7) kabinti nekrologą miestelio ir bažnyčios

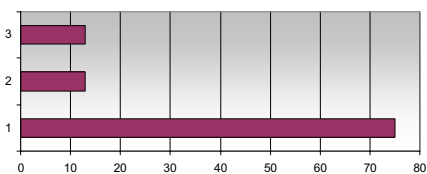
skelbimų lentoje poveikį) arba paprašoma pardavėjų pranešti į parduotuvę ateinantiems žmonėms. Vietovėse, kuriose išnyko įprastas pranešimas apie šermenis per pasiųstą žmogų, susiklostė vietos papročiai: 1) į šermenis eina visi sužinoję apie juos (Bagotojoje, Ežerėlyje, Lukšiuose, Kudirkos Naumiestyje); 2) asmeniškai nepakviesti į šermenis neina (Vištytyje); 3) į šermenis ateina ir nekviesti, tačiau jie nebūtinai dalyvauja visose apeigose – giedant rožinį (ši nuostata rodo sekularizacijos poveikį), vaišėse ir gedulinguose pietuose (Pažėruose, Naujojoje Ūtoje, Akmenynuose). Daugelyje vidurio Lietuvos vietovių pranešama naudojant laikmečio komunikacijos priemones, o į laidotuves eina visi gavę pranešimą arba sužinoję kitaip.

Vakarų Lietuvoje pranešimo apie laidotuves naudojant to meto signalines priemones – mušimą į pakabintą lentą ar noragą papročiai kai kuriose vietovėse virto kvietimu į laidotuves. Stebėjimas dalyvaujant parodė, kad Žemaitijoje nepažįstamas žmogus, norintis dalyvauti *Kalnu* giedojime, yra mielas budynių svečias. Nepažįstamo žmogaus dalyvavimas laidotuvėse nepageidaujamas Šiaulių mieste. Šiame rajone jau XX a. viduryje kaimynus į laidotuves būtinai reikėjo prašyti, neprašyti į laidotuves neidavo (Kiršinaite 2003: 214). Raseiniuose asmeniškai nepakviesti į laidotuves neina. Šiaurės rytų Lietuvoje į apšėdus kviečiama, – tai būtina, nes iki apšėdų mirusieji nelankomi. Į laidotuves kviečiama Kupiškio, Rokiškio r. bei jų kaimynystėje esančiose vietovėse (Užpaliuose, Antazavėje, kai kur Anykščių r.), šiaurės Lietuvoje (Saločiuose, Linkuvoje, Kriukuose) ir Skuodo r. Išvardytos vietovės ribojasi su Latvija, taigi galima konstatuoti evangelikų kultūros poveikį. Liuteronų ir reformatų laidotuvėse šeima sprendavo, kas turėtų ir kam negalima dalyvauti laidotuvėse (Merkienė 2007: 145). Kupiškio r. kvietimas pakito XXI a. pradžioje. Kviečiant daroma atranka, kviečiami tie, su kuriais bendrauja mirusiojo šeima. Kviečiant pabrėžiama, kad kviečiama ir į gedulingus pietus, asmeniškai nepakviesti į laidotuves neina. Skuodo r. kvietimas į laidotuves – tai buvusio pranešimo modifikacija; kviečia artimųjų paprašytas žmogus. Kitose minėtose vietovėse dažniausiai kviečia mirusiojo artimieji. Kviečiama žodžiais: „Prašom pagraban, tada laidosim, tiek vakarų būsim / prašom apšėduos ir palydėt / prašom į laidotuves“. Kvietimas į laidotuves yra susijęs su vaišinimo papročiais – gedulingi pietūs maitinimo įstaigose užsakomi nurodant žmonių skaičių.

XX a. pirmojoje pusėje pranešimas apie laidotuves buvo kvietimas melstis. Žinia apie kaimyno mirtį vietovėje išplisdavo greitai, maldai kviesdavo, kai pašarvodavo mirusįjį (Glemžaitė 1958: 248; Kriausa 1996: 24). Kviesdami vartojo žodines formules: „mirė, prašom ateit sukalbėt poterius“ (1: 14, XIX/27); „mirė, ateikit papoteriaut“ (1: 9, XI/27). Taigi kvietimo formulėje buvo tiesioginė nuoroda į pokalbio dalyvių katalikišką tapatybę. Kvietimas melstis nunyko sovietiniais metais, kai įsigalint ateistinei ideologijai nustota viešumoje kalbėti apie tikėjimo dalykus. Darbo kolektyvas ateidavo atiduoti pagarbą mirusiajam, ypatinga jos išraiška buvo vainikas su užrašu. Neįvardijama dalyvavimo laidotuvėse paskirtis pamažu pamirštama,

jaunimas nebežino budėjimo prie mirusiojo prasmės (1: 1, VIII pap). Religiniai žmonės, sužinoję apie žmogaus mirtį, palinki mirusiajam amžinos ramybės, išstardami trumpą amžino atilsio, amžinos ramybės linkėjimą, pasimeldžia jiems įprasta malda už mirusiuosius.

XX a. pabaigoje mirusiojo artimieji prašydavo budinčius prie mirusiojo dalyvauti laidojimo apeigose. Prašoma vietos papročiais reglamentuotu laiku, dažniausiai paskutinį vakarą susirinkus daugiau žmonių. Vakarinio budėjimo dalyviai prašomi asmeniškai arba visi bendrai vakarienės metu. Kaimynai prašomi numatant reikalingą žmonių skaičių būtinoms patarnavimams laidotuvėse atlikti. Dabar, kai visi šie patarnavimai gali būti apmokama paslauga, kvietimą nulemia šeimos finansinės galimybės užmokėti už gedulingus pietus. Įsigali nuomonė, kad aptariamas prašymas nebūtinai, nes tie, kas jaučia pareigą palydėti artimą žmogų, palydės ir neprašomi.

Ar galima eiti į laidotuves nekviestam?

- 1 – galima, žmonės eina sužinoję apie laidotuves
- 2 – nepakviesti artimųjų į laidotuves neina
- 3 – į laidotuves ir palydėti ateina ir nekviesti, bet neina gedulingų pietų

8 pav. Kvietimas į laidotuves %, 159 pateikėjų apklausos duomenimis

Atsakydami į nurodytą klausimyno klausimą, 74,8 proc. pateikėjų sakė, kad į laidotuves eina ir nekviesti, kadangi jų gyvenamosiose vietovėse kaimynų ir pažįstamų į laidotuves nekviečia. 12,6 proc. nurodė, kad jų gyvenamosiose vietovėse į laidotuves nekviesti neina. 12,7 proc. teigė, kad jų gyvenamosiose vietovėse artimųjų asmeniškai nepakviesti nepasilieka gedulingiems pietums. Taigi kvietimo į laidotuves paprotys Lietuvoje nevyrauja.

Asmeniškai pranešimas apie kaimyno mirtį kai kur išliko kaip vietinio etiketo sistemos dalis. I. R. Merkienė nurodė keletą objektyvių ir subjektyvių priežasčių, dėl kurių asmeniškai nepakviesti kaimynai vengia eiti į mažai pažįstamų žmonių laidotuves: visuomenės susvetimėjimą, išnykusį požiūrį, kad su velioniu tinka atsiveikinti maldomis, krikščioniškos pareigos nesupratimą (2005a: 35–36). Pastarosios nuostatos formavosi XX a. antrojoje pusėje veikiant sekularizacijai. XX a. pirmojoje pusėje tikėta, kad budint prie mirštančiojo ar mirusiojo gaunami atilaidai. Nors dėl stratifikacijos ne visų dalyvavimas laidotuvėse vertintas vienodai – vargingiausio sluoksnio atstovai turtingesniųjų laidotuvėse nebuvo pageidaujami (Kiršninaitė 2006: 216; Čilvinaitė 1943: 189). Panašios nuostatos fiksuojamos ir mūsų dienomis, stratifikacija nulėmė kvietimo į laidotuves atsiradimą (1: 14, IX/27). Krikščionišką pareigą bei gerą darbą „mirusį palaidoti“, kaip motyvą dalyvauti laidotuvėse, nurodė aštuoni tyrimo pateikėjai. Išlikusį pareigos supratimą liudija daugelyje Lietuvos vietovių iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos išlikęs paprotys eiti į laidotuves, nelaukiant asmeniškai pakvietimo, ir pagal

galimybes padėti mirusiojo šeimai. Anot R. Račiūnaitės, krikščioniškosios vertybės reiškiasi per bendruomenės solidarumą bei jos raiškos formas laidotuvių papročiuose (Račiūnaitė 2003: 223).

Tyrinėjamu laikotarpiu pranešimo apie laidotuves papročių kaitai nemažą poveikį daro pakitusi šarvojimo vieta (vis dažniau šarvojama ne mirusiojo namuose), naujų komunikacijos priemonių naudojimas. Kai mirusieji sarginti ligoninėje, o šarvojami ne namuose ir ne gyvenamoje vietovėje, kaimynai apie laidotuves gali ir nesužinoti, jei jiems nepranešama. Pranešimas apie kaimyno mirtį suprantamas kaip kvietimas į laidotuves. Neretai apie mirtį nepranešama dėl objektyvių priežasčių – mirusiojo artimieji nežino mobiliojo telefono numerių. Be to, tradicines giminių ir kaimynų grupes papildė artimų ir tolimesnių draugų ratas. Tradicinė kaimynų kategorija suskilo į smulkesnes grupes, kurios skiriasi artimumo ir tolimumo laipsniu ne tik erdvėje, bet ir pažiūromis, gyvenimo būdu, materialine padėtimi. Kai kur žmonės, asmeniškai nepakviesti, į laidotuves neina, – tyrinėjamu laikotarpiu ši nuostata plinta, jos sklaidai įtakos turi sekuliarizacija, visuomenės diferenciacija pagal socialinę padėtį.

Šarvojimo vietos ženklavimo papročiai nėra statiški, jie kinta, o tam nemažą poveikį daro laikmečio ekonominės, kultūrinės sąlygos. Tyrinėjamu laikotarpiu namai, kuriuose pašarvotas velionis, paženklunami naudojant religines, gamtines, kultūrinės priemones, kurioms teikiama informacinė paskirtis. Nustatyta priemonių, naudojamų šarvojimo vietai paženklinti, raida: skiedros, eglė (tujos) šakelės, gedulingas skelbimas, kapų žvakės; be to, yra lokalių ypatumų.

XIX–XX a. sąvartoje mirus žmogui kaimo gatvėje būdavo pabarstoma skiedru (Vyšniauskaitė 1961: 139). Iš skiedrų, kurių susikaupdavo tašant ir obliuojant karsto gamybai skirtas lentas, buvo daroma pagalvė mirusiajam, jos būdavo klojamos ant karsto dugno, o likusias skiedras pietryčių Lietuvoje išveždavo už sodžiaus ir išberdavo prie kryžiaus ar kryžkelėje šalia kelio (Čilvinaitė 1943: 200). Pelesoje skiedros, likusios nuo karsto gamybos, būdavo išberiamos ant kelio ar kryžkelėje, tikintis, kad jas pamatęs žmogus pasimels už mirusįjį (Невская 1980: 250). Eglišakės, kurios ilgainiui pakeitė skiedras, išlaikė tokią pačią paskirtį. XX a. viduryje Kauno centre namus, kuriuose buvo pašarvotas velionis, ženklindavo eglišakių takelis, juo į namus užsukdavo kaimynai ir iš matymo pažįstami žmonės pasimelsti už mirusįjį (Merkienė 2005a: 33). Daugelyje kaimo vietovių namas, kuriame pašarvotas mirusysis, pradėtas ženklinti XX a. antrojoje pusėje, seniau to nedarydavo. Pateikėjai sakė, kad ir be ženklavimo žmonės žinojo namus, kuriuose vyksta laidotuvės, bei įėjimą į juos. Eglišakiais teikiama informacija buvo reikalinga gyvenviečių daugiabučiuose namuose, vėliau imta naudoti ir kaime. Kaip jų pakaitalas naudojamos tujų šakelės, nes, pasak pateikėjų, „svarbu žaluma“. Tyrinėjamu laikotarpiu eglišakėmis takas ženklinamas šarvojant namuose bei kai kur (Jotainiuose, Naujojoje Ūtoje, Ežerėlyje) prie šarvojimo salės. Įdomu, kad lotynišką eglės pavadinimą [lot. *abies*] šv. Antanas iš Paduvos (1195–1231) siejo su žodžiu „išeinu“ [lot. *abies* nuo *ab-eo* – išeinu]

(Antanas 1997: 28). Tokią reikšmę galima išvelgti XIX a. pabaigos papročiuose: Daugpilio apylinkėse latviai evangelikai eglių šakelėmis pabarstydavo kiemą ir kelią, kuriuo lydėdavo mirusįjį (*Iš gyvenimo...* 1998: 111). Gali būti, kad šio papročio liekana pasiekė mūsų dienas – kai kas žiemą eglišakiais pažymi taką per kapines iki kapo duobės.

Kol mirusieji būdavo šarvojami namuose, šiaurės Žemaitijoje, Biržų r., iš abiejų pusių kelio, vedančio į kiemą, namų, kuriuose vyko laidotuvės, būdavo įsmeigiama žaliuojančių berželių (vasarą) ar eglių (žiema), prie medelio viršūnės pririšamas juodas kaspinėlis su baltais kryželiais galuose, kartais gėlytė. Šio papročio prasmė tyrinėjama laikotarpiu pamiršta. Gali būti, kad prie namų pastatytiems medeliams buvo teikiama simbolinių vartų reikšmė. Biržų r. iki XX a. 7 dešimtmečio jauno amžiaus mirusįjį iš namų išlydėdavo pro vainikais apipintus specialiai padarytus simbolinius vartus, kapinių vartus taip pat apipindavo vainikais. Vartų simbolikoje ryški perėjimo idėja – būtent perėjimas pro vartus reiškia simbolinį perėjimą į naują pasaulį (Gennep 2010: 179). Aptartu atveju tai – ir erdvinis perėjimas: mirusysis pro vartus lydimas į kapines. Visur Lietuvoje medeliais papuošdavo laidotuvių vežimą, vėliau sunkevežimą.

Nedidelėse Lietuvos parapijose prie verandos namų (gyvenamųjų ar parapijos), kuriuose vyksta laidotuvės, pastatomos dvi iš bažnyčios atneštos lydėjimo vėliavos, rečiau – lydėjimo kryžius. Šalčininkų r. namų verandoje ar prieangyje pastatomas karsto antvožas.

XXI a. pradžioje susiformavo naujas būdas ženklinti šarvojimo vietą. Prie tako į namus, kuriuose yra pašarvotas mirusysis, prie šarvojimo salių ant laiptų išdėliojamos vadinamosios *kapų žvakės*. Jos uždegamos pavakare, kai geriausiai matomos ir kai laidotuvėse apsilanko daugiausiai lankytojų. Pateikėjos (75 m.) iš Vėžaičių nuomone, minėtas būdas ženklinti šarvojimo vietą į Lietuvą atėjo iš Danijos: jos giminaitis, ilgai gyvenęs Danijoje, pirmasis miestelyje žvakutėmis pažymėjo takelį į namus, kuriuose buvo pašarvotas jo tėvas. Šis būdas gyventojams patiko ir greitai išplito Vėžaičiuose (1: 8, XIV/2), gali būti – ir kituose rajonuose. Tai tikėtina, nes ekspedicijose naujovė buvo užfiksuota Mažojoje Lietuvoje (Tauragėje, Pagėgiuose) bei (rečiau) kitose vietovėse. Takas, prie kurio dega žvakės, yra informatyvus, taip pat dekoratyvus šiuolaikinių laidotuvių elementas.

Šarvojimo salėse apie laidotuves informuojama gedulingu skelbimu. Tokius skelbimus lenkų pavyzdžiu iškabinti prie specialiai įrengtų šarvojimo bei kitų visuomeninių patalpų tuo atveju, kai juose pašarvojamas velionis, XX a. 7 dešimtmetyje ir vėliau ragino A. Vyšniauskaitė (1967: 79, 1987: 74), kai kūrė naują šeimos tradiciją, apeigų ir švenčių ceremonialą. Ji rašė, kad gedulingas skelbimas reikštų ir kvietimą dalyvauti laidotuvėse. Buvo pasiūlytas ir jo turinys: mirusiojo pavardė, vardas, gimimo ir mirties datos bei išlydėjimo į kapines laikas. Panašus gedulingo skelbimo turinys išliko iki XXI a. pradžios, tačiau jis visuose šarvojimo namuose nevienodas. Variantai priklauso nuo įmonių tradicijų, darbuotojų kūrybingumo, galbūt nuo

pasaulėžiūros ir kartais – artimųjų pageidavimo. Skelbime parašomas velionio vardas ir pavardė, gimimo ir mirties metai arba (rečiau) datos. Neretai skelbimas pradedamas ženklu A†A (šio ženklo reikšmė išsakoma žodžiu „amžinatilsį“, rodančiu, kad kalbama apie mirusį žmogų). Skelbime pranešama laidojimo apeigų pradžia, įvardijama žodžiais: „išlydėjimas“, „išlydime“, „išlydimas“, „atsisveikinimas“, „išnešama“, „išlaidojimas“ (įmonėse vartojamas žodis), „karstas išnešamas“. Pastaroji formuluotė gana dažna: ji perimta iš tarybinių politikos ir kultūros veikėjų nekrologų, atspindinti materialistinę pasaulėžiūrą, nors vartojama ir Katalikų bažnyčiai priklausančiose šarvojimo salėse. Kai kuriose įmonėse ji patikslinama: „karstas su velionio palaikais išnešamas“. Išlydėjimo laikas užrašomas nurodant valandą bei tikslią datą / mėnesį ir dieną / dieną / savaitės dieną. Be to, nurodomos kapinės, kuriose bus „laidojama“, „laidotuvės“, „laidojimas“, „laidosime“, „velionis atguls amžinojo poilsio“. Maždaug pusėje šarvojimo salių paskelbiamas Mišių laikas ir nurodoma bažnyčia, kurioje jos bus aukojamos, arba tik Mišių laikas, kai karstas su palaikais nešamas į bažnyčią. Taigi gedulingame skelbime glaudiai pateikiama būtina informacija. Pateikėjos iš Utenos sakė, kad gedulingo skelbimo suteikiama informacija labai vertinga, ypač kai ateinama pasimelsti į asmeniškai nepažįstamo velionio *pagrąbą*, nes kalbant maldas reikia minėti mirusiojo vardą (1: 3, II/29).

Gedulingas skelbimas būna vestibulyje, prie durų į salę, arba rečiau – šarvojimo salėje. Jis tvirtinamas prie sienos specialiaje rėmelyje arba pastatomas ant vadinamojo *informacinio staliuko*, kartais pakabinamas ant įėjimo į salę durų (2 priedas: 5). Pagal tyrinėjamu laikotarpį susiformavusius papročius prie gedulingo skelbimo būtina deganti žvakė.

Išnagrinėtų pranešimų apie laidotuves paskirtis – informacinė, liaudiškajame pamaldume – tai priminimas, kvietimas pasimelsti už mirusįjį. Šią paskirtį tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje suvokia tik stiprų tikėjimą išsaugoję žmonės. Šarvojimo vietos ženklėjimas (žvakutėmis) XXI a. pradžioje įgijo estetinę paskirtį. Bažnyčios nepuoselėjamas skambinimas varpais už mirusį žmogų nyksta. Pranešimas apie žmogaus mirtį suvokiamas kaip kvietimas į laidotuves. Atsiradus mokamoms įmonių paslaugoms kaimynai neteko pagalbininkų funkcijos, o laidotuvės – įvykio, už kurį atsakinga bendruomenė, dimensijos; laidotuves organizuoja ir už jas atsakingas laidojantis asmuo.

3.2. Budėjimas

Lietuvoje prie pašarvoto mirusiojo budima. Budėjimas yra viena iš gedulo formų (Petraitis 1991: 131). Bendra tendencija – budėjimo laikas trumpėja, tačiau paprotys budėti per naktį prie mirusio žmogaus nėra išnykęs. Budėti pradedama malda pašarvojus mirusįjį; katalikai meldžiasi atėję į laidotuves, tačiau bendrų maldų sumažėjo, jas pakeitė muzikos įrašų klausymas. Budėjimas prie pašarvoto mirusiojo vadinamas: vakarų Lietuvoje iki Kelmės ir Žagarėje –

budynė, budynės; Mažojoje Lietuvoje – *budėtuvės*; Jonišio r. – *budės*; Gruzdiuose žinomi trys variantai: *budės, budynė, pagrabas* (Kiršinaite 2010: 653); Pakruojo krašte – *budėjimas*; Pasvalio, Biržų r., Antašavoje ir Alizavoje – *apsėdai*; Švenčionių, Ignalinos r., Kirdeikiuose ir Biliakiemyje – *pakrāvai*; Tverečiaus krašte – *pakarānas*; Dieveniškėse – *pakaronai* (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 209), likusioje Aukštaitijos dalyje ir Dzūkijoje – *pagrabas* (veiksmažodinė forma *pagrabavoti, pagrabauti*), Šniukštų k. (Zarasų r.) ir Alantoje dar prisimenamas senovinis pavadinimas *pakasynos*. Akmenės r. ir Kuršėnuose *pakasynomis* vadinami gedulingi pietūs. Žodis „pagrabas“ vartojamas ir vakarų Lietuvoje. Kretingos, Skuodo r., Židikuose *pagrabu* vadinami gedulingi pietūs, o Plungės ir Šilutės r. – visos laidotuvės. Telšių r. *budyne* vadinamas naktinis budėjimas prie mirusiojo; šio termino vartojimas nyksta kartu su reiškiniu. Žodis „šermenys“ vartojamas Užnemunėje, Jurbarko r., Kaune, taip pat bažnytinėje kalboje²⁴, veiksmažodinė jo forma regione – *šermenuoti*. Aptarti terminai jaunosios kartos laikomi senoviniais, vartojami vis rečiau, įsigali vienas žodis „laidotuvės“, žymintis ir budėjimą, ir laidojimą. Yra vietovių (Kuršėnai), kuriose budėjimas prie mirusiojo XX a. antrojoje pusėje vadintas *laidotuvėmis* (Kiršinaite 2003: 214). Vietovėse, kuriose daugiau gyventojų kalba lenkiškai, mirusiųjų budėjimui pavadinti vartojamo žodžio lietuvių kalba nėra (Kasarskaitė 1995: 378).

Kelmės, Raseinių ir Telšių r. reikšminga laikoma pašarvojus mirusįjį atliekama apeiga, kuri vadinama „pradėti pagrabą“, „atidaryti pagrabą“. Kad tokia pradžia, kaip apeiginis veiksmas, yra būtina, nurodė ir muzikantai iš Šiaulių. Kuršėnuose XX a. viduryje *pagrabo pradžios* apeigoms buvo teikiama daug reikšmės: kol *pagrabas* nebūdavo pradėtas, įlėjęs į vidų žmogus prie mirusiojo nei žegnojosi, nei kalbėjo poterius (Kiršinaite 2003: 213). Pirmajame *Maldyno* leidime nurodoma, kad pašarvojus mirusįjį giedamas *Viešpaties angelas*, 129 psalmė, kalbami 5 poteriai, juos pabaigus maldų vadovas pasisveikina žodžiais „Garbė Jėzui Kristui“ (1968: 272). Galima teigti, kad malda ir pasveikinimu paskelbiamas *sacrum* laikas, skirtas Dievo garbei. Taigi suprantama, kodėl senieji kuršėniškiai nesimelsdavo, kol *pagrabas* nepradėtas, t. y. apeiginis laikas dar nepaskelbtas. *Maldyne* užrašytas ir aprobuotas esamas paprotys, todėl jis išliko (1: 9, XXV/26). Skirtumas tas, kad XX a. pirmojoje pusėje *pagrabas* būdavo pradėdamas giedant maldą *Amžiną atilsį* (Čilvinaitė 1943: 184).

Maldyne patariama atėjusiems į šermenis atsiklaupyti ar stovint sukalbėti poterius, įskaitant maldą *Viešpaties angelas*, atsistojus pasakyti „Garbė Jėzui Kristui“ (1992: 458). Tyrinėjamu laikotarpiu maldos laikysena ir trukmė priklauso nuo individualaus asmens religingumo ir vietos papročių. Katalikai prieš maldą ir po maldos žegnojasi. Žegnojimasis laikomas reikšmingu

²⁴ *Maldyne* nurodyti du pavadinimai: „šermenys arba budynės, – tai budėjimas prie numirėlio iki laidotuvių“ (LM 1992: 458; LM 2007: 461), tačiau bendra tendencija – termino „šermenys“ įsigalėjimas (Stumbra 2011: 66).

ženklų – darydamas kryžiaus ženklą, žmogus paliudija savo tikėjimą. Maldos laikysena, trukmė, persižegnojimo forma parodo asmens religingumą. Taigi maldose prie mirusiojo katalikas visų pirma liudija savo tikėjimą, taip pat užtaria mirusius suaugusiuosius, kad pas Dievą jie rastų palaimą (LA 2004: 11). Kai kas (daugiausia vakarų Lietuvoje) meldamiesi atsiklaupia, – ši paprotį „skatina“ šarvojimo salėse ant grindų patiestas kilimas. Kitur XXI a. pradžioje lankytojai meldžiasi stovėdami. Pateikėjų nuomone, klauptis nustota dėl kelių priežasčių. Šių dienų bažnyčioje nyksta klūpojimas kaip maldos laikysena, atsirado reikalavimas Komuniją priimti stovint (1: 5, XI/29; 6, IX/29). Taigi daroma logiška išvada: „mirusys – ne Ponas Dievas, jeigu tu ir prieš Poną Dievą nesiklaupi, žmogus nėra už Poną Dievą vyresnis.“ (1: 9, VIII/29). Kai kas iš kunigų moko, kad prieš mirusįjį klauptis nereikia. Sovietiniais metais į laidotuves atėję lankytojai nesiklaupdavo, jei patalpoje nebūdavo religinio ženklų, t. y. laidotuvės dėl vieno ar kitų priežasčių vyko pagal pasaulietinį ceremonialą, be to, lygiagrečiai susiformavo nuostata „prieš kūną nereikia klauptis, prieš kryželį klaupies“ (1: 10, XXIII/29). Pateikėjai sakė, kad ši nuomonė neteisinga – atėjus į namus prieš ten esantį kryžių nesiklaupama. XX a. viduryje klūpojimas buvo įprasta ir kiekvienai maldai būdinga laikysena, mirusiojo artimieji visą pamaldų laiką klūpodavo prie karsto, kapinėse laidojimo metu. Žarėnuose, Šiauliu r., dar XX a. pabaigoje pamaldūs katalikai reikalavdavo, kad dalyvaujantys apeiginiame giedojime klūpotų kalbant svarbiausias maldas (1: 14, IV/44). Prieš išeidami į namus lankytojai ilgiau ar trumpai pastovi priešais karstą, lenkai meldžiasi atsiklaupę, pasimeldę pasako: „Garbė Jėzui Kristui“.

Katalikiškas pasisveikinimas pradėjo nykti išsigalint sekuliarizacijai. Tyrinėjama laikotarpiu atėjus į laidotuves katalikiškai pasisveikinama Vilniaus, Švenčionių krašte, Užnemunėje ir vakarų Lietuvoje. XX a. pirmojoje pusėje katalikams buvo įprasta tarpusavyje sveikintis pagarbinant Jėzų Kristų (Pakalniškis 1977: 36). Mūsų dienomis tradicinis katalikiškas pasisveikinimas vartojamas tik tai apeiginiame kontekste: lietuviai pasauliečiai taip sveikina laidotuvėse, o lenkai – laidotuvėse ir didžiųjų katalikų švenčių dienomis. Žodžiais „Garbė Jėzui Kristui“ giedoti pradeda ir baigia visi giesmininkai iš miestų.

XX a. pradžioje pasimeldę bučiuodavo ant giesmininkų stalo stovintį kryželį (Kriauza 1996: 24; Žemaitienė 1951a: 106). Vincas Pietaris rašė, kad Suvalkijoje kryželis stovėdavo ant stalelio ties mirusiojo kojomis. Jį bučiuodami atėjusieji tarsi „pasveikina numirėlį“; taip pat darydavo ir išeidami (Pietaris 1973: 415). Aukštaitijoje ši apeiga išnyko, Suvalkijoje pakito kryželio vieta – jis stovi ant šarvonės kojūgalyje (2 priedas: 8). Toks pamaldumas praktikuojamas ir Kaune, kai iš Suvalkijos kilusi šeima laiduoja mirusį savo narį. Galima teigti, kad mirusiojo „pasisveikinimas“ bučiuojant Nukryžiuotąjį (tokiu būdu juos sutapatinant) yra išraiška neartikuliuojamo tikėjimo, kad kataliko mirtis yra dalyvavimas Jėzaus mirtyje.

Tyrinėjama laikotarpiu pasimeldę ar bent pastovėję prie karsto lankytojai prieina prie mirusiojo šeimos narių ir pareiškia užuojautą, pasak vyresnio amžiaus žmonių, „duoda užuojautą“. Sakoma, kad tai yra dabartinė „mada“. XX a. viduryje užuojautą reikšti nebuvo įprasta, sveikindavosi tiktai iš toliau atvykę giminės, o kaimynai į laidotuves eidavo pasimelsti už mirusįjį, atjautą parodydavo padėdami palaidoti mirusį žmogų. Užuojautos reiškimas formavosi sovietiniais metais, pagerbti mirusiojo atminimą ir pareikšti užuojautą jo šeimai buvo kolektyvo narių moralinė pareiga. Taigi tyrinėjama laikotarpiu akivaizdus atėjusiųjų į laidotuves veiksmų krypties pokytis: seniau būdavo susitelkiama į Nukryžiuotąjį, mūsų dienomis pagrindinis dėmesys skiriamas artimiesiems. Užuojautą išreiškia, anot pateikėjos, „kits rankos paspaudimu, kits apsikabinimu pabučiavimu, kits paverkti paded, kits ramiai pastovi“ (I: 11, II/32), pasakoma trumpa frazė, palinkima stiprybės, tvirtumo. Dėmesys gedintiesiems, jų guodimas – svarbus šiuolaikinių laidotuvių elementas. Pagal atnaujintas *Laidotuvių apeigas* kunigas, atliekantis laidojimo apeigas, yra tikėjimo mokytojas ir paguodos skelbėjas. Įmonės savo veiklą grindžia dviem principais: pagarba mirusiajam ir užuojauta artimiesiems.

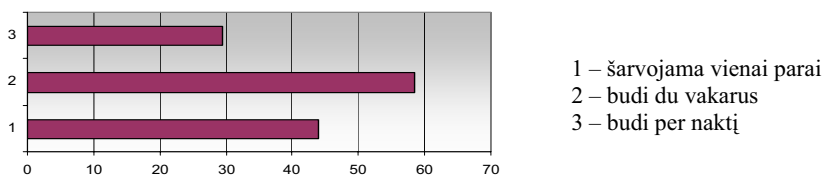
Iki XX a. vidurio buvo įprasta, kad bendrijos nariai pagarbą mirusiajam pareiškia giesmėmis (Malakauskis 1958: 47). Dieną į laidotuves eidavo moterys, susirinkusios giedodavo. Jų giedojimas nebuvo laikomas itin reikšmingu, giedojo, ką mokėjo, dažniausiai Švč. M. Marijos rožinį. Giedojimo dieną atsisakyta XX a. antrojoje pusėje, viena iš priežasčių: dieną mirusįjį lankydavo jo ar jo artimųjų bendradarbiai. Kai kuriose vietovėse būdavo vienas kitas vyresnio amžiaus žmogus, kuris paragindavo budinčius prie mirusiojo balsiai melstis rožinį ir šiai maldai vadovavo. Panašiai tyrinėjama laikotarpiu maldos prie mirusiojo (rožinis, *Dieviškojo gailėstingumo vainikėlis*) garsiai kalbamos, kai yra sugebantis maldai vadovauti žmogus. Bažnytinių organizacijų, Gyvojo rožinio draugijos nariai ar Marijos legionieriai, atėję į savo nario ar jo artimo žmogaus laidotuves, kalba rožinį, prieš tai mirusiojo artimųjų atsiklausę, ar galėtų garsiai pasimelsti. Taigi religinės bendrijos nariai ne tik yra praradę religinių mirusiojo teisių saugotojo vaidmenį, į kurį mirusiojo šeima atsižvelgdavo dar XX a. antrojoje pusėje (Merkienė 2005a: 32–35), bet, atvirkščiai, mirusiojo šeima vertina bendrijos narių religinius veiksmus ir sprendžia apie jų tinkamumą. Tai rodo, viena vertus, sekuliarizacijos poveikį, antra, tai, kad gedinti šeima prisiima visą atsakomybę, o katalikų bendrija praranda savo vaidmenį laidotuviuose. Nuoroda *Maldyne* – „keletas lankytojų gali visi kartu pasimelsti, sukalbėdami Švč. M. Marijos rožinį, Švč. Jėzaus Vardo ar kokią kitą litaniją“ (1968: 272, 1992: 458) – leidžia, bet ne ragina palaikyti bendrą maldą. Panašiai *Laidotuvių apeigose* nurodoma, kokias maldingas praktikas leidžiama atlikti budint prie mirusiojo²⁵ (2004: 19).

²⁵ Budėjimas prie mirusiojo yra katalikiškas liaudies paprotys. Kanonistas kunigas Petras Malakauskis skyrė dvi katalikų laidotuvių dalis: 1) bažnytines laidojimo apeigas, kurios susideda iš trijų grupių: įleidimas į bažnyčią

Šarvojimo salėse būna leidžiami gedulingos muzikos ar giesmių įrašai. Gedulingos muzikos įrašų naudojimas prie pašarvoto mirusiojo šarvoti skirtose ar tam atvejui pritaikytose visuomeninėse patalpose buvo inicijuojamas XX a. 7 dešimtmėčio pabaigoje. Juos buvo siūloma naudoti vietoje religinių giesmių ir raudų, kad klasikinė muzika bent iš dalies išsklaidytų nejaukią nuotaiką ir tylą. Įrašų paskirtis – padėti žmonėms susikaupti, sudaryti atitinkamą pagarbos mirusiajam atmosferą, išryškinti to meto rimtį, suteikti iškilingumo (Vyšniauskaitė 1967: 74–75). Buvo sudarytas laidotuviams tinkamų įrašų sąrašas (Giedrienė 1979: 199–202). Bažnyčia stengėsi atsiradusią naujovę – galimybę groti įrašytą muziką – panaudoti religinių papročių sklaidai. Antrajame *Maldyno* leidime yra pastaba, kad „trūkstant giedotojų, protarpiais gali būti leidžiama religinės ir kitokios rimtos muzikos įrašai“ (1992: 457). Taigi gedulingos muzikos klausymas prie pašarvoto mirusiojo, nors atsiradęs sekuliarizuotoje aplinkoje ir sekuliarizacijos tikslams, buvo pritaikytas katalikiškų papročių sklaidai. Šarvojant namuose taip pat buvo leidžiami bažnytinės muzikos, šermeninių giesmių įrašai, kurių, esant reikalui, būdavo pasiskolinama (Utenoje iš vienuolių). Mūsų dienomis šarvojimo salėse nesilaikoma buvusio patarimo „protarpiais“ – didžiuosiuose šarvojimo namuose neretai be perstojo kartojamas tas pats įrašas. Salėse grojama gedulinga, rami, klasikinė ir religinė vokalinė, instrumentinė muzika, grigališkasis choralas arba parinkta mirusiojo artimųjų nuožiūra. Tikėtina, kad religinės, klasikinės muzikos klausymasis skatina budinčius prie mirusiojo apmąstyti egzistencinius būties klausimus, o budėjimo laikas skiriamas individualiai maldai.

Pagal *LR žmonių palaikų laidojimo įstatymą* (25 str.) žmogų laidoti leidžiama ne anksčiau kaip praėjus 24 valandoms nuo tada, kai buvo konstatuota mirtis, jeigu tokiu būdu neignoruojami mirusiojo ar jo artimų asmenų religiniai įsitikinimai. Taigi įstatyme religiniai įsitikinimai yra esminis kriterijus, pagal kurį gali būti nustatomas žmonių laikymo iki laidotuvių laikas. Kiek laiko bus budima, nusprendžia mirusiojo šeimos nariai. Jų pasirinkimą neretai lemia išorinės sąlygos: metų laikas, mirusiojo palaikų būklė, šarvojimo salių užimtumas, kunigo galimybės, kartais tenka palaukti iš toliau atvykstančių šeimos narių, be to, nemažai reikšmės turi mirusiojo šeimos narių finansinės galimybės, ypač vietovėse, kuriose mirusieji šarvojami komercinėse šarvojimo salėse. Kas neišgali sumokėti už parą, pašarvoja kelioms valandoms, pačių neturtingiausių mirusysis išlydimas iš morgo. Nuomonė, kad palaidoti skuba tas, kas nemylė savo žmogaus (Vyšniauskaitė 1964: 518), beveik išnyko.

(kartais su kūno išlydėjimu iš šarvojimo vietos), pagrindinės pamaldos ir lydėjimas į kapus; 2) katalikiškus liaudies papročius (šarvojimą, budėjimą, lydėjimą, laidojimą) (Malakauskis 1958: 46–47). Lenkijos mokslininkai teigia, kad budėjimas prie mirusiojo funkcionavo kaip savarankišku, nuo Bažnyčios nepriklausomų apeigų grupė, o laidotuvis išsiskirdavo į dvi dalis, tam tikra prasme buvo dvigubos: pagoniškos ir krikščioniškos, giminių-kaimynų ir bažnytinės (Turek 2005: 825).

9 pav. Budėjimo prie mirusiojo trukmė %, 171 pateikė apklausoje duomenimis

Iš pateiktųjų atsakymų suvestinės (9 pav.) akivaizdu, kad tyrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje mirusieji dažniausiai (58,5 proc. atsakymų) šarvojami dviem paroms, šiek tiek mažiau (44,4 proc.) – vienai parai. 29,4 proc. pateiktųjų nurodė, kad jų apylinkėse kai kas budi per naktį.

Budėjimo prie mirusiojo tradicijoje yra lokalių ypatumų. Surinktais duomenimis, pašarvoti mirusieji ilgiausiai buvo laikomi Panevėžio ir Kupiškio r., juos laidodavo ketvirtą dieną. Pateikėjai paprotį grindė tikėjimu, kad siela tiek laiko buvoja prie kūno (1: 14, V/11; VIII/11). Šiame krašte gedulingiems pietums buvo daroma alaus, – tai prailgindavo *pagrabo* trukmę. Kupiškio r. paprotys keitėsi (trumpėjo) apie 1970 metus (1: 14, IX/11). Panevėžyje dar XXI a. pradžioje parapijos šarvojimo salėje neretai šarvodavo trims paroms, budėdavo tris vakarus, tačiau pastaraisiais metais, pabrangus nuomai, šarvojama vienai parai (1: 3, XX/11). Biržų r. *apsėdai* visuomet trunka vieną vakarą: budėti pradedama nurodytą valandą, kitą dieną laidojama. Didesnėje Lietuvos dalyje šarvojant namuose buvo stengiamasi, kad budėjimas truktų du vakarus. Įmonės linkusios šį paprotį palaikyti. Miestuose, kaip nurodė laidojimo paslaugų centro darbuotoja, nors „visi žino, kad reikia laidoti į trečią parą“, tačiau „to laikosi tokiu būdu: šiandien miršta, rytoj stato į salę, o poryt laidoja“ (1: 7, VIII). Miesteliuose, kai pašarvojama iki pietų, salė nuomojama vienai parai, jeigu vakare – dviem. Kitaip skaičiuojamas laikas: įmonės laidotuvių trukmę skaičiuoja paromis, o tradiciškai trukmė skaičiuota vakarais ar naktimis, akcentuojant vakarinio apeiginio giedojimo ir naktinio budėjimo prie mirusiojo reikšmę. Laidotuvių apeigų pereinamojo tarpsnio praktinė išraiška – ganėtinai ilgas palaikų ar karsto buvimas patalpoje, kurioje vyksta naktinis budėjimas (Геннен 1999: 136).

Lietuvoje budėjimo prie mirusiojo per naktį klausimu išryškėja dvi priešingos nuostatos: 1) prie numirėlio niekas nebudi; 2) jo negalima palikti vieno. Panašiai sakmėse: dalyje sakmių skatinama atsisakyti budėjimo prie mirusiojo per naktį, dalyje pats mirusysis skatina šio papročio laikytis (Korzonaitė 2002: 15). Tyrimo pateiktųjų memoratai atskleidžia, kad viena iš priežasčių, kodėl giminės, atvažiavę į laidotuves, budėdavo per naktį, – nebuvo kur atsigulti. Dėl šios priežasties kai kada ir mūsų laikais iš toli atvykę giminės pasilieka šarvojimo namuose prie mirusiojo per naktį. Naujojoje Akmenėje laidojimo namuose nakvynei galima išsinuomoti kambarį su lovomis. Tyrinėjamu laikotarpiu budėjimo per naktį (paskutinę) paprotys buvo palyginti dažnas, kol mirusieji buvo šarvojami namuose. Ši tradicija neišnykusi ir šarvojimo

namuose. Naktinis budėjimas prie mirusio artimo žmogaus vertinamas kaip ypatingos meilės ženklas. Kai kas per naktį budi tradiciškai saugodami degančias žvakes, kai kas budėjimą traktuoja kaip atsiveikinimo su mirusiuoju ženklą. Daugelis asmenišką pasirinkimą budėti per naktį grindžia fraze: „aš vieno nepaliksiu“, kylančia iš tikėjimo „nevalia palikti vieno“. Kodėl negalima mirusiojo palikti vieno, niekas iš tyrimo pateikėjų nežinojo. Atvirakščiai, vietovėje dažniau kartojamas elgesys laikomas tinkamu. Pateikėja (80 m.) iš Krekenavos sakė: „Nu, kodėl negalima, galima, ir palieka, reiškia galima. Bet nepalieka. Kaip nori.“ (1: 8, IV/12). Budėdami žmonės bendrauja tarpusavyje, ypač kai budėti pasilieka retai susitinkantys giminės. Tradiciniame vidurio Lietuvos kaime mirusiojo šeima kaimynus prašydavo pabudėti, jie tardavosi tarpusavyje, kada pakeis vieni kitus. Pašnekesiai buvo būdingas elgesys naktinio budėjimo metu. Įdomu, kad kaimynai budėti pasiskirstydavo pagal lytį. XX a. viduryje Pagiriuose būdavo giedama iki vidurnakčio ar ilgiau, vyrai budėti ateidavo prieš rytą, o kai baigusios namų ruošą susirinkdavo moterys, vyrai išeidavo namo (1: 4 III/12). Šiuolaikiniuose laidojimo namuose, kuriuos užrakina jų tarnautojai, budima iki nustatytos 21 ar 22 valandos. Nykstantį paprotį budėti per naktį pateikėjai sieja su liturginių apeigų pokyčiais: „Tokia buvo tradicija, ypatingai paskutinę naktį. <...> Dabar jau to nebėr. Kodėl? O pažiūrėk, ar Mišios dabar tokios yr. Mh? Mišios ne tokios yr.“ (1: 8, XIV/12). Galima teigti, kad įvairių, taip pat liturginių, pokyčių akivaizdoje daugelis dalykų laidotuviuose pradėti laikyti sąlyginiais, ne vienas kultūrinis reiškinys apibūdinamas kaip mada ir taip pabrėžiamas jo laikinumas.

Paprotys laidoti trečiąją dieną grindžiamas tikėjimu, kad siela kurį laiką būna prie kūno, „tik per tris paras atsiskiria“ (1: 14, V/11), „tris dienas žmogaus dūšia neišeina“ (1: 8, IX/11), „vaikšto čia visur“ (1: 2, XIV/11). Tikėjimui pritaikoma ir evangelinė interpretacija: „pagal senovinį paprotį, Kristus į trečią dieną prisikėlė, va ir reiškia žmogaus siela, ji atsiskiria nuo žmogaus tik į trečią parą, į trečią dieną“ (1: 7, IV/11). Pateikėja (64 m.) iš Kupiškio r., pasisakydama už kremavimą, šį tikėjimą pateikė kaip argumentą: „Sielai nekenkia tikrai. Taigi trys paros ir atsiskiria. Trys paros. O aš tikrai už.“ (1: 14, V/91). Tikėjimas sielos buvimu prie pašarvoto mirusiojo mūsų dienas pasiekė perduodamas iš lūpų į lūpas. Jis nulemia šarvojimo patalpos tvarkymo elementus (vengiama blizgių paviršių), laidotuvių trukmę, elgesį laidotuviuose: vengiama garsiai kalbėti, netriukšmaujama, su mirusiuoju elgiamasi taip, tarsi būtų gyvas, apie jį kalbama tiktai gerai. Pateikėjai iš Kupiškio r. sakė, kad su vyrais, kurie prašomi iškasti duobę, apie darbą prie mirusiojo nekalbama, duobkasiai tarpusavyje tariasi išėję į kitą kambarį (1: 14, V/64). Kunigas (80 m.) iš Biržų r. nagrinėjamo tikėjimo neginčijo, nors iki galo jam ir nepritarė: „Tik kalbas girdėjo, kad siela iškeliavo tada, kai jau palaidojo. Sako, kad [siela] mato dar viską, laidojimo apeigas. Bet čia tik žmonės kalba. Ką jie gali žinot, kada ta siela iškeliauja, kur ten. Nepatikrinamas dalykas, ar iškeliavo, ar neiškeliavo, ar mato dar.“ (1: 14, XII/98). Pagal

tradicinę katalikų sampratą siela nuo kūno atsiskiria žmogui mirštant ir tuojau po mirties stoja į Dievo teisumą (Manelis 1990: 222–223). Ne vienas pateikėjas nurodė du tikėjimus – katalikiškąjį ir liaudiškąjį. Taigi remiantis aptartu tikėjimu galima teigti, kad teisus G. Beresnevičius, iškėlęs Friedricho Pfisterio (1930) mintį: „liaudies religija nesutampa su oficialiaja, jos dogmos niekad neužrašomos, o perduodamos iš lūpų į lūpas, ji savaip sprendžia gyvenimo problemas ir nesyk peržengia oficialiosios religijos ribas arba visiškai nuo jos nutolsta“ (Beresnevičius 1997a: 211–212, 256). Mokslininko pastaba, kad liaudies religijos srovės oficialiajai religijai reikšmingo pavojaus nekelia, nepasireiškia kaip erezija ar nuokrypis, o atvirkščiai – bendrija jas suvokia kaip oficialiosios religijos elementus, nes liaudies religija nebūna reflektuojama (Beresnevičius 1997a: 256), tinka ir išnagrinėtu sielos klausimu.

Tyrimas rodo, kad XXI a. pradžioje į laidotuves einama išreikšti pagarbą mirusiajam ir atsisveikinti su juo, užjausti ir esant reikalui pagelbėti mirusiojo šeimai, pasimelsti už mirusįjį. Laidotuvinių elgesys Lietuvoje ne itin skiriasi nuo įprasto kitose Baltijos regiono šalyse. Atėjus lankyti velionį pirmiausia prieinama prie karsto, pastovima jo kojūgalyje, į deramą vietą padedama atsinešta gėlių puokštė ar vainikas, prieinama prie artimiausių velioniiui pareikšti užuojautos (Kallast 1997: 277). Lietuvoje į laidotuves atėję katalikai žegnojasi, meldžiasi (kai kur atsiklaupę), Suvalkijos regione pasimeldę pabučiuoja kryželį. Išliko nuostata, kad pašarvoti dviem ar bent vienai nakčiai būtina, ir ją bei elgseną laidotuvėse grindžiantis liaudiškosios religijos tikėjimas, kad siela tris dienas buvoja prie kūno. Šis tikėjimas skatina laikytis orumo ir religinio jautrumo laidotuvėse. Budėjimo prie mirusiojo per naktį paskirtis pamiršta, tačiau paprotys neišnykęs. Bendras maldas prie mirusiojo skatina ir palaiko religingos šeimos. Religinių giesmių įrašų klausymasis laidotuvėse laikytinas liaudiškojo pamaldumo forma. Budėjimo prie mirusiojo apeigose svarbūs dėmenys – apeiginiai giedojimai ir vaišės.

3.3. Vaišės

Vaišinimas laidotuvėse turi apeiginę reikšmę. Ambraziejus Pabrėža pamoksluose 1843–1844 m. mokė, kad budynėse valgio duodama, „idant pajudintų širdis gyvųjų ant meldimosi už mirusįjį“, ragino, kad vaišės už mirusįjį gyvieji keltų turėdami intenciją per duodamą auką išprašyti iš Dievo jam skaistyklos kančių atleidimą (Vyšniauskaitė 1961: 143). Maldininkai sakydavo: „malda už dykai neina“ (Čilvinaitė 1943: 187). Panašiai laidotuvėse paruošiamų vaišių paskirtį supranta religingi žmonės: „valgyt duodavo, norėdavo, kad pasimelstų žmonės, ir giedodavo“ (1: 1, Ve 7–8/12), „auka žmonėms duodama maistu už mirusį“ (1: 2, IX/34).

Tyrinėjamu laikotarpiu pagrindinės vaišės vyksta vakare, kai į laidotuves susirenka daugiau žmonių ir prie mirusiojo gieda giesmininkai. Lietuvoje laidotuvėse vaišinama dviem būdais: pabaigus vakarinį giedojimą arba visą vakarą. Kai kur vaišinami tiktai giesmininkai bei

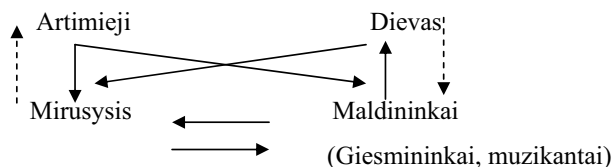
svečiai, kai kur vaišinami visi dalyvavę giedant maldingas praktikas. Visą vakarą vaišinama Vilniaus ir Švenčionių krašte. Vakarienė prasideda, kai giesmininkai nusprendžia padaryti pertrauką, juos kviečia pirmiausia, sakoma – „vedasi“ prie stalo (vedimas apeigose yra ritualinė elgsena). Pavakarieniavę giesmininkai toliau gieda, o prie stalo vedami svečiai: iš toli atvykę, prie mirusiojo budintys giminės, „reikalingi“ žmonės (ši kategorija tebėra reikšminga), galiausiai visi kiti dalyvaujantys laidotuvėse (jeigu vaišinami visi susirinkusieji). Pavalgę visi grįžta prie mirusiojo, nes tuoj pat išeiti būtų neetiška.

Iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio šiaurės Aukštaitijoje vaišinta paskutinį budėjimo vakarą. Valgyti duodavo giesmininkams, o visus budinčius prie mirusiojo pavaišindavo stikline alaus ir mieline bandele ar sausainiu giedojimo pertraukos metu. Vaišindavo toje pačioje patalpoje prie mirusiojo. Alaus ašotį atnešdavo šeimininkas, paprašydavo budinčius dalyvauti rytdienos laidojimo apeigose, po to kiekvienam įpildavo stiklinę alaus. Pavaišinęs alaus ašočio ant stalo nestatė, jį išnešdavo. Aptartuose alaus vartojimo papročiuose galima įžvelgti apeiginio gėrimo elementų; panašiai per šermenis alumi būdavo vaišinama ir Seredžiuje XIX a. pabaigoje (*Iš gyvenimo...* 1998: 107). A. Vyšniauskaitė rašė, kad mūsų protėviai alaus gėrimo apeigoms teikė sakralinio akto prasmę, jos buvo tarsi ryšys, leidžiantis toliau bendrauti gyviesiems ir giminės mirusiesiems, o ritualinis gėrimas velioniui pagerbti, jau tiesiogiai jo neužgeriant, pasiekė ir XX amžių (Vyšniauskaitė 1989: 109). Šiaurės aukštaičių laidotuvėse apeiginio gėrimo relikvai išsilaikė iki XX a. 8 dešimtmečio pabaigos, jų pasitaiko ir XXI a. pradžioje.

Kupiškio r. paskutinį vakarą vakarienei kviesdavo visus, kurie dalyvavo giedant rožinį, valgant pavaišindavo stikline alaus. *Paskutinės vakarienės* reikalingumą pateikėja (64 m.) iš Puponių k. Kupiškio r., paaiškino remdamasi aukščiausiu autoritetu: „Jėzaus Kristaus pasakyta, kad paskutinė vakarienė turi būt“ (1: 14, V/35). Panašiai pateikėja (82 m.) iš Kupiškio paaiškino paprotį vaišinti alumi: „Čia gal pagal bibliją, kai Kristus vyną daugino, kaip visa. Tai vynas buvo, o čia jau žmonės, jau alų darydavom. Jis pavaišina arba jina [mirusysis]“ (1: 14, VIII/34).

Žemaitijoje prieš valgant visi sustoję pasimeldžia, sukalbėdami poteri ir *stalo palaiminimo maldą*, kaip patariama *Maldyne* (1968: 273), o pavalgę išsiskirsto. Vakarų Lietuvoje iki Eržvilko ir Girdžių vakarienė vadinama *naktipiečiais*. Sakoma, kad naktipiečius pavalgyti ar nors arbatos išgerti būtina, „kad neišneštum maldos“ (iš viso 18 užrašymų), „kad ji už mirusį kažkaip paliktų“ (1: 3, XIV/34), tai – pagalba sielai, kuri „blaškos“ (1: 13, III/34). Kai kur (Girdžiuose) tradiciniai giesmininkai naktipiečių atsisako sakydami, kad jiems, kaip „seniems žmonėms“, naktimis valgyti nesveika (1: 8, I/34). Šiuolaikiniai muzikantai naktipiečių nepasilieka, kai kas tradiciškai juos pavaišina per pertrauką prieš giedant *Kalvarijos kalnus*. Didesniuose miestuose paprotys vaišinti muzikantus beveik išnyko, – pagrindinė priežastis ta, kad jie užsakovams nepažįstami, su jais užsakovai asmeniškai nebendrauja, juos neretai užsako įmonė.

Užnemunėje pabaigus apeiginį giedojimą artimieji prie stalo kviečia visus esančius šermenyse ir prašo, kad neišneštų maldų. Sakoma, kad „nesiskaito malda, jeigu nepavakarieniauji“ (1: 5, VIII/34; 6, V/34). Suvalkijos regione užrašyti memoratai atskleidė, kaip maldos „užskaitymas“ danguje yra susijęs su vakarieniavimu. Vakarienė – tai auka, kurią artimieji duoda žmonėms už mirusįjį. Kai šermenų dalyvis suvalgo „nors kąsnį“ ar atsigeria bent vandens, t. y. priima jam duodamą auką, jo aukotos maldos už mirusiuosius „užsiskaito geriau“. Tikrai bendra auka už mirusįjį – dalyvių malda ir namiškių teikiamas valgis – mirusiajam teikia dvasinę pagalbą (1: 6, XIV/34). Ir priešingai, nepriimdamas aukos iš mirusiojo pusės, maldų dalyvis neužtvirtina abipusio aukojimo akte savo aukos, t. y. išsineša malda. Todėl sakoma: „jei nevalgęs išeina – auka neužsiskaito“ (1: 2, IX/34). Vaisės yra laikomos mirusiojo dovana už malda, o „jei nepriimi dovanos – maldos nepalieki“ (1: 10, I/34). Kai mirusiojo artimieji neparuošia vakarienės, t. y. neteikia aukos maistu žmonėms, kurie meldėsi, mirusysis sapnuojasi, kad būna alkanas (1: 6, IX/34). Apeiginiame kontekste žmonių maitinimas yra tarsi netiesioginis sielų maitinimas, pasak pateikėjos: „žmones pamaitini, tu pamaitini kaip sielas“ (1: 5, III/34). Taigi tik abipusė maldininkų ir mirusiojo artimųjų auka tampa tinkama auka Dievui už mirusįjį, kaip pabrėžė pateikėja (80 m.) iš Rumbonių: „Jie aukojasi, meldžiasi, o tu pačiu čia [artimieji] auką daro – pamaitina“ (1: 6, XVI/34). Taigi suprantama, kodėl mirusiojo artimieji primygtinai kviečia ir net supyksta, kai dalyviai nelieta vakarienei. Sakoma, kad artimieji, valgydami gyvuosius, mirusiajam atiduoda dalį / dalią (1: 3, VI/34; 9, XV/35). Neduodant mirusiajam jo dalios, „neatsiskaičius“ su siela nesiseka, serga gyvuliai (1: 9, XIII/34; 2, IV/82). Aiškėja vaišinimo laidotuvėse paskirtis: vaišinant siekiama gauti gėrybių, kurių mirusieji siunčia gyviesiems, pvz., pasisekimą ūkio darbuose. Ir atvirkščiai: kai atsisakoma aukos, t. y. valgio, „pelės viską suėd [tavo]“, kaip sakė senas lenkų kalba giedantis giesmininkas iš Pabradės savo grupelės giesmininkei (1: 7, X/34). Vadinasi, išnagrinėti papročiai žinomi ir kitose Lietuvos vietovėse. Alizavos apylinkėse vaišinta mirusiojo vardu: „Visi sėsdavo, nei vienas neišeina – visi valgo. Jisai. Su juo atsisveikinimas, jis dabar vaišina.“ (1: 14, VIII/34). Taigi vaišinimo papročiai apima platų simbolių santykių lauką (10 pav.).

10 pav. Komunikavimo laidotuvėse schema

Pateikta simbolinio komunikavimo laidotuvėse schema parodo, kad bendravimo ryšiai laidotuvėse nepasikeičia, kai maldininkams (giesmininkams, muzikantams) už jų malda

mokama pinigais arba kai jie, gavę užmokestį iš mirusiojo artimųjų, nevalgo naktipiečių ar vakarienės. Tačiau akivaizdu, kad komunikavimo ryšiai suyra, kai mirusiojo artimieji neduoda aukos už mirusįjį žmonėms, kurie meldžiasi. Mirusysis, negavęs savo dalies, ne tik neturi, ką duoti gyviesiems (maisto duodama jo vardu) (1: 14, VIII/34; V/35; 5, XIII/34), bet ir pats lieka alkanas. Todėl sakoma, kad jis gali keršyti ne tik išgaišindamas gyvulius, bet ir išsivesdamas šeimos narius (1: 12, XVII/34; XXI/82).

Kad laidotuvėse pakaktų maisto, laidotuvėms mirusiojo šeima pjaudavo tinkamą gyvulį iš savo ūkio: kiaulę, veršelių, avių, arba jį nupirkdavo. Sakoma, kad žadėtas, bet pagailėtas pjauti („gerai auga, tegu auga“) gyvulys krenta po laidotuvių ar laidotuvėms nepasibaigus. Nors kartais krenta ir nežadėti pjauti gyvuliai – mirusysis pasiima savo dalį. Neigiami padariniai gali sietis ir su mirusiojo moralinėmis savybėmis, pasak pateikėjos (78 m.) iš Antašavos: „O kad jinai buvo pavydi, tai jin ir išsineš“ (1: 14, IV/82). Sakoma, kad mirus namų šeimininkui neturintys, ką iš gyvulių papjauti, turi nukirsti bent vištą (1: 4, III/82) ar gaidį, nes turi būti „paukotas kažkoks tai gyvulys dėl visų pavaišinimo“ (1: 14, V/82), „reikia, kad už gaspadoriaus galvą kristų kokia galva iš jo ūkio“ (1: 4, IX/82). Tai – senas, iš ikirikščioniškojo baltų mitinio mąstymo atėjęs paprotys (Merkienė 2007: 149). Taigi laidotuvėms pjaunamas, aukojamas gyvulys tampa auka, duodama kaip maistas žmonėms už mirusįjį. Iš pateikėjų žodžių galima spręsti, kad pietus už mirusįjį patiekti būtina ir jie turi būti gausūs: „kalbėdavo: blogai valgyt davė, už tai ir pasiėmė gyvulį“ (1: 1, Ve 1–2/82); „kalba žmonės senybos, jei pietų neparuošia ar kaip, tai anas atsiima savo dalių, krenta gyvulys koks“ (1: 3, VIII/82).

Taigi vaišingumas laidotuvėse – priemonė, užtikrinanti ūkio ir namų sėkmę, apsauganti gyvuosius. Mirus bitininkui, laidotuvininkai ar bent giesmininkai būdavo vaišinami medumi (1: 2, IV/82; XXVII/82). Be to, kaip priemonę, saugančią, kad mirusysis neišsivestų gyvulių ir bičių, pateikėjai nurodė tradicinį aukojimą šv. Jurgiui. Ši aukojimo forma taip pat pakito: seniau (XX a. antrojoje pusėje) į bažnyčią žmonės nešdavo ir prie altoriaus dėdavo kiaušinių ar medaus, tyrinėjamu laikotarpiu aukoja pinigų. Aptartas simbolinis komunikavimas laidotuvėse per aukojamą maistą norint užtikrinti ūkio sėkmę, išlikęs iki XX a. pradžios, gali siekti tuos senus laikus, kai nesant jokio maisto pertekliaus pasidalijimas maistu buvo itin vertinamas. Remdamasi liaudies pasakų medžiaga, Bronislava Kerbelytė įrodė, kad dalijantis maistu buvo įgyjamas svetimųjų palankumas, o bendras valgymas, padėjęs suartėti su svetimaisiais, pamažu įgijo simbolinę reikšmę (Kerbelytė 2005: 94–95).

Tyrinėjamu laikotarpiu sumažėjo maldininkų kategorijai priskiriamų asmenų, su kuriais komunikuoja mirusiojo artimieji. XX a. pirmojoje pusėje buvo įprasta prašant maldų už mirusįjį duoti maisto varguoliams (Čepaitienė 1993: 223; Čilvinaitė 1943: 187), sovietiniais metais – bažnyčios valytojoms, vadinamosioms *pročekelėms*. Galima išvada, kad artimųjų malda

meldžiantis už mirusį šeimos narį nelaikyta itin paveikia, labiau kliautasi bendrijos narių maldomis. Artimųjų užduotis – apmokėti laidotuvių išlaidas, surengti mirusiojo minėjimus. Tyrinėjamu laikotarpiu tradicija aukoti už mirusįjį *pročekelėms* bei neturtingiesiems pamiršta (1: 8, VII/82). Aukoti labdarai įprasta amerikiečių laidotuvėse; šis jų paprotys perkeliamas ir į Lietuvą, kai jie laidojami Lietuvoje. Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje bažnyčiose per Mišias, aukojamas laidotuvių bei minėjimų proga, iš jose dalyvaujančių renkamos aukos, pavyzdžiui, bažnyčios statybai (Kaune) arba intencija nenurodoma.

Maisto asortimentas laidotuvėse keitėsi pagal ekonomines sąlygas. XX a. viduryje buvo valgomi paprasti valgiai: kopūstų sriuba (Dieveniškėse – barščiai), sriuboje virti skerdienos kauliukai, duona ar bulvės (dažniausiai virtos su lupenomis), pieniška sriuba arba cukrinių runkelių sunkoje virtas džiovintų obuolių kisielius. Būdavo kepama mielinių bandelių ar pyragas (jų kokybė priklausė nuo žemių derlingumo toje vietovėje), kai kur išvirdavo cikorijos ar gilių kavos. Gerų žemių rajonuose (Kėdainių, Pakruojo) virdavo *virtienų*. Vietovėse, kuriose maisto vakarienei sunešdavo ateinantys į laidotuves, būdavo valgoma tai, kas sunešta: sūris, sviestas, varškė, duona, pyragas, mėsa. Laidojimo dieną pusryčių neduodavo, jei mirusįjį nešdavo į bažnyčią. Kai mirusįjį laidodavo kaimo kapinėse, pusryčius valgėdavo laidotuvinėms grįžę iš bažnyčios po Mišių. Pirčiupiuose, Vilūnuose pusryčiams virdavo kopūstų sriubą; sriuba pusryčiams valgyta ir XX a. pabaigoje. XX a. trečiajame ketvirtyje, pagerėjus ekonominėms sąlygoms ir kylant žmonių pragyvenimo lygiui, gamindavo įvairesnių patiekalų iš papjauto gyvulio mėsos. Sriubos nevirė, troškindavo kopūstų ir patiekdavo su mėsa. Gamindavo karštų mėsinių patiekalų: kotletų, balandėlių, dešrelių, netikrą zuikį. Virdavo mėsos vyniotinių, šaltienos, kepė žuvies, paruošdavo silkės, mišrainių. Nupirkdavo sausainių, pyrago. Šiaurės aukštaičiai kepėdavo mielinių bandelių su lašiniiais, varške ar aguonomis, Telšių, Kelmės, Tauragės r., Laukuvoje, Eržvilke, Girdžiuose kepėdavo kugelį. Kai kur (Pajūryje, Mosėdyje, Akmenynuose) laidotuvėse toks pat maistas valgomas iki šiol.

Antrą kartą laidotuvėse valgomo maisto asortimentas keitėsi XX–XXI a. sąvartojėje, kai laidotuvių erdvė persikėlė į nuomojamas patalpas. Pradėjus visą laidotuvėms reikalingą maistą pirkti parduotuvėse, vaišingumas laidotuvėse sumenko, suvartojama mažiau maisto, susiformavo nuomonė, kad vaišinti visus esančius laidotuvėse nebūtina. Miestų šarvojimo namuose įprastas vaišinimas kava, arbata, sumuštiniais, saldumynais perimamas miesteliuose ir gyvenvietėse. Toks vaišinimo būdas yra susijęs su šarvojimo salių kultūra ir plinta plečiantis šarvojimo namų tinklui. Anot pateikėjų, šarvojant šarvojimo namuose mažiau pinigų išleidžiama maistui – tai viena iš priežasčių, kodėl mirusieji nešarvojami jų namuose. Manoma, kad pašarvojus mirusįjį namuose būtinos gausesnės vaišės, vaišinti miestietiškais valgiais neįprasta. Pateikėja (54 m.) iš Kudirkos Naumiesčio sakė: „jeigu šarvočiau namuose, negalėčiau paduoti

sumuštinų“ (1: 6, V/35). Šarvojimo salėse vaišinimo papročiai išlieka, jei yra sudarytos sąlygos vaišinti: valgymui skirti kambariai, tinkamos sąlygos gaminti maistą ar bent jį laikyti. Be to, vaišinimas nelaikomas būtinu, – gali būti todėl, kad žmonės maisto nelaiko vertybe. Pateikėjas (85 m.) iš Švėkšnos tvirtino: „dabar jau žmonės yr persivalgę, nēr taip, ne ne, nēr taip, kad būtų alkani“ (1: 9, IV/35). Miesteliuose duodama šaltų patiekalų, nupirktų iš parduotuvės: dešros, mėsos vyniotinių, mišrainių, sausainių, išverdama kavos ar arbatos. Pasiturintys užsako vakarienę kavinėje, kuri atveža maistą į šarvojimo namus (kartais ir karštų patiekalų).

Laidotuvėse išlaikomas toks principas: kas eina prie mirusiojo kūno, negali ruošti maisto, todėl patys artimiausi maisto neruošia. XX a. antrojoje pusėje maistą ruošdavo viena ar dvi paprašytos šeimnininkės; XX a. trečiojo ketvirčio pradžioje joms už darbą būdavo atsilyginama maistu, vėliau dovanomis, galiausiai pinigais. Šeimnininkėms į pagalbą prašydavo kelias kaimynes, padėdavo tolimesnės giminaitės ar šeimos draugės (įprasta, kad maistą laidotuvėse gamina moterys, paprastai jaunos). Pastaruoju metu maistu rūpinasi, jį patiekia mirusiojo marčios / jų dukros / mirusiojo seserų ar brolių marčios / mirusiojo vaikų pusseserės / geriausia draugė / tolimesnės giminaitės.

Šiaurės ir šiaurės rytų aukštaičiai degtinės laidotuvėse nevartodavo, nes gedulingiems pietums darė alaus. Zarasų r. alaus žmonės nedarydavo, buvo kaimų (Šniukštai, Tolimėnai), kuriuose nevartota ir degtinė. Alkoholinių gėrimų vartojimas laidotuvėse keitėsi, – šią kaitą trumpai apibūdino pateikėjai iš Jūžintų: „Alkoholio nebuvo pirma. Sovietmety atsirado. Dabar jau mažiau duoda“ (1: 1, Ve 1–2/34). Sovietiniais metais alkoholinių gėrimų vartota itin daug (Vyšniauskaitė 1967: 71). Kolūkiniame kaime ir miesteliuose degtinės laidotuvėms pirkdavo kelias dėžes, o neblaivūs muzikantai, karsto nešėjai, duobkasiai buvo įprastas laidotuvių reginys, degtine vaišindavo ir giesmininkus. Besaikis degtinės vartojimas su apeiginiu gėrimu siejosi nebent tiek, kad galėjo būti iš jo kilęs. Kad santūrus ritualinis išgėrimas ilgainiui tampa nemaža dingtimi liaudyje plisti nesaikingam svaiginimuisi ir girtavimui, įrodė A. Vyšniauskaitė (1989: 115–117). Tyrimo pateikėjai nebuvo linkę prisiminti aptarto laikotarpio. Kai kurie pateikėjai papasakojo apie jų parapijose dirbusių kunigų kovą prieš girtavimą laidotuvėse, kuri suaktyvėjo XX a. 8 dešimtmetyje. Kai kurie kunigai šią veiklą tęsia, ypač jei parapijiečiai laidotuvių reikmėms naudojami parapijos patalpomis. XX a. pabaigoje degtinės vartojimas laidotuvėse sumažėjo visoje Lietuvoje, – tam nemažos reikšmės turėjo kunigų veikla, taip pat atsigręžimas į krikščioniškas vertybes Atgimimo laikais, nemažai lėmė išplitusi automobilių kultūra. XXI a. pradžioje laidotuvėse vaišinama degtine, brendžiu, konjaku, trauktine, jų suvartojama nedaug.

Laidotuvių vakarienės vaišėse galima išvelgti išlikusių apeiginio gėrimo elementų. Vakarų Lietuvoje vakarienės metu, baigiant valgyti, namų šeimnininkas atneša butelį alkoholinio gėrimo, įpila vieną stikliuką, butelį pastato ant stalo, o stikliuką paduoda arčiausiai sėdinčiam, tas

paėmęs stikliuką linki sveikatos šalia sėdinčiam, išgeria, įpila gėrimo, paduoda stikliuką ir t. t. Visi tuo metu sėdi už stalo ir laukia savo eilės. Butelis ir stikliukas apeina apie stalą kelis kartus. Jei stalas didelis, siunčiami du buteliai. Kas negeria, stikliuką perduoda kitam, nepriima sveikatos palinkėjimo ir pats nelinki (1: 11, IX/35; 13, II sa). Vilniuje lenkakalbiai alkoholiniais gėrimais vaišina vakarienės metu, į stikliuką įpila patarnaujantis prie vakarienės stalo ir iš eilės visus ragina išgerti, „*pamianut*“ (atminti) – geriama už mirusįjį (1: 6, X/35; 1, sa nr. 1/18). Esminis skirtumas tas, kad žemaičiai geria už gyvuosius, o Vilniaus krašte geriama už mirusįjį. Tai gali būti reliktas labai senų apeigų, kai mirusysis buvo užgeriamas klausiant, dėl ko jis numirė (Strijkovskis 2001: 550). Į šalia esančio kaimyno sveikatą buvo geriama mirusiųjų atminimo dieną (*Vilniaus kolegijos...* 2001: 628).

Vacys Milius XX a. pabaigoje rašė, kad per paskutiniuosius keturis šimtus metų maisto ir gėrimų vartojimas laidotuvėse iš apeiginio-buitinio reiškinių virto buitiniu (Милуос 1990: 227). Tyrimas rodo, kad XX–XXI a. sąvartoje valgymas laidotuvėse nėra suvokiamas vien kaip buitinis reiškinys. Apeiginė reikšmė ryškesnė vakarų Lietuvoje ir Užnemunėje, ten valgymas pabaigus vakarinį giedojimą traktuojamas kaip mirusiojo šeimos narių auka, už jį duodama žmonėms. Aukojimas būdingas ribinėms perėjimo apeigoms (Геннеп, 1999: 22). Požiūris, kad vaišės, kaip auka, gali būti rengiamos turint intenciją teikti mirusiajam dvasinę pagalbą, yra susijęs su Bažnyčios tradicija. Taigi vaišių apeigiškumas yra katalikiško pobūdžio. XX a. pabaigoje palyginti ryškūs lokaliniai vaišių papročių savitumai šarvojimo salėse niveliuojasi, tačiau vaišės nėra visiškai vienodos visoje Lietuvoje. Yra vietovių, kuriose išlikusi samprata, kad vaišės turi būti tradiciškai gausios. Paprotys vaišinti giesmininkus nustojo reikšmės, už giedojimą atsilyginama pinigais.

3.4. Giedojimas

3.4.1. Giesmininkų tradicijos kaita

Maldyne patariama laidotuvėse palaikyti bendrą dalyvių maldą ir giedojimą (1992: 457). 1968 m. *Maldyne* tokio nurodymo nėra, – tai rodo, kad daugelyje Lietuvos vietovių laidotuvėse giedodavo visi kartu. Kol giedodavo visi susirinkę į laidotuves, giedojimo estetika nebuvo pirmaeilis dalykas. Teologiniu aspektu tikroje maldoje, kurioje žmogus atsiskaito Dievui, išorinės ceremonijos yra mažareikšmės (Kajackas 1998: 14). Giedojimo, kaip veiksmo, kokybė neatpažįstama išoriškai, tik pats giedantysis numano, kaip jam pavyksta sukurti tam tikrą laikyseną bei santykį, – būtent dėl šios užduoties giedojimas, kaip religinės praktikos dalis, nepriklauso meninės reprezentacijos sričiai (Jonutytė 2011: 133). Giedorių tradicija ėmė nykti dėl natūralių priežasčių (giedoriai paseno), juos keitė pastovių giesmininkų grupelės. Kita priežastis – XX a. antrojoje pusėje įsigalint sekuliarizacijai jaunimas nustojo giedoti laidotuvėse.

Sekuliarizaciją veikė žemės ūkio industrializacija, kaimo urbanizacija, o šią – melioracija ir vienkiemių naikinimas. Visa apimanti socialinė kontrolė žmonių santykius padarė priklausomus nuo gamybinės sistemos ir jos biurokratinės struktūros (Leonavičius, Ozolinčiūtė 2008: 26).

Pamaldūs katalikai, budėdami prie mirusio žmogaus, meldžiasi. Tokia buvo senųjų būdinių tradicija, kai kuriose vietovėse išlikusi iki XX a. 8–9 dešimtmečio. Lokalius skirtumus būdinių papročiuose lėmė giedorių pamaldumas. Muzikantas Stanislovas Leliuga (71 m.) iš Plungės pasakojo: „Labiau Laukuvoj, toj pusėj yra buvę tokių dalykų, pasitaike: jau žmonės im rinktis laidot rytmetį, dar mes giedam giesmes visokias“ (1: 10, III/37). Mirusio žmogaus pomirtinis likimas buvo visos bendrijos reikalas, bendrai maldai skirdavo naktį, į laidotuves atsivesdavo vaikus ir mokė juos melstis už mirusiuosius. XX a. viduryje visuose regionuose maldos ir giedojimai tęsdavosi per naktį iki 2, 3 ar 4 valandos. XX a. antroje pusėje maldos laikas trumpėjo, mažėjant giesmininkų: 10–30 giesmininkų grupė, vadovaujama kelių pirmu balsu giedančių vadovų, galėjo giedoti per naktį nepavargdami, o kelių pagyvenusių giesmininkų grupei tai fiziškai neįmanoma. Antra, anot pateikėjų, seniau buvo įprasta ilgai melstis, sekmdienio pamaldos trukdavo kelias valandas. Sutrumpėjus bažnytinėms apeigoms, analogiškai trumpiau trunka ir budėjimas prie mirusiojo (1: 13, I/37). Tyrinėjamu laikotarpiu Daugailiuose, Antazavėje, Dieveniškėse, Medininkuose, Paberžėje, Maišiagalėje, Širvintose, Bukonyse, Mosėdyje, Priekulėje, Kiaunoriuose, Vaiguvoje giesmininkai gieda iki vidurnakčio. Išvardytose apylinkėse bei Ceikiniuose, Pabradėje, Aukštadvaryje, Pivašiūnuose, Vėžaičiuose, Degučiuose vakare prie mirusiojo giesmininkai gieda 4 valandas, daugelyje Lietuvos vietovių vakare giedama 3 valandas, o giesmininkai iš miestų gieda apie 2 valandas. Giedojimo trukmę nemažai lemia laidotuvinių laikysena, kuri, pateikėjų požiūriu, taip pat kinta: anksčiau „buvo turbūt labai pamaldūs žmonės“, dabar – „valandą laiko ir tai neišsėdi“ (1: 13, I/37).

XX a. viduryje (kai kur ir vėliau) rytų Lietuvos didesniuose kaimuose giedodavo 20–30 žmonių, jiems vadovaudavo vienas ar keli pirmu balsu giedantys giesmininkai. Giedojimas organizuotas pagal nusistovėjusias taisykles, pvz., Kriaunų parapijoje: „kaimuos bent keturi pinki veda, jie po vienu, o prie jų sėdi bent du jam padėt, ir va taip aplink stalų gieda“ (1: 2, II/4). Kubilių k., Utenos r., bendro giedojimo papročiai buvo gyvi XX a. 8 dešimtmečio pradžioje. Bendram giedojimui būdinga tai, kad kiekvienas giedorius pagal eilę pradeda giesmės posmelį, jam pritariaariantys balsai. Panašiai giedota ir kitur Lietuvoje: vyrai vadovaudavo giedojimui, moterys giedodavo antrąją posmo dalį ar posmą. Giedant dialogo būdu mažiau pavargsta balsai. Tiems, kas gebėjo giedoti, buvo privalu eiti į laidotuves ir jose giedoti. Panevėžio, Pasvalio, Kėdainių r. į laidotuves buvo kviečiami giedoriai vyrai, moterys eidavo nekviestos. Tokie papročiai kai kuriuose kaimuose gyvavo iki XX a. 9 dešimtmečio pabaigos (1: 4, III/4; 8, X/38, 37; Račiūnaitė 2002: 130). Pasvalio r. giedorius laikytas laidotuvių vadovu (1:

8, VII/38). Suvalkijoje šermenyse vyrai giesmininkai už stalo sėsdavo prie sienos – garbingiausioje vietoje (1: 14, XXXI/4; Alenskaitė 2012: 78). R. Račiūnaitės nuomone, ryškesnis vyrų vaidmuo giedojimo tradicijoje gali būti susijęs su vyriškąja linija Katalikų bažnyčioje (Račiūnaitė 2002: 129).

Tradiciniai giedoriai buvo ne tik organizuodavo ir vesdavo bendrą giedojimą, bet ir buvo atsakingi už tradicijos saugojimą, perdavimą ir jos tęsėjų lavinimą. Būsimi giesmininkai buvo ugdomi pagal nusistovėjusią metodiką; ją apibūdino Henrikas Stasėnas (76 m.) iš Skapiškio:

Mes jauni pradėjom giedot, nuo 16, nuo 18 metų, pradėjom būdavo prie vyresnių šitų. Pradedu duot skaityt, iš karto da neskaitydavom, paskui išdrįsom. Tai būdavo skaitom tajamnyčių tų, kap vadindavo seniau [rožinio paslaptį], nu, tai tadu pradėjom jau jau. Atskirai vedi jau tadu, kai iš tų [maldaknygių] skaitai tajemnyčių [paslaptį] tų ražončiaus, tai atskirai vienas tadu skaitai. Aš užgiedu tadu ir *Tėve mūsų*, arba *Sveika, Marija* jau visa tadu, aš visų tų dolių išvedu. A tadu kitam. Matai, po ailiu ir aina būdavo. (1: 14, II/0).

Kai kur Aukštaitijoje paprašytas kantorius laidotuvėse būdavo visą dieną, vadovaudavo susirinkusiųjų giedojimui dieną, kai kas iš jų mokė giedoti vaikus. Panašiai Atgimimo laikais, atgavus tikėjimo laisvę, garbaus amžiaus giesmininkės džiaugėsi, kad kartu su jomis pradėjo giedoti jaunesnės įstaigų tarnautojos ar mokytojos.

Vakarų Lietuvoje giedojimo vadovas vadinamas *pravdnyku*, *pravdninku*, *pirmininku* (Plungės, Mažeikių r.), visur kitur Lietuvoje sakoma: *giedorius*, *kantaras*, *kantorius*. Užrašyta pavienių atvejų, kai giedojimo vadovas vadintas *švintėju* (Biržų r.) (Merkienė 2007: 148), *vadyriumi* (Eržvilke), *pravadyriumi* (Varėnos r.), *pravadoriumi* (Daugailiuose, Vilūnų k.).

Giedorių tradicija ilgiausiai išsilaikė vakarų Lietuvoje. Pritariantys balsai vadinti *šaukėjais*, *tarėjais*, *prišaukėjais*, *pritarėjais*. Giesmės žodžius giedodavo *pravdninkas*, *šaukėjai* garsiai pritardavo giesmės melodijai (giesmių knygų jie neturėjo). *Pravdninkas* giedodavo stipriu pirmu balsu, žinojo giesmių melodijas, turėjo reikalingas *knugas*, sugebėjo vadovauti susirinkusiems – išmanė apeigas ir be klaidų jas atlikdavo. Jam nepaklusti laidotuvių apeigose būtų buvę neetiška. Kiekvienas pagrindinis giesmininkas turėjo savitą stilių, taktiką ir savišką repertuarą. Kalbėdami apie bendrą giedojimą budynėje, pateikėjai sakė, kad garsus visų giedojimas nebūdavo darnus. Tačiau, palyginęs ano meto ir šių dienų giedojimą, muzikantas (50 m.) iš Akmenės savikritiškai įvertino esminius skirtumus pagal intenciją:

Tur giedot, nesvarbu, kad ir nepataikai gerai, bet senoviškai nuo širdies, vadinasi, iš širdies. Jis žino, kad iš tikrųjų meldžias. O čia dabar ateina čia tokie, koks čia jūsu, jūs malda neis į dangų. Jau tokie esat dirbtiniai, jau nebe tas. O čia ateina žmogus, kaimynai turi giedot, taip, ne kokie nepažįstami. Tas jau netink. Giedoriai taip būdavo. Jo, muzikantai jau taip, kokį nusamdei, toks ir atvažiavo. (1: 10, XXI/45).

Bendram giedojimui būdingas garsumas. Žemaitijoje budynėse garsiai giedota iki XX a. 9 dešimtmečio pabaigos. Moterys ir vyrai giedodavo antifoniniu būdu. Kai laidotuvėse būdavo triūbininkų, jie, pasak muzikanto, „imdavo nuo kiekvieno“: „vieną punktą vyrai nugiedos,

punktą ar posmą, dūdos, moterys giedos, ir dūdos vėl. Gražiai būdavo, gražiai, kad oi oi oi.“ (1: 10, III/38). Kai kur vyrai sėsdavo vienoje stalo pusėje, moterys kitoje (prie langu). Apie Salantus vieni sėsdavo vienam stalo gale, kiti kitame. Žymių žmonių laidotuvėse prie abiejų stalo galų giedodavo vyrai. Kai antra vyrų grupė neturėdavo *pirmininko*, jų giedojimui vadovaudavo moteris, sugebanti pirmininkauti ir giedanti vyrišku balsu. Matyt, vyrų giedojimas laidotuvėse labiau vertintas, nes jie gieda garsiau nei moterys. Akmenės dekanas nuomone, garsus giedojimas bei grojimas primena budinimą, todėl žodis „budynė“ gali turėti tą pačią reikšmę kaip ir tos pačios šaknies žodis „budinti“ (1: 10, XVIII/26). M. Alseikaitė-Gimbutienė teigė senovėje žmonės dėjus pastangas pažadinti mirusį, kol jis nepalaidotas (1943: 55). Muzikantai iš Plungės pabrėžė, kad budynė – tai budėjimas (1: 10, VI/26). Jis gali turėti apsauginę funkciją. XVI a., lydėdami mirusį, lydėtojai, šaukdami skardžiais balsais ir mojuodami kardais, vaikydavo piktašias dvasias (*Sūduvių knygelė* 2001: 153; Maleckis-Sondeckis 2001: 211; Daukantas 1976: 552). Garsus giedojimas siekia senus laikus. Romualdas Apanavičius pažymėjo, kad lietuvių etninei muzikai būdingas garsus atlikimas galėjo būti seniausiojo ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemonė, padedanti ne tik susižinoti su „anuo“, bet ir veikti „šį“ pasaulį (Apanavičius 2007: 39–40). Rasa Norinkevičiūtė panašiai spėjo, kad garsus raudojimas buvo skiriamas anam pasauliui (2002: 227).

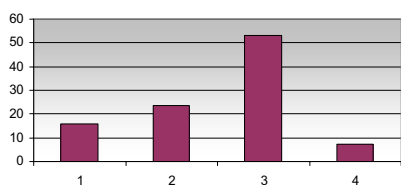
Bendro giedojimo papročiai kai kur (Skuodo, Plungės r.) išliko iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos: giedoti gebantys laidotuvininkai budynėje sėdasi prie stalo šalia muzikantų ar giesmininkų, kartu su jais gieda, iš eilės „pagal saulę“ rečituodami skaito, „melda“ kiekvienos *Kalvarijos kalnų* vietos maldą. Mosėdyje, Juodupėnuose susirinkusiųjų bendrai maldai tradiciškai vadovauja *pravadininkas*. Giedoti su iš toliau atvykusiais profesionaliais muzikantais mosėdiškiai nedrįsta, kai nepažįsta atvykusiųjų (1: 4, XIV/38). Tai – viena iš bendro giedojimo nykimo priežasčių šiame krašte.

XX a. ketvirtąjį ketvirtį visoje Lietuvoje nykstant bendram giedojimui laidotuvėse susibūrė pastovių giesmininkų grupelės. Daugelį jų sudarė 4 giesmininkai, vyrai ir moterys – tai leido išlaikyti dialoginį giedojimą. Grupės narių skaičių nulėmė ir praktinė priežastis – visi giesmininkai telpa į vieną automobilį; pagarba giesmininkams būdavo parodoma juos atvežant į laidotuves ir parvežant į namus. XX a. 9 dešimtmetyje, kai daugelyje mažesnių kaimų neliko vietinių giedorių, didesniuose kaimuose ar miesteliuose esantys giesmininkai būdavo kviečiami į aplinkines vietas. Užsakovai jiems pradėjo atsilyginti pinigais, manytina, savo iniciatyva. Kai kur laidotuvėse giedodavo vietinės bažnyčios choristai, tuomet giesmininkų grupė būdavo gausi. Atgimimo metais prie giesmininkų prisijungė tarnautojai ir į pensiją išėję mokytojai, todėl kai kuriose vietovėse giesmininkų grupės pasidarė gausios. Tačiau ilgainiui jie, perėmę giesmių tradiciją iš senųjų giesmininkų, išsiskirstė į mažesnes grupes. Bėgant metams grupių narius

paveikė natūralūs procesai, sumažėjo giesmininkų ir jėgų, atitinkamai ir jų giedojimo laidotuvėse trukmė. Tačiau nuostata, kad grupelės pagrindas yra vyriški balsai ir dialoginis giedojimas, išliko. Minėta nuostata visais laikais buvo ryški Užnemunėje ir Kupiškio r. Vienos moterys gieda rytų (pietryčių ir šiaurės rytų) Lietuvoje. Yra vietovių, kuriose laidotuvėse gieda gausios (iki 8) giesmininkų grupės (Laukuvoje, Švėkšnoje, Naujojoje Ūtoje, Rumbonyse, Skiemonyse, Pajūryje). Tačiau vietiniai giesmininkai į kaimynų laidotuves nebūtinai kviečiami – lėšų turintys mirusiojo artimieji pasikviečia giesmininkų iš miesto. Kai kur vietiniai giedoriai save apibūdino kaip *vargšų giesmininkus* – jie gieda tikrai neturtingųjų laidotuvėse.

Miestuose apmokami giesmininkai, kunigo (53 m.) nuomone, „yra išeitis, nes nebuvo užsiauginta karta mokančių giedoti laidotuvėse“ (2: p. 54). XX a. pabaigoje Kaune susiformavo ir įsivyravo nauja giedojimo laidotuvėse kryptis, giedojimo tikslas – raminti gedintį žmogų, tyliai ir švelniai bandyti jį sutaikyti su netektimi (Kuzmickaitė 1998: 34).

Giesmininkai iš miesto, kai kurie ir kaimo vietovėse, gieda pritardami muzikos instrumentu, dažniausia sintezatoriumi, vadinamaisiais *elektriniais vargonėliais*. Giedoti pritariant muzikos instrumentais įvairiose vietovėse pradėta prieš 10–20 metų. Klaipėdoje populiarūs kanklės, jomis grojama ir kitose vietovėse (Šiauliuose, Mažeikiuose, Baisogaloje). Miestuose susiformavo šiuolaikinio giedojimo laidotuvėse tradicija, kurios bruožai: profesionalus atlikimas (gieda muzikinį išsilavinimą turintys ar profesionalūs atlikėjai), darnus ansamblinis giedojimas, koncertinis giedojimo pobūdis. E. Alenskaitė pažymėjo, kad giesmininkai prie stalo sėdasi koncertiniu parodomuoju principu – vienoje jo pusėje (2012: 79). Tokia laikysena būdinga šių dienų maldai: panašią poziciją užima ir kunigas prie atgręžto į žmones altoriaus (Ulevičius 2002: 155–164). Išryškėjusi komercinė muzikavimo pusė padarė savų korekcijų: grupelėje gieda 2–3, atsirado pavienių giesmininkų. Giesmininkai, visą dėmesį sutelkę į muzikinį profesionalumą, neretai pristinga maldos nuoširdumo, – galbūt todėl, anksčiau cituoto pateikėjo žodžiais, yra apibūnami kaip „dirbtiniai“.

Kaip apibūdintumėte šiuolaikinį giedojimą prie mirusiojo?

- 1 – nepriimtina
- 2 – gražiai gieda
- 3 – neatitinka laidotuvių konteksto ir tradicijų
- 4 – nuomonę išsakė šiuolaikiniai giesmininkai

11 pav. Giedojimo tradicijos kaita %, 152 pateikėjų apklausos duomenimis

15,8 proc. pateikėjų išreiškė nuomonę, kad jiems šiuolaikinis giedojimas nepriimtinas. 23,7 proc. sakė, kad tylus, ramus profesionalių giesmininkų muzikavimas yra gražus. Daugiausiai pateikėjų (53,3 proc.) nurodė, kad giedojimas pritariant muzikos instrumentu nesiderina su gedulingu kontekstu – yra labiau koncertinis nei pamaldus ar skatinantis

pamaldumą, giedamos laidotuvėms netinkamos giesmės, pakito repertuaras, trukmė. 7,2 proc. atsakiusių buvo profesionalūs giesmininkai (muzikantai), kurių nuomone, jų giedojimas tradicijos pernelyg nekeičia.

Didžiuosiuose miestuose, ypač Kaune, stebima nuostata, kad visi laidotuvininkai, kol giedama, turi sėdėti salėje. Tylus klausymasis, kunigų nuomone, taip pat yra maldos laikysena, artima meditacijai (2: p. 53). Daugelyje kitų Lietuvos vietovių giesmininkai skundėsi, kad jų giedojimo laidotuvininkai ne visuomet klausosi, laiką leidžia kalbėdamiesi tarpusavyje. Taigi galima konstatuoti, kad tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje sumenko visus dalyvius jungusi atsakomybė už mirusiojo bendruomenės, giminės nario pomirtinį būvį, kuri XX a. viduryje, kai kur ir antrojoje pusėje reiškėsi bendru giedojimu, tradicijos tęsėjų ugdymu, garsiu giedojimu, ilgai trunkančiu vakariniu budėjimu. Laidotuvių dalyvių nuostatos paveikia giedojimo tradiciją, giesmininkai yra priversti ieškoti muzikavimo formų ir giesmių, kurios būtų įdomios klausytojams, taikytis prie jų pageidavimų ir skonio. Giedojimo tradicijai poveikį daro ekonominės, socialinės sąlygos. Giedojimas laidotuvėse, kaip ir visa religinė veikla, atsigavo Atgimimo metais. Tyrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje nė viena iš aptartų giedojimo tradicijų nėra išnykusi. Šiaurės vakaruose fiksuojama giedorių tradicija. Yra tradicinių giesmininkų grupių, kurios gieda daugelį metų, yra vidutinio amžiaus giesmininkų, kurie gieda be muzikos instrumento, jų repertuarą sudaro šiuolaikinės giesmės, o giedojimas artimas profesionaliam, nes jie lavinasi giedodami choruose ar ansambliuose. Yra giesmininkų, taip pat kaimo vietovėse, kurie gieda pritardami elektriniu klavišiniu muzikos instrumentu. Naujausias giesmininkų sluoksnis yra profesionalių giesmininkų grupės iš miestų. Jie gieda akompanuodami muzikos instrumentais; būdinga tai, kad giedoti laidotuvėse jie išmoko ne iš gyvosios tradicijos. Tradiciniai giesmininkai išsaugojo dialoginį giedojimą. Jadvyga Čiurlionytė rašė, kad amebėjinis dainavimas atsirado labai senais laikais (1969: 260). Vakarų Lietuvoje giedorių tradiciją perėmė ir toliau vystė laidotuvių muzikantai.

3.4.2. Muzikantai katalikų laidotuvėse

Duomenų apie pučiamųjų muzikos instrumentų naudojimą laidotuvėse yra senovės šaltiniuose (Daukantas 1976: 95, 553): jie liudija, kad laidotuvių ir mirusiųjų minėjimo apeigose pučiamieji muzikos instrumentai buvo itin svarbūs. Kanauninkas Motiejus Strijkovskis, gyvenęs Varniuose ir Jurbarke, 1582 m. kronikoje užrašė savo patirtį: „viename Livonijos užkampyje už Solkovos dvaro (*Moizą Solkową*), aš pats mačiau, kaip per laidotuves trimitais trimitavo ir giedojo“ (Strijkovskis 2001: 551). A. Motuzas grojimą muzikos instrumentais meldžiantis *Kalvarijos kalmus* kildino iš ikirikriščioniškųjų apeigų, teigė, kad senieji etniniai muzikos instrumentai išliko žemaičių *Kryžiaus kelių* kulte vienuolių bernardinų dėka (Motuzas 2000c:

116–118). Pirmieji variniai pučiamieji muzikos instrumentai laidotuvėse pradėti naudoti XVIII–XIX a. sandūroje, kai Rietavo ir Plungės didikai Lenkijos bajorų pavyzdžiu ėmė kurti karines kapelas (Motuzas 1998: 66; Žarskienė 2009: 157, 2012: 381). Žemaitijos kaime ar miestelyje dūdų orkestro grojimas laidotuvėse XX a. pradžioje liudijo aukštą velionio statusą (Pakalniškis 1966: 417; Žarskienė 2012: 385); pokario metais dūdų orkestras katalikų laidotuvėse buvo retas reiškinys. Muzikantų, grojančių pučiamaisiais instrumentais, ėmė rasti XX a. 6 dešimtmečio pabaigoje (Augėnaitė 2010: 19; Urbienė 1988: 449). Būdinga, kad nauja susikūrusi muzikantų grupė pirmiausia pagrodavo savo kaimo ar miestelio apeigose. Brolių Dapšauskų orkestras Rukų k., prie Šatės, pradėjo groti 1958 m. *kryžiuvių* dienu pamaldose prie kaimo koplytėlės (1: 10, XXVIII/38). 1960 m. Plungės r. buvo trys pučiamaisiais instrumentais laidotuvėse grojančių muzikantų *kompanijos*: Plungėje, Juodeikių k. ir Kulių miestelyje (1: 10, III/42). Naujojoje Akmenėje statybinių medžiagų kombinato orkestras pirmą kartą grojo 1961 m. darbo metu žuvusio darbininko laidotuvėse (1: 10, XXII/53c). Taigi tiek katalikiškose, tiek pasaulietinėse laidotuvėse groti dūdomis pradėta beveik tais pačiais metais. XX a. 6–7 dešimtmečių sandūroje muzikantų grupelių būta beveik visoje Žemaitijoje. Muzikavimas katalikų laidotuvėse rodė tradicijos gyvybingumą, jos sklaidai nemažai reikšmės turėjo ekonominio žmonių būvio gerėjimas. Muzikantams mokėta sutarta suma, pinigų imta duoti Antrojo pasaulinio karo metais – 2 markes už laidotuves (1: 13, VI/41).

Nuo XX a. 8 dešimtmečio liaudies muzikavimo laidotuvėse tradicijai būdinga nuolatinė kaita, išryškėjo tam tikri dėsniumai. Pagal būdingus muzikavimo kaitos požymius katalikų laidotuvėse grojantys muzikantai tyrime skirstomi į keturias kartas. Pirmosios kartos muzikantai buvo groję prieškarinio organizacijų, kaimų ar kariniuose orkestruose, buvo ir savamokslių, ne visi mokėjo groti iš natų. Kai kurie iš jų buvo sukūrę savišką muzikinį raštą, iš užrašų grodavo bažnyčioje aukojimo ir komunijos metu. Dūdoriai būdavo kviečiami paskutinio vakaro budynei. Būtinai jų sąstatas – ne mažiau penki žmonės. Apie atvykimą muzikantai pranešdavo dūdų garsais kieme, po langais kambario, kuriame pašarvotas mirusysis. Taip daroma iki šiol, kai mirusysis pašarvotas nuosavuose namuose. Šio veiksmo paskirtis apeiginė, signalinė ir praktinė: muzikantai, grodami malda, meldavosi už mirusįjį (pagrodavo ilgąjį *Amžiną atilsį* ir dvi tris giesmes), pranešdavo kaimynams, kad prasideda vakarinis maldos budėjimas, rečiau kartu grojantys muzikantai „susigrodavo“. Žemaičiai muzikantų grupės orkestru nevadina, sakoma: „atėjo dūdos. Arba triūbočiai dar sakydavo“ (1: 10, XXI/9). Į muzikantų atvykimą reaguodavo ir prie mirusiojo budintys artimieji. Muzikantas (50 m.) iš Akmenės pasakojo: „Prie karsto toks iš karto: muzikantai atėjo. Jau prasideda tikrai laidotuvės. Kai sugrojam, jau girdim ir kūkčioja, ir verkia. Vis tiek gi sugraudini ir širdį žmogui, nu, kažkaip pasijuto, kad jau artėja tas atsisveikinimas“ (1: 10, XXI/33). Taigi muzikantų atvykimas intensyvinio perėjimo apeigų eiga.

Po įžanginio grojimo muzikantus šeimininkas kviesdavo į vidų ir pavaišindavo. Sovietiniais metais būtina vaišių dalimi tapo alkoholiniai gėrimai. Prisiminimas apie muzikantų piktnaudžiavimą tokiomis vaišėmis iki šiol yra viena priežasčių, kodėl kai kurių parapijų klebonai muzikantams neleidžia groti gedulingose liturginėse apeigose.

Šiltuoju metų sezonu muzikantai visuose vakarų Lietuvos rajonuose grodavo kieme, po langais, už kurių giedodavo giedoriai. Mažeikių ir Akmenės r. visais metų laikais buvo privaloma *trūbus* pūsti kieme. Žiemą muzikantams kildavo užduotis surasti būdą, kaip apsaugoti dūdas, kad neužšaltų ir patys neperšaltų. Tuo rūpinosi ir užsakovai: atnešdavo žarijų kibire, karšto vandens pūslių, alkoholinių gėrimų, ant žemės patiesdavo kailinius, pastatydavo padangtę. Geriausiu atveju muzikantai galėdavo groti verandoje. Kituose rajonuose veranda buvo muzikantų vieta. Šio papročio laikytasi iki pat atsirandant šarvojimo namams. Budynės apeiginiams papročiams vadovavo giedorius. Muzikantai pučiamaisiais atkartodavo giesmininkų *nugiedoto* posmo melodiją. Grojimas budynėse buvo ypatingas tuo, kad muzikantai, ypač grupės vadovas, turėdavo profesionaliai groti iš klausos. Svarbiausias laidotuvių elementas – garsumas. Pasak kunigo iš Akmenės, „Kitaip nėr maldos, turi garsiai šaukti. Triūbai dar garsiau nei žmogus“ (1: 10, XVIII/26). Pateikėjai teigė, kad muzika laidotuvėse būtina, labai pabrėžė pučiamųjų instrumentų reikšmę. Mokslininkų nuomone, pučiamieji muzikos instrumentai simbolizuoja sampratą, kad giesmininkai, su muzika meldamiesi už mirusiuosius, greičiau priartėja prie Dievo (Motuzas 1997: 56, 1998: 78, 2000a: 10; Vaičiūnas, Motuzas 2006: 116).

Antrosios kartos muzikantai užrašė laidotuvių repertuaro natas, – šio darbo ėmėsi turintys muzikinį išsilavinimą, nes jiems groti iš klausos buvo sunku. Muzikantai išsaugojo jų kraštui būdingas *Kalvarijos kalnų* giesmių melodijas, jas užrašę iš vietinių giedorių. Lokalių tradicijų skirtumai yra ženklūs. Pagėgių muzikantai groja ir gieda lėtai. Žemaitijos centre kai kurios *Kalnų* giesmės atliekamos liaudiškomis melodijomis, vieną iš jų muzikantai vadina „Žirgelis“. Kretingos r. muzikantai liaudiškų melodijų atsisakė, o vietoje jų *Kalnų* giesmėms pritaikė psalmių melodijas. *Maldyne* du kartus (1968 ir 1984 m.) buvo pakeistos *Kalvarijos kalnų* giesmės bei maldos. Muzikantai šias tris redakcijas vadina *senaisiais*, *viduriniais* ir *naujaisiais Kalnais*. Visų redakcijų tradicijos buvo užrašytos ir išsaugotos muzikantų iniciatyva: mažeikiškiai išlaikė *senųjų Kalnų* giesmes (jų įvairesnės melodijos), Naujojoje Akmenėje ir Akmenėje giedami *viduriniai*, visur kitur – *naujieji*.

Trečiosios kartos muzikantai turi muzikinį išsilavinimą, yra išmokusį groti iš savo tėvų. Visi jie iš patirties žino vietines maldingų parktikų bei giesmių melodikos tradicijas. Kai kurie iš jų turėjo galimybę groti katalikų laidotuvėse sovietiniais metais (su pirmosios ar antrosios kartos muzikantais), kai kurie pradėjo groti Atgimimo laikais. Kai vietiniai giedoriai paseno, šios kartos muzikantai ėmė patys giedoti laidotuvėse. Pirmieji XX a. 9 dešimtmečio pabaigoje

giedoti pradėjo muzikantai iš Gargždų, Pavardenio ir Varnių. Perėmę giedoriaus funkcijas, muzikantai nevardinami giesmininkais, jie iki šiol vakarų Lietuvoje žinomi kaip muzikantai, – tai rodo, kad muzikanto statusas buvo aukštesnis nei giesmininko. Sovietiniais ir Atgimimo metais vertintas muzikanto vaidmuo atliekantis apeigas, nes žemaičiams *Kalną* giedojimas – svarbus regioninį tapatumą apibrėžiantis dėmuo (Kalnius 1997: 10–11). Pradėję patys giedoti, muzikantai užėmė giedorių vietas prie stalo. Ižangos giesmes šarvojimo namuose jie pagieda stovėdami prie karsto. Didesnių miestų šarvojimo salėse nustota garsiai giedoti ir groti, kad nebūtų trukdoma giedantiems prie mirusiojo kitoje salėje. Pateikėjų teigimu, tylesnis giedojimas ir grojimas gražesnis, „tropnas“. Trumpindami giedojimo budynėse trukmę, muzikantai *Kalnus* gieda greitesniu tempu. Triūbininkai užprašomi antrajam budynės vakarui ir laidojimo dienai arba tik laidojimo dienai. Jei kviečiami abiem vakarams, dūdomis groja antrojo vakaro budynėje, o pirmąjį vakarą giesmėms pritaria sintezatoriumi, vadinamu *vargonais* (gali būti, kad šis pavadinimas pritaikytas siekiant sintezatorių priartinti prie sakralios sferos daiktų).

XX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje grupėje ėmė mažėti muzikantų, taip pat muzikos instrumentų. Trys muzikantai budynėje gieda pritardami sintezatoriumi, antrąjį posmą groja variniais pučiamaisiais instrumentais (galima sakyti, kad atlieka tradiciniu dialogo būdu), lydėdami groja dūdomis. Muzikantai sakė, kad grojimas trimis pučiamaisiais instrumentais yra „biednystė“, tačiau jų skaičius grupėje sumažintas užsakovų prašymu – taip spręstas apmokėjimo klausimas. Laidotuvių muzikanto užmokestis kinta priklausomai nuo ekonominės žmonių gerovės. 1958 m. kaime muzikantai gaudavo po 5 rublius už budynę (tai prilygtų grūdų maišeliui). XX a. 8 dešimtmečio pabaigoje už grojimą budynėse ir laidojant mokėta po 25 rublius (1: 10, XXVIII/38; XXI/41), kaimo muzikantai gaudavo mažiau (Žarskienė 2012: 385). Žemaitijos regiono pakraščiuose (Gargžduose, Šakynoje, Tauragėje) muzikantai groti dūdomis nustojo prieš 10 metų, kai kurie iš jų ėmė giedoti pritardami sintezatoriumi. Nurodoma priežastis – parapijos kunigai pasisakė prieš dūdas kaip sovietinių orkestrų palikimą. Buvo įvardyta dar viena kai kurių dūdorių grupių išnykimo priežastis XX a. pabaigoje: „Mes prasigėrėm“, – pasakė muzikantas iš Smalininkų (1: 12, XI/38).

Ketvirtosios kartos muzikantai muzikuoti laidotuvėse mokėsi ne iš gyvosios, o iš leidiniuose aprašytos tradicijos. Šios kartos profesionalūs muzikantai sukūrė ansamblius, įvedė įvairesnį muzikavimą, įskaitant etniniais instrumentais. Muzikavimo etniniais instrumentais gaivinimo pradžia yra susijusi su pirmaisiais *Žemaičių etnomuzikavimo ir tradicinių amatų kursais* (1987 m.) ir 1992 m. Kretingoje įkurta Šv. Antano kolegija. Kursų klausytojai, kolegijos studentai laidotuvėse pradėjo groti birbynėmis, kanklėmis. Kankliavimas laidotuvėse yra sena tradicija, kurią liudija XVII a. istoriniai šaltiniai (Motuzas 2000b: 59). Jis greitai prigijo Klaipėdoje, todėl neretai šis miestas įvardijamas kaip muzikavimo kanklėmis kilmės vieta.

Tyrinėjama laikotarpiu muzikantai Pagėgiuose, Šiauliuose, Kretingoje, Sedoje, Naujojoje Akmenėje laidotuvėse groja kanklėmis bei kitais instrumentais (sintezatoriumi; smuiku ir lumzdeliu; saksofonu ir klarnetu; birbyne ir klarnetu). Muzikantai tradiciškai gieda dialogo būdu – giesmėms pritaria sintezatoriumi, antrąjį posmą „nugroja“: Plungėje – birbyne ir kornetu, lumzdeliu ir birbyne, Naujojoje Akmenėje – klarnetu ir smuiku ir pan. Pagyvenusiems žmonėms smuikas katalikų laidotuvėse yra neįprastas, stebinantis reiškinys (1: 10, XXI/9). Puoselėjamas darnus ansamblinis giedojimas, muzikantai įvairina giesmių atlikimą, gieda trimis balsais. Pateikėjai sakė, kad muzikavimas laidotuvėse įgavo koncertinį pobūdį. Tyrinėjama laikotarpiu atsiranda dviejų muzikantų grupės. Pagėgiuose dviejų muzikantų grupė laidojimo dieną gieda pritarinama kanklėmis ir sintezatoriumi, vakaro budynėje groja sintezatoriumi ir tenoru, o lydėdami – tenoru ir baritonu. XXI a. pradžioje išryškėjo komercinė muzikavimo laidotuvėse pusė. Konkurencija lėmė muzikantų blaivumą, aprangos reikalavimus. Savąją laidojimo papročių korekciją padarė šarvojimo salių kultūra. Pakito giesmių repertuaras – tradicines keičia šiuolaikinių autorių sukurtos religinio turinio giesmės. Ansamblis iš Šiaulių bando į laidotuvių repertuarą įtraukti liaudies dainas (1: 12, II sa). Ketvirtosios kartos ansamblių bruožai – profesionalus muzikos atlikimas ir pasirinkimo akcentavimas.

XXI a. pradžioje užsakovai vertina muzikinio atlikimo estetiką, tačiau neretai nesupranta maldos už mirusįjį reikšmės, todėl kai kas pageidauja, kad budynėse nebūtų giedama, vien grojama, arba giedamos vien giesmės arba „trumpi Kalnai“ – *Maldyne* (1992: 411) leidžiama trumpinti *Kalvarijos kalnų* giesmes. Tradicinės maldingos praktikos išlieka vakarų Lietuvos centre, sekuliarizmo poveikis ryškesnis didžiuosiuose miestuose, vietovės paribiuose bei jaunimo bendrijoje. Išnagrinėti duomenys pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė. Muzikantų kartos vakarų Lietuvoje ir jų veikla katalikų laidotuvių apeigose

Muzikavimo elementai	XX a. 7–9 dešimtmečiai (1 karta)	XX a. pabaiga (2–3 karta)	XXI a. pradžia (4 karta)
<i>Muzikantai</i>	5-6, vyresnio amžiaus (<i>dūdos, triūbočiai</i>)	4, tradiciniai ir turintys muzikinį išsilavinimą	2-3, turintys muzikinį išsilavinimą
<i>Muzikos instrumentai</i>	Akademiniai pučiamieji	Akademiniai pučiamieji	Pučiamieji, etniniai, smuikas, sintezatorius
<i>Atlikimo būdas</i>	Dialogo būdu: giesmininkų nugiedoto posmo melodiją iš klausos pakartoja dūdos	Dialogo būdu: gieda patys, muzikos instrumentais pakartoja nugiedoto posmo arba jo dalies melodiją	Gieda patys; akompanuoja giesmei; muzikos instrumentais pakartoja nugiedoto posmo melodiją
<i>Atliekami apeiginiai papročiai</i>	Religiniai: paskutinįjį vakarą, laidojimo dieną, bažnyčioje aukojimo ir komunjijos metu, prie kapo, lydint (didesniuose miestuose grodavo maršus)	Religiniai: paskutinįjį vakarą, laidojimo dieną; arba tik laidojimo dieną, bažnyčioje aukojimo ir komunjijos metu, prie kapo, lydint	Religiniai: paskutinįjį vakarą, laidojimo dieną; arba tik laidojimo dieną, išlydint, bažnyčioje (kartais), prie kapo

<i>Vieta</i>	Kieme, po langais; verandoje	Šarvojimo patalpoje prie stalo	Šarvojimo patalpoje prie stalo ar stalelio
<i>Trukmė</i>	Priklauso nuo <i>pravadnyko</i> ir vietos papročių	Priklauso nuo vietos papročių	Priklauso nuo muzikantų
<i>Tradicija</i>	Priklauso nuo <i>pravadnyko</i> ir vietos papročių	Iš vietinių giedorių užrašė jų kraštui būdingas melodijas	Priklauso nuo muzikantų, lokali
<i>Reikšmė, pasak pateikėjų</i>	„Prestižas. Toli girdėt.“ (1: 10, VII/15)	„Tokia tradicija nuo senų senovės. Negalima be muzikos laidot žmogaus.“ (1: 10, XXI/38)	„Nebeliko to autentiškumo ir to tikrumo. Jau čia vis tiek darosi toks sintetinis, sakyčiau, dalykas.“ (1: 10, XXI/45)

Kai atsirado galimybė laisvai praktikuoti tikėjimą, Žemaitijos kaimyninių rajonų pučiamųjų instrumentų orkestrų muzikantai bandė kopijuoti žemaičių triūbininkų religinį muzikavimą laidotuvėse. Atgimimo metais šiaurės Aukštaitijos rajonų centruose bei didesniuose miesteliuose, Panevėžyje, Jurbarko susikūrė variniais pučiamaisiais muzikos instrumentais religines giesmes atliekančių muzikantų grupės, kurių daugelis ilgainiui iširo arba pakeitė muzikos instrumentus. Ilgiausiai (iki 2010 m.) lydint mirusį pučiamaisiais muzikos instrumentais grota Rokiškyje (1: 1, Ve 6/4). Šiaurės Aukštaitijoje profesionalūs muzikantai giesmėms pritaria ir instrumentinius kūrinius atlieka įvairiais muzikos instrumentais, dažniausiai sintezatoriumi, Pakruojuje – sintezatoriumi, fleita, saksofonu soprano. Dažnai muzikuodami laidotuvėse rajonų centruose bei miesteliuose profesionalūs muzikantai tradicinio apeiginio giedojimo pagrindu suformavo savitą šiam regionui muzikavimo laidotuvėse tradiciją.

Katalikų bendrijos vyresnieji muzikavimu rūpinasi tiek, kiek ji svarbi viešojo kulto – liturgijos raiškai. Muzika, tinkanti liturginėms apeigoms, vadinama *musica sacra*. Religinės liaudies giesmės nepriklauso *musica sacra* sferai (Kalavinskaitė 2008: 131–133). Instrukcijoje *De Musica sacra* nurodoma, kad muzikos instrumentai, kurie priimami į Dievo kultą, turi tarnauti jo grožiui ir kelti tikinčiųjų dvasią, negali užgožti balsų taip, kad tekstai taptų sunkiai suprantami, jų paskirtis – palaikyti giesmininkų balsus ir palengvinti giedojimą (Motuzas 2007: 174). Nors dokumentas nekalba apie muzikavimą laidotuvėse, tačiau, kaip parodė tyrimas, muzikos instrumentų naudojimas laidotuvėse atitinka šiuos Bažnyčios reikalavimus.

Nuo XX a. 6 dešimtmečio pabaigos iki XXI a. pradžios muzikavimo pučiamaisiais muzikos instrumentais katalikų laidotuvėse tradicija išlaikyta bendromis muzikantų ir užsakovų pastangomis – muzikantų iniciatyva ir užsakovų lėšomis. Todėl pokyčius lemia muzikantų galimybės ir užsakovų pageidavimai. Tradicijos gyvybingumą sąlygoja abiejų pusių pusiausvyra ir sutarimas. XXI a. pr. vakarų Lietuvos centre skiriama dėmesio maldingų praktikų tradicijai; miestuose, vietovės paribiuose ir jaunimo bendrijoje pabrėžiamas profesionalumas ir estetika.

3.4.3. Maldingos praktikos ir giesmės

Laidotuvėse giedamoms giesmėms ir maldingoms praktikoms būdingas apeiginis pobūdis. Jos yra neatsiejamos nuo laidotuvių eigos, o jų reikšmę rodo vaidmuo ir vieta apeigose. *Laidotuvių apeigose* nurodoma, kad pagal seną ir gyvą paprotį Lietuvoje prie mirusiojo gali būti giedamos šermeninės giesmės, psalmės, *Kalvarijos kalnai*, *Graudūs verksmai*, kitos Bažnyčios patvirtintos giesmės, giedamas arba kalbamas rožinis (LA 2004: 19). Tyrinėjimu laikotarpiu apeiginio giedojimo tradicija yra būdinga visam regionui ar lokali, susiformavusi ir palaikoma konkrečioje vietovėje, ar išlikusi kaip reliktas buvusio arealo pakraštyje.

Giedojimo laidotuvėse repertuarą skirstome taip: 1) pagrindiniam repertuarui priklausančios maldingos praktikos, giesmės ir maldos; 2) psalmės ir giesmės, giedamos tam tikru laidotuvių metu (vienas iš jų reglamentuoja *Laidotuvių apeigos*, kitas – nusistovėję vietos papročiai); 3) giesmės, giedamos pasirinktinai (jų vieta apeigose priklauso nuo giesmininkų požiūrio). Neretai giesmininkai repertuarą sudaro pagal liturginį laikotarpį: per gavėnią gieda daugiau giesmių apie Jėzaus kančią ir mirtį, advento laikotarpiu, gegužės mėnesį, vasarą – daugiau giesmių Švč. M. Marijai, birželio mėnesį maldose kreipiasi į Švč. Jėzaus Širdį.

Laidotuvių giesmių repertuaras pagal paskirtį skirstomas: 1) vien laidotuvėse giedamos giesmės, kurios a) *Maldyne* sudaro *šermeninių* giesmių, b) liaudies tradicijoje – *atsisveikinimo* ir kitų laidotuvėms sukurtų giesmių grupę; 2) giesmės, perimtos iš liturginių pamaldų.

Laidotuvėse giedamos giesmės pagal jų šaltinį skirstomos: 1) giesmės iš *Liturginio maldyno*; 2) giesmės iš senųjų giesmylių. Kaip rodo surinkta etnografinė medžiaga, tyrinėjamu laikotarpiu naudojami įvairūs giesmyliai, netgi *Kantyčkos* (*Kantyczka nowa czyli Zbior pieśni nabożnych*, *Wydanie nowie powiekszone*, Wilno, 1922; *Kantyczkas arba kninga giesmiu*, por Moteju Wolonczewski parwezieta ir isznauje iszspausta Vilniuj, 1860); *Giesmynas*, paruošė kunigas J. Tilvytis M.I.C., Marijampolė, 1930; *Į amžinatvę lydint: giesmės ir maldos prie ligonių ir mirusiųjų*, paruošė ir išleido J. Sinius, Vilnius, 1938; 3) Giesmės iš kunigų ir vienuolių sudarytų laidotuvių giedojimams skirtų giesmylių, kurie sovietiniais metais buvo išleisti per savilaidą, atspausdinti mašiniškai, vėliau kopijuoti ar atnaujinti ir naudojami iki šiol: a) rytų Aukštaitijoje – *Šermeninis giesmynas*, surinko ir paruošė Akmenėlis [kun. Gediminas Šukys], 1983; b) šiaurės Aukštaitijoje – *Palydint į amžinybę*, sudarė kun. Boleslovas Babrauskas, [Krinčinas, 1975]; c) keturi giesmyliai Girdžių parapijoje, paruošė Irena Jasiulytė, 1978, 1999, 2002, 2008 m.; d) Kupiškio rajone – *Giesmės giedamos už mirusiųjų* [1980]; 4) giesmės iš kitų konfesijų giesmylių; 5) naujos giesmės, giedamos liturginėse pamaldose; 6) autorių (žinomų ir nežinomų) sukurtos laidotuvių giesmės. Laidotuvių giesmių funkcionavimą lemia folkloro tradicijos funkcionavimo dėsniniai: tęstinumas, varijavimas ir atranka. Būdinga tai, kad tradicinių giesmininkų repertuare vyrauja pirmosios, antrosios, trečiosios ir šeštosios grupių giesmės, o

šiuolaikiniai giesmininkai gieda pirmajai, ketvirtajai, penktajai ir šeštajai grupėms priskiriamas giesmes.

Beveik visi tradiciniai giesmininkai turi rankraštinius giesmių tekstų rinkinius, rašytus ranka į užrašų knygą ar sąsiuvinį arba atspausdintus kompiuteriu. Pastaruoju atveju fiksuojama lokalių giesmynų įvairovė, kai kuriais atvejais nurodomas jų šaltinis, pvz.: *Pagal Troškūnų krašte paplitusį laidotuvių giesmių rankraštį ir kun. J. Tilvyčio 1930 m. Marijampolėje išleista „Giesmyną“* (56–72 giesmės), paruošė ir išleido Martynas Dulskė, Troškūnai, 1997 (12 egzempliorių). Tokių giesmynų turinys daugiausia priklauso, pirma, nuo lokalių ar regioninės apeiginio giedojimo tradicijos, antra, nuo giesmininkų noro, galimybių ir pastangų nuolat turtinti ir plėsti giesmių repertuarą arba noro išsaugoti paveldą. Tekstai plinta juos kopijuojant ir perrašinėjant. Kai kurie giesmininkai naudoja *Maldyną*, tačiau neretai jame pateiktas giesmes nusirašo į sąsiuvinį. Tai buvo būtina XX a. antrojoje pusėje, kai *Maldynų* tiražai buvo menki ir jų nepakako. Šiuolaikiniai profesionalūs muzikantai ir giesmininkai taip pat turi savo repertuaro giesmių segtuvus, kuriuos sudaro giesmių su gaidomis iš įvairių giesmynų bei rankraštinių giesmių su gaidomis kopijos. Mažeikių muzikantai platina giesmynėlį *Žemaičių Kalvarijos kalnai ir giesmės*: spausdinta iš maldų knygos, išleista 1909 m. Tilžėje. Šio giesmyno moto: „Ne balsas, bet atodūsiai, ne šauksmas, o meilė, ne arfa, o širdis teskamba Dievui (šv. Pranciškus Asyžietis)“ nusako muzikavimo laidotuvėse paskirtį ir grindžia pokyčius: negarsų giedojimą ir kontempliatyvią laidotuvių dalyvių maldą klausantis giesmių.

Rudaminos ir Medininkų lenkų kalba giedantys giesmininkai giesmes ir Dovydo psalmes gieda iš senųjų lenkiškų *Kantyczkų*. Vilniuje yra giesmininkų grupių, kurių repertuaro pagrindą sudaro „kantičkinės“ giesmės. *Kantyczkų* knygos lietuvių kalba bene ilgiausiai buvo naudojamos Vėžaičiuose, čia iš jų buvo giedamos šventųjų globėjų giesmės. Parapijos vargonininkas 24 iš jų „sulietuvino“, parengė ir atspausdino giesmių tekstų bei melodijų knygutę *Kantičkų giesmės*, Rietavas, 2006. Skirsnemunės giesmininkai iš *Kantyczkų* giedodavo mirusiojo šventojo globėjo giesmę bei visas (23) psalmes. Jų repertuaras keitėsi prieš 10–15 metų: vietoje psalmių imtos giedoti įvairios giesmės, nes senoviška kalba giedami psalmių tekstai nebuvo patrauklūs klausytojams. Smalininkų giesmininkai, norėdami išlaikyti psalmių giedojimo tradiciją, bet neradę jų užrašymų, psalmes ir jų melodijas nusirašė iš Juliaus Siniaus giesmyno. Šie pavyzdžiai rodo, kad tradicijos gyvavimą palaiko atsinaujinimas bei suinteresuotų asmenų pastangos.

Švenčionių, Ignalinos krašte J. Siniaus giesmyno dėka išlieka šiam kraštui būdinga giedojimo tradicija. Iš J. Tilvyčio giesmyno giedama Aukštaitijoje: Krekenavoje, Debeikiuose, Troškūnuose. Kelios iš jų (*Neverk jau, vaikeli; Švenčiausia Pana Marija; Rožė Marija*, – pastaroji giesmė laikoma tolygia Švč. M. Marijos rožiniui) giedamos ir kitur rytų Lietuvoje. Šie bei kiti XX a. antrojoje pusėje parengti giesmynai atsirado iškilus naujų giesmynų poreikiui, nes

neišvengiamai nyko *Kantyczkų* egzemplioriai. Be to, senuosius giesmių tekstus reikėjo perrašyti laikmečio poetine kalba. Atnaujinamos giesmės iš XVII–XIX a. giesmyių pasiekė XXI a., jos sudaro dalį šermeninių giesmių *Maldyne*. Seniausiose iš jų išliko baroko epochos mirties samprata, mirties ir pomirtinio gyvenimo įvaizdžiai (Vaicekuskas 2005: 168–177). Krikščioniškų bruožų samplaika su primityviais eschatologiniais vaizdiniais ryški giesmėse apie sielą, kuri ieško buvimo vietos kūnui mirus (*Verki prie karsto, o siela; Sielai vis neaišku*), kitose pabrėžiamas žmogaus nuodėmingumas (*Žmogau, pabusk; Atsibusk, žmogau*); išryškintas barokinis mirties visagalybės, neišvengiamumo motyvas (*O siela nemari; Gana jau gana; Trumpas mūs amžius; Norim ir nenorim*). Jose vyrauja moralinė-didaktinė tendencija. Tokios giesmės nėra patrauklios šių laikų žmogui, vadinamos „grasinančiomis“ (1: 3, I/38), „gaudulingomis“, o jų žodžiai – „gašdinančiais“ (1: 6, I/39). Kaune, Utenoje giesmininkai jų negieda. Kauno, Mažosios Lietuvos giesmininkų repertuare nemažai giesmių yra iš protestantiškų konfesijų giesmyių. Laidotuvėms tinkamų giesmių tarpkonfesinis pobūdis nėra naujovė, veikiau dėsniumas, kurį tyrinėtojai nurodė buvus jau XIX a. (Kolbuszewski 1996: 28–30). Priežastys išlieka tos pačios, kaip ir XIX a.: Bažnyčia per mažai dėmesio skiria laidotuvių giesmių puoselėjimui, be to, žmonės nori giesmių, kuriose menine kalba būtų išreiškiamas pagarbus, deramas ir gero linkintis atsisveikinimas su mirusiuoju, negrėsminga mirties ir gyvenimo koncepcija, optimistinis požiūris į anapustinį būvį (Kolbuszewski 1996: 38–39).

Intencijos atžvilgiu liaudies sukurtos laidotuvių giesmės skirstomos: 1) prašymo (plačiai reiškiamo), 2) atsisveikinimo, 3) išpėjimo (priminimo) pobūdžio giesmės (Adamowski 1994: 16). Prašymo adresatai laidotuvių giesmėse yra: a) Viešpats Dievas, b) Jėzus, c) Švenčiausia Širdis, d) Marija Karalienė, Motina, šventa Mergelė, Užtarėja, e) angelai ir šventieji globėjai, f) žmonės – bičiuliai, artimieji, kurių prašoma atleidimo ir maldų. Vadinamųjų *atsisveikinimo* giesmių pirmajame *Maldyno* leidime nebuvo, mirusiojo vardu giedama giesmė *Sudie, sudie* atsirado antrajame jo leidime (1984: 475). Po keletą *atsisveikinimo* giesmių yra 1983 m. Akmenėlio išleistame giesmyne: *Sudie, sudie, gimtine numylėta; Baigiau štai šios žemės vargingą kelionę; Išėjo ji į amžinybę; Kai tėviškėn sugrįšim vėlei; Mamyte brangioji, palikai tu mus; Išėjo siela į Tėvynę*, taip pat B. Babrausko SJ giesmyne: *Išėjo siela į Tėvynę* (kitas giesmės variantas); *Sudie, sudie; Štai baigiau kelionę*. Taigi galima išvada, kad *atsisveikinimo* giesmės jų funkcionavimo pradžioje nebuvo laikomos prieštaraujančiomis katalikų tradicijai, – tokiomis jas laiko dabartiniai tyrinėtojai (Stumbra 2011: 79–81; Motuzas 2006: 64). Pirmuoju asmeniu giedamų giesmių tekstai turiniu yra panašūs į laidotuvių oracijas, kurios būdavo sakomos prieš išnešant kūną (Daukantas 1976: 552; Valančius 1992: 210–211; Kerbelytė 2009: 596; Giedrienė 1981: 62). Jose mirusysis atsisveikina: a) su gamta ir visu pasauliu, b) su žmonėmis: namiškiais, giminėmis, kaimynais ir pažįstamais, c) gyvieji atsisveikina su mirusiuoju.

Įspėjimo (priminimo) pobūdžio liaudies sukurtose giesmėse išskiriamos pagal jų adresatą dvi grupės: a) gyvieji; b) negrižtamai iškeliaujantis žmogus, kuriam pasakoma, kad jis negriš „jau amžinai“ (2: 258; 1: G/54), „reikia iš namų išeit“ (1: G/7; 86), primenama: „siųsk už mus, tėveli, tu maldas“ (1: G/49). Šiose giesmėse persipina atsisveikinimas, prašymas (Dievo prašoma atleidimo) ir priminimas (melstis už mirusįjį). Yra liaudies sukurtų giesmių, kuriose nėra nė vienos iš išvardytų intencijų, vien poetiškas mamos / tėvo paveikslo, mirties, netekties, laidotuvių situacijos pavaizdavimas (1: G/17; 34; 59; 60; 110), kai kuriose iš jų nėra religinio motyvo (1: G/29; 32; 61; 72; 108). Yra giesmių bei jų variantų, kuriuose prašymas Dievui reiškiamas paskutinėje giesmės strofoje (1: G/20; 37; 40; 54; 100). Krystyna Szymicka, tyrinédama Vilniaus krašto laidotuvių giesmes, surado kelių giesmių (*Užsimerkė mielos tavo akys; Štai baigiau kelionę*) variantus lenkų kalba ir argumentavo šių giesmių panašumą su raudomis bei jų psichoterapinę funkciją (Szymicka 2009a: 243–245, 2009b: 129–136). Bronė Stundžienė rašė, kad konkrečiam atvejui pritaikytos *atsisveikinimo* giesmės užėmė ištuštėjusią raudų nišą (Stundžienė 2009: 79, 2003: 22), vadinasi, kartu perėmė ir raudų funkciją – apraudant, pabrėžtinai atsisveikinant stengiamasi mirusįjį mandagiai išstumti iš gyvenamosios aplinkos (Beresnevičius 1990: 19). Šios XX a. antrojoje pusėje atsiradusios giesmės yra raudų modifikacija (kaip tik šiuo laikotarpiu laidotuvėse nustota raudoti žodžiais), jos žymėjo ir atsiradusią naują kryptį laidotuvių giedojimo tradicijoje. XX a. trečiajame ketvirtyje vyravusias prašymo giesmes, kuriose kreipiamasi į Dievą, Dievo gailestingumą, Jėzaus Kančią su prašymu išvaduoti iš gresiančių skaistyklos kančių, keitė giesmės, kuriose pagrindinis dėmesys sutelktas į mirusįjį tikintis, anot giesmininko (79 m.) iš Saločių, „kad žmogus, kiek jis užsipelnė, tiek jis ir turės aname gyvenime“ (1: 8, VII/0). Profesionalių giesmininkų giedamos sukurtos naujos giesmės taip pat nebūtinai turi intencijas, nes buvo sukurtos liturgijai, o ne laidotuvėms, į kurias pateko giesmininkų nuožiūra. Šių giesmių turinio bruožas – Dievo artumo tema ir neintencinis giesmių pobūdis (2: p. 215, 227, 231, 236, 251, 253, 255, 261).

Ne kiekviena giesmė turi nuosavą melodiją, būdinga, kad kelios iš jų atliekamos ta pačia melodija. Antra, melodijos varijuoja plačiau nei giesmių tekstai. Neretai gautiems tekstams giesmininkai pritaiko savas melodijas. Kartais jos būna grįstos pokario partizanų ar tremtinių dainų melodijų reminiscencijomis. Šiuo atveju reikia kalbėti apie itin gilius jausmus reiškiantį muzikinį akcentą, ypač sovietiniais metais, kai žinoma dainos melodija primindavo ir autentišką tekstą. Kai kas iš giesmininkų į savo repertuarą įtraukė rezistencijos laikų dainas, pvz., Dusetose *Su gandrais išėjai* (1: 3, IX/44), Virbališkių k. ir Jurbarke – *Rūpintojėlis* (1: 14, IX/44; 13, I sa).

Giesmės yra integrali ir organiška laidotuvių dalis. Papročiais reglamentuotų giesmių giedojimas tam tikru metu žymi apeigų fazę, stimuliuoja laidotuvių eigą, dažnai susiliedamos su apeigų scenarijumi. Dėl to giesmės klasifikuojamos ir pagal jų priklausymą vienoms ar kitoms

laidotuvių apeigoms (Turek 1993: 41–44). Pagal sąsają su perėjimo apeigomis išskyrėme tokias grupes: 1) giesmės ir maldingos praktikos, giedamos prie pašarvoto mirusiojo: a) giesmės ir maldos, kuriomis pradedamas budėjimas prie mirusiojo, b) vakarinio budėjimo giesmės ir maldingos praktikos, c) vakarinio budėjimo užbaigimo giesmės; d) laidojimo dieną giedamos giesmės; 2) išlydėjimo giesmės; 3) lydint giedamos giesmės; 4) laidojimo apeigas lydintys giedojimai (apeigų užbaigimas).

Tyrimas rodo, kad svarbiausia vakarinio giedojimo apeigų pradžios malda yra *Viešpaties angelas* (malda *Amžiną atilsį* yra integrali tos maldos dalis). Ja pradedamas budėjimo prie mirusiojo laikas, pašarvoję mirusįjį ir uždege prie jo žvakes *Viešpaties angelą* sukalba ar pagieda susirinkusieji (artimieji šios apeigos, kaip ir kitų apeigų budint, neatlieka) arba pradėdami vakarinį giedojimą, pagieda giesmininkai. Kelmės, Raseinių, Telšių, kai kur Šiaulių r. taip „pradeda pagraba“ („taip sakydavo, kad tas *Viešpaties Angelas* taip kaip varpai, kad jau kuo greičiau <...> kažkokia žinia į dangų“ (1: 5, X/44a)), pagieda *Vardų giesmę* („pirmą kartą jau nuskrend į dausas jo vardas toks, kaip mirusio“ (1: 3, XIV/44a)), sukalba tris poterius. Varniuose, kai negiedama, kalbamas Švč. M. Marijos rožinis. Giesmininkai, žinodami, kad *pagrabas* buvo atidarytas, vakarinį giedojimą pradeda kokia nors giesme, tačiau miestuose, kuriuose didesnė tikimybė, kad prie mirusiojo nebuvo pasimelsta, vakarinį giedojimą pradeda *pagrabo* pradžios maldomis. Maldos *Viešpaties angelas* atidėliojimas vakarui Ariogaloje laikomas reikšmingu pokyčiu (1: 5, X/44a). Virbališkių k. (Kupiškio r.), Bukonyse vyresnio amžiaus religingi žmonės, atėję į laidotuves, teiraujasi, ar pagiedotas *Viešpaties angelas*.

Etnografiniuose regionuose bei vietovėse skiriasi apeiginių giedojimų pradžios giesmės. Muzikantai budynių laiką pradėdavo kieme, po langais kambario, kuriame pašarvotas mirusysis, grodami malda *Amžiną atilsį* ir 2-3 giesmes. Vakarų Lietuvoje šarvojimo salėse susiformavo vietos papročiai, kuriuose skiriasi: 1) giesmių eiliškumas: maldos laikas pradedamas giesme *Amžiną atilsį* (Akmenės, Skuodo r.), *Vardų giesme* (Kretingos r., Klaipėdoje, Šilutės r., Plungės, Mažeikių r.), giesme *Marija Marija* (Varniuose), kai kurie giesmininkai pradžioje gieda *Sveika, Karaliene*; 2) vieta: Plungės, Mažeikių r. muzikantai maldos laiką pradeda prie pašarvoto mirusiojo. Vėžaičiuose, Laukuvoje giedamas *Viešpaties angelas*. Šiaurės Lietuvoje vakarinio giedojimo laikas pradedamas poteriais ir *Vardų giesme* arba mirusiojo vardo paminėjimu. Šiauliuose tradicijos įvairuoja ir persipina priklausomai nuo to, kokią tradiciją yra perėmę muzikantai: *Vardų giesmė* ir *Viešpaties angelas* (persipina šiaurės Lietuvos ir vietinė tradicija); tik *Viešpaties angelas* (vietinė); *Vardų giesmė*, poteriai prie karsto (išmokta, žemaičių muzikantų). Rytų Lietuvoje kai kur yra lokalių skirtumų, kuriuos lemia vietinių giesmininkų pamaldumas: kai kas prieš giedodami *Viešpaties angelą* kalba maldas. Antrąjį vakarą giedoti prie mirusiojo pradedama taip pat kaip ir pirmąjį arba negiedamas *Viešpaties angelas*.

Žemaitijos muzikantų pradžios maldos skiriasi todėl, kad juos tradiciškai kviesdavo antrajam vakarui. Šiaurės Lietuvoje *Viešpaties angelas* pradžioje negiedamas, tikėtina, laikantis senosios tradicijos (Čilvinaitė 1943: 184). Pastovūs giedojimo pradžios papročiai ir ryškūs jų skirtumai liudija, kad giedojimo pradžia traktuojama kaip išskirtinė apeiga, jai būdingi apeiginiai veiksmi: visi esantys laidotuvėse atsistoja, žegnojasi pradėdami ir užbaigę pradžios maldas.

Laidotuvėse vakarinio budėjimo metu giedamas maldingas praktikas ir jų regioninius skirtumus apibūdino A. Motuzas, remdamasis 1995–1999 m. šv. Antano religijos studijų instituto surinktais duomenimis (2005: 149, 2000a: 8–9). Mūsų ekspedicijose surinkti duomenys leidžia nustatyti lokalias apeiginio giedojimo praktikų tradicijas. Trumpėjant vakarinio giedojimo laikui laidotuvėse mažėja giedamų giesmių skaičius, o vietovėse išlieka būdingiausios maldingos praktikos. XX a. viduryje papročiais reglamentuoto repertuaro įgyvendinimas buvo vienas iš kriterijų, pagal kurį buvo sprendžiama, ar laidotuvės „gražios“. Užpaliuose, pasak pateikėjos (83 m.), „jeigu psalmių neatgiedojo – tai laidotuvės nekokios“ (1: 3, II/4). Taigi už deramą laidotuvių eigą buvo atsakinga bendrija, šiuo atveju – jos giesmininkai. Toks požiūris išliko iki šių dienų, – tai lemia giedojimo tradicijos gyvavimą ir jos modifikacijas taikantis prie klausytojų skonio. A. Motuzas rašė, kad regionuose, kurie ribojasi su vietovėmis, kuriose išpažįstamos protestantų ar stačiatikių religijos, giedamos *Gedulinės valandos* ir šermenų giesmės (Motuzas 2005: 149). XXI a. pradžioje surinktais duomenimis, *Gedulines valandas* gieda Grigiškių giesmininkai bei kai kurie giesmininkai Vilniuje. Šiaurės vakarų Lietuvoje *Mišparus (Gedulines valandas)* prie mirusiojo giedodavo Mikulčių kaimo *pravadninkas* Pilypaitis (mirė prieš 10 metų). Visas 16 psalmių iš J. Siniaus giesmyno gieda Tverečiaus giesmininkai. Ignalinos, Švenčionių krašto giesmininkai, naudojantys J. Siniaus giesmyną, iš jo pagieda ir psalmių. Psalmės iš lenkiškų *Kantyczkę* giedamos Vilniaus krašte. Dieveniškėse būtina lietuvių giesmininkų repertuaro dalis – visos šermeninės giesmės iš *Maldyno*. Kitas psalmių giedojimo arealas driekėsi palei Nemuną, apėmė Viduklę, Eržvilką, Viešvilę, Skirsnemunę. Šiose vietovėse psalmės laidotuvėse nustotos giedoti prieš 15–20 metų, tradicija išlaikoma Smalininkuose ir Jurbarkų k. Rytų ir šiaurės Lietuvoje giedotas psalmes iš laidotuvių repertuaro išstūmė giesmės. Giesmės giedamos rytų, šiaurės rytų ir šiaurės Aukštaitijoje. Apskritai giesmių tradicija tyrinėjamu laikotarpiu vyrauja ir išstumia kitas maldingas praktikas netgi ten, kur tos praktikos yra regioninį, lokalinį tapatumą apibrėžiantis dėmuo.

Kitur Lietuvoje laidotuvėse giedamas Švč. Jėzaus Vardo rožinis. Vidurio Aukštaitijoje Švč. Jėzaus Vardo rožinio arealo ribos yra: Kėdainių r., Smilgiai, Pumpėnai, Alizava, Skapiškis, Debeikiai, Ukmergė, Vievis, Kaišiadorių, Jonavos, Kauno r. Prieš 10–15 metų Švč. Jėzaus Vardo rožinis pradėtas giedoti Aukštadvaryje ir Onuškyje vietoje seniau giedoto Švč. M. Marijos rožinio; Pirčiupiuose ši kaita šiek tiek ankstesnė. Merkinėje, Žiūrų k.

(Varėnos r.) kurį laiką prie mirusio vyro būdavo giedamas Švč. Jėzaus Vardo, prie moters – Švč. M. Marijos rožinis. Mūsų dienomis Dzūkijos regione vyrauja Švč. Jėzaus Vardo rožinis (galbūt paveikus Suvalkijos tradicijai). Užnemunėje Švč. Jėzaus Vardo rožinis – būtina šermenų dalis. Pastarasis rožinis giedamas Jurbarko r. palei Nemuną (Smalininkai yra vakarinė riba), Girdžiuose, Eržvilke (mirusiojo artimųjų pageidavimu) ir Raseinių r. Vakarų Lietuvoje rožinis būdavo giedamas pirmąjį budynių vakarą; kai kur ši tradicija išlikusi (Stumbra 2011: 70).

Vidurio Aukštaitijoje Švč. Jėzaus Vardo rožinio giedojimo šiaurinė ir rytinė riba turi tendenciją trauktis į arealo centrą; šiuo atveju galime konstatuoti giesmių tradicijos poveikį. Užfiksuotas požiūris į rožinio reikšmę pokytis. XX a. antrojoje pusėje kiekvienas galintis jautė atsakomybę ateiti į laidotuves ir giedoti ar bent būti kartu, kol giedamas rožinis – buvo tikima, kad rožinio malda pasiekia savo tikslą, kai joje dalyvauja 15 žmonių (nes tiek yra rožinio paslapčių), 13, 12 žmonių (nes tiek apaštalų valgė Paskutinę vakarienę). Pastaruoju metu rožinio giedojimas suprantamas kaip ilgas ir varginantis klausymasis, jo stengiamasi išvengti – pasak pateikėjo (73 m.) iš Skapiškio: „susieina, kaip tik žada [giesmininkai] rožančių giedot, tai išieina“ (I: 14, I/39). Todėl beveik visur vietoje seniau giedotų trijų rožinio dalių giedama viena (paprastai *Skausmingosios* ar *Garbingosios paslaptys*), prieš giedant nedaroma pertrauka, kad laidotuvininkai neišeitų. Užnemunėje manoma, kad prie mirusiojo būtina pagiedoti tris rožinius; kai kur visas rožinis ar bent jo dalis giedama kiekvieną vakarą ir laidojimo dieną. Veikiant sekuliarizacijai ši tradicija modifikuojama: giedamas visas rožinis vieną vakarą / viena rožinio dalis paskutinįjį šermenų vakarą. Meldžiantis rožinį kartojamos tos pačios maldos, todėl jis nepamainomas giedant kartu, įdomus, kai giedamas antifoniniu būdu. Dueto giedamas rožinis klausytojui nuobodus. Kai kur rožinio tradicija išlieka religingų giesmininkų dėka. Argumentai apie jo reikalingumą išdėstyti *Maldyne*: „Jėzaus Vardu nugalimas pragaras, išganomas pasaulis“ (1992: 358). Kaimo vietovėse rožinio tradicija nutrūko dėl natūralių priežasčių: padidėjo giesmininkų amžius, grupėje jų sumažėjo, stokojama vyrų. Senosios Varėnos giesmininkės grįžo prie buvusios tradicijos – šermenyse kalba Švč. M. Marijos rožinį. Jį (vieną jo dalį) giesmininkai kalba Vilniaus krašte, be to, norėdami, kad melstūsi visi laidotuvių dalyviai, kalba ir daugiau žodinių maldų: vainikėlių ir litanijų. Minėtas rožinis kalbamas Trakuose ir Aukštadvaryje. Taigi kalbamų maldų tradicijos kaitą lemia ir objektyvios priežastys.

Užnemunėje šermenyse giedant vieną iš Švč. Jėzaus Vardo rožinio pabaigos giesmių apeiginiais veiksmais pagerbiamas šventasis Kryžius. Giesmininkų vadovas atsistoja, paima ant stalo stovintį Nukryžiuotojo atvaizdą, persižegnoja, jį pabučiuoja ir perduoda kitam, esančiam šalia iš kairės pusės, tas atlieka tuos pačius apeiginius veiksmus. Taip siunčiamą kryželį pabučiuoja visi šermenų dalyviai, po to jis nunešamas maistą ruošiančioms šeimininkėms, pakviečiami mažamečiai vaikai. Nurodymo atlikti tokią apeigą nėra nei *Maldyne*, nei senesnėse

maldaknygėse. Vadinas, apeiga yra kilusi iš liaudiškojo pamaldumo. Ji primena ar net atkartoja liturgines Didžiojo Penktadienio – Jėzaus mirties dienos – šventojo Kryžiaus pagarbinimo apeigas. Didžiųjų regiono miestų (Marijampolės, Šakių) ir kai kurių mažesnių šių rajonų miestelių šarvojimo salėse aptarta apeiga jau neatliekama. Kai kuriose Dzūkijos vietovėse šventąjį Kryžių pagerbia vieni giesmininkai (1: 3, XII/10).

Kalvarijos kalnai giedami vakarų ir šiaurės Lietuvoje, Linkuvoje užfiksuota rytinė *Kalvarijos Kalnų* giedojimo riba, Kriukuose ši tradicija nunyko XX a. pabaigoje. Kirnaičių k., Jonišio r., giesmininkai *Kalvarijos kalnus* budėse gieda iki šiol. Aukštaitijoje (Radviliškio r.) ši malda vadinama *Kalvarijomis*. *Kalvarijų* giedojimo tradiciją Baisogaloje giesmininkai atgaivino tyrinėjamu laikotarpiu, ir čia *Kalvarijos* giedamos, kai jų pageidauja mirusiojo šeima. Žemaitijoje *Kalvarijos kalnai* vadinami *Kálnais* (kirčio vieta pastovi visuose linksniuose). *Kalnų* riba turi tendenciją trauktis į Vakarus: Šiauliuose, Kuršėnuose, Kiaunoriuose, Vaiguvoje *Kalnai* giedami, kai to prašo mirusiojo artimieji. Šakynoje *Kalnai* yra įprasta malda. Vilkyškiai yra pietinė tradicijos riba. Seniau sakydavo, kad giedant *Kalmus* turi būti tiek žmonių, kiek yra stočių (1: 10, XXIV/38), o dabar šis tikėjimas pamirštas, taigi dalyvavimas giedant *Kalmus* nebelaikomas būtinybe. Jaunesni žmonės pageidauja, kad *Kalnai* truktų kiek galima trumpiau, todėl muzikantai giesmes gieda greitesniu tempu, arealo pakraštyje – gieda kelis giesmių posmelius. Tačiau Žemaitijos centre vyresnio amžiaus žmonės giesmių trumpinimą traktuoja kaip *maldu vogimą*. Rytiniame arealo pakraštyje (Gruzdžiuose, Bubiuose) prie *Nukryžiavimo stoties* kalbami 5 poteriai, kaip buvo *senuosiuose Kalnuose*. Žemaitijos centre ir Skuodo r. šios stoties malda rečitatyvu skaito kuris nors mirusiojo artimasis ar giminaitis. Prieš *Kalmus* būtina giedama *Karunka* (Švč. M. Marijos *Vainikėlis*). Užnemunėje kai kurie giesmininkai šią giesmę tradiciškai gieda prieš Švč. Jėzaus Vardo rožinį, kaip nurodyta *Maldyne* (1992: 458).

Giesmė užbaigiama taip pat laikantis tam tikrų tradicijų. Kai kurie giesmininkai po kiekvienos giesmės kalba poterį, kai kurie pagieda malda *Amžinąjį atilsį* (po kiekvienos ar kelių giesmių). Utenoje XX a. pabaigoje giesmės pabaigoje senieji giesmininkai giedodavo *Vardu giesmę*; stebėtose laidotuvėse giesmininkai kalbėjo poterį. Pasirinkimą lemia giesmininkų požiūris į maldos reikalingumą. Kai kurie šių laikų giesmininkai tarp giesmių skaito eiles.

Visoje Lietuvoje (išskyrus Švenčionių ir Vilniaus kraštą bei Užnemunėje) meldžiantis už mirusįjį giedama *Vardu giesmė*, kurioje minimi jo Krikšto ir Sutvirtinimo vardai. Žemaitijoje giedama: „Šventas Antanai, šventas Aloyzai, globėjai sielos jo, melskitės už sielą jo. (3 k.) Visi šventieji ir šventosios Dievo, globėjai sielos jo, melskitės už sielą jo“ (1: 12, II/40). Kai Sutvirtinimo vardas nežinomas, kreipiamasi į mirusiojo Angelą sargą. Aukštaitijoje, Dzūkijoje giedami variantai yra ilgesni, juose daugiau kreipinių: į angelus, arkangelus, dangiškas dvasias, jų prašoma melstis per M. Marijos užtarimą, per Dievo gailėstingumą (1: G/102, 9, XVII/40; 8,

VI/38; 7, XIV/40; 6, XIII/40). Vilūnų k. kreipiamasi į Jėzaus Vardą: „Geriausias Jėzau dėlei Vardo Tavo, išgelbėk Antano sielą iš visokių kalčių“ (1: 9, XIII/40). *Kantyčkose* ir kituose senuosiuose giesmynuose tokios giesmės nėra, vienas iš variantų – iš 7 posmelių – yra pateiktas B. Babrausko giesmyne. Tai rodytų, kad mirusiojo vardų minėjimo giesmė yra liaudiškojo pamaldumo apraiška. Seniau būdavo giedamos šventųjų globėjų giesmės iš *Kantyczku* (1: 9, IV/40). Kunigai vakarų Lietuvoje reikalauja, kad būtų minimi tiktai šventųjų vardai, o mirusieji nebūtų vadinami šventaisiais. Atsižvelgdami į kunigų reikalavimą, muzikantai Šiauliuose, Kretingoje, Šilutėje gieda: „Šventas Algirdo globėjau ir šventas Angele sarge, globėjai sielai jo, melskitės už sielą jo.“ (1: G/43; 11, I sa; 11, IX/40). Giesmininkė iš Tauragės sukūrė kitą variantą: „Šventieji globėjai Antano mirusio, melskite už sielą jo“ (1: 12, XIV/40). Žemaitijoje nuolatinė *Vardų giesmės* kaita atsižvelgiant į kunigų reikalavimus rodo poreikį ją išsaugoti. Ji giedama kelis kartus per budynę: pradžioje, pabaigoje, prieš pertrauką ir kt. Nagrinėjamas pamaldumas gali siekti ir labai senus laikus: XVII a. pradžioje lietuviai, minėdami savo mirusiuosius, kiekvieną iš jų šaukdavo vardu (Fabricijus 2003: 573; Einhornas 2003: 595, 637). Gali būti, kad ši senovės apeiga įgavo krikščionišką formą – kreipinį į šventąjį globėją.

Maldyne patariama pabaigus maldingas praktikas sukalbėti poterius už mirusįjį ir pasimelsti už kitus tos giminės mirusiuosius (1992: 458). Svarbus šios apeigos atlikimo elementas yra artimųjų sudarytas mirusių giminaičių vardų sąrašas. Didžiojoje Žemaitijos dalyje meldžiantis už giminės mirusiuosius giedama *Vardų giesmė*, o minint jų Krikšto vardus, įprasta juos grupuoti po du. Šiaurės Žemaitijoje už mirusius gimines kalbami poteriai: vienas poteris už kelis iš sąrašo perskaitytus vardus. Aukštaitijoje ši malda nelaikoma itin svarbia ir nyksta; daugelyje vietovių ji buvo pagrindinė malda prieš gedulingus pietus. Jūžintuose, Debeikiuose senu rytų Aukštaitijos papročiu už gimines meldžiamasi giedant giesmę *Rūsčią dieną*, po kiekvieno posmelio minimi giminių vardai ir už juos kalbami poteriai. Skapiškyje šios giesmės atsisakyta, už gimines meldžiamasi po giesmių kalbant poterius. Kitur Kupiškio krašte už mirusius gimines giedama 129 psalmė (vyrai pagieda vieną psalmės eilutę, vedantysis iš sąrašo perskaito mirusiojo ir vieno ar dviejų jo mirusių giminaičių Krikšto vardus, moterys pagieda *Amžiną atilsį*, psalmę kartoja, kol pamini visus vardus). Biržų r., kai nėra vardų sąrašo, už gimines pasimeldžiama sukalbant poterį. Raseinių r. už mirusius gimines meldžiamasi giedant *Vardų giesmę* arba kalbant poterius. Užnemunėje už mirusius gimines kalbami poteriai, kaip nurodyta *Maldyne* (1992: 376). Kaune ši tradicija yra išnykusi, tikėtina, giesmininkų iniciatyva. Remiantis perėjimo apeigų teorija galima teigti, kad nagrinėjamos apeigos tikslas – suvienyti mirusįjį su anksčiau mirusiais giminėmis. Pasak pateikėjos (77 m.) iš Jotainių, „pamini tuos mirusių vardus, gal jie jau pas Dievą, kad jie melstųsi, kad priimtų šitą mirusį irgi pas juos“ (1: 8, X/39). Akivaizdus žemaitiškos *Vardų giesmės* panašumas į *Visų šventųjų litaniją*. Būdinga,

kad katalikas prieglobsčio ieško šventųjų bendruomenėje. Teologai atkreipia dėmesį, kad šventieji jam yra ne praeitis, o gelbstinčios Dievo galios dabartis, – tai reiškia, kad sienos, skiriančios dangų ir žemę, praeitį, dabartį ir ateitį, nėra aklinos (Ratzinger 1996: 18). Tikėtina, kad panašią mintį išreiškia ir aptartasis pamaldumas. Nes, kaip pastebėjo J. Balys, lietuvių pasaulėjautoje riba tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio dažnai yra neaiški (Balys 1948: 200).

Maldyne patariama, pabaigus vakaro maldas, atsistojus pagiedoti *Viešpaties angelą* ir *Amžiną atilsį* (1992: 458). Vakarinio budėjimo pabaigos maldas ar giesmes giesmininkai pasirenka patys: gieda *Viešpaties angelą* (Vilniaus krašte sukalba); gieda *Vardų giesmę* (šiaurės Lietuvoje); *Sveika, Karaliene* ir *Sveika, Marija* (vakarų Lietuvoje); daug kur gieda giesmes gerai nakčiai (LM 1992: 575–578), sukalba poterius. Kai kuriose vietovėse įvairuoja pasirinktų giesmių ar maldų skaičius. Kai pabaigą sudaro kelios tos pačios giesmės ir maldos, vietovėse skiriasi jų eiliškumas. Žemaitijoje po *Kalmų* būdavo kalbami vadinami „didieji poteriai“, meldžiamasi pusę valandos ar ilgiau šeimai bei laikmečiui aktualiomis intencijomis (jas skelbdavo *pravadninkas*): už žūstančius, už negrįžusius į tėvynę, už Sibire mirusius. Kretingos r. ši tradicija išlikusi: kalbama iki 10 poterių, po jų giedant maldą *Sveika, Marija* užgesinama ant stalo stovinti žvakė. Taigi maldingos praktikos, apeiginio giodojimo pradžios, pabaigos giesmės, tarpinės maldos yra reikšmingos liaudiškojo pamaldumo laidotuvėse dalys.

Maldyne patariama prieš išnešant karstą iš namų pagiedoti kokią nors giesmę: *Iš širdies gelmių* ar *Verki, o siela*, sukalbėti poterius už mirusįjį, uždengiant karstą giedoti *Sveika, Karaliene*, o jį išnešant į kiemą – *Viešpaties angelą* (1992: 516). Įprasta, kad laidojimo dieną giesmininkai / muzikantai gieda 1–1,5 val. prieš išlydėjimą; giesmių repertuaras vietovėse skiriasi. Žemaitijoje laidojimo dienos giedojime svarbiausia laikoma giesmė *Marija Magdalena*, – ja daug kur pradedamas, Plungės r. – baigiamas giedojimo laikas. Švėkšnoje ir Pajūryje pirmiausia giedami vadinamieji *Darželiai* (*Jėzau, alpdamas daržely* ir *Skaistyklus ugnies smarkybę*). Vilniaus krašte nuo Vievio ir Dzūkijos rytinėje dalyje iki Nemuno laidojimo dieną giedamos *Švč. M. Marijos valandos*, kalbama viena *Švč. M. Marijos rožinio* dalis. Vilniaus krašte kai kurie lenkų giesmininkai gieda *Valandas už mirusius*. Jos lietuvių kalba giedamos pietų Dzūkijos kaimuose nuo Perlojos iki Kabelių (Žygaite 2004: 254), tikėtina, ne visuose – Žiūrų k. šis pamaldumas nežinomas. Ceikiniuose ir Mielagėnuose kunigas prieš išlydėjimą kartu su giesmininkais pagieda *Egzekvijas*. Visuose regionuose laidotuvių dieną giedamos šios giesmės: šermeninės, sukurtos naujos ar *atsisveikinimo* (pastarosios negiedamos tiktai Kaune). *Atsisveikinimo* giesmių privalumai: jų laidotuvių dalyviai klausosi, jos padeda susiorientuoti artimiesiems, kai šie nesuvokia atsisveikinimo valandos iškilmingumo ir rimties, pravirkdo laidotuvių dalyvius (bei jautresnius giesmininkus). Verkimas prie mirusiojo laikomas pagarbos ir meilės jam ženklų, verkiant palengvėja, atlėgsta įtampa. Kad raudojimas prie

mirusiojo turi gydomąją-savireguliacijos funkciją (padeda išsiverkti), rašė R. Norinkevičiūtė (2007: 170, 2002: 221). Šią funkciją tam tikra prasme atlieka ir *atsisveikinimo* giesmės.

Prieš išlydėjimą visoje Lietuvoje (taip pat Mažojoje), išskyrus Žemaitiją, giedama malda *Viešpaties angelas*, po jos ar ją giedant atsisveikinama su mirusiuoju. Žemaitijoje muzikantai kalba poterius ir pagieda vieną *atsisveikinimo* giesmę, dengiant karštą ir jį išnešant gieda *Sveika, Karaliene*; Raseiniuose, Tauragėje, Eržvilke – *Marija, tau tebus garbė*; Akmenės r., Šiauliuose – *Sudie sudie*; Vėžaičiuose, Darbėnuose, Naujojoje Akmenėje – *Užgeso jau širdis tavoji*. Pastaraisiais atvejais *atsisveikinimo* giesmės giedamos tada, kai buvo raudama (Norinkevičiūtė 2007: 170). Kaune karstas uždengiamas ir išnešamas tyloje, taigi raudoms skirtas metas paliekamas „tuščias“. Kai kur Aukštaitijoje po *Viešpaties angelo*, išnešant karštą, giedama *Sveika, Karaliene* ar kokia nors *atsisveikinimo* giesmė (kai išlydima be kunigo).

XX a. viduryje, kaimo vietovėse – ir antrojoje pusėje, lydint iš namų į bažnyčią ar į kapines būdavo giedama *Visų šventųjų litanija* (*Maldyne* tai patariama) arba *Litanija už mirusiuosius*. Šventųjų vardai neretai būdavo giedami iš atminties, paminint giminės mirusiųjų ir mirusių kaimynų vardus. Tai – liaudies pamaldumo apeiga, kai kur ji išlikusi. Giesmininkai giedodavo ir eidami pėsti, ir važiuodami autobuse, muzikantai dūdomis grodavo sunkvežimyje. Dabar išlydint iš šarvojimo patalpos (kai dalyvauja kunigas), iš bažnyčios bei lydint per kapines giedama psalmė *Iš širdies gelmių* (kunigas gieda jos eilutę, giesmininkai po kiekvienos eilutės gieda *Amžiną atilsį*). Be to, parapijose yra ir savų pamaldumų: Girdžiuose ir Dusetose lydint į bažnyčią giedama šermeninė giesmė *Norim ar nenorim*, Dieveniškėse ir Rageliuose – *atsisveikinimo* giesmės, Stakliškėse ir Pirčiupyje lydint į kapines kalbama Švč. M. Marijos litanija, Maišiagalėje kunigas ir lydintieji garsiai kalba Švč. M. Marijos rožinį.

Užkasant kapą giedamos giesmės, kurias, pabaigęs laidojimo apeigas, užgieda kunigas: *Viešpaties angelas* ar *Sveika, Karaliene* (Žemaitijoje abi), po to – *Marija Marija* (beveik visoje Lietuvoje); kitur (dažniau šiaurės ir rytų Lietuvoje) – *Jėzaus mielas* ar *O Jėzau mielaširdingas*, Žemaitijoje – *Vardu giesmė*, 2-3 poteriai už mirusįjį ir mirusius gimines. Kai kuriose vietovėse *atsisveikinimo* giesmė giedama, kai kunigas, atlikęs apeigas, pasišalina nuo kapo. Po giesmių giesmininkai (muzikantai) žegnojasi (tai daro ir dalyviai), pasako „Garbė Jėzui Kristui“.

Tyrimas rodo, kad Lietuvoje giedojimo laidotuvėse tradicijoje yra išlikusių regioninių ir lokalių skirtumų. Maldingų praktikų tradicijos patvaresnės jų arealo centre, o arealo ribos turi tendenciją trauktis centro link. Psalmių, šermeninių giesmių, kaip privalomos repertuaro dalies, tradicijos išliko buvusio arealo pakraščiuose. Atlikta analizė pagal giesmių intenciją leido nustatyti kai kurių naujųjų giesmių pobūdį. Joms stinga intencijos: liaudies sukurtose giesmėse poetinėmis priemonėmis konstatuojamas mirties faktas (tai gali būti raudų modifikacija), o profesionalių giesmininkų giedamose – gerimasi Dievo artumu. Būdinga, kad giesmės apie

Dievo artumą neturi sąryšio su bendru laidotuvių kontekstu, – tuo jos iš esmės skiriasi nuo kitų laidotuvių giesmių. Repertuaro suskirstymas pagal apeigas ir jų analizė parodė, kad kiekviena apeiga laidotuvėse yra susijusi su jai būdingomis giesmėmis bei maldingomis praktikomis. Trumpėjant giedojimo trukmei kiekviename regione išliko būdingiausios maldingos praktikos, antra vertus, tradiciją papildė naujos giesmės. Dzūkijoje ir Vilniaus krašte maldingos praktikos laidotuvėse beveik tapačios, nors meldžiamasi skirtingomis kalbomis. Vilniaus krašte giesmininkai kalba daugiau žodinių maldų, išlaikė psalmių giedojimo tradiciją. Regionams būdingos maldingos praktikos išlieka tradicinių giesmininkų, antrosios ir trečiosios kartos muzikantų bei tradiciją vertinančių užsakovų dėka. Profesionalių giesmininkų ir muzikantų repertuaro pagrindas yra įvairios giesmės, atsiranda tendencija tarp giesmių įterpti eilėraščių posmų. Muzikavimas laidotuvėse formuoja šiuolaikinio žmogaus supratimą apie giedojimą laidotuvėse, gausėjant pasiūlai kiekvienas užsakovas gali pagal savo vertybes pasirinkti vieną iš dviejų krypčių: tradicinę arba šiuolaikišką giedojimą. Kita vertus, visų giesmininkų, įskaitant šiuolaikinius, repertuare atsispindi pasaulėjautos nuostatos, labiau besisiejančios su katalikų tradicija arba su individualiu religingumu. Katalikų nuostatos nėra nutolusios nuo šiuolaikinės sielovados (Subačius 2008: 15) – ją atspindi ir yra jos veikiamos. Giedojimas budint prie mirusiojo yra liaudiškojo pamaldumo praktika. Išlydėjimo, lydėjimo ir laidojimo apeigose jis paklūsta oficialiosios religijos tvarkai, kai kuriais atvejais abi formos egzistuoja greta. Giesmėms, kylančioms iš liaudiškojo pamaldumo, būdingas nuolatinis varijavimas taikantis prie situacijos ir joms keliamų reikalavimų – tyrinėjamu laikotarpiu tuo ypač pasižymi *Vardų giesmė*. Muzikavimo laidotuvėse tradicija gyvuoja užsakovų ir atlikėjų sutarimu, atlikėjai atsižvelgia į užsakovų pageidavimus, kuriems nemažą poveikį daro sekuliarizacija.

3.5. Laidojimo apeigos ir papročiai

3.5.1. Liturginės laidojimo apeigos

Laidojimo apeigos Lietuvoje nuo 2004 m. lapkričio 1 d. tvarkomos pagal Vatikano II Susirinkimo nutarimu reformuotą, popiežiaus Pauliaus VI įsakymu išleistą Romos apeigyną, pagal kurio tipinį lotyniškąjį 1969 metų pavyzdinį leidinį *Ordo Exsequiarum* Lietuvos Vyskupų Konferencijos Liturgijos komisija parengė ir 2004 m. išleido tekstą lietuvių kalba *Laidotuvių apeigos*. Kai kurie laidojimo apeigų pakeitimai buvo pradėti įgyvendinti nuo 1996 m. kovo 15 d. (*Lietuvos Vyskupų Konferencijos instrukcija „Laidojimo apeigos“* 1996). Iki tol vadovautasi 1966 m. Lietuvos vyskupijų Ordinarių kolegijos leidiniu *Romos katalikų apeigynas Lietuvos vyskupijoms* (Apeigynas II d., 1966). Esminės nuostatos nesikeitė. Laidodama savo narių Bažnyčia trokšta, kad visi Krikšto sakramentu į Kristų įskiepyti žmonės drauge su Juo per mirtį pereitų į gyvenimą. Išpažindama, kad sielos turi būti nuskaistintos, Bažnyčia už mirusiuosius

celebruoja Eucharistiją ir meldžiasi, kad taip bendraujant, mirusieji sulauktų dvasinės pagalbos, o kiti – paguodos (LA 2004: 7–8). Tad liturginės laidojimo pamaldos turi ir paguodos suteikimo funkciją. Bažnytinės teisės daktaras kun. Petras Malakauskis apie ankstesnes laidojimo apeigas yra rašęs, kad jos išreiškia pagarbą mirusiojo kūnui, kaip Dievo atpirktos ir nemirtingos sielos būstui, pakartotinai pabrėžia prisikėlimo tikrumą, meldžia Dievą mirusiajam gailėstingumo ir yra liūdnos, – šią nuotaiką išreiškia juodi pamaldose naudojami apdarai, papuošalų nebuvimas ir gedulingos melodijos (Malakauskis 1958: 46). Dokumente *Ordo Exsequiarum* nurodyta, kad laidojimo apeigomis turi būti išreiškiamas velykinis tikėjimas ir atskleidžiama tikroji Evangelijos dvasia, o ne „liūdna nuotaika“, todėl Lietuvos Vyskupų Konferencija nustatė ir atnaujino kai kurias liturgines ir pastoracines normas. Bažnyčioje gedulingose pamaldose atsisakyta juodos spalvos ir mirties simbolikos. Suaugusiųjų laidojimo apeigose kunigas velkasi violetinės, kūdikių ir vaikų (iki 7 metų) laidotuvėms – baltos spalvos liturginius drabužius (LA 2004: 16). Laikantis šių nurodymų bažnyčiose keičiami gedulo ženklai.

XX a. antrojoje pusėje bažnyčiose prieš gedulingas Mišias (kai jas aukodavo įnešus palaikus) prie katafalko būdavo patiesiamas juodas calūnas, kai kur iškabinami juodi ar juodos-baltos spalvos kaspiniai, prie katafalko pastatomos dvi juodos vėliavos, kelios žvakidės su žvakėmis. Liturgijai gedulo ženklai nebuvo būtini, XX a. pirmojoje pusėje jie naudoti laidojant turtingos šeimos mirusįjį (Pakalniškis 1966: 417). Pagal senąją tvarką bažnytinis laidojimas pagal apeigas buvo skirstomas į paprastą ir iškilmingą, t. y. „su katafalku“²⁶. Bažnytinė teisė leido kunigams priimti laisvą auką už bažnyčios išpuošimą, už didesnę apšvietimą, už tolimą kelią lydint į kapines (Malakauskis 1937: 54, 96). XX a. 8 dešimtmetyje šiuos elementus kai kurie kunigai panaudojo kovoti su girtavimu laidotuvėse. Velionio šeimos narius, atėjusius susitarti dėl laidotuvių, kunigai ragindavo pasižadėti, kad per vakarienę, gedulingus pietus ir mirusiųjų minėjimus neduos svaigiųjų gėrimų. Neįvykdžiusiems pažado būdavo taikoma nuobauda, klebonas liturginėse pamaldose neleisdavo jokių iškilmingumo elementų. Pateikėja (68 m.) iš Girdžių papasakojo: „Viską liepė [klebonas] nuardyt, kadangi tie davė šnapsų, vėliavas nuimti, žvakes prie katafelio nuimti. Tai degė tik dvi žvakikės, Mišios skaitytos, per Mišias leido vieną giesmelę pagiedot“ (1: 8, I/0). Panaudotos priemonės parapijoje davė rezultatų: alkoholinių gėrimų vartojimas laidotuvėse sumažėjo nuo keliasdešimt iki kelių butelių. Taigi gedulo ženklai, žvakių gausa, giedojimas Mišiose laikyti svarbiausia gedulinių apeigų dalimi, kadangi jie pagal senąją sampratą darė laidotuves iškilmingas. Dabar *iškilmingų*

²⁶ Rūta Janonienė nurodo, kad bene ankstyviausias išlikęs katafalko aprašymas yra 1649 m. laidotuvių pamoksle. Karstą gaubianti *Castrum Doloris*, vėliau vadinta *feretrum* arba tiesiog katafalku, buvo svarbiausia vizualinio iškilnių apipavidalinimo bažnyčioje dalis. XVII–XVIII a. katafalko paminėjimuose ypač pabrėžta šviesų (žvakių ir alyvos lempų) gausa, – pamokslininkai aiškino jų funkciją kaip visų susirinkusiųjų mirusiajam skirtą palinkėjimą *lux perpetua* (lot. – amžinosios šviesos) (Janonienė 2009: 32–33).

laidotuvių kategorija neaktuali, pateikėjai jos nesiejo su išoriniais ženklais bažnyčioje. Katalikų laidotuvės laikomos *gražiomis*, kai gedintys artimieji ir laidotuvininkai pamaldžiai dalyvauja Mišiose, atlieka išpažintį, priima Komuniją. Tokia ir yra Bažnyčios nuostata: *Laidotuvių apeigose* nurodoma, kad mirusiųjų kūnui „tinka parodyti pagarbą, tačiau atsakius tuščio iškilmingumo“ (LA 2004: 7).

XX–XXI a. sandūra yra perėjimo laikotarpis įgyvendinant liturginius pakeitimus. Kai kuriose bažnyčiose naudojami violetiniai kaspiniai bei vėliavos (2 priedas: 15); kai kur (mažesnių parapijų bažnyčiose) išliko juodos vėliavos. Miestuose vėliavos nenaudojamos. Daug kur prie karsto ar urnos su palaikais pastatoma velykinė žvakė vietoje anksčiau būtino kryžiaus (2 priedas: 13), t. y. pagal *Apeigų* nuorodą puošiamą prisikėlimą iš numirusių menančiais ženklais (LA 2004: 17). Atsisakyta mirties simbolikos ženklų: kaukolės ant vėliavų, calūnų, katafalkų yra retas reiškinys. Calūnas prie karsto netiesiamas. Kai gedulinėms Mišioms palaikai neatnešami, taip pat per mirusiųjų minėjimo pamaldas bažnyčios centre ar šoninėje navoje ant grindų patiesiamas calūnas arba pastatomas medinis „kapelis“ (2 priedas: 14). Seniau (kai kur iki XX a. pabaigos) būdavo pastatomas katafalkas su ant jo uždėtu butaforiniu karsteliu. Juodos spalvos calūnas, kaip ir „kapelis“, simbolizuoja kapą, prie jo statomos keturios žvakės aukštose žvakidėse, kryžius atgręžiamas į susirinkusius. Violetinis calūnas su velykine žvake prie jo prarado ankstesnę simbolinio kapo reikšmę (1: 11, III/80).

Prie mirusiojo palaikų, o jiems nesant – prie katafalko ar calūno po Mišių būdavo atliekama *Kalčių atleidimo* apeiga (*Absolutio super cadaver*), prasidedanti giesme *Gelbėk mane, Viešpatie (Libera, me Domine)*, vadinama *Libera*. 1969 m. apeigyne *Ordo Exsequiarum* responsorijus *Libera, me Domine* buvo pakeistas kitais responsoriniais giedojimais. Lietuvoje ši ilgus amžius Bažnyčioje puoselėta giesmė išsilaikė beveik 40 metų ilgiau, kai kurie kunigai ją gieda iki šiol. *Apeigose absoliucija* pavadinta *Paskutiniojo užtarimo ir atsisveikinimu*; ši apeiga atliekama tikrai prie mirusiojo palaikų bažnyčioje, šarvojimo vietoje ar prie kapo. Giesmės *Libera* atsisakyta, nes jos turinys neišreiškia krikščionio mirties velykinio pobūdžio. „Gašdinimasis“ senųjų apeigų žodžiais, Alano Wattso nuomone, gali būti susijęs su šiuolaikinio žmogaus nesugebėjimu išvelgti giluminę apeigų esmę. Istorinė krikščionybė – tai religija, kuri svarbesniu laiko nerimą negu tikėjimą (plg. Fil 2, 12). Iškalbinga nerimastingumo išraiška yra bažnytinės apeigos, susijusios su mirtimi. Jeigu perprantama ir priimama jų giluminė prasmė, su mirtimi susijusios apeigos atneša ramybę. Tačiau jeigu jos suprantamos raidiškai – didina nerimą. Toks dvigubas aiškinimas įmanomas dėl priešybių prigimties, nes Kristuje visos priešybės sutaikomos (Yorc 2003: 196). Panašią mintį, kalbėdama apie *Libera* giesmę, pabrėžė pateikėja (65 m.) iš Gerkonių k., Anykščių r.: „Reik tikėtis, kad išgelbės, jei netikėsi – tai ir neišgelbės. Tikėtis ir pasitikėt.“ (1: 2, XIII/80).

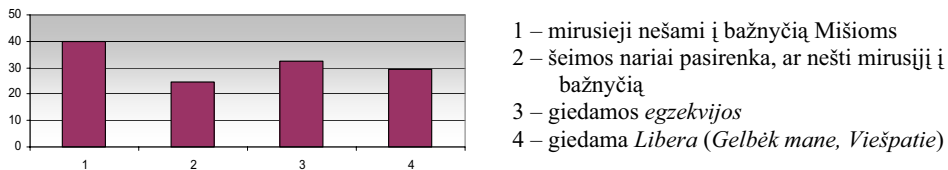
Vilniaus, Kaišiadorių, Telšių vyskupijoje giedamas naujas priegiesmis *Atsisveikinimo apeigai*, kuris taip pat prasideda žodžiais „Gelbėk mane“ (LA 2004: 155) ir kuriam buvo pritaikyta senosios giesmės *Libera* melodija. Tai – veikiau eksperimentas nei atsiradęs ilgalaikis pamaldumas. Patirtis liudija, kad, pasak kunigo iš Akmenės, „kai giesmės nauji žodžiai nesusiveda su sena melodija, ji išnyksta“ (1: 10, XVIII/20). Palangoje, Šilutėje, Ylakiuose vietoje responsorijaus giedama giesmė *Dieve, arčiau tavęs*, parapijose aplink Uteną kunigai sukalba mirusiojo globėjo ar liturginiam laikotarpiui tinkamą litaniją.

Bažnyčiose meldžiantis už mirusiuosius pamažu nustojama giedoti *Gedulines liturgines valandas* (*Officium defunctorum*). *Gedulinės valandos* – viena laidojimo (*de exsequiis*) apeigų dalis, kuri Lietuvoje vadinama *egzekvijomis* (seniau *egzekvijomis* vadintos visos gedulingos pamaldos). *Officium defunctorum* buvo atliekamas Viduriniais amžiais, ši malda minima IX a., tačiau tikslų duomenų, kas ir kada ją sugalvojo, nėra (Malakauskis 1937: 55). *Gedulines liturgines valandas* sudaro: *Naktinė*, trys *Aušrinės naktiniai* (jie susideda iš 3 psalmių ir skaitinio), *Rytmetinė* (susideda 4 psalmių ir dviejų bibliinių giesmių) ir *Vakarinė* arba *Mišparai* (ją sudaro 5 psalmės ir M. Marijos giesmė *Magnificat*) (*Apeigygnas* II d., 1966: 291–349). Atitinkamą pagal paros laiką dalį giedodavo kunigas ir vargonininkas; kai kur taip giedama iki šiol. Yra bažnyčių, kuriose *egzekviją* pagieda vienas vargonininkas (Utenoje – zakristijonas), kai kur vargonininkas gieda kartu su giesmininkais; neretai giedama lietuvių kalba iš *Maldyno*. Didžiųjų miestų bažnyčiose, atsižvelgiant į pastoracines aplinkybes, *egzekviją* nustota giedoti XX a. pabaigoje, nors išimčių yra. Kaip galimas priežastis, kodėl atsisakoma *egzekvijų*, kunigas Saulius Kasmauskas nurodė šios maldos reikšmės ir turinio bei moralinės įpareigojimo galios nesupratimą, nemokėjimą gražiai giedoti nesuprantama lotynų kalba (Kasmauskas 2002: 109). Tyrimas rodo, kad mažuose miestuose ir miesteliuose tendencija yra tokia: vyresnio amžiaus kunigai šią maldą linkę palaikyti, jauni kunigai seminarijose senųjų apeigų neišmoksta, todėl jų nykimas ar išlikimas priklauso nuo natūralių procesų, kunigo požiūrio ir galimybių. Kai klebonas pakeičiamas, neretai pasikeičia ir pridėtinės pamaldos parapijoje (1: 2, VI/17).

Bažnyčia nurodo, kad paprotys giedoti arba recituoti *Gedulines valandas* palaikytinas, bet, atsižvelgiant į laiką ir pastoracines aplinkybes, vietoje *Gedulinių valandų* leidžiama atlikti *budėjimą* arba *Žodžio liturgiją* prie mirusiojo (*Instrukcija kunigams...* 2004: 3–4). Kai mirusiojo kūnas nenešamas į bažnyčią Mišioms, kunigas (diakonas arba klierikas) apeigas atlieka šarvojimo vietoje ir prie kapo. *Budėjimo mirusiojo namuose* arba *Žodžio liturgijos* apeigos atliekamos prieš išlydint, po jų eina *Paskutinysis užtarimas ir atsisveikinimas*. Šios apeigos pernelyg trumpos, kad pasiektų joms skirtą tikslą – gaivintų dalyvaujančiųjų viltį ir tikėjimą mirusiųjų prisikėlimu (LA 2004: 8). Neretai jos apibūdinamos pagal matomus veiksmus: „mūs [vikaras] penkias minutes [užtrunka]. Įėjo, persižegnojo, maldą atskaitė, pakrapino ir per duris

lauk, ir ką jūs norit, tą darykit“ (1: 9, III/20). Svarbesnėmis apeigomis laidotuvių rite pagal įvairių kraštų papročius laikomas *budėjimas mirusiojo namuose, mirusiojo išnešimas iš namų ir palydėjimas į kapines* (LA 2004: 8).

Laidojimo apeigų kaitos dinamiką atskleidžia pateikėjų nurodyti duomenys:

12 pav. Liturginės apeigos %, 205 pateikėjų apklausos duomenimis

40 proc. pateikėjų sakė, kad jų parapijose mirusieji į bažnyčią atnešami. 24,4 proc. nurodė, kad šeimos nariai nusprendžia ir kleboną informuoja, ar mirusį atnešti į bažnyčią. Faktą, kad jų bažnyčioje giedamos *egzekvijos*, nurodė 29,3 proc. pateikėjų, kad giedama *Libera* – 32,3 proc.

Tyrinėjamu laikotarpiu mirusieji į bažnyčią nešami ne visur: didžiuosiuose miestuose nustota XX a. viduryje, daugelyje rajonų centrų – XX a. pabaigoje. Mažesnėse parapijose (su vis dažnėjančiomis išimtimis) mirusieji į bažnyčią nešami iki šiol. Požiūrio, kad mirusį į bažnyčią atnešti būtina, laikomasi Žemaitijos centre. Žemaitijoje, atlydėjus į šventorių, karstas tradiciškai pastatomas prie kryžiaus ant morų, apdengtų lovatiese, kai kada atidaromas ir, kaip buvo įprasta XX a. antrojoje pusėje, prie jo „nusipaveiksluojama“. Kunigas ateina su kryžių nešančiu patarnautoju, pašlaksto mirusiojo kūną ir giedodamas visus įveda į bažnyčią.

Iš viso, priklausomai nuo apeigų atlikimo vietos, kunigas mirusiojo kūną pašlaksto du kartus: šarvojimo vietoje ar prie bažnyčios, kai sutinka prie jos durų ar šventoriaus vartų; po Mišių ar prie kapo per *Paskutinį užtarimą ir atsisveikinimą*. Smilkymas (tiktai bažnyčioje) bei šlakstymas pagal atnaujintas *Apeigas* laikytini paskutiniais katalikų bendrijos atsisveikinimo ženklais (2004: 10). Nešventintą kapavietę kunigas šventina atnešus karstą prie kapo duobės. Miestuose, kuriuose mirusieji į bažnyčią nenešami, ir kai mirusieji laidojami kaimo kapinėse, Mišios už juos parapijos bažnyčiose aukojamos laidojimo dieną ryte (kartais vakare), kunigas atvyksta į šarvojimo vietą. Jis vadovauja mirusiojo išnešimo iš namų ir laidojimo apeigoms.

Priverstinės kolektyvizacijos metais žiemą atvežti kunigą į tolimesnius kaimus, patiems nuvykti į bažnyčią nebuvo galimybių, tad telikdavo kliautis bendrijos narių maldomis. Giesmininkams ir tyrinėjamu laikotarpiu dėl įvairių priežasčių²⁷ ne kartą tekdavo atlikti laidojimo apeigas. Kai kunigo nebūna, giesmininkas (vyras, jei giesmininkų grupėje jis yra) apeigas atlieka vadovaudamasis *Maldyno* nuorodomis *Laidojimas be kunigo* (1992: 522–524).

²⁷ Pasitaiko atvejų, kai kunigas negali atlikti laidojimo apeigų arba artimieji neprašo kunigo jų atlikti, jeigu miręs žmogus nebuvo praktikuojantis katalikas, tačiau giesmininkų pakviečiama, nes, kaip teigė pateikėja (54 m.) iš Utenos, „melstis melstis reikia“ (1: 3, III sa). Tokie atvejai rodo išlikusį pasitikėjimą bendrijos atstovų malda.

Bažnyčia skatina tokią tikinčiųjų iniciatyvą, ypač kai kapinės yra tolokai nuo šarvojimo vietos (*Instrukcija „Laidojimo apeigos“* 1996: 5). Sovietiniais metais mirusiojo artimieji, kurie negalėjo parodyti savo išpažįstamo tikėjimo (didžiuosiuose miestuose, šiaurės Lietuvoje), Mišias užsakydavo ir jose dalyvaudavo laidojimo dieną anksti ryte, kunigą kas nors iš giminaičių ar kaimynų slapta nuveždavo pašventinti iškastą kapo duobę (1: 12, V/15). Taigi tai, kad mirusieji nenešami į bažnyčią, o Mišios už juos aukojamos ryte ar kartais vakare, nėra naujas reiškinys Lietuvoje, tačiau jam esant akivaizdžiai mažiau maldingumo ženklų. Kunigas (53 m.) iš Vilkaviškio vyskupijos sakė: „Kur nešamas karstas į bažnyčią, ten visi dalyvauja Mišiose, daugiau kas atlieka išpažintį. Dabar 8 val. Mišios už mirusiuosius, ateina maksimum 10 žmonių“ (2: p. 53). Kunigo nuomone, tai – dvasinė skriauda mirusiesiems.

Pagal atnaujintas *Laidojimo apeigas* katalikiškai laidojami: savižudžiai, jeigu gyvendami rodė prieraišumo tikėjimui ir Bažnyčiai ženklų; nekrikštyti vaikai, jeigu tėvai rengėsi juos krikštyti; katechumenai; kitų konfesijų krikščionys, jeigu nėra jų dvasininko (2004: 15–16). Su bažnytinėmis apeigomis laidojami vieši nusidėjėliai (tokiais laikomi tie, kurie viešai nesilaikė Dievo ir Bažnyčios įsakymų), kurie prieš mirtį parodė kokius nors atgailos ženklus (*Instrukcija kunigams...* 2004: 4). Mišios aukojamos už kiekvieną asmenį, net ir už tą, kurį buvo atsisakyta palaidoti su bažnytinėmis apeigomis. Jos gali būti aukojamos privačiai, vengiant viešumo ir skandalo (Meilius 2003: 226–227). Kunigai juokauja: „Palaidoti reikia dviejų sąlygų: kad būtų pakrikštytas ir kad būt numiręs“ (1: 13, X/53), o laidodami nusidėjėlių, savo motyvą išsako žodžiais: „jie atsakys patys prieš teismą“; „tiktai Dievas teisia“. Kunigų požiūris, kad negalima teisti žmogaus nepažinus jo sielos gelmių, tampa ir bendrijos narių nuostata. Tikintieji nėra linkę teisti mirusiųjų, kalbėti apie jų kaltes nepriimta, savižudybės priežastimi laikoma liga, o ne nuodėmė. Bažnyčioje išliko administracinio pobūdžio bausmės: mirusieji ne sava mirtimi ir vieši nusidėjėliai nenešami į bažnyčią, kai kurie kunigai jų nelydi į kapines (tuomet laidojimo apeigas atlieka giesmininkai ar bažnyčios tarnai). Savižudžiai su visomis bažnytinėmis apeigomis laidojami, jei jų artimieji kunigui pateikia medicininės ekspertizės išvadą, kad savižudybės priežastis buvo psichinis sutrikimas ar liga. Savižudžių ir viešų nusidėjėlių laidojimas yra svarbus pokytis Bažnyčioje.

Vyresnio amžiaus pateikėjai prisiminė, kad savižudžiai nebuvo laidojami parapijos kapinėse, jiems buvo skirtas atskiras kampas, apie Eržvilką ir Vadžgirį vadinamas *siratkapiais*, kurį nuo pašventintų kapinių skyrė griovys ar net tvora. Savižudžių laidotuvėse dar XX a. viduryje nebūdavo meldžiamasi, giedama, į jas tikintieji vengė eiti, apsilankymas savižudžio laidotuvėse laikytas nuodėme, savižudžio ar viešo nusidėjėlio kūnas nebuvo nešamas į bažnyčią, už juos neaukotos Mišios, Mišios už jo giminę aukotos po laidojimo, nebuvo leidžiama įnešti savižudžius į parapijos kapines pro vartus – juos keldavo per tvorą, lydėdavo tiktai šeimos

nariai. Savižudžių ir kitų viešų nusidėjėlių laidojimas be bažnytinių apeigų buvo baudžiamojo pobūdžio, kartu turėjo ir prevencinę paskirtį. Žmonės sakydavo: „kaip šunį palaidojo“ (1: 9, III/53). Šiuolaikinės savižudžių prevencijos grupės panašiai pataria, kad iš savižudybės nebūtų daromas „meno kūrinys“ (1: 1, X pap), t. y. prevencijos tikslais laidotuvėse patariama vengti emocionalaus iškilmingumo. Sovietiniais metais visi mirusieji buvo laidojami bendrose kapinėse, parapijų žemė (kartu ir kapinės) buvo sekuliarizuota, išnyko grioviai, skyrė pašventintą ir nešventintą kapinių dalį. Dabar beveik visose kapinėse savižudžių kapinių nėra ir žymės, nes, trūkstant vietos, laidojama visur. Tačiau, kai yra galimybė, žmonės renkasi „padoria“ vieta: naujosiose Palangos kapinėse pradėta laidoti kapinių centre, Varniuose – prie kapinių centre pastatyto kryžiaus, o ne patvoryje.

Atnaujintose *Laidotuvių apeigose* sakoma ne „meldžiamės už N. sielą (vėlę)“, o „už mirusįjį N.“. Tuo siekiama pabrėžti, kad visas žmogus yra atpirktas ir pašauktas amžinajam gyvenimui (*Instrukcija kunigams...* 2004: 24). Mintis, kad reikia melstis už visą žmogų, glūdi katalikų tradicijoje: kalbėdami malda *Amžinąjį atilsį duok mirusiam, Viešpatie*, katalikai meldžiasi už visą mirusįjį, ne vien už jo sielą. Šventajame Rašte siela reiškia visą žmogų, kiek jis apdovanotas gyvybės pradū, o ne žmogaus dalį, kuri, būdama sujungta su kūnu, sudaro žmogaus esybę. Kad protinga siela yra žmogaus kūno forma savo būtimi ir esme, o kūnas yra ne kalėjimas, o esminė žmogaus dalis, skirta dangaus garbei, 1312 m. paskelbė Vjenos susirinkimas, – tai buvo tomizmo doktrinos triumfas. Kad kūnas yra sielos karstas, mėgo sakyti platonikai, o vėliau tai kartojo gausios krikščionių kartos (Kavaliauskas 1992: 317–318). Tačiau oficialiajai katalikų teologijai, ne taip, kaip apraiškoms skelbime ir liaudies tikėjime, platoniskasis dualizmas nebuvo priimtinas (Vorgrimler 2003: 493). Sielos nemirtingumo, kuris neatsiejamas nuo mirusiųjų prisikėlimo, klausimų problematiką plačiai išnagrinėjo teologas Josephas Ratzingeris. Jis sukritikavo griežtą platonizmą, pažymėjo, kad termino *anima* Romos Mišiose gedulo liturgijoje ir laidotuvių apeigose atsisakyta išsigalėjus grynai biblicizmui, netoli tenuvedusiam be hermeneutikos (Ratzinger 1996: 105–106), pabrėžė, kad iki šiol teologijoje „kūniškumo ir sielos egzistavimo klausimų koncepcijos keistai sumišusios, o tos maišalynės tikrai negalima laikyti paskutiniu žodžiu“ (Ratzinger 1996: 108). Tai gi svarstant sielos klausimą rasti vienareikšmiškus atsakymus nėra paprasta. Svarbūs yra principiniai dalykai: nemirtingumo idėją galima teigti tik tada, kai įgaliojančiu būdu veikia religinė tradicija, kai ji pripažįstama ir protingai aiškinama (Ratzinger 1996: 138), Šventasis Raštas nepaverčia dogma kokios nors konkrečios antropologijos, o pateikia tik prisikėlimo kristologiją, kurios kontekste tampa aišku, kad mirusieji būna ne kokiose nors olose ar kamaraitėse, o meile apgaubiančiame Kristaus asmenyje. Atsižvelgdama, kad pamaldumui reikalingas vaizdumas, Bažnyčia skaidrina žmonių kuriamus vaizdinius, kad jie nevirstų mitologine *savistova* (Ratzinger 1996: 127–128).

Mūsų protėvių sielos sampratai nemažą poveikį galėjo daryti ikirikščioniška religija. Ją požiūriu, siela buvo dualistinė. Iš vienos pusės, ją sudarė dinaminė siela – jėga, kuri po mirties susiranda sau kitą kūną, iš kitos – personalistinė vėlė, t. y. mirusiojo kūnas, kuris toliau gyvena žemėje jo paveiklo šešėlišku, eteriniu *vėlės* pavidalu (Alseikaitė-Gimbutienė 1947: 19–20). Tikėjimas, kad siela bei kūnas ir po mirties sudaro nedalomą visumą, siejasi su pastarąja sielos samprata. Apeigomis buvo siekiama, kad *vėlė* paliktų kūną ir tiesiausiu keliu patektų į pomirtinį gyvenimą (Greimas 1990: 408). Svarbu tai, kad tikėjimas dvasios nemirtingumu buvo liaudies doros šaltinis, padedantis reguliuoti šeimos ir bendruomenės vidinius santykius moraliniais principais (Basanavičius 1998: 79; Merkienė 2005b: 172). XX a. pradžioje lietuviai siejo sielą ir alsavimą – sakė, kad žmogui mirštant dūšia išeina per du atodūsius: pirmu – iš krūtinės, antru – iš gerklės (Balys 1981: 40; Vyšniauskaitė 2008: 485; Alseikaitė-Gimbutienė 1947: 14). Tą pačią mintį akcentavo ir kunigas (65 m.) iš Kauno: „žinau, ką mano kaime [Išlauže] sakydavo: kai žmogus mirdamas paskutinį kartą iškvėpia, iš jo išeina siela. Kaip kvapas...“ (1: 13, IV pla). Tam tikru požiūriu toks mąstymas artimas bibliniam. Žydai gyvybės ir alsavimo sąsają suprato kaip itin glaudžią: žmogui mirštant siela ir kvėpavimas apleidžia kūną (Pr 35, 18; Jer 15, 9). Semitams atrodė, kad alsavimo negalima atskirti nuo gyvo kūno, ypač nuo kraujo (Kavaliauskas 1992: 317–318). Nūdienos žmogus sielą taip pat sieja su gyvybe (1: 14, XXVIII/36).

Lietuviškose *Apeigose* atsakyta žodžio „vėlė“, vartoto 1966 m. *Apeigyne* (tikriausiai atsakingieji asmenys išvelgė, kad vėlės vaizdinys tampa mitologine *savistova*). Žodis „siela“ vartojamas, kai tai būtina²⁸. Atliekant apklausas pastebėta, kad žodis „vėlė“ žmonių beveik nevartojamas, pamirštama ir jo reikšmė. XX a. pabaigoje atliktų lauko tyrimų pagrindu I. R. Merkienė „vėlės“ terminą vartojo kaip nemirtingos sielos sinonimą (Merkienė 2002: 227).

Iki šiol Lietuvoje žinomas tikėjimas, kad mirusiojo siela kūną palieka, kai kunigas ant kapų užgieda *Viešpaties angelą*. Kunigas (70 m.) paaiškino: „tuomet angelai sielą veda, kur jai paskirta buveinė, nes siela būna kartu. Ji žino, kur eis, bet būna kartu.“ (1: 13, III pla). Tikėjimas, kad siela galutinai atsiskiria nuo kūno jį palaidojus, galėjo būti stiprinamas laidojimo apeigų žodžiais, – tikėtina, jog dėl to ir išliko aptariamas tikėjimas. Apeigose būdavo meldžiama: „Ateikite, Dievo šventieji, Viešpaties angelai, pasitikite jo vėlę“. Šie žodžiai netiesiogiai nurodė, kad vėlė išeina dabar, t. y. laidojant. Panašiai kitoje giesmėje: „Danguan telydi jos vėlę angelai“, ir maldoje: „nuolankiai meldžiame už N. vėlę, kuriai *šiandien* (palenka – R. G.) liepei apleisti šį pasaulį.“ (*Apeigynas* II d., 1966: 261, 276, 361).

Tyrimas parodė, kad nuo 1996 m. atnaujintų *Laidotuvių apeigų* reikalavimai Lietuvoje įgyvendinami atsižvelgiant į katalikų poreikius, parapijos ir jos klebono galimybes. Pakeitimai

²⁸ Keliama mintis, kad mažiau vartojant „sielos“ sąvoką *Laidotuvių apeigose*, ėmė silpti pomirtinio gyvenimo samprata bei rūpestis sielos likimu anapus (Garnevičiūtė, Brilius 2010: 191).

įgyvendinami laipsniškai, todėl yra išlikusių ir senųjų apeigų. Nustatyta, kad laidotuvių apeigų pakeitimai atsispindi laidotuvių papročiuose bei žmonių nuostatose. Tyrinėjamu laikotarpiu violetinė spalva imta naudoti kaip gedulo spalva, atsisakyta mirties simbolikos, iškilmingumo ženklai prarado ankstesnį reikšmingumą, rodoma atjauta savižudžiams, vis rečiau vartojamas žodis „vėlė“. Šiuolaikinėje teologijoje iš naujo keliamas kūniškumo ir sielos egzistavimo klausimas. Taigi galima teigti, kad liaudies tikėjimas, kad siela buvoja prie pašarvoto kūno iki jį palaidojant, gyvuoja iki galo neatsakytų klausimų nišoje.

3.5.2. Kremuotų palaikų laidojimas

Kremavimas (žmogaus palaikų sudeginimas krematoriumo krosnyje) atliekamas vadovaujantis *LR žmonių palaikų laidojimo įstatymu*. Svarbiausiu motyvu palaikams kremuoti laikoma asmens valia, pareikšta prieš mirtį testamente ar kitame valios pareiškimo dokumente. Mirusio asmens palaikus kremuoti galima, jei laidojantis asmuo raštu patvirtina, kad asmuo, būdamas gyvas, nėra išreiškęs nesutikimo dėl palaikų sudeginimo. Katalikai, pareiškę norą, kad jų kūnas būtų sudegintas, laidojami pagal katalikiškas laidojimo apeigas, nebent būtų aišku, kad tokių jų pasirinkimą lėmė motyvai, priešingi katalikų tikėjimui (LA 2004: 12). Kremuotų palaikų laidojimo apeigos atliekamos įprastu būdu. Jų išbarstymas jūroje, iš oro ant žemės, laikymas namuose neatitinka Bažnyčios reikalaujamos pagarbumo nuostatos. Šios nuostatos reikalauja pagarbaus nešimo būdo, rūpestingumo ir dėmesingumo statant, transportuojant ir galutinai palaidojant kape, mauzoliejuje ar kolumbariume (LA 2004: 188). Nesant konkrečių elgesio su sudegintais palaikais taisyklių, pastebimas savotiškas savivaliavimas: artimieji iš šarvojimo salės urną išsinešė nakčiai; urną su palaikais atsinešė į Mišias bažnyčioje; nepagarbiai (pirkinių krepšyje) išnešė iš bažnyčios; paliko automobilyje, kol vyko pamaldos; urnos laikomos namuose; pelenai išbarstomi (1: 13, VII pla/91; 2: p. 103–111). Pastarosios dvi elgesio su palaikais nuostatos visiškai priešingos lietuvių pasaulėjautai. A. J. Greimas rašė, kad Lietuvoje mirusiojo mėsa buvo deginama, kad jo *psyche*, *vėlė* lengviau atsiskirtų nuo kūno ir tiesiausiu keliu patektų į pomirtinį gyvenimą. Kaulų nebuvo leidžiama sudeginti – buvo privalu juos, ypač stambiusius, palaidoti. Prūsijoje už kaulų nepalaidojimą IX a. buvo baudžiama. Pačia didžiausia bausme buvo laikoma tai, kad „pelenai ant vėjo paleidžiami“. Be to, reikėjo, kad kaulai būtų palaidoti arti jo šeimos ir giminės (Greimas 1990: 408–409). Rūpestis kaulų likimu nėra išnykęs. Marijampolės r. pateikėjai, pasisakydami prieš kremavimą, svarstė klausimą, kur dedami žmonių kaulai kremavus kūną. Nes, pateikėjų nuomone, pelenų iš žmogaus kūno, kaulų, karsto ir drabužių turėtų būti gerokai daugiau, nei jų būna urnoje (1: 14, XXVIII/91; XXXII/91). Tikėjimo, kad mirusieji turi ilsėtis arti giminės, laikomasi iki šiol – užsienyje mirusių Lietuvos gyventojų palaikai parvežami į Lietuvą.

Nusprendusiems kūną kremuoti Bažnyčia rekomenduojama, kad kremacija vyktų po liturgijos. Kai kremuojama prieš liturgiją, laidojimo apeigos atliekamos kiek galima greičiau po jos ir taikoma alternatyvi laidojimo žodžių forma (LA 2004: 189–191). Laidojant kremuotus palaikus, laidojimo apeigų atlikimo laikas ir vieta įvairuoja. Dažnesni atvejai (1: 3, XX/92; 2: 103–110):

- kai artimieji prašo kunigą atlikti *paskutinio užtarimo ir atsisveikinimo* apeigas prie pašarvoto mirusiojo prieš kremuojant, kunigas jas atlieka nuvykęs į šarvojimo vietą ne prieš pat išlydėjimą, bet anksčiau, pavyzdžiui, po vakarinių Mišių (taip būdavo elgiamasi, kol buvo vežama į Rygos krematoriumą). Po kunigo atliktų apeigų artimieji ir lankytojai budi, kol kūną išlydi į krematoriumą;

- jei kremuoto kūno palaikus artimieji laidoja tuoj pat, įmonė juos atveža, o artimieji sutartu laiku pasitinka prie kapinių. Jeigu laidojama kitą dieną, palaikus arba šarvoja, arba saugo namuose, arba atiduoda pasaugoti laidojimo paslaugas teikiančiai įmonei. Jei kunigas būna atlikęs *atsisveikinimo* apeigas, laidojant palaikus jis paprastai nedalyvauja;

- jei kunigas būna paprašytas atlikti laidotuvių apeigas prie urnoje pašarvotų palaikų, jis atvyksta į šarvojimo vietą, atlieka *atsisveikinimo* apeigas, palydi palaikus iki kapo, pašventina duobę ir atlieka laidojimo apeigas. Viskas vyksta taip pat, kaip laidojant mirusiojo kūną. Skirtumas tas, kad vietoj žodžio „kūnas“ vartojamas žodis „palaikai“;

- jei kunigas dar nebūna atlikęs *paskutinio užtarimo ir atsisveikinimo* apeigų, o palaikai nepašarvoti, po Mišių artimieji paprašo kunigą vykti į kapines. Kapinėse jie kartu su kunigu palydi palaikus prie kapo, kunigas pašventina duobę ir prie kapo atlieka *atsisveikinimo* apeigas.

Lietuvoje naudojamos hermetiškos laidojimo urnos, jų konstrukcija bei gamybai naudotos medžiagos „užtikrina tvirtą ir ilgalaikį kremuotų palaikų apsaugojimą nuo drėgmės ir oro poveikio daugelį šimtmečių“ (1: 1, I sa p. 109). Į urną įdedama kapsulė su palaikais, ant jos užrašomi mirusiojo vardas, pavardė, asmens kodas, gimimo, mirties bei kremavimo datos, registracijos numeris, kremavimą atlikusios įmonės kodas. Hermetiškai uždaroje dėžutėje galima įdėti velionio nuotrauką ar pan. Katalikai į urną įdeda sakramentalijų: rožinį, kryželį.

P. Arièsas teigė, kad kremavimas nesiderina su pamaldumu: šiuolaikinis kremavimas Anglijoje – tai rūpinimasis naujoviškumu, pasitikėjimas racionalumu ir galiausiai pomirtinio gyvenimo atsisakymas (Arièsas 1993: 233). Panašią mintį perša ir išorinė kolumbariumų Kauno Petrašiūnų kapinėse išvaizda – ant jų religinio ženklo nėra. Tai suprantama, nes Bažnyčia pirmenybę teikia kūno laidojimui ir jo pageidauja, o kremacijos tikrai nedraudžia. Leisdama kremuoti mirusio kataliko kūną, Bažnyčia atsižvelgia į įvairias išorines sąlygas: kartais po sunkios ligos kūno kremavimas būtinas norint tradiciškai budėti prie mirusiojo, kartais palaikus tenka gabenti iš toli, o mirusį kūną pervežti būtų pernelyg brangu, kartais žmogus nori būti

kremuotas po mirties, nes bijo būti palaidotas gyvas ir kt. Tyrinėjamu laikotarpiu mirusieji kremuoti būdavo vežami į Rygą (iš Kauno, Klaipėdos) ar Varšuvą (iš Vilniaus). 2011 m. buvo pastatytas krematoriumas Kėdainiuose, miestų kapinėse statomi kolumbariumai. Kai sudeginti palaikai padedami kolumbariume, kunigas, atlikdamas laidojimo apeigas, laikosi įprastų Lietuvoje katalikų tradicijų: jis ir artimieji ant urnos užberia kelis žiupsnius žemių, kryželis prie urnos pastatomas po laidojimo apeigų, panašiai kaip jis statomas ant kapo (1: 14, I sa). Kartais, ieškant kompromiso su tradicija, urna įdedama į karstą, prie uždaryto karsto budima ir jame laidojama. Kai budima prie pašarvoto kūno, o po to jis išvežamas kremuoti, kyla problema, kur dėti suneštas gėles. Taigi kremuotų palaikų laidojimo papročiai dar tik formuojasi.

Bažnyčia leidžia kremuoti mirusio kataliko kūną ir sudegintus palaikus pagarbiai laidoja, atsižvelgdama į nūdienos situaciją, galimybes, ir tuo išreiškia troškimą teikti dvasinę pagalbą mirusiems savo vaikams. Tyrimo metu apklausti katalikai beveik visi pasisakė prieš kremavimą. Krikščioniškuose kraštuose (Vokietijoje) dažniau laidojama žemėje (Kessel 1998: 234). Kremuoti nepopuliaru ir Lietuvoje (Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 139), dažniau kremuojami mirusių miestiečių palaikai.

3.5.3. Lydėjimas ir laidojimas

XIX–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais liaudyje buvo paplitęs dvejetainis laidojimo laikas: anksti ryte ir pavakare. Laidojimą pavakare A. Vyšniauskaitė siejo su senaisiais lietuvių tikėjimais, o laidojimą ryte – su Katalikų bažnyčios reikalavimais (Vyšniauskaitė 1961: 150). Tyrinėjamu laikotarpiu mirusieji laidojami apie vidurdienį, 11–15 valandą, vasarą gali būti vėliau. Norintys, kad laidojimo apeigas atliktų kunigas²⁹, laidotuvių laiką suderina su parapijos raštine. Tariantis atsižvelgiama į laidotuvių organizavimo bei kunigo galimybes. Tačiau Mišių laikas skiriamas atsižvelgiant į visos parapijos sielovadą, todėl didelėse parapijose Mišios dažniausiai aukojamos parapijos Mišių laiku ir keliomis intencijomis. Tokiu atveju kunigai Mišioms rengiasi tokios spalvos *arnotu*, koks yra reikalingas tuo liturginiu laikotarpiu ir pagal šventųjų minėjimo ar šventės pobūdį. Nedidelėse parapijose Mišios paprastai aukojamos už tą vieną mirusįjį sutartu laiku, o kunigas apsirengia violetinės ar juodos, t. y. liūdesio ir atgailos spalvos liturginiais rūbais – *arnotu* (prie bažnyčios pasitinka su *kapa*, lydi užsidėjęs *stulą*).

²⁹ Tyrinėjamu laikotarpiu dauguma katalikų, tiek praktikuojantys, tiek nepraktikuojantys tikėjimo, pageidauja, kad laidojant jų mirusius artimuosius, praktikavusius, taip pat nepraktikavusius katalikų tikėjimo, palydėtų ir laidojimo apeigas atliktų katalikų kunigas. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, Katalikų bažnyčia 2000–2012 m. palaidojo per metus vidutiniškai 77,2 proc. mirusiųjų (2001 m. Lietuvoje buvo 79 proc. katalikų, 2011 m. – 77,23 proc.). Mirusiojo artimųjų, giminaičių, apskritai laidotuvinių religinė elgsena ir nuostatos laidotuvėse bei gedulinėse liturginėse pamaldose priklauso nuo to, kaip jie supranta katalikybę. Lietuvoje fiksuojamos keturios katalikiškumo sampratos: tradicinė, paprotinė, prietarinė bei sąmoninga ir veikli (Lukaševičius 2007: 168–173).

Mirusiojo išnešimas iš namų neužtrunka. Tyrinėjimu laikotarpiu išlydėjimo veiksnių skubotumas išlikęs, tiktai pamiršta jo paskirtis – išvesti iš namų mirusiojo vėlę, kad ji nesugalvotų ką nors su savimi pasiimti (Vyšniauskaitė 1967: 77). Išlydėjimo metui rengiamasi visą budėjimo laiką. Intensyvesnis metas yra paskutinį vakarą ir laidojimo dieną, kai vakare pradėdamos, o ryte užbaigiamos maldingos praktikos prie mirusiųjų ir kai apie valandą prieš atsisveikinimą šeimos nariai stovi prie karsto. Visi laidotuvininkai atsistoja, prieš išlydėjimą giesmininkams pradėjus giedoti *Viešpaties angelą* arba kai kunigas ateina į šarvojimo vietą. Pagerbdami mirusįjį, prie karsto (jo kampų) pasikeisdami pastovi bendradarbiai / bendramoksliai / bendraminčiai. Tai – iš civilinių ceremonijų perimtas elementas, vadinamoji *garbės sargyba*. Artimiesiems ji buvo siūloma atsisveikinimui vietoje rankų ir kojų bučiavimo (Vyšniauskaitė 1967: 78). Tyrinėjamu laikotarpiu praktikuojami abu būdai: ir artimųjų stovėjimas prie karsto, ir asmeniškasis atsisveikinimas su mirusiuoju. Atsisveikinimo apeigai vadovauja atvykęs kunigas / giesmininkai / šarvojimo namų administratorius(-ė) / „žino patys“. Atsisveikinimo metu laidotuvininkai išsiskiria į dvi grupes: į artimuosius, kurie pasilieka atsisveikinti su mirusiuoju, ir dalyvius, kurių pareiga – prieš išnešant karstą išnešti iš salės gėles ir vainikus. Kunigas ir giesmininkai patys sprendžia, ar jiems pasilikti, ar išeiti iš patalpos. Artimųjų atsisveikinimo pobūdis priklauso nuo meilės jausmo mirusiajam, vietinių ar šeimos papročių, kurie, turimais duomenimis, atitinka *Maldyno* nurodymus (1968: 274, 1992: 516).

Būdas atsisveikinti su mirusiuoju kinta (Merkienė 2005a: 31), tačiau pateikėjai šios kaitos nesureiškina. Vieni atsisveikindami pabučiuoja kaktą, rankas, kiti – tik drabužį arba nulenkia galvą, paliesdami ranką. Į kojas bučiuojama vis rečiau. Netinkamu, perdėtu elgesiu laikoma, kai atsisveikinant bučiuojama į veidą. Santūrumą pabrėžia minėti *Maldyno* patarimai, jį vertina ir labiau apsišvietę žmonės. Baltarusiai, kaip ir lenkai, išlaikė požiūrį, kad visi dalyvaujantys laidotuvėse su mirusiuoju turi atsisveikinti asmeniškai (Burszta, cit. iš Brencz 1987: 226), todėl prieš išeidami iš šarvojimo patalpos paliečia mirusiojo ranką (taip pat vakare, jei atsisveikina visam laikui). Šiuo veiksniu parodoma, jog „atsiskaitoma“ su mirusiuoju, kad jis nesisapnuotų (1: 1, I pap). Svarbiu pokyčiu laikoma tai, kad, pasak giesmininkės (64 m.) iš Maišiagalos, „anksčiau močiutės stebėdavo, kaip atsisveikina, bet dabar niekas nekalba apie tai, mes nesakom niekada, neapkalbam niekada“ (1: 4, IX/54). Vadinasi, išnykus kokioms nors atsisveikinimo būdo paprotinėms reikšmėms, šeimos narių atsisveikinimas, kaip asmeniškasis ir intymus veiksmas, laikomas sfera, kurią stebėti ir juolab apie ją kalbėti neetiška. Kai kas išvelgia, kad atsisveikinimą sąlygoja ne tik laikmečio papročiai, bet ir atsisveikinančio asmens religingumas (1: 2, XV/54). Dzūkijoje atsisveikindami artimieji neretai verkia ir taria žodžius (rauda), – tai laikoma tikru atsisveikinimu, kartu verkia visi. Atsisveikinimas paliečiant mirusiojo ranką laikomas artimų santykių nevertu gestu (1: 3, XI/54).

Gali būti, kad atsisveikinimo su mirusiuoju būdas priklauso ir nuo gyvų žmonių bendravimo įpročių. Lenkai Vilniaus krašte atsisveikindami bučiuoja mirusįjį. Šalčininkų r. kai kas tradiciškai karstą atidaro ir atsisveikina prie kapo, Dieveniškėse – bažnyčioje. Tverėčiuje, taip pat kitur Lietuvoje, karstas atidaromas prie namų (2 priedas: 12) / prie bažnyčios / prie kapo, kai jį atveža laidoti iš tolimesnės vietovės. Taigi liaudies pasaulėjautoje egzistuoja nuostata, kad atsisveikinant būtina pamatyti mirusįjį. Kokia šitokio atsisveikinimo paskirtis, šiandien duomenų neturime. Atsisveikinus karstas uždengiamas, užsukamas specialiais sriegiais. Mirusysis visuomet nešamas kojomis į priekį. Artimieji išeina paskui karstą, įprasta, kad pačius artimiausius kas nors iš jų šeimos narių veda prilaikydami už parankės. Vedimas apeiginiame kontekste išryškina situacijos statusą, padaro ją unikaliu įvykiu (Байбурын 1993: 20).

Mirusysis iš šarvojimo namų išlydimas procesija – net ir tuo atveju, jeigu lydima tiktai iki automobilio-katafalko. Laidotuvininkai su gėlėmis rankose sustoja iš abiejų tako pusių, sakoma – „padaro taką“, taip pat elgiamasi įnešant į bažnyčią, išnešant iš jos ir nešant prie kapavietės. Procesija (lot. *procedo, -ere* – eiti, žengti) primena išrinktosios tautos kelionę į Pažadėtąją žemę ir simbolizuoja naują Dievo tautą, kuri paskui Kristų ir kartu su juo keliauja į dangų kaip į naująją Pažadėtąją žemę. Todėl kiekvienos procesijos, taip pat laidotuvių, priešakyje nešamas kryžius – Jėzaus perėjimo per mirtį į gyvenimą ženklas. Procesija su mirusiojo kūnu simbolizuoja nuolatinį žmogaus būvį kelyje, palyginamą su žmogaus gyvenimu. Krikščionims tai primena sekimą Kristumi, kuris yra jų Kelias (Žadło 2011: 70–71). Mirusysis procesija lydima į bažnyčią, iš bažnyčios, prie kapo duobės. Kai vyksta laidotuvių eiseną į bažnyčią, kryžiaus joje gali ir nebūti, prie bažnyčios pasitinka kunigas ir atnešamas kryžius. Naujovė – procesijos priešakyje nešamas laikinas paminklas (kryžius su lentele). Parapijose, kuriose išliko senieji papročiai, lydint iš abiejų kryžiaus pusių nešamos dvi bažnytinės vėliavos, jas nešantys vyrai tradiciškai būna apsirengę baltą liturginį drabužį – *kamžą* (2 priedas: 16).

XX a. viduryje prieš karstą eidavo kunigas ir vargonininkas, paskui karstą eidavo šeimos nariai ir visi lydintieji. Tokios pačios procesijos tvarkos laikytasi Latvijoje ir Punsko krašte. Kai einant į bažnyčią eisenoje nebūna kunigo, giesmininkai ar muzikantai lydi – eina paskui karstą. Pasak muzikanto (68 m.) iš Žagarės, „Mes visą laiką palydėdavom, kaip gi, čia gi ne parada vest“ (1: 11, XVII/55). Jiezno, Aukštadvario, Stakliškių, Krakių apylinkėse giesmininkai visuomet eidavo prieš karstą (Vyšniauskaitė 1961: 150), taip pat daryta ir Baltarusijos lietuviškuose kaimuose (Maceika 1998: 47–48). Taigi dabartinė procesijos tvarka, kai lydint kunigui giesmininkai (muzikantai) eina paskui ar prieš kunigą, nevisiškai nauja. Nešantys gėles ir vainikus išsirikiuoja paskui kryžių. Tyrinėjamu laikotarpiu dėl intensyvaus eismo nebūna laidotuvių eisenų per miestą. Kai kapinės toli, net ir miesteliuose iki jų vykstama automobiliais. Automobilis-katafalkas važiuoja pirmas, jame šalia vairuotojo sėdi kunigas / į sėdimą vietą

atremiamas kryžius, į priekinį stiklą atremiamas mirusiojo portretas. Kartais kryžius įdedamas prie karsto. Taigi lydint automobilių kolona taip pat stengiamasi išlaikyti procesijos tvarką. XX a. pabaigoje, kai karstas būdavo vežamas sunkvežimiu, jo kėbulo priešakyje stovėdavo vyrai ir laikydavo kryžių bei vėliavas. Prie karsto stovėdavo 2–6 vyrai (*garbės sargyba*), jų funkcija buvo labiau praktinė – prilaikyti karstą, kad vežamas neapvirėtų.

Lietuvos pakraščiuose tyrinėjamu laikotarpiu fiksuojami senųjų papročių reliktai. Medininkuose lydint mirusįjį į bažnyčią karstas apdengiamas baltu drobiniu audiniu, bažnyčioje jis nuimamas ir paliekamas kaip auka bažnyčioje. Iš šitokių paaukotų audinių siuvamos *kamžos* ir kiti būtini reikmenys. Dabar tai daroma mirusiojo artimųjų iniciatyva, tačiau, anot pateikėjo, „kažkada tai buvo įstatymas, būtinai“ (1: 6, X/62). Šis paprotys, XIX a. žinotas visoje Lietuvoje (*Iš gyvenimo...* 1998: 108; Balys 1981: 80), kaip spėjama, kilo iš tikėjimo, kad nešant karstą ant jo būna vėlė (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 210).

Atėjus prie kapo duobės, kryžiaus nešėjas stoja kiek atokiau galvūgalyje, o kunigas – kojūgalyje prieš kryžių. Pagal atnaujintas *Apeigas* mirusiojo artimiesiems ir susirinkusiems leidžiama prie kapo tarti atsisveikinimo žodį (2004: 48). Kalbos dažniausiai sakomos visuomenei ar Bažnyčiai nusipelnusių žmonių laidotuvsė, minint jų veiklą ir nuopelnus, – tokiu būdu išreiškiama pagarba. Sovietiniais metais kalbų sakymas buvo skatinamas ir diegiamas, kad įprasmintų atsisveikinimą su mirusiuoju (Vyšniauskaitė 1967: 82). Tikėtina, kad iš tų laikų išliko tradicija sakyti kalbas tik visuomenėje žinomų žmonių laidotuvsė, antra vertus, gali būti, kad kalbas kapinėse vengiama sakyti prisimenant „anų laikų“ kalbas. Kunigo pamokslą (jis sakomas vis rečiau), prasmingus ir objektyvius atsisveikinimo žodžius pateikėjai laiko vertingu laidojimo apeigų elementu. Dažniausiai kalbas prie kapo sako mokytojai, bendradarbiai ar bendramoksliai. Pagal priimtas normas laidotuvių kalbai būdinga įvertinti mirusiojo bruožus bei jo veiklą gerąja prasme (Bielinienė 2000: 100–101). Artimiausi giminės atsisveikinimo žodžio nesako. Kai kur šarvojimo namuose prieš išlydint ar prie kapo kelių minučių kalbą pasako šarvojimo namų darbuotojai; Panevėžyje tai – mokama paslauga. Kunigas (40 m.) iš Panevėžio pažymėjo, kad apmokamų kalbų turinys metams bėgant kinta: „pirmiau sakydavo kalbas apie lengvą žemele, dabar – apie amžinybę“ (1: 3, XX/60). Katalikų kalbose akcentuojamas mirusio asmens santykis su Dievu, gyvieji kviečiami kompensuoti buvusius to santykio trūkumus, t. y. melstis už mirusįjį. Būdinga, kad kalbose į mirusįjį kreipiamasi taip, tarsi jis būtų gyvas (panašiai ir vainikų kaspinių užrašai adresuojami mirusiajam). Kalbos sakomos, kol karstas nenuleistas į duobę. Tačiau miestuose šios tradicijos įmonių darbuotojai nepaiso, atnešę karstą jį tuoj pat įleidžia į duobę ir tuo savo paslaugas pabaigia.

Laidojimo apeigose žmogaus trapumą ir didybę primena ant įleisto karsto beriamos trys saujos žemės. Kunigas pirmas užberia žemių, sakydamas: „Iš žemės mus, Viešpatie, sukūrei ir

davei mums kūną: prikelk mus teismo dieną, mūsų Atpirkėjau!“ (*Apeignas* II d., 1966: 283; TLA 2006: 13), po to paragina artimuosius, kad ir jie užbertų žemių. Minėtų kunigo žodžių pateikėjai nėra įsidėmėję, o veiksmą interpretuoja Pelenų dienos liturginių apeigų žodžiais: „dulkė buvai, dulkė esi ir dulke pavirsi“ (1: 9, IV/61; VI/61; 6, V/61); „iš žemės kilęs esi, teip klebono žodžiai, ir į žemes nuveini, ir pasibaigia“ (1: 8, XII/61). Taigi laidojimo metas pateikėjams primena žmogaus trapumą, prisikėlimo viltis apmašoma aprūpinant mirusį tinkamomis įkapėmis. XX a. pirmojoje pusėje visi laidotuvininkai stengdavosi užberti žemių ant karsto, tačiau artimi giminės, ypač vaikai, ant tėvų karsto žemių neberdavo (1: 2, XXII/58; 9, VI/61; Balys 1981: 89). Tyrinėjamu laikotarpiu artimi giminės į kapą meta rankose neštas gėles, tikėtina tam, kad nereiktų berti žemių. *Maldyne* šie abu veiksmai traktuojami kaip tolygūs (1992: 520). Iš pirmajame jo leidime esančio patarimo galima spręsti, kad XX a. trečiajame ketvirtyje būdavo sumetamos visos atneštos gėlės (LM 1968: 281). XX a. viduryje religingi asmenys, berdami žemių ant karsto, mintyse kalbėdavo malda *Amžiną atilsį*. XXI a. pradžioje ši maldinga praktika pamiršta: ekspedicijos medžiagoje yra iš viso du užrašymai (1: 9, III/61; 14, XVIII/61), iš kurių sužinota apie šį pamaldumą. Malda kalbama tris kartus – galbūt todėl ir žemių berama tris kartus. A. Vyšniauskaitės nuomone, senovėje trijų žemės žiupsnių bėrimas ant karsto buvo priemonė, kuria mirusysis būdavo išvejamas iš gyvųjų tarpo, o veikiant katalikybei paprotys ėgavo funkciją padėti mirusiajam pereiti į kitą pasaulį (Vyšniauskaitė 1961: 152). Katalikišką veiksmo reikšmę paaiškino kunigas (80 m.): „jeigu aš metu, *Amžiną atilsį* kalbu, tai malda su mano tuo veiksmu, sakykim, mirusiajam tai yra palengvinimas, malda jam linkim amžinos ramybės, amžino džiaugsmo“ (1: 9, III/61). Šis pamaldumas išnyko greičiausiai todėl, kad Bažnyčia pakeitė veiksmo atlikėją – užberti žemių paragina artimuosius. Kai kurie lydintieji tradiciškai užberia žemių, bet nebūtinai 3 kartus. Sakoma, kad tai yra atsisveikinimas, o gėlės metamos kaip pagarbos ženklas. Skirtumas tas, kad žemių bėrimas buvo simbolinis bendruomenės narių atsisveikinimas, dabar tai – simbolinis šeimos narių atsisveikinimas. Galima teigti, kad tai yra ir pagarbus mirusiojo atskyrimas nuo gyvųjų.

Tyrinėjamu laikotarpiu laikinas paminklas ant supulto kapo būtinai, katalikai stato laikiną kryžių. Toks būdas paženklinti kapavietę artimas pietryčių Lietuvos papročiams. Dzūkijoje, Švenčionių krašte laidojant žmogų ant kapo būtinai statomas kryžius. Žinomi ir paprotį grindžiantys tikėjimai: kai kapas be kryžiaus, „dūšia“ neturi vietos pailsėti, prie medinio kryžiaus ji pailsi, sušyla (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 237; Marcinkevičienė 1997: 20, 1998: 184). Kitur Lietuvoje kapą užkasus kryžių įkasti nebuvo įprasta, Marijampolėje jo nestatydavo dar 1992 m. Tyrinėjamu laikotarpiu visoje Lietuvoje laidojant kataliką įkasamas medinis kryžius su lentele, kurioje parašytas mirusiojo vardas, pavardė, gimimo ir mirties metai. Šio kryžiaus paskirtis – informacinė, jis žymi palaidojimo vietą, kaip reikalauja *Kapų priežiūros*

taisyklės. Antra, pagal kryžiaus formą bendrose kapinėse sprendžiama, kokiai konfesijai priklausė tame kape palaidotas žmogus. Kunigas Jonas Gerutis rašė: „Kryžius, pastatytas ant kapo, rodo čia esant paguldytą krikščionį, kuris visą amžių tikėjosi gausias Dangų per gerus darbus, suvienytus su Kristaus nuopelnais“ (1908: 89). Vieta, kurioje stovi pašventintas kryžius, yra šventa, skirta maldai. Kai kurie kunigai laikino kryžiaus nešventina. Žmonės tiki, kad kryžius pašventinamas, kai šventinama kapo duobė ar šlakstomas karstas. Statant paminklą, kunigų patarimu laikinas kryžius / kančia nuo jo pagarbiai sunaikinama: užkasama į kapą / sudeginama. Kai kas kryžių nuo artimo žmogaus kapo pastato gėlių darželyje prie namų arba padeda ant aukšto, kiti pastato šventose vietose: kapinėse ant apleistu kapo / prie Kryžių kalno / sudeginto Pirčiupių kaimo kapinaitėse / ant Panų kalno (Sedoje) ir pan. Blogiausiu atveju kryžius paliekamas prie kapinių tvoros ar išmetamas į sąvartyną (tai – pagrindinė priežastis, kodėl kunigai nustojo šventinti laikinus paminklus).

Kryžius paprastai statomas mirusiojo galvūgalyje. Panevėžio katedros kapinėse, Krekenavoje, Saločiuose paminklai (taip pat laikini) statomi kojūgalyje. Tikėjimą, grindžiantį paminklo statymą kojūgalyje, nurodė profesionalūs giesmininkai iš Biržų: „Paskutinę dieną, kai mirusieji kelsis, tai pasilaikydami kryžiaus tadu išlips. Čia pasakos tokios“ (1: 12, II sa). Panevėžio katedros kapinėse, Krekenavoje mirusieji laidojami veidu į rytus. Galvūgaliu į vakarus laidojama ir Žižmų k. Dieveniškų krašte (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 246). Toks palaidojimo būdas gali būti atėjęs iš senų laikų: M. Alseikaitė-Gimbutienė rašė, kad senajame geležies amžiuje (0–400 m.) visi mirusieji laidoti viena kryptimi – galvomis į vakarus (Alseikaitė-Gimbutienė 1942: 10). XX a. pirmojoje pusėje kojomis į rytus laidota Kelmės valsčiuje (Čilvinaitė 1943: 201). Klaipėdos apskrityje XIX a. laidota veidu į rytus, o kryžius būdavo statomas kojū gale (Balys 1981: 89). Teigiama, kad veikiant krikščionybei kryptis pasaulio šalių atžvilgiu buvo pakeista kryptimi į bažnyčią (Balys 1981: 89; Vyšniauskaitė 1961: 151). Tyrėjų iš Baltarusijos nuomone, kryžiaus statymas mirusiojo kojū gale yra katalikiškas paprotys: katalikai Baltarusijoje kryžių stato kojūgalyje, t. y. kitaip nei pravoslavai (Крук, Котович 2005: 214). Saločiuose krypties pasaulio šalių atžvilgiu nepaisoma, išliko kryžiaus statymą kojūgalyje grindžiantis tikėjimas, kuris remiasi savaip interpretuota Prisikėlimo tema.

XIX a. pabaigoje duobkasiai (seniausias iš jų) kastuvo kotu išpausdavo kryžių ant supilto kapo viršaus (Balys 1981: 87). Šis paprotys išliko, taip pat senoji reikšmė (Gerutis 1908: 89) – kapas kryžiaus ženklu pažymimas todėl, kad jame palaidotas krikščionis (1: 12, XX/63; 14, XX/63). Laidojimo apeigų pabaiga laikomas metas, kai duobkasiai ant kapo išpaudžia kryžių, tuomet giesmininkai (muzikantai) atlieka apeiginius veiksmus: žegnojasi (1: 12, VI/44f), pagieda *Amžiną atilsį*, sukalba poterius, persižegnoja (1: 12, V/44f). Laidojimo apeigų pabaigos svarbą pabrėžė muzikantai iš Šiaulių, Mažeikių, giesmininkai iš Utenos. Kitose Lietuvos

vietovėse taip pat manoma, kad išpaustas kryžiaus ženklas ant kapo reiškia, jog mirusysis yra Dievo žinioje (1: 2, XV/63), jog, pasak pateikėjos (83 m.) iš Kupiškio, „jisai jau išėjo, tai mes jį pagerbiam“ (1: 14, VIII/63). Vadinasi, rodo laidojimo apeigų pabaigą. Kaip sakė kunigas (83 m.) iš Onušio, kryžius, išpaudžiamas ant kapo, reiškia, jog „užbaiga jau visko“ (1: 2, XXI/63). Ant išpausto kryžiaus išlaikant jo formą sustatomos degančios žvakutės, – tai nėra nekofesinis paprotys, nes reformatai ant kapo degančių žvakutėlių nepalieka. Kol žvakės buvo brangios, Medininkuose kryžiaus formą ant kapo žmonės išdėliodavo iš akmenukų.

Lietuvoje katalikai kapo nelaiko pastovia mirusiojo buvimo vieta, bet egzistuoja požiūris, kad kapinės gali būti laikinos baismės vieta. Pateikėja (57 m.) iš Linkuvos teigė: „Šventi gali būt danguj ir žemėj – jiem laisvė. O tos, kur įkalintos vėlės, tos gal ir neateina. Kur ta skaistykla, gali būt ir prie kapo skaistykla.“ (1: 14, XX/94). Sakoma, kad mirusysis „prie vartų sargauja, kas paskutinis, sargauja, kol kitas numiršta“ (1: 13, I/98; 2, IX/76; XVII/76). Taigi mirusiųjų pareiga „sargauti“ yra laikina. Kitas pasaulis nurodomas esantis aukštybėse. Pateikėjas (72 m.) šį požiūrį argumentavo Šventojo Rašto žodžiais: „Matai, kaip rašo: Kristus pakilo į dangų ir visi apaštalai žiūrėjo, kap Kristus pakilo į dangų, ir žiūri žiūri, ir nebeliko. Vis tiek, skaitos, kažkur išskrido toliau“ (1: 10, XXIV/99); pateikėja (53 m.) nurodė katalikų tikėjimo tiesą: „Už gerus darbus dangų duoda“ (1: 11, II/99); giesmininkė (72 m.) iš Kiaunorių paminėjo tradicinės giesmės žodžius: „Kūnas gula į žemelę, sielą gi – į amžių kelia“ (1: 9, VIII/99); giesmininkė (84 m.) iš Šepetos k., Kupiškio r., pasakė naujos giesmės eilutę: „Anapus saulės liepsnoja rytas, anapus saulės Dievo namai“ (1: 14, VII/99). Vadinasi, jeigu pagal apeigas mirusiojo kelias baigiasi prie kapo, tai tikėjimų lygmenyje jis įveikė tik pusę kelio – jo dar laukia kelionė į dangų. Anot rytų slavų papročių tyrinėtojų, kapas – tik įėjimas, vieta, kurioje galimas gyvųjų ir mirusiųjų kontaktas (Байбурин 1993: 115). Gyvieji nuolat palaiko ir atnaujina ryšį lankydami kapines asmeniškai ir kartu su svečiais per minėjimus, tačiau tas ryšys jau būna naujas ir kitoks (Čepaitienė 2013: 463).

Laidojimo veiksmų paskirtis yra utilitarinė, apeiginiais papročiais siekiama parodyti pagarbą mirusiajam, maldomis jam teikiama dvasinė pagalba, liturginių apeigų tekstai skelbia Jėzaus pažadą, kad kas Jį tiki, nemirs per amžius. Laidojimo veiksmai yra reglamentuojami civiliniais potvarkiais, liturginėmis laidojimo nuostatomis, su jais susiję ir nuo jų priklauso liaudiškosios apeigos ir papročiai. Tradicinių papročių kaita ir modifikacijos priklauso nuo sąlygų, kurias diktuoja institucijos. Institucijų palaikomi veiksmai vystosi, nepalaikomi – nyksta. Ši taisyklė turi išimčių: kai kuriuos senuosius papročius vietos bendruomenė išlaiko kaip jai būdingus. Katalikų liaudies supratime laidojimo apeigos siejamos su žmogaus trapumo apmąstymu. Senosiose laidojimo apeigose buvo nustatyta tiek šeimos narių, tiek bendruomenės narių atsiveikinimo būdas ir vieta apeigose. Dabar bendruomenė neteko apeiginiais veiksmais

išreikšto atsisveikinimo (žemių bėrimo ant karsto), atsisveikinimu laikomas dalyvavimas lydint ir laidojant bendruomenės narį. Šlakstymas, kuris simbolizuoja galutinį atsisveikinimą su mirusiuoju, žmonių suvokiamas kaip pašventinimas.

3.5.4. Specifiniai laidojimo veiksmai ir jų atlikėjai

Papročiais yra reglamentuoti karsto nešimo ir kapo duobės kasimo veiksmai. Šiuos veiksmus atlieka vyrai. Pagal vietos papročius duobę kasti gali svetimi žmonės (pažįstami, kaimynai, bendradarbiai) ar tolimesni giminės. Mirusiojo šeimos nariai duobės niekuomet nei kasa, nei užkasa. Nuomonės apie tai, ar artimi giminės gali nešti karstą, skiriasi. Yra lokalių šio papročio skirtumų, kai kur išlikusių iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos. Savo nuomonę šiuo klausimu išsako ir Bažnyčia. Vilniaus arkivyskupijos Laidojimo paslaugų centro (J. Matulaičio a. 3) stende rašoma: „yra paplitęs keistas paprotys, kai šeimos nariai laidojimo procesijoje <...> jokių būdu negali nešti vainikų, gėlių, portreto ar paties karsto. Tačiau tas paskutinis patarnavimas kaip tik akivaizdžiai liudija apie artimo pagarbą mirusiajam“ (1: 1, 24 nuotr.). Vilniaus arkivyskupijos požiūris yra visiškai priešingas pietryčių Lietuvos papročiams (1: 6, X/58; Marcinkevičienė 1998: 181–182, 2008: 110).

Pateikėjai iš Šalčininkų, Švenčionių, Ignalinos, Zarasų, Molėtų, Kėdainių r., Vaiguvo, Subačiaus bei kai kurių šiaurės Aukštaitijos vietovių (Rozalimo, Linkuvos, Pumpėnų) teigė, kad artimi giminės karsto nešti negali. Vietovėse, kuriose pagal papročius sūnūs gali nešti tėvų karstą, jų veiksmus reglamentuoja papročiai: savięji gali nešti į bažnyčią, bet iš bažnyčios neišneša (Saločiuose, Jūzintuose, Maišiagalėje, Aukštadvaryje, Stakliškėse, Rumšiškėse, Ežerėlyje, Pažėruose, Lukšiuose, Sasnavoje); sūnūs gali nešti iki kapinių tvoros, per kapines neša duobkasiai (Gataučiuose, Lygumuose, Laukuvoje); sūnūs, žentai gali nešti iki kapo duobės, bet negali įleisti į duobę (Žagarėje, Kavarske, Pivašiūnuose, Kiaunoriuose, Raseiniuose, Darbėnuose, Varniuose); sūnūs negali išnešti iš namų ir įleisti į duobę (Eržvilke ir Tryškių k. Telšių r.); sūnūs negali mirusio tėvo ar motinos guldyti į karstą ir įleisti į duobę (Paliečių k. Pakruojo r.). Išvardyti draudimai turi ir psichologiškai paaiškinamas priežastis, kurias nurodė kunigas (74 m.) iš Telšių dekanato: „Karstą gali nešti visi, tik mirusio vaikai negali leisti į duobę, gal kad nesusijaudintų“ (1: 3, XIII/58). Draudimas artimiesiems giminėms nešti karstą gali būti bendras su rytų slavais. Baltarusijoje mirusiojo artimieji neneša gėlių, vainiko, karsto dangčio (stačiatikiai) (Крук, Котович 2005: 211). Rytų slavai laikė nuodėme, jeigu tėvas įleidžia į duobę savo vaiką ar sūnūs – tėvą (Зеленин 1991: 350).

Pagal papročius sūnūs, žentai karstą gali nešti Gruzdžiuose, Ažytėnuose, Širvintuose, Onuškyje, Merkinėje, Skuodo, Utenos r. Pateikėjai sakė, kad „gražu“, kai tėvo karstą neša keturi sūnūs. Tokių atvejų tikrovėje pasitaiko retai, bet jie ilgai prisimenami. Palyginti dažnas reiškiny

beveik visoje Lietuvoje – kai senelio(-ės) karstą neša suaugę vaikaičiai, dėdė – sūnėnai. Lietuvoje klostosi paprotys, kad urną prie kapo atneša šeimos narys. Karstą nešti prašoma vyrų: tolimesnių giminių, bendradarbių, kaimynų, kiti lydintys vyrai juos pakeičia. XXI a. pradžioje vis dažniau naudojami įmonių paslaugomis.

Vakarų Lietuvoje XX a. pradžioje karstą nešantys vyrai buvo perjuosiami mirusiojo šeimos dovanotais lininiais austais rankšluosčiais (Vyšniauskaitė 1961: 150). Tokie patys papročiai, kai karstą neša prašyti žmonės (2 priedas: 15), Žemaitijoje išliko iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos. Mirusiojo šeimos nariai jiems rankšluosčius padovanoja arba išnuomoja tam atvejui (įmonės prekiauja iš lininio audinio pasiūtomis juostomis, panašiomis į austą rankšluostį arba juos nuomoja). Kai kurios šeimos turimus tam skirtus rankšluosčius naudoja esant reikalui. Pakito požiūris – ne visi karsto nešėjai nori pasiimti rankšluostį kaip dovaną.

Stebėtose apeigose Laukuvos bažnyčioje karsto nešėjai su rankšluosčiais stovėjo garbės sargyboje prie karsto (stovintys garbės sargyboje nesiklaupia). Garbės sargyba, seniau dažna, pastaruoju metu nyksta. Kai kurie kunigai pasisako prieš mirusiojo „saugojimą“ ir ragina visus dalyvauti Mišiose (1: 9, VI/51). Bažnyčioje garbės sargyboje stovima iškilių asmenų laidotuvsė. Suvalkijoje vyrai persijuosę rankšluosčiais nešdavo jauno mirusiojo karstą.

Siekdami išryškinti ritualinį veiksmo pobūdį, įmonių karsto nešėjai naudoja toje vietovėje įprastus ženklus: lininius rankšluosčius, gedulingų spalvų tautines juostas (jos naudotos sovietiniuose laidojimo biuruose). Naujovė yra vadinamosios *mantijos*. Įmonės savininko teigimu, jų modelis buvo sukurtas nusižiūrėjus į bažnytinius rūbus (1: 3, XVI/58). Mantijų ilgis panašus į švarko, jos būna juodos arba violetinės spalvos, juodos su violetinės spalvos dekoracijomis. Jei karstą atnešę įmonės darbuotojai užkasa duobę, naudotus ženklus nusiima.

XX a. antrojoje pusėje karstas būdavo nešamas uždėjus jį ant morų (Žemaitijoje), ant rankšluosčių (pietryčių ir šiaurės rytų Lietuvoje) arba ant peties (apdengto rankšluosčiu ar juosta). Tyrinėjamu laikotarpiu karstas nešamas laikant už rankenų, kai kur jis užsidedamas ant peties išnešant iš šarvojimo patalpos bei artėjant prie kapo duobės. Lydinti (per) kapines karsto nešėjai eina iš abiejų karstą vežančio automobilio-katafalko pusių.

Atlyginimas už duobės iškasimą bėgant metams keitėsi. Nuo XX a. antrosios pusės vidurio šiaurės Lietuvoje, Kupiškio r. duobkasiams būdavo dovanojami rankšluosčiai. Jais persijuosę duobkasiai neša karstą (per kapines), užkasa duobę, Pakruojo r. – ateina į gedulingus pietus. Seniau šiaurės Aukštaitijoje duobkasiai karstą į duobę įleisdavo ant rankšluosčių, juos palikdavo duobėje arba pasidalydavo, jiems būdavo atsilyginama dovanojant pirštines. XXI a. pradžioje duobkasiams, kuriems mirusiojo artimieji už darbą sumoka, rankšluosčių nedovanoja, nebent vykdant mirusiojo valią. Vidurio Aukštaitijoje (Pagiriuose, Jotainiuose) XX a. viduryje duobkasiams būdavo dovanojami stomenys, XX a. trečiąjį ketvirtį – atsilyginama pirktinėmis

dovanomis: marškiniais ar pan., nuo XX a. pabaigos užmokama pinigais. Žemaitijos regione, kai kur ir Suvalkijoje XX a. viduryje nustatytą sumą mokėdavo kapų sargui. Ši tvarka vietovėse išliko; kapų sargas samdo duobkasius ir atsiskaito su jais. Kitur Lietuvoje iki XX a. pabaigos duobei kasti paprašyti vyrai atlygio neimdavo, vadovautasi principu: „aš tau iškasiau – tu man iškasi“ (jiems atsilygindavo vaišėmis). Duobkasiams įdėdavo maisto ir alkoholinių gėrimų arba nuveždavo vaišių į darbo vietą. Pateikėjos Bukonyse ir Pagiriuose sakė, kad duobkasių „alkanų neišleidžia“, nes „negali alkani kast, ir biškį, nu, nežinau, nervam ar kam [alkoholinių gėrimų]“ (4, VII/64: III/64). Duobkasių darbas ypatingas tuo, kad dirbamas šventoje vietoje, o intensyvus sąlytis su sunkiai prognozuojama *sacrum* sfera gali paveikti žmogų, – tikėtina, kad šiam poveikiui neutralizuoti ir reikalingi alkoholiniai gėrimai. Nė vienas iš pateikėjų neneigė įpročio duobkasius vaišinti svaigiaisiais gėrimais. Įdomu, kad duobkasiai neretai vaišinasi prie kapo, kapinėse, – to kitomis aplinkybėmis lietuviai katalikai nepraktikuoja. XXI a. pradžioje duobkasiams mokama nustatyta / sutarta pinigų suma. Kadangi savojo kaimo ar miestelio duobkasiams už darbą mokama mažiau nei įmonėms, kai kas jiems tradiciškai įdeda vaišių, tačiau į gedulingus pietus duobkasiai kviečiami vis rečiau.

Duobkasių vaišinimas po laidotuvių pasižymi lokaliais ypatumais. Jūžintuose, Antazavėje, Šniukštų k. (Zarasų r.), Dieveniškėse, Kupiškio r., Žeimelyje, Ažytėnuose, Viešvilėje, Želvoje, Seirijuose duobkasiai gedulingus pietus valgo atskirai nuo kitų. Pateikėjai nurodė buitines priežastis – kasdienę aprangą. Šiaurės Lietuvoje duobkasiai valgo kartu su kitais, bet sėdasi prie stalo galo, prieš valgydami būtinai nusiplauna rankas. Atskirai valgantys duobkasiai labiau vaišinami, taip pat alkoholiniais gėrimais. Duobkasius per gedulingus pietus alumi vaišindavo ir tose vietovėse, kuriose visiems svečiams alkoholinių gėrimų neduodavo (Šniukštų k. Zarasų r.). Švenčionių r. duobkasiai sodinami prie paskutinio stalo, kartu susėda namiškiai, maistą gaminusios šeimininkės bei kaimynai. Išvardytuose papročiuose galima išvelgti tam tikrą duobkasių išskyrimą. Tikėtina, kad duobkasiai buvo siejami su anapusiniu pasauliu.

Kapo duobė kasama stačiakampio formos, maždaug karsto ilgio ir pločio. Duobės gylis (2 m) nurodomas *Kapinių priežiūros taisyklėse*. Tarpukariu, kai kapinės buvo konfesinės, tokį patį duobės gylį buvo nustačiusi Bažnyčia. Aukštaitijoje ir Žemaitijoje duobę kasdavo gilia, jos gylį išmatuodavo natūraliu būdu: „ant duobės dugno stovėdamas pakelia ranką, siekia duobės kraštą – du metrai“ (1: 13, X/62). Dzūkijos ir Suvalkijos regione kapo duobės buvo negilios, apie pusantro metro. Kunigas (74 m.) prisiminė, kaip jam Rudnioje duobkasiai paaiškino šio papročio priežastį. „Sako: kunigėli, neišlips. Reiškia, kai bus teismas, neišlips“ (1: 13, X/62). Gali būti, kad duobės gylį nurodytuose regionuose nulėmė grunto ypatybės: Suvalkijoje žemė sunki kasti, o Dzūkijoje smėlis neretai užgriūna iškastą duobę.

Tyrinėjama laikotarpiu duobė kasama ir laidojimo dieną, ir iš vakaro, ypač žiemą bei kai gruntas kietas. Samdomi duobkasiai kasa prieš pat laidojant, nes tokiu atveju į darbą važiuoja vieną kartą. Taigi simbolinę prasmę turėjęs paprotys (Lepneris 2003: 365) pastaruoju metu įgijo utilitarinę paskirtį. Kapo duobė papuošiama eglių / tujų šakelėmis, gėlėmis. Marijampolėje, Anykščiuose, Rokiškyje eglišakiai susmeigiami taip, kad per juos nesimatytų duobės dugno ir įleisto karsto (2 priedas: 17). Toks puošimo būdas daro psichoterapinį poveikį, kaip ir galvūgalyje padarytoje nišoje uždegama žvakutė (1: 8, XIII/62). XX a. pabaigoje turtingesnių mirusiojo artimųjų pageidavimu duobės šonuose būdavo iškabinamos tiulinės užuolaidos (toks puošimo būdas beveik išnykęs).

Duobkasių darbo etika ir estetika žiūrovui nepastebima, nekrintanti į akis. Yra apeiginę prasmę turinčių papročių: kapo kauburėlių duobkasiai lygina švelniai braukdami. Šiuo veiksmu parodoma pagarba mirusiojo sielai, kuri gali būti čia pat (1: 13, IV pap), kūnui, kuris jį užkasus sutapatinamas su kapu (1: 7, IX/63), bei gedintiems artimiesiems, kuriuos priešingas elgesys įskaudintų (1: 14, XX/62). Duobkasys pasemia žemių kastuvu ir pakelia, kad kunigui būtų patogiau jų paimti (2 priedas: 17). Kai kur (Kėdainiuose, Vyžių k. Utenos r.), giedant maldos žodžius „Ir Žodis tapo Kūnu, ir gyveno tarp mūsų“, duobkasiai nustoja dirbę ir pagal katalikų paprotį nulenkia galvą (1: 3, I/63). Kauno Eigulių kapinėse šaltą žiemos dieną ant kapo kryžių įspaudė tas, kuris dirbo be kepurės, jis nurodė ir veiksmo motyvą: „dėti kryžių esant su kepure negalima – nepagarba“ (2: VII sa). Kiti duobkasių papročiai turi estetinę paskirtį. Sakoma, kad „kasimas turi būti labai gražus, lygus. Jisai turi gražiai braukti visą laiką, nepakeldamas kastuvo“ (1: 14, XIII/64); karstas įleidžiamas specialiomis juostomis; Salantuose, Ylakiuose kryžius įspaudžiamas tam skirta kryžiaus forma. Kasdami duobę duobkasiai imasi įvairių priemonių, kad nesuniokotų šalia esančios kapavietės, ir visą darbą atlieka patys, nes paprotys užkasti „su talka“ beveik išnyko.

Už užmokestį dirbančių duobkasių samdymas miesteliuose bei didesniuose kaimuose yra reiškinys, atitinkantis laikmečio iššūkius. Mokamos paslaugos kuriamos atsižvelgiant į tradicinius papročius, samdomi darbuotojai (karsto nešėjai, duobkasiai) pagal galimybes tęsia tradicinius papročius, teikiamas paslaugas atlieka profesionaliai ir nuolat jas tobulina. Atskiriems regionams būdingi papročiai buvo ryškūs XX a. pabaigoje, o tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje jie niveliuojasi, išlieka kaip buvusių papročių rudimentai, pvz., rankšluosčių dovanojimas karsto nešėjams vakarų Lietuvoje, šiaurės Aukštaitijoje – rankšluosčių dovanojimas duobkasiams, duobkasių vaišinimo papročiai. Vilniaus arkivyskupijoje dėl nežinomos priežasties Bažnyčia pasisako prieš galias šaknis šiame krašte turintį įsitikinimą, kad sūnūs negali nešti tėvo ar motinos karstą.

3.5.5. Sustojimas lydint

Tyrinėjamu laikotarpiu susiformavo paprotys, kuriuo išreiškiamas mirusiojo atsisveikinimas su namais. Lydint mirusįjį iš šarvojimo salės į bažnyčią ar į kapines, laidotuvių eiseną ar automobilių koloną trumpam sustoja prie namų, kuriuose mirusysis gyveno. Namai arba būna pakeliui, arba padaromas ilgesnis ar trumpesnis lankstas užvažiuoti specialiai. Tai daroma mirusiojo artimųjų pageidavimu visoje Lietuvoje kaimo vietovėse ir nedideliuose miestuose. Manome, kad šis paprotys perėjo kelis raidos etapus. Pateikėjai iš Debeikių, Kurtuvėnų sakė, kad lydint mirusįjį sustoti nebuvo galima: „Sakydavo, jau kad prademat, tai nestokit, net negalima, būdavo taip sakydavo“ (1: 2, XIII/59). Kėdainių r. ir Slavikuose sakoma, kad netyčinis sustojimas lydint mirusįjį gali išprovokuoti mirtį (Lukminienė 2006: 1; 1: 6, XIV/59). Panašiai rytų slavai mirusįjį į kapines nešė arba be sustojimų, arba, atvirksčiai, daug kartų sustodami (Байбурин 1993: 113).

P. Dundulienė rašė, kad lydint mirusįjį būdavo sustojama ribas ženklinančiose vietose: kryžkelėse, prie laukų ribų (Dundulienė 2002: 264). Rezgūniškių k., Vilkaviškio r., tokia apeiga buvo atliekama iki XX a. 8 dešimtmečio: lydint mirusįjį būdavo giedama *Visų šventųjų litanija*, prie kaimo ribos laidotuvių eiseną sustodavo, pastovėdavo, kol pagiedamas kreipinys į mirusiojo šventąjį globėją (1: 6, VIII/59). Medininkuose panašaus apeiginio papročio laikomasi tyrinėjamu laikotarpiu: laidotuvių eiseną sustoja kryžkelėje, visi kartu (giesmininkų iniciatyva) garsiai tris kartus sukalba malda: „Kur už mus kaltus kentėjai, Jėzau Kristau, Dieve mūsų, pasigailėk mūsų.“ Kai lydi kunigas, ši apeiga neatliekama, nes giesmininkai esant kunigui nevadovauja apeigoms (1: VI, X/59) (galima išvada, kad liaudiškojo religingumo apraiškos nedemonstruojamos stebint oficialiosios religijos atstovams).

Laidotuvių eiseną sustodavo, kai kur iki šiol sustoja prie kryžiaus. Toks sustojimas traktuojamas kaip atsisveikinimas su kryžiumi, jo pagerbimas (1: 3, II/59). Malda prie kryžiaus buvo viena iš liaudies pamaldumo formų (1: 8, X/59; 14, IX/59), kuri nunyko sovietiniais metais naikinant kryžius ir jiems nykstant. Nepriklausomybės metais atstačius kryžius paprotys pagarbinti kryžių neatgijo, todėl nagrinėjamas paprotys nėra dažnas Lietuvoje. Laidotuvių eisenos sustojimą prie namų pateikėja (78 m.) apibūdino kaip atsisveikinimą su namais, nors prie jų gėlių darželyje stovi didelis kryžius (1: 3, XVII/59). Puponių k., Kupiškio r., lydint mirusįjį visada sustojama prie kaimo kryžiaus, jis pagarbinamas tradiciniu būdu – papuošiant gėlių puokšte ar, kaip galima spręsti iš pateikėjos (64 m.) žodžių, jam aukojant: „Tylos minutė, ir padedam, būtinai dovanojam vieną krepšelį kryžiui, jau čia visada, kad būtų gražu prie kryžiaus. Jau čia iš kaimo tokia pagarba“ (1: 14, V/59). Laidotuvių procesija sustoja prie kryžiaus miesteliuose, kurie ribojasi su baltarusiškos kultūros vietovėmis: Anovilio k. (Vilniaus r.), Dieveniškėse, Baltašiškėje. Sustojus prie kryžiaus pagiedama arba kartu

meldžiamasi malda *Kurs už mus, kaltus* (1: 2, XXVIII/59). Sustojimas prie kaimo kryžiaus – tai mirusiojo atsisveikinimas su gyvenviete (1: 5, XIV/59). Baltarusijoje daug kaimynų mirusįjį lydėdavo tikrai iki kryžiaus kaimo gale, prie jo eisena sustodavo, karstas su mirusiuoju būdavo pastatomas prie kryžiaus, visi, kurie nesirengė dalyvauti laidojimo apeigose, eidavo prie jo, bučiuodavo mirusiajam į ranką ir linkėdavo dangaus karalystės (*Пахаванні...* 1986: 139, 155), lietuviškuose Baltarusijos kaimuose kas nors iš velionio artimųjų kreipdavosi į išlydinčius ir prašydavo atleisti mirusiajam, kuris daugiau „čia nebegrįš“ (Kudirka 1998: 22).

Tiek atsisveikindami su kaimu žmonės sustoja prie kryžiaus, tiek atvykusieji į miestelį laidotuvių eisenai į bažnyčią rikiuojasi prie kryžiaus, esančio gale ar viduryje miestelio. XX a. viduryje kunigas laidotuvių eiseną pasitikdavo prie miestelio kryžiaus (Gečys 1946: 205), kol galios struktūros kunigams to neuždraudė. Sovietiniais metais Švenčionyse koplytėlė buvo nugriauta, bet laidotuvių eisenos pradinė vieta nepakito. XXI a. pradžioje daugelyje vietovių dėl judraus eismo išnyko laidotuvių eisenos, jas pakeitė automobilių kolona.

Sovietiniais metais diegtose civilinėse apeigose buvo raginama sustoti prie mirusiojo darbovietės (Giedrienė 1979: 66). Visuomenėje, kuri buvo grindžiama pažangos idėja, vertintas žmogaus indėlis į tą pažangą, t. y. jo visuomenei naudinga veikla. Sustojus mirusysis buvo pagerbiamas tylos minute. XX–XXI a. sandūroje prie įstaigos sustojama, turimais duomenimis, tik tokiais atvejais, kai žmogaus veikla buvo susijusi su jo pašaukimu. Todėl lydint mokytoją sustojama prie mokyklos, lydint miestelio gydytoją – prie ambulatorijos. Kai palaikai atvežami iš užsienio ar miesto šarvojimo salės laidoti į gimtąjį miestelį, eisena į bažnyčią ar kapines neretai pradedama nuo mirusiojo namų.

Pateikėjams žinoma laidotuvių kolonos sustojimo prie namų prasmė – tai atsisveikinimas su namais ir mirusiojo pagerbimas. Atsisveikinimas su namais, kuriuose mirusysis gyveno daugelį metų, traktuojamas kaip savaime suprantamas, tačiau sustojimas specialiai užvažiuavus prie namų, kuriuose miręs žmogus gyveno du metus iš devyniasdešimties, traktuojamas kaip netinkamas ir nereikalingas (1: 13, III/59; VII/59). Gali būti, kad, sustodami prie mirusiojo namų, jo namiškiai (papročio laikomasi jų iniciatyva) siekia apsisaugoti nuo nepageidaujamo mirusiojo vėlės grįžimo. Atsisveikinimas, pasak pateikėjos (70 m.), – tai „amžinas mirusio atsisveikinimas nuo savo namų“ (1: 2, XV/59).

Mirusysis atskiriamas nuo namų simboliniais veiksmais. Lietuvninkai XVII a. išneštą iš namų karstą padėdavo ant žemės (Vyšniauskaitė 1999: 17), baltarusiai XX a. viduryje, išnešdami iš namų karstą, juo tris kartus paliesdavo namo slenkstį (*Пахаванні...* 1986: 154; Байбурин 1993: 113; Крук, Котович 2005: 211). Tyrinėjamu laikotarpiu didesnėje Lietuvos dalyje sustojus prie mirusiojo namų pastovima, pagerbiant tylos minute. Vakarų Lietuvoje laidotuvininkai prie mirusiojo namų (kartais ir jo žuvimo vietoje) meldžiasi. Sustojus

automobilių kolonai, visi išlipa iš automobilių, Kretingos r. užsidega žvakės. Giesmininkai gieda: tris kartus *Amžiną atilsį* (Vėžaičiuose, Darbėnuose, Naujojoje Akmenėje, Luokėje, Kuršėnuose, Priekulėje, Šakynoje, Tauragėje); *Vardų giesmę* ir tris kartus *Amžiną atilsį* (Rietave, Žemaičių Kalvarijoje). Triūbininkai giesmę pagroja. Jų grojamos giesmės: *Vardų giesmė* (Plungėje); tris kartus *Amžiną atilsį* (Salantuose, Ventoje, Naujojoje Akmenėje, Varniuose); *Benedictus* (Varniuose); pagal pageidavimą ar susitarimą: *Žinom Širdį tokią* (Mažeikiai); kokios nors giesmės posmelį (Žagarė). Muzikantai pusę posmelio gieda, kitą dalį pagroja, atliekamos giesmės: triskart *Amžiną atilsį* (Mažeikiuose, Židikuose, Sedoje); *Jėzus buvo nuliūdęs* (Kretingos r.); pagal pageidavimą: psalmę *Dievas mūsų prieglauda / Liaukitės ašaras lieję /* sukalba poterius (Šiauliuose); gieda *Amžiną atilsį* ir groja *Marija, Marija* (Gargžduose). Sakoma, kad meldamiesi prie namų gyvieji padeda mirusiajam atsisveikinti su jo namais (1: 10, I/59). Viešnių apylinkėse XX a. pirmojoje pusėje laidotuvių eiseną sustodavo prie kiekvienos sodybos pakelėje, sustoję giedodavo *Amžiną atilsį*, tarytum atsisveikindami mirusiojo vardu. Taigi šiuo atveju papročio paskirtis ta pati kaip ir sustojimo prie kryžiaus, – tai atsisveikinimas su kaimu. Luokėje nagrinėjamo papročio laikytasi XX a. pabaigoje (1: 10, XXII/59), o XXI a. pradžioje šis atsisveikinimo būdas pamirštas, stoviniavimas prie kaimynų sodybų Kretingos r. kaime nustebino kaimynus bei lydinčiuosius (1: 11, XI/59). Pasakodami apie sustojimo prie namų paprotį, pateikėjai kunigo požiūriu į jų veiksmus nenurodė, ir iš to galima spėti, jog nuomonės nesusiduria. Vienu atveju klebono nepritarimas papročiu galbūt kilo rūpinantis dėl saugaus eismo miesto gatvėmis, o ne niekinant paprotį (1: 7, IV/59).

Sustojimas prie mirusiojo namų jį lydint yra daugiasluoksnis apeiginis paprotys. Dabartinę formą jis įgavo, kai laidotuvių erdvė persikėlė į šarvojimo sales, tačiau jis gali būti senųjų papročių, išreiškiančių mirusiojo atsisveikinimą su savo namais, transformacija. Šis paprotys gali sietis su papročiu sustoti prie lauko ribos ar kryžkelėse, iki šiol išlikusiu vietovėse, kurios ribojasi su baltarusiškos kultūros vietovėmis, taip pat su sovietiniais metais įdiegtu sustojimu prie buvusios mirusiojo darbovietės. Mirusiojo atsisveikinimo su kaimu paprotys tyrinėjama laikotarpiu beveik nunykęs, kai kur laikantis tradicijos sustojama prie kaimo kryžiaus. Apeiginiais veiksmais, maldomis (vakarų Lietuvoje) mirusysis atskiriamas nuo namų, drauge – ir nuo šeimos narių.

3.6. Profilaktiniai papročiai

Karsto išnešimas yra kulminacinis laidotuvių apeigų metas. Slenkstis yra riba, skirianti mirusįjį nuo namų, šeimos ir žemiškojo gyvenimo, jį peržengus prasideda mirusiojo pomirtinė „kelionė“ (Толстой 1990: 119). Išlydint siekiama apsaugoti nuo galimo kenksmingo mirusiojo

poveikio, todėl atliekami gynybiniai veiksmai. Vienas iš jų – šarvojimo pakylas pašalinimas. Lietuvoje šis veiksmas susideda iš dviejų dalių: 1) šarvojimo vietos išardymas; tai padaroma, kai karstas pakeliamas nuo lentos ir nešamas pro duris, t. y. kulminaciniu pereigos apeigų metu; 2) šarvojant naudotų lentų ir kitų daiktų išnešimas iš namų, kol karstas yra kieme. Žinoma ir šių veiksmų paskirtis: „nes [to nepadarius] tuoj pat gali atsigult kitas tos šeimos narys“ (1: 11, XIII/57); „kad čia nepaliktų namuose kokių nors vėlių ar ką nors“ (1: 11, XVIII/57); „kad nebūtų tuose namuose mirties“ (1: 12, VIII/57) ir pan. (iš viso 49 užrašymai). Abejojančiųjų šių veiksmų reikalingumu nėra daug (iš viso trys). Dešimt pateiktųjų šarvojimo vietos išardymą aiškino būtinybe kuo greičiau sutvarkyti patalpas gedulingiems pietums, 15 pateiktųjų nenurodė veiksmo paskirties. Kai kuriose vietovėse paprotys buvo perkeltas ir į vietines šarvojimo sales. Anglininkų, Kratiškių k. (Biržų r.), Želvoje, Daunoriuose salėje tradiciškai išardoma šarvonė, o kur nėra galimybės ją išardyti, sujaukiamas ant jos užtiestas audinys.

Vilniaus krašte (Paberžėje) išlydėjus mirusįjį apverčiama lenta (1: 4, X/57); panašiai ir gudų kaimynystėje Kapčiamiesčio apylinkėse, siekiant apsaugoti nuo galimo kenksmingo mirties poveikio gyviesiems, apverčiamas stalas ir suolai (1: 3, XII/82). Daiktų, susijusių su mirusiuoju, apvertimas būdingas slavams; šis apeiginis veiksmas ženklino mirusiojo perėjimą į kitą pasaulį. Lenkijoje išnešus mirusįjį iš namų būdavo apverčiami suolai, ant kurių gulėjo mirusysis (Толстой 1990: 119–120). Lentos apvertimas, kaip alternatyvus veiksmas, žinomas ir kitur Lietuvoje. Pateikėja (74 m.) iš Skirsnemunės sakė: „būtinai būtinai, karstą neša pro duris, o kiti turi būtinai nors apverst lentą ant šono“ (1: 12, XVII/82). Miestų šarvojimo salėse, kuriose šarvojimo pakylas stacionarios ir niekuo nedengtos, šarvojimo vietos išardymo paprotys transformavosi į ne mažiau reikšmingą laikomą veiksmą: šarvojimo namuose vengiama palikti nuosavų daiktų. Ką nors palikus būtinai sugrįžtama pasiimti (pavyzdžiui, stikliukų), gražinami iš šarvojimo namų netyčia namo parsinešti daiktai (pavyzdžiui, šaukštelis). Paprotys žinomas beveik visoje Lietuvoje (Kaune, Panevėžyje, Plungėje, Palangoje, Ukmergėje, Raseiniuose, Vilkaviškyje, Alytuje, Naujojoje Akmenėje, Pakruojyje, Biržuose, Pabradėje). Sakoma, jei šarvojimo namuose ką nors paliksi, „teks sugrįžti“ (1: 2, VIII/57; 2: VI/44; VII/44), „greitai ir vėl šarvos“ (1: 3, XVIII/57), „reiks, atseit, iš naujo“ (1: 10, IV/57). Manytina, kad šarvojimo namai priskiriami mirties sferai, kurioje būdami daiktai gali „prisišaukti“ jų savininkus, taip pat gali pakenkti ir parsinešti daiktai. Tokio požiūrio nebuvo, kol mirusieji būdavo šarvojami namuose: indus, stalo įrankius laidotuvių vaisėms skolindavo kaimynai, tačiau šie daiktai „neužsikrėsdavo“ mirtimi. Kai po laidotuvių greitai mirdavo kitas žmogus, žemaičiai sakydavo: „atsiveizėjo lenta“ (1: 8, II/82), vadinasi, panašiai gali „atsiveizėti“ ir kiti su mirties sfera susiję daiktai. Žinomas ir kitas panašus tikėjimas: išvykstant iš ligoninės vengiama joje palikti savo daiktų, kad netektų sugrįžti. Su tikėjimu „negalima palikti“ siejasi tikėjimas: „jeigu palieki,

nereikia sugrįžti“. Vilniuje tikima, kad grįžtantiems gali pakenkti grįžimo veiksmas, todėl (1: 1, VI/57) negrįžtama pasiimti daiktų, paliktų šarvojimo namuose. Sakoma: „negalima grįžti į sales, kad ir vėl nereiktų į jas sugrįžti“ (1: 1, IV/58). Panašiai kaip ir kitose pereigos apeigose: jei vestuvininkai sugrįžta ką pamiršę, laikoma blogu ženklu (1: 5, XVI/83).

Kitas reikšmingu laikomas apsisaugojimo veiksmas – išlydinti išnešami visi mirusiajam skirti daiktai: gėlės, žvakės, žvakė, degusi ant giesmininkų stalo, žvakigaliai. Tikima, kad paliktos gėlės gali nulemti kitas laidotuves tuose namuose (1: 10, XVII/82; 8, IX/82). Sakoma, kad negalima po laidotuvių laikyti namuose kambarinių gėlių, kurios stovėjo prie mirusiojo (1: 9, XX/83), – galbūt todėl nustota šarvojimo pakylą puošti namuose esančiomis kambarinėmis gėlėmis. XXI a. pradžioje pabrėžiama žvakių reikšmė. Gedulo namų administratorė iš Naujosios Akmenės sakė: „Jei paliksi žvakes, sugrįši. Pagrindas sugrįžimui – žvakės“ (1: 10, XIX/82). Neretai šarvojimo namuose mirusiojo artimieji nepalieka ir gedulingo skelbimo (kai kas po laidotuvių jį saugo). Poilsio kambarį, išnuomojamą kartu su šarvojimo sale, laidotuviniškai sutvarko prieš išlydėjimą, išsineša atsineštus daiktus ir maistą, Alytuje salėse pamiršę maisto jo negrįžta, tačiau paliktus nesudegusius žvakigalius grįžę pasiima.

Būdinga, kad visi tikėjimai nuolat įvertinami iš naujo, o tokio „vertintojo“ vaidmenį atlieka ir šarvojimo namų darbuotojai. Laidojimo namų administratorė iš Tauragės pasakojo:

Viena moteris mamą laidojo, iš mūsų skolinosi dirbtinių gėlių vazonėlius, ji salėje puošė dirbtinėm gėlėm aplink karstą. Išeidami išsinešė vieną vazonėlį, kai jį atnešė gražinti, pagalvojau: negeras ženklas. Tikrai, jos vyras mirė staigiai už kelių savaičių nuo plaučių uždegimo. Gal mamai priklausė tas vazonėlis? (1: 12, XIII/57).

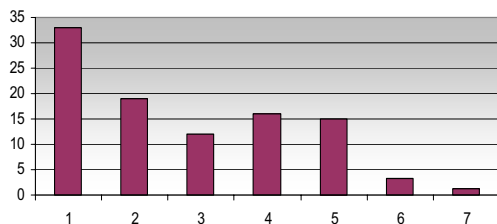
Tikėjimai suaktualinami, kai pasitvirtina. Nors jų pasikartojimas nebūna tapatus anksčiau vykusiams, neretai į įvykį įtraukiama naujų elementų, kurie išplečia reikšmių lauką ir skatina naujus stebėjimus. Yra taisyklių, kurių laikytis būtina bendraujant su mirusiais. Vieną iš jų patvirtina pateikėjos memoratas: „kad paskiri mirusiam, tai jau nenešk namo“ (1: 5, XVI/83).

Išlydėjus mirusįjį atliekami ir kiti profilaktiniai veiksmai. Šakynoje, Žarėnuose (Šiaulių r.) visiems laidotuviniškams išėjus pro duris tuojau pat uždamos lauko durys tiek šarvojimo salėje, tiek bažnyčioje (1: 12, II/82; III/82). Tai – senas, XX a. pirmojoje pusėje Skaistgiryje užrašytas paprotys (Balys 1981: 81), būdingas ir rytų slavams (Зеленин 1991: 349). Juo tarsi parodoma, kad peržengus slenkstį kaip ribą, skiriančią mirusįjį nuo jo namo, šeimos ir žemiškojo gyvenimo, mirusiojo grįžimas į namus nelaukiamas ir pavojingas (Толстой 1990: 119). Išvykus eisenai iš kiemo surenkamos taką ženklusios eglės šakelės, – sakoma, „jei greitai nesurinksi, gali vėl būti laidotuvės“ (1: 7, X/2), – išplaunamas šarvojimo kambarys. Kai laidotuvių erdvė persikėlė į nuomojamas šarvojimo patalpas, pastarieji papročiai prarado savo apeiginę paskirtį. Kaimo šarvojimo sales, kurias po laidotuvių sutvarko jų naudotojai, neretai mirusiojo artimieji tvarko po laidotuvių, tą ar kitą dieną.

Saugantis nuo galimo kenksmingo mirties poveikio nešluojama grindų, kol patalpoje pašarvotas mirusysis. Šis tikėjimas gana plačiai paplitęs, jį nurodė ir kunigas (65 m.), kilęs iš Dzūkijos: „negalima šluoti, kol pašarvotas, – iššluosi ką iš šeimos“ (1: 13, VI pal). Jeigu būtina sutvarkyti kambarį, kuriame pašarvotas mirusysis, iš ten neišnešama šiukšlių. Šlavimas su gyvybės išvaymu siejamas labiau metaforiškai (Racėnaitė 2011: 262–263). Šarvojimo namų darbuotojai, vengdami susidurti su laidotuvininkų įsitikinimais, šarvojimo salės jiems esant nevalo. Kai nėra tokios galimybės, atsiklausia jų nuomonės – kai kurie nenori, kad salė būtų tvarkoma jiems esant (1: 6, XV/57). Taigi aptariamas tikėjimas išlieka iki mūsų dienų, šarvojimo namų tarnautojai jo laikosi ne tiesiogiai, bet jį vykdo atsižvelgdami į mirusiojo artimųjų įsitikinimą. Bažnyčios tarnai šį požiūrį ignoruoja (1: 4, I sa). Vis dėlto jis siejasi ir su pagarba žmogui – niekas nešluoja namų, kai juose yra svečias.

Nėščios moters elgesys laidotuvėse reglamentuojamas taisyklėmis (Balys 1981: 83), kurios yra žinomos ir kurių laikomasi tyrinėjamu laikotarpiu. Nėščioms moterims patariama neiti į laidotuves, nes „vaisius negyvas gali būt“ (1: 2, IV/56), „paveikia vaiką, jis būna blyškus, nervingas“ (1: 4, X/56). Kai dalyvavimas laidotuvėse neišvengiamas, nėščiosioms patariama išlaikyti ramybę, neiti prie karsto, nežiūrėti į mirusįjį (6 ats.), atsisveikinant nebučiuoti mirusiojo, į jį nežiūrėti, neiti paskui karstą, nes „gali persiduoti vaikui“ (1: 1, Ve 10/56); neiti prie karsto, nes gali „įsižiūrėti“ (1: 14, IV/56); nežiūrėti į mirusįjį, nes gali gimti aklas kūdikis (1: 6, XII/56). Iš šarvojimo patalpos nėščioji išeina arba išvedama prieš karstą, – kartais taip elgtis pataria vyresnės amžiumi moterys, kartais bendraamžės. Sakoma, kad nėščiajai negerai eiti paskui karstą (1: 1, Ve 8–9/56; 2, XXVII/56; 6, V/56; 7, X/56), nes „vaikas gali apsigimt“ (1: 2, XX/56), „kai karstų neš, gali išnešt jai kūdikį“ (1: 12, VII/56), „gali gimti negyvas vaikas“ (1: 6, X/56). Priežastys, dėl kurių nėščioji turi išeiti prieš karstą, pamažu pamiršamos. Tverėčiuje, Pagiriuose, Kėdainiuose pateikėjos sakė, kad nėščia moteris turi išeiti, kol karstas neuždengtas, nes ji neturi būti namie uždarant karstą (1: 2, XXIV/56; 4, III/56; 5, XVI/56). Taigi nėščiajai yra pavojingas uždarymo, šiuo atveju – amžino, veiksmas. Tradicinėje kultūroje, jei gimdymas sunkus, būdavo atidaromos visos uždarytos durys (Račiūnaitė 2002: 56). Aukštadvaryje pateikėja teigė: „Prieš išnešant pirmutinė turi išeiti iš salės arba iš namų. Sako, kad gimdymas būtų laimingas“ (1: 2, XXII/56). Kita vertus, draudimą galime paaiškinti ir psichologinėmis priežastimis: karsto užkalimas sukeldavo stiprų emocinį išgyvenimą visiems esantiems laidotuvėse. Nėščiai moteriai patariama mirusiojo nelydėti į kapines, lydint eiti prieš karstą (7, XIV/56; 5, XI/56), kapinėse nežiūrėti į duobę, nes „gali nesveikas gimt“ (1: 14, V/56). Kunigai aptartus draudimus laiko prietarais (2, XVI/56; 3, I/56). Pateikėjai draudimams priešingą elgesį iliustruoja atvejais, pasibaigusius kūdikio mirtimi (1: 3, I/56; 5, XI/56; 7, XV/56), – tai rodo papročio gyvybingumą.

Lydint mirusiųjų reikšmingu laikomas pirmas sutiktas žmogus. Lietuvoje pirmas sutiktasis pranašauja ir provokuoja greitą mirtį toje vietovėje. Tikėjimas, kad sutikus pirmą vyrą toje vietovėje mirs vyras, o sutikus moterį – moteris, žinomas beveik visoje Lietuvoje (25 užrašymai), išskyrus šiaurinę jos dalį. Iš šio tikėjimo yra kilęs reikalavimas: „taip turi būt: susitikai – stovėk“ (1: 3, X/83), kurio paisydami susitikę laidotuvių eiseną sustoja einantys jai priešais. Katalikai atlieka religinius veiksmus: žegnojasi, sukalba maldele *Amžiną atilsį*, vyrai nukelia kepurę. Sutikusios laidotuvių eiseną, stabteli ir priešais važiuojančios mašinos – tai laikoma pagarbos išraiška mirusiajam (miesteliuose to paisyta, kol nebuvo judraus eismo gatvėse). Aplenkti laidotuvių koloną – mirtį provokuojantis veiksmas (6 užrašymai). Sakoma, kad prieš laidotuvių procesiją perėjus kelią skaudės kojas (1: 6, IV/101). Aukštaitijoje žinomas tikėjimas, kad artimo žmogaus mirtį galima išprovokuoti vejantis laidotuvių eiseną (26 užrašymai); įdomu, kad kitur Lietuvoje šio tikėjimo pateikėjai nežino.

- 1 – išardyti (sujaukti, išversti) šarvojimo vietą; nurodė tikėjimus
- 2 – išardyti (sujaukti, išversti) šarvojimo vietą; tikėjimų nenurodė
- 3 – nepalikti daiktų šarvojimo patalpoje
- 4 – nėščia moteris turi išeiti prieš išnešant karštą
- 5 – nėščia moteris turėtų neiti į laiduves, prie mirusiojo, prie kapo duobės ir kt.
- 6 – nešluoja grindų prie mirusiojo
- 7 – uždaro duris išlydėjus mirusįjį

13 pav. Apsisaugojimo papročiai %, 150 pateikėjų apklausos duomenimis

Iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos reikšmingais laikomi ir veiksmai, kuriais siekiama apsaugoti nuo galimo kenksmingo mirties poveikio gyviesiems: išnešus mirusįjį tuoj pat apverčiami daiktai, išardoma šarvonė ar bent sujaukiami ją dengiantys audiniai. Tikėjimus, susijusius su šiais papročiais, nurodė 33,3 proc. pateikėjų; 19,3 proc. pateikėjų žinojo tik patį paprotį. Laidotuvėse nėščia moteris saugoma nuo galimo kenksmingo mirties poveikio jos kūdikiui (16 proc. nurodė, kad ji turėtų išeiti prieš karštą, 14,7 proc. – kad turėtų vengti žiūrėti į mirusįjį). 12 proc. pateikėjų sakė, kad išlydint stengiamasi nepalikti daiktų šarvojimo patalpoje – tiek asmeninių, tiek skirtų mirusiajam. Mažiau žinomi papročiai: budėjimo metu nešluojamos grindys (3,3 proc.), išlydėjus mirusįjį uždaromos durys (1,3 proc.). Tai – seni, ir slavams būdingi papročiai, gyvavę Lietuvoje iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos, jo nepraradę ir šarvojimo namuose. Papročiai, kurių dėl pakitusių sąlygų šarvojimo salėse tiesiogiai laikytis neįmanoma, įgijo naujas formas, kuriose aktualizuojamos kitų pereinamosios amžiaus žmonių papročių reikšmės. Taigi išlieka tendencija atskirti gyvųjų ir mirusiųjų sferas.

Reikšminga yra tai, kad apsisaugojimo paskirtį turinčių papročių laikomasi išlydėjimo metu, dalyvaujant kunigui (neretai kunigas atlieka išlydėjimo iš namų apeigas). Toks bažnytinių apeigų ir liaudiškųjų tikėjimų koegzistavimas įmanomas, nes kunigai laidojimo apeigose į pirmąją vietą iškelia savo, kaip paguodos skelbėjo, funkciją, jie nėra linkę prieštarauti veiksams, kurie gali teikti paguodą ir psichologinį komfortą liūdintiems šeimos narims. Įmonės yra linkusios apsisaugojimo papročius palaikyti dėl praktinių sumetimų, taip pat siekdamos išvengti nenumatytų susidūrimų su klientais.

* * *

Laidotuvių apeigose yra mirusiojo atskyrimo veiksmy. Nuo šeimos, giminės velionis atskiriama uždengiant karstą ir išlydint iš šarvojimo patalpos. Kartu tai – ir mirusiojo atskyrimas nuo namų, kai jis būna pašarvotas savo namuose. Kai mirusysis išlydimas iš šarvojimo salės, atskyrimu nuo namų laikomas laidotuvių kolonos sustojimas prie jų. Kai kuriose vietovėse išliko mirusiojo atskyrimo nuo gyvenamos vietovės apeiga. Galutinai nuo gyvųjų pasaulio mirusysis atskiriamas jį palaidojant. Laikotarpis nuo išlydėjimo iki palaidojimo yra ribinė būsena pereigos apeigose, tuomet atliekami saugos veiksmai, kurių paskirtis – apsaugoti mirusiojo artimiausius gimines bei nėščias moteris (jų kūdikius) nuo galimo kenksmingo mirties poveikio.

Atskyrimas jungiamas su ritualizuoto atsisveikinimo veiksmais, todėl karstas gali būti vėl atidarytas lydint mirusįjį apeiginio sustojimo metu ar prie kapo, jeigu yra pageidaujančių atsisveikinti su mirusiuoju. Tyrinėjamu laikotarpiu bendruomenės nariai yra netekę simboliniu veiksmy išreiškiamo (žemių bėrimas) atsisveikinimo su mirusiu savo nariu: atsisveikinimu laikomas jų dalyvavimas laidojimo apeigose, bendruomenės atstovai stovi garbės sargyboje prie karsto, sako atsisveikinimo kalbas. Mirusiojo atsisveikinimas su gyvaisiais nuo XX a. trečiojo ketvirčio išreiškiamas pirmuoju asmeniu giedamų *atsisveikinimo* giesmių žodžiais.

Tyrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje yra žinomas tikėjimas, kad mirusiojo siela iki kūno laidojimo būna tarp gyvųjų, o nuo kūno atsiskiria kunigui užgiedojus *Viešpaties angelą*. Taigi būtent šios maldos giedojimas (ją giedant užkasamas kapas) laikytinas galutiniu mirusiojo atskyrimu. Laidotuvių apeigų pabaiga yra laikomas kryžiaus ženklų išpaudimas ant supulto kapo kauburėlio. Liaudies tikėjimuose fiksuojamas sielos, buvojančios prie mirusiojo kūno, vaizdinys sponuoja mintį, kad apeiginio giedojimo (ypač *atsisveikinimo* giesmių) prie mirusiojo tikslas yra sielos atskyrimas. Kol siela yra tarp gyvųjų, su mirusiuoju bendraujama – vaišinama jo vardu, jam aukojamos gėlės / pinigai / žvakės, prie jo budima, į jį žiūrima, išreiškiant meilę prie mirusiojo pasiliekiama budėti per naktį, jo gedima, apie jį kalbama tik gerai. Aukojimas išlieka būdinga santykių su mirusiuoju forma, kinta tiktai aukojimo išraiška.

Katalikiškas skaistyklos vaizdinys laidotuvių apeigose nėra itin išreikštas, o šiuolaikinėse giesmėse beveik neminimas. Religiniai veiksmai laidotuvėse laikomi išpažįstamo tikėjimo liudijimu. Bendrų maldų laidotuvėse mažėja, kadangi bendrijos nariai yra linkę taikytis prie sekuliarizacijos paveiktų žmonių pageidavimų ir poreikių. Į pirmąją vietą iškėlus estetinę giedojimo funkciją, bendruomenė prarado savo, kaip maldininkų, vaidmenį laidotuvėse. Nyksta laidotuvių, kaip gedulo, samprata: šių laikų giesmininkai laidotuvėse gieda giesmes, kurių tekstai bei atlikimo būdas nesiderina su gedulingu laidotuvių kontekstu.

Liturginės laidojimo apeigos daro poveikį liaudies papročiams bei žmonių nuostatoms, – tai atskleidė atnaujintų *Laidotuvių apeigų* analizė. Naujovės – katalikams leidžiamas mirusiojo kūno kremavimas – liaudies apmąstomas įjungiant į bendrą tradicinių vaizdinių sistemą. Bendruomenė praranda jos narius vienijusią atsakomybę už tinkamą bendruomenės nario palaidojimą, visus būtinus patarnavimus laidotuvėse įmonės teikia kaip paslaugas, kurias pasirenka laidojantis asmuo (mirusiojo šeima) pagal savo finansines galimybes ir požiūrį į jų reikalingumą. Silpstant bendruomenę integruojančiai apeigų funkcijai, kinta bendruomenės sukvietimo į laidotuves papročiai. Šiuolaikinėse laidotuvėse ryški psichoterapinė apeigų funkcija. Su artimo žmogaus mirtimi susitaikoma neiškart, procesas, kurio metu miręs artimas žmogus suvokiamas kaip mirusysis, užtrunka. Guodžiantis bendravimas išreiškiamas užjaučiant, drauge liūdima budint.

Giedojimas budint prie mirusiojo iš esmės yra liaudies pamaldumo praktika. Išlydėjimo, lydėjimo ir laidojimo apeigose jis paklūsta oficialiosios religijos tvarkai, o visais kitais atvejais abi formos egzistuoja greta. Etnografiniuose regionuose ir vietovėse apeiginio giedojimo maldingos praktikos skiriasi. Vakarų Lietuvoje bendromis muzikantų ir užsakovų pastangomis gyvuoja muzikantų tradicija, kaimo vietovėse išliko bendras giedojimas budynėse. Būtiniais laikomi gynybiniai papročiai šarvojimo salėse transformavosi ir įgijo lokalių skirtumų.

4. MIRUSIŲJŲ MINĖJIMAS

Laidotuvių apeigos reiškia statuso pokytį – pasibaigia žemiškasis ir prasideda pomirtinis gyvenimas. Perėjimo „dogmos“ esmė yra tai, kad mirtis – vartai į būsimąjį gyvenimą (Лич 2001: 97). Socialinio laiko trūkis žymi vieno laikotarpio pabaigą ir kito pradžią. Po atskyrimo apeigų eina apeigos, kuriomis mirusysis įvedamas į mirusiųjų (šventųjų) bendriją. Tačiau ši transformacija nėra vienkartinis procesas, ji tęsiasi, kol atliekami visi reikalingi veiksmai, kurių pabaiga reiškia gedulo pabaigą (Brencz 1987: 218, 224). Gyvieji apeigomis siekia nutraukti ryšius su mirusiuoju ir sukurti naują, kitokią ryšį su juo, tuo metu nemažai reikšmės turi vaisės, jų tikslas – sujungti grupės narius tarpusavyje bei su mirusiuoju (jo „dalyvavimas“ vaisėse išreiškiamas simboliniais ženklais). Taigi pirmajame šio skyriaus poskyryje nagrinėjamos gedulingų pietų apeigos, antrajame aptariamas gedulas. Gedulas sujungia laidotuves ir pirmuosius mirusiųjų minėjimus į vieningą laidotuvių apeigų ciklą, be to, tai – pereinamasis tarpsnis mirusiojo artimiesiems (Gennep 2010: 139). Trečiajame poskyryje analizuojamos mirusiojo minėjimų apeigos pirmaisiais metais po jo mirties.

4.1. Gedulingi pietūs

Baltų praktikuotas aukojimas vėlėms numetant po stalu valgio kąsnelį ir išliejant alaus taurę (Strijkovskis 2001: 551) Katalikų bažnyčios pastangomis buvo pakeistas gailėstingumo darbu duoti išmaldos vargšams (*Vilniaus kolegijos...* 2001: 633), kuriam nunykus auka už mirusiojo sielą laikoma susirinkusiųjų į gedulingus pietus vaišinimas. *Maldyne* gedulingi pietūs įvardijami kaip laidotuvių pabaiga, bet nurodomas ir gedulingų pietų bei mirusiųjų minėjimų vaišių panašumas (LM 1968: 284). A. Vyšniauskaitė rašė, kad gedulingų pietų vaisės – tai iš senovės ateinantis paprotys dar kartą pavaišinti mirusiojo vėlę bei ją parlydėjusias kitas giminės mirusiųjų vėles, kad nekenktų namams, o melstųsi už juos (Vyšniauskaitė 1995: 457).

XXI a. pradžioje gedulingi pietūs suprantami kaip padėka (mirusiojo ir jo šeimos narių) tiems, kurie padėjo jį palydėti (1: 13, I/66). Įprasta, kad kvietimo į gedulingus pietus kalboje (neretai ją artimųjų vardu pasako vienas iš giesmininkų) akcentuojamas artimųjų atsidėkojimas „už gėles, už vainikus, ypač už maldas“ (1: 12, XIV/67; 13, V/67); Žemaitijoje kviečiama „tolimesnei maldai į gedulingus pietus“ (1: 13, IV/67; 13, II sa). Pateikėja (77 m.) iš Žemaičių Kalvarijos pabrėžė, kad į gedulingus pietus pareiti būtina, kadangi vaisės yra maldininko, kuris palydėjo ir meldėsi, „uždarbis“. Jį priėmus, „paliek mirusiajam malda“, ir, atvirkščiai: „jei tu neisi, nueis tau malda“ (1: 13, VII/66). Lietuvoje žinomas tikėjimas, kad gedulingi pietūs yra auka – mirusiajam ir už mirusįjį bei jo giminės mirusiuosius. Pateikėja (78 m.) iš Vilkaviškio sakė: „skaitosi, kiek žmonių pavalgo, tiek sielų, pamaitina, reiškia, sielų mirusių“ (1: 6,

VIII/66). Panašiai teigė giesmininkė (74 m.) iš Ariogalos: „toki irgi yra, kad reikia daryt tuos gedulingus pietus, kuo daugiau žmonių, kad sielai geriau“ (1: 5, X/66). Želvos klebonas sakydavo, kad gedulingi pietūs yra „kaip malda, kaip pasiaukojimas, kaip pagerbimas numirėlio“ (1: 7, XIV/66). Katalikų žurnale buvo išsakyta nuomonė (ją citavo ne vienas pateikėjas), kad laidojant mirusįjį privalomi du dalykai: dalyvauti Mišiose, o po laidotuvių – gedulinguose pietuose (A. B. 2007: 23). Gedulingi pietūs yra mirusiojo dalia (1: 3, II/66; 7, XIV/66). Sudėtingus gyvųjų ir mirusiojo ryšius atskleidžia pateikėjos (58 m.) iš Degučių k., Šilutės r., aiškinimas:

Va taip klebonas yra sakęs: neužsiskaito malda. Reiškia, mirusysis vaišina, reiškia, jam čia yra, jam čia kaip ir, kaip ir nauda, kaip ir malda, nauda mirusiajam, reiškias, yra. Nes visi parėję dar pasimeldžia. Ir pavalgyt reikia, čia kaip auka mirusiojo, čia maistas iš jo namų, nu, kad ir ne iš namų, daleiskim, restorane mes valgom ar kavinėj, bet čia reiškia iš jo aukos, iš jo namiškių visa ta auka, tiems žmonėms atsidėjimas reiškia. (1: 7, XV/66).

Taigi dabar gedulingų pietų samprata nėra nutolusi nuo tradicinės, pietums teikiama apeiginė prasmė, pabrėžiamas atsidėjimo aspektas. Atsidėjimo už maldas koncepcija palaiko oficialiosios religijos atstovai – tai nemažai lemia sampratos gyvavimą. O. Sedakova, remdamasi rytų slavų papročiais, teigė, kad žmonės, valgantys gedulingus pietus, santykius su mirusiuoju įkūnija dviem veiksmis: „duodami“ ir „imdami“. Gyvieji visuose laidotuvių etapuose dalijasi su mirusiuoju išskirdami jam jo dalį, o mirusysis gedulinguose pietuose dalijasi su gyvaisiais (Седакова, 1990: 59). Pateikėja iš Kupiškio (83 m.) akcentavo vaišinimo apsėduose ir gedulingų pietų skirtumą: „Paskutiniai pietūs, tai jau savieji vaišina. O kai aina apsėduos, tai tadu jisai [mirusysis] vaišina.“ (1: 14, VIII/66).

Lietuvoje prisimenami, kai kur ir vartojami gedulingų pietų pavadinimai: *pakasynos* (šiaurės Lietuva, Labanoras), *šermenys* (Vabalninkas), *paskutinė vakarienė* (Suvalkija, Kupiškio r.), *pograbas* (Kupiškio r.), *paskutinis ražončius* (Skapiškis), *paskutiniai pietūs* (rytų Aukštaitija), *abiedà* (Švenčionių r.), *žalabnas stalas* (Tverėčius), *stalas* (Pirčiupis), *konsuliacija* (Vilniaus krašto lenkai), *pagrabas* (Kretingos, Skuodo, Mažeikių r., Seirijai), *rožantis* (Aukštaitijos centre), *poteriai* (Užnemunė, Kėdainių r.), aukštaičiai vadina: *želabni pietai*, *želabni pietūs*, *želauni pietūs*, *želaunūs pietūs*. Pastaruoju metu visoje Lietuvoje dažniausiai vartojamas „gedulingų pietų“ terminas. Svarbu tai, kad pasikeitęs pavadinimas žymi ir pakitusią tradiciją. Pavyzdys iš Linkuvos rodo, kaip mirusiųjų minėjimo apeigos virto laidotuvių pabaiga.

Linkuvos apylinkėse į *pakasynas* būdavo kviečiama vakare aplankant visus dalyvavusius laidotuvėse. Atėjusieji į *pakasynas* elgdavosi panašiai, kaip ir atėję į laidotuves: atsistoję prie durų tyliai kalbėdavo poterius, pasimeldę pabučiuodavo ant stalo stovintį kryželį. Atsinešdavo maisto: dešros, pyrago ir kt. *Pakasynos* vykdavo dvi dienas, joms būtina darydavo alaus. Alus ne visuomet būdavo vartojamas saikingai, neretai *pakasynos* virsdavo pasigėrimu, todėl

Linkuvoje 1973–1983 m. klebonavęs prelatas Leopoldas Pratkelis (1912–1983) reikalavo keisti *pakasynų* tradiciją: pietus valgyti grįžus nuo kapinių, pavalgius išsiskirstyti (1: 11, XX/67). XX a. 8 dešimtmetyje į *želaumus pietus* buvo kviečiama prie supulto kapo, į mirusiojo namus žmonės susirinkdavo tuojau pat po laidojimo. Prieš pietus būdavo ilgokai giedama, maldos užbaigiamos pagarbinant šventąjį Kryžių – bučiuojant aplinkui siunčiamą ant stalo stovėjusį kryželį. XXI a. pradžioje *gedulingi pietūs* valgomi kavinėse, tradiciniai giesmininkai prieš pietus pagieda keletą giesmių, pietūs ilgai netrunka. Panašiai tradicija kito ir kitur šiaurės bei šiaurės rytų Aukštaitijoje. Šiaurės Aukštaitijoje kunigas Antanas Balaišis (1923–2005) platino sąrašą giesmių, tinkamų giedoti prieš pietus, Saločiuose giedodavo jas visas – 10; šis pamaldumas amžių sandūroje nunyko (1: 8, VII/71). Iki XX a. 9 dešimtmečio pabaigos Biržų r. mirusiojo šeima apsedams žmones kviesdavo, kai būdavo padaryta alaus *šermenims*. Kad alui buvo teikiama nemenkai reikšmės, galima spręsti iš Vabalninko klebono (80 m.) pasakojimo: „prieš mane [iki 1983 m.] dirbęs klebonas, jis atvažiavo ir paprašė, kad per laidotuves nevaišintų, alaus neduotų. Tai sūnus laidojo tėvą. Tas sūnus atsiklaupė prieš kleboną [sako]: prašau, ką nori, tą daryk, ką nori, tą daryk, bet šito aš jokiū būdu neatsisakysiu. Alaus aš neatsisakysiu.“ (1: 14, XII/72). Mirus šeimos „galvai“ alus buvo būtinas. Alaus vartojimas, pasak pateikėjos (69 m.) iš Antašavos, „tradicija įaugus į žmogų“, apima du būties lygmenis – liūdesį ir džiaugsmą. Pateikėja nurodė ir būdingą žmonių nuostatą: „tai pasidžiaukim visi, kad užbaigė žmogus vargą, pabūkim, pasikalbėkim, aptarkim visą dalyką.“ (1: 14, III/72). Taigi *šermenys* šiaurės rytų krašte turėjo ir šventimo dimensiją, trukdavo 2, kartais 3 dienas. Nuo XX a. pabaigos alus *šermenims* namuose negaminamas, išlaikant tradiciją pavaišinama pirktiniu alumi.

Vidurio Aukštaitijoje ir Užnemunėje vartojamas gedulingų pietų pavadinimas *paskutinis ražončius, rožantis ar poteriai* rodo, kad jų pagrindas buvo maldingos praktikos – Švč. Jėzaus Vardo rožinio giedojimas bei poteriai už mirusįjį bei jo giminės mirusiuosius. *Paskutinės vakarienės* pavadinimas žymi, kad apeigos buvo atliekamos vakare. Buvo meldžiamasi ne tik už mirusįjį, jo giminės mirusiuosius, bet ir kiekvienas dalyvaujantis *poteriuose* minėjo savo mirusių giminaičių vardus, todėl XX a. viduryje žmonės, eidami į *poterius*, nešdavosi geresnio maisto produktų auką, kad savo dalimi prisidėtų prie bendros vakarienės. Sakydavo, kad „ir už mano mirusius eina dalis maldos“ (Žemaitienė, 1951b: 133; Alenskaitė 2012: 79). Giminės mirusiųjų vardų minėjimas ir bendra auka už juos parodo, kad apeigose buvo išreikštas mirusiojo įvedimo į mirusiųjų bendriją aspektas. Susirinkusieji *poteriams* pirmiausia valgydavo, buvo sakoma, kad giedoti „tuščia dūšia“ nėra gerai. Tokia gedulingų pietų tvarka nurodyta ir *Maldyne* (168: 284). Maldai stalas buvo dengiamas geriausiomis staltiesėmis, ant jo pastatydavo kryžių, prie kryžiaus uždegdavo dvi žvakes. XX a. antrojoje pusėje buvo valgoma po rožinio, prieš maldą už mirusius gimines ir dar kartą pabaigus visas maldas (1: 12, XVII/71).

XX a. pabaigoje visame rožinio giedojimo areale *gedulingi pietūs* išstūmė *paskutinės vakarienės (rožančiaus)* tradiciją (kai kur giesmininkų iniciatyva). Kurį laiką abi tradicijos gyvavo greta: giminės valgydavo *gedulingus pietus*, o kaimynai susirinkdavo vakare giedoti rožinį, kai kur rožinis buvo giedamas prieš *gedulingus pietus*. Vidurio Aukštaitijoje ši tradicija keitėsi prieš 20–30 metų. Kad neužtruktų *gedulingi pietūs*, rožinis giedamas prie mirusiojo paskutinį vakarą. Giesmininkė (74 m.) iš Palomenės sakė: „čia pačios susigalvojom – taip lengviau žmonėm ir visiem“ (1: 9, XV/66). Užnemunėje *poterių* tradicija tęsėsi ilgiau, o keitėsi taip pat giesmininkų iniciatyva. Šunskuose paskutinį kartą rožinis vakare po laidotuvių giedotas 1999 m. (Alenskaitė 2012: 80). XXI a. pradžioje rožinis ar jo dalis giedama prieš laidojimą. Jei rožinis giedamas prieš *gedulingus pietus*, giedama viena jo dalis. Tradiciniai giesmininkai ilgai giedoti nelinkę dėl dviejų priežasčių: mažėjančio giesmininkų skaičiaus ir didėjančio jų amžiaus. Taigi *paskutinės vakarienės* maldingų praktikų tradicija susiliejo su laidojimo dienos apeigomis. Lygindama *poterių* ir *gedulingų pietų* tradiciją, pateikė (74 m.) iš Ažytėnų k., Kėdainių r., pabrėžė maldos aspektą: „Ant *poterių* rožančių, bet dar ir *kantyčkas* giedodavo. Dabar jie nesimeldžia, jie pareina tik pavalgyt.“ (1: 8, VIII/66).

Laidotuvininkai pageidauja, kad laidotuvių pabaigos maldos nebūtų ilgos. Maldų mažinimas pateisinamas, kai *gedulingi pietūs* laikomi laidotuvių pabaiga – kunigai tvirtina, kad pakankamai „prisimelsta“ laidojimo apeigose. *Maldyne* patariama prieš *gedulingus pietus* pagiedoti giesmes *Jėzau, alpdamas daržely* ir *Skaistyklos ugnies smarkybę*, atsistojus sukalbėti tris *poterius*, balsiai persišegnoti, katalikiškai pasisveikinti, po *pietų* atsistojus pagiedoti *Viešpaties angelą* ir, kur yra tokia tradicija, pavalgius giedoti rožinį (LM 1968: 284). Tradiciniai giesmininkai paprastai prieš *pietus* gieda 1–3 giesmes, sukalba 3–5 *poterius* bei *Stalo palaiminimo maldą*. Profesionalūs giesmininkai ar muzikantai gieda pagal artimųjų pageidavimą (didžiuosiuose miestuose giesmininkai *gedulinguose pietuose* dalyvauja retai – arba atsisako patys, arba nebūna kviečiami). Giedamos patiriamos giesmės, taip pat kitos šermeninės bei sukurtos naujos. Kai kurie giesmininkai gieda *Viešpaties angelą* už visų mirusiųosius. Yra ir lokalių bei regioninių skirtumų. Vilniaus krašte lenkai meldžiasi ilgiau: kalba *Litaniją už mirusius*, tris *poterius*, skaito maldas, po to gieda psalmes ir *Viešpaties angelą* (Mossakowska 2001: 36). Žemaitijoje giedama viena giesmė iš *Kalvarijos kalnų (Stovi Motina ir verkia / Jėzus nuliūdes / Marijos Vardas)*, malda *Amžiną atilsį, Vardų giesmė*, kalbami *poteriai*, galiausiai giedama malda *Sveika, Marija* žvakei užgesinti. Yra ir šio kanono variavimų: Mažeikių r. giedamas *Viešpaties angelas*; kai kas kavinėse *Vardų* giesmės negieda. Kai *gedulingi pietūs* valgomi namuose, muzikantai prieš *pietus* vieną giesmę *triūbija* kieme. *Gedulingų pietų* pabaigoje nesimeldžiama, ši apeiga dažnesnė rytų ir pietryčių Lietuvoje, kur giedamas *Viešpaties angelas / giesmė* ar sukalbami *poteriai*.

Laikantis liaudiškojo pamaldumo tradicijos prieš gedulingus pietus buvo (kai kur iki šiol išliko) malda už mirusius giminės mirusiuosius minint jų vardus. Už mirusius gimines, minėdami jų vardus ir kalbėdami poterius, žmonės meldavosi pagiedoję Švč. Jėzaus Vardo rožinį. Rytų, kai kur ir šiaurės Aukštaitijoje (Saločiuose), už giminės mirusiuosius būdavo giedama giesmė *Rūsčių diena*, po kiekvieno jo posmelio minimas mirusiojo giminaičio vardas ir kalbamas už jį poteris. Toks pamaldumas išliko Troškūnuose. Jūžintuose, Rozalime, Smilgiuose už mirusius gimines pagiedojus giesmių kalbami poteriai. Kitose Aukštaitijos vietovėse kalbami trys poteriai: už mirusįjį, už jo mirusius gimines, už likusius gyvuosius. Kai kur (Utenoje), pradėdami maldas, giesmininkai nurodo jų intenciją – už mirusįjį ir jo giminės mirusiuosius. Taigi pamaldumo praktikose prieš gedulingus pietus išliko mirusiojo ir jo giminės mirusiųjų paminėjimas – kaip buvusių ilgų mirusiojo įjungimo į mirusiųjų bendriją maldingų praktikų liekana. Galima teigti, kad pamaldumas nėra nutolęs nuo tradicinio: XVII a. palaidoję mirusįjį prieš pradėdami valgyti lietuviai kalbėdavo malda, minėdavo mirusįjį ir valgiams prašydavo Dievo palaiminimo (Pretorijus 2003: 323). Sovietiniais metais valgant viešojo maitinimo įstaigose mirusiojo atminimas būdavo pagerbiamas tylos minute. Tyrinėjamu laikotarpiu tylos minutė išlikusi, neretai ji sujungiama su malda.

XVII a. žinotas paprotys (Pretorijus 2003: 323) plauti rankas grįžus iš kapinių išliko šiaurės vakarų Lietuvoje, Švenčionių krašte, pietrytiniame Lietuvos pakrastyje ir Kaišiadorių rajone. Vilūnų k. ir Medininkuose pateikėjai nurodė veiksmo paskirtį: „Nuplausi jau [rankas], nusiplausi skausmą. Visiem skaudėdavo [rankos], nu, tai parėję nusiplauna, nusišluosto, jau reiškia lienka kape uždaryta liga ta.“ (1: 9, XIII/70); „Kaip tai ir mirusiajam tai pašvenčiama, ką rankas plauni. Aš girdėjau taip, ar čia tikrai, ar netikrai, nežinau. Bet plaut plauni, kai ateini nuo kapinių, vanduo stovi, rankšluostis ir muilas, nusiplovei.“ (1: 6, X/70). Prausdamiesi kieme vieni kitiems užpila vandens ant rankų arba kiekvienas prausiasi taip, kad nuo rankų vanduo lietuši ant žemės. Pasak pateikėjų, rankas būtina plauti tiems, kurie bėrė žemę ant karsto, atsisveikindami lietė mirusįjį arba nešė prie jo buvusias gėles. Galima teigti, kad, nusiplaunant rankas, nusiplaunami sąlyčio su mirusiųjų pasauliu pėdsakai. Netikėtas sąlytis su kapo žeme gali būti pavojingas gyviesiems. Pateikėja (74 m.) iš Vilniaus pasakojo: „Vieną laidojo, ir kai žemes kasė, ir kai metė žemę, ant jos padalkų ir užmetė. Ir pas ją labai greitai sūnus mirė“ (1: 5, III/83). Yra paplitęs tikėjimas, kad griūvanti kapo duobės žemė praneša apie greitą šeimos nario mirtį.

Lietuvos pietryčiuose gali būti išlikę senųjų *pakastynių* papročių (Vyšniauskaitė 1961: 152–153). Būdingas gedulingų pietų bruožas šitame krašte – jie atviri visiems laidotuvių dalyviams. Prie supulto kapo vyriausias šeimos narys (vyras) padėkoja už pagalbą ir visus pakviečia gedulingų pietų. Tai, kad visi dalyvavę laidotuvėse turi ateiti į pietus, žinoma tiek gyvųjų, tiek anapusiniame pasaulyje, – tai atskleidžia memoratas iš Šalčininkų: „Kai kaimyną

palaidojom, vyro neleidau į pietus, sakau: ten savų pakankamai. Naktį sapnavau mirusį, sako: jis ėjo ne į pietus, jis ėjo pas mane.“ (1: 2, XXXII/68). Mirusiojo dalyvavimas – kitas *pakastynių* bruožas. Ceikiniuose, Kirdeikiuose, Tverečiuje mirusiajam padedama lėkštutė, stalo įrankiai, juodas kaspinas ar gėlytės žiedas, pastatoma jam skirta kėdė.

Paprotys palikti mirusiajam vietą prie stalo žinomas vidurio ir šiaurės rytų Lietuvoje. Lėkštutė ir stalo įrankiai mirusiajam padedami Žaiginyje, Ažytėnuose, Jotainiuose, Gruzdžiuose, Biržų rajone. Kupiškio r. ant lėkštelės padedamas juodas kaspinas ar tujos šakelė. Šiaurės Aukštaitijoje lėkštutė būna apversta, ant jos uždedamas juodas kaspinėlis – tai labiau gedulo ženklas. Kai kur ir kavinėse padedama lėkštutė, paliekama laisva vieta mirusiajam. Bažnyčia neskatina laikytis papročio, kuriuo inscenizuojamas mirusiojo dalyvavimas gedulinguose pietuose. *Maldyne* patariama mirusiajam atminti pastatyti kryželį tarp dviejų degančių žvakių (1968: 284). Rytų Lietuvoje taip ir daroma: mirusiojo portretas pastatomas pagarbioje vietoje nuošaliau, kryželis bei žvakės statomos stalo centre, prie jų pasodinami giesmininkai – tai garbingiausia vieta, iš kurios geriausiai girdimos maldos. Tikėjimas mirusiojo dalyvavimu paaiškina ir kitas gedulingų pietų ypatybes, pvz., rytų slavų papročiuose duodamus patiekalus ir jų skaičių, specifinį elgesį prie stalo (Байбурин 1993: 118). Lietuviams būdinga, kad sėdintieji už stalo negali nuo jo pakilti ir patarnauti, nuo stalo pakyla visi kartu. Ši tvarka pastaruoju metu sujaukta: kai kur giesmininkai ar kunigas išeina nelaukdami pietų pabaigos, todėl sėdasi ne stalo centre, o prie jo galo. XXI a. pradžioje beveik visur įprasta, kad žvakės po maldos užgesinamos, jos ir kryželis nuo stalo nuimami, tuomet padedama ant stalo alkoholinių gėrimų.

Rytų Žemaitijoje pietūs nebuvo būtina laidotuvių eigos dalis. XX a. viduryje aplink Plungę, Mažeikius mirusiojo laidotuvininkus artimieji pakviesdavo į parapijos salę ar „gaspadą“ ir ten pavalygindavo iš namų atsivežtu maistu (Pakalniškis 1966: 418; Mickevičius 2008: 303). Šis faktas rodo, kad gedulingų pietų valgymas ne namuose nėra naujas reiškinys Lietuvoje. Tas pat pasakytina apie vaišių nebuvimą (stokojantys gedulingų pietų neruošia, prie kapo padėkoja laidotuvių dalyviams ir atsisveikina). Gedulingi pietūs Telšių ir Kelmės r. atsirado XX a. 7 dešimtmėti. Kitur Žemaitijoje *pagrabas* žinomas nuo seno, jo tradicija turi specifinių elementų: prieš pietus meldžiamasi kambarėlyje, kuriame buvo pašarvotas mirusysis. Visi susirenka prie staliuko, ant kurio stovi kryželis, žvakė, gėlių puokštelė ir mirusiojo nuotrauka – tai vadinamasis *želaumas staliukas*, *želauna*, *gedulingas staliukas* (1: 10, XXIV/69; III/69; Vaicekauskas, Vaicekauskienė 1999: 514). Salantų parapijos namuose, kuriuose valgomi gedulingi pietūs, laidotuvininkai meldžiasi susirinkę į šarvojimo patalpą. Portretas, žvakė ir kryželis pastatomi ant šarvonės, pasak pateikėjo, „kaip priminimas, kad čia buvo pašarvotas tas žmogus“ (1: 10, XVII/69). Kavinėse ar valgyklose staliukas pastatomas tinkamoje vietoje, prie jo meldžiasi visi susirinkę į gedulingus pietus. Gali būti, kad Lietuvos kavinėse bei valgyklose

gedulingų pietų atributas – mirusiajam atminti skirtas nedidelis staliukas su kryželiu ir žvake, mirusiojo portretu bei gedulo ženklų prie jo – atsirado pagal žemaičių *želaumos* pavyzdį. Žemaitijoje po maldų kas nors iš mirusiojo artimųjų užpučia žvakę, tuo metu giedama malda *Sveika, Marija*. Priekulėje žvakei užpūsti buvo kviečiamas jauniausias šeimos narys, vaikas, nes, pateikėjos (67 m.) teigimu, „jeigu aš užpūsiu vyresnis, kad lyg tai manęs, kad neišsivestų, vat atseit. Tam vaikui dar augti ir augt, jam ta mirtis dar toli“ (1: 11, VII/69). Iš to galima daryti išvadą, kad vaikas pajėgus atsilaikyti prieš mirtį. Laidotuvėse deganti žvakė siejasi su mirties sfera. Visoje Lietuvoje tikima, kad krentanti, mirkčiojanti ar gęstanti žvakė prie karsto ar ant altoriaus gedulingų Mišių metu praneša apie artėjančią kito šeimos nario mirtį.

Gedulingų pietų tradicijai būdinga pateikti mėsiškų patiekalų. Karšindami ar ligindami šeimos narį žmonės jo laidotuvėms augindavo gyvulį (į gyvenimo reiškinius žiūrėta realiai). XX a. ketvirtą ketvirtį kaimo vietovėse gedulingi pietūs būdavo gausūs, juose duodavo geriausio laidotuvėms skirto maisto. Iš laidotuvėms paskersto gyvulio mėsos šeiminiškės pagamindavo įvairių patiekalų: šaltų (mėsos vyniotinių, šaltienos) bei karštų (kotletų, dešrelių, balandėlių ir kt.) ir patekdavo su garnyru: bulvių koše, troškintais kopūstais. Be to, paruošdavo šaltų patiekalų iš silkės, žuvies, paukštienos, duodavo tuo metų laiku esančių daržovių, gamindavo vadinamąją *baltą* mišrainę. Nupirkdavo sausainių, limonado, padarydavo gaivos. Būtinai parūpindavo alkoholinių gėrimų – degtinės ar alaus. Kavinėse gedulingų pietų valgiaraštis išliko panašus, priklausomai nuo šeimos finansinių galimybių – gausesnis ar minimalus. Desertui būna kavos, arbatos, pyragaičių. Kopūstai, kaip tradicinis laidotuvių valgis (Balys 1981: 91), Lietuvoje išliko iki šiol. Anykščių r. valgant namuose būdavo verdama kopūstų sriuba, Žemaitijoje ji valgoma kavinėse. Gavėnios ir advento penktadieniais (išskyrus tris didžiojo pasninko dienas) klebonas tikinčiuosius atleidžia nuo pasninko, t. y. gedulingų pietų dalyviams leidžia valgyti tai, kas duodama, o šeiminiškams – paruošti mėsiškų patiekalų. Pateikėjų nuomone, alkoholiniai gėrimai po laidotuvių būtini. Nurodomi motyvai: žmonės sušąla, kol vyksta laidotuvės; alkoholis numalšina nervinį drebulį, netekties skausmą; jis reikalingas „dezinfekcijai“. Remiamasi ir aukščiausiu autoritetu: „juk Jėzus ir pats undenį vynu padarė, kad vyno būtų“ (1: 13, II sa/72). Taigi, galima teigti, kad alkoholiniais gėrimams priskiriama psichoterapinė funkcija. Lietuvoje vartojami stipresni alkoholiniai gėrimai – brendis, degtinė, konjakas, trauktinė. Kai kur Dzūkijoje (Merkienė 2005a: 32), Žemaitijoje geriama tradiciniu būdu – iš vieno stikliuko. XXI a. pradžioje gedulingi pietūs kavinėje / valgykloje / restorane – įprastas reiškinys. Miestelių, gyvenviečių valgyklose gedulingi pietūs imta užsakinėti dešimtmečių anksčiau, nei pradėta šarvoti nuomojamose patalpose. Užsakydami pietus valgykloje ar kavinėje, mirusiojo artimieji išvengia daugelio rūpesčių, yra vietovių, kuriose iš

kavinės užsakyti pietūs atvežami į namus (nuosavus ar bendruomenės), taip pat vietovių (Akmenynai), kuriose pietus bendruomenės namuose paruošia pasamdytos vietinės šeiminkės.

Tyrimas rodo, kad XXI a. pradžioje gedulingi pietūs Lietuvoje panašūs, kaip ir kitose kaimyninėse Pabaltijo šalyse: jie rengiami velioniai atminti, vyksta iš karto po laidotuvių apeigų kapuose, artimieji nėra įpareigoti kviesti pietų visus palydėjusius velionį, vaišių stalas dengiamas iškilmingai ir griežtai, staltiesė balta, atminimo vieta paliekama tuščia, valgiaraštis nebūna perkrautas, tortas laikomas netinkamu, netinka padauginti alkoholinių gėrimų, pietų metu paminimas velionis, po pietų kuris nors iš artimų giminių padėkoja visiems pagerbusiems velionio atminimą (Kallast 1997: 278–279). Lietuvoje prieš gedulingus pietus meldžiamasi už mirusįjį, o maldos trukmė priklauso nuo vietos ir šeimos papročių. Vakarų Lietuvos tradicija išsiskiria maldos vieta bei pamaldumų praktika. Griežta ir iškilminga tvarka rodo, kad gedulingi pietūs išlaikė apeiginį pobūdį. Taigi maisto ir gėrimų vartojimas laidotuvėse nėra virtęs vien buitiniu reiškiniu – tikėtina, kad tokia tendencija buvo atsiradusi sovietiniais metais, materialistinės pasaulėžiūros fone.

Apibendrinant galima teigti, jog iki XX a. 9 dešimtmečio gedulingi pietūs buvo suvokiami kaip mirusiųjų minėjimas, visas dėmesys skirtas maldai už mirusįjį bei giminės mirusiuosius. Maldų sumažėjo, atsiradus nuostatai, kad gedulingi pietūs yra laidotuvių, t. y. atlikto veiksmo, pabaiga, tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje fiksuojamos nunykusios buvusių liaudiškojo pamaldumo tradicijų liekanos. Antra, gedulingų pietų maldingos praktikos išlieka varijuodamos ir prisitaikydamos prie kintančių sąlygų bei poveikių (sekuliarizacijos). Gedulingų pietų apeiginiuose papročiuose išlieka regioninių savitumų. XXI a. pradžioje gedulingi pietūs suprantami kaip padėka (mirusiojo ir jo šeimos narių) tiems, kurie padėjo jį palydėti, bei kaip komunikavimas su mirusiuoju duodant jam jo dalį ir dalinantis su juo.

4.2. Gedulas

Laidotuvėse išskirtini trys „elementai“: mirusysis – jo išėjimas iš gyvenimo; mirusiojo artimieji – kinta jų gyvenimo pobūdis, atsakomybė, padėtis šeimoje ir iš dalies visuomenėje; kiti žmonės – jų atsiveikinimas su mirusiuoju. Laidotuvių savitumai matomi pagal aprangą (Šidiškienė 1991: 12). *Maldyne* patariama, kad vaiko laidotuvėse gedulo ženklų neturėtų būti (1992: 522), suaugusio žmogaus laidotuvėse katalikai turėtų būti apsirengę tamsiais drabužiais, giminės – būti su gedulo ženklais (LM 1992: 516). Pirmajame *Maldyno* leidime gedulo ženklas nurodytas – tai juodas gedulo kaspinas ant rankovės arba švarko atlapo (1968: 273). XX a. pradžioje Bažnyčioje buvo akcentuojamas bendrijos narių liūdesys mirusios nariui, todėl buvo pasisakoma prieš gėlių vainikus, kurie laikyti džiaugsmo ženklu. Vainikėliui ant mirusio kūdikio galvelės buvo teikiama ženklų, rodančių, kad kūdikio siela yra apvainikuota danguje, reikšmė

(Kulikauskas 1929: 9–10). XX a. ketvirtąjį ketvirtį išitvirtino nuostata, kad artimų giminaičių (moterų) gedulo ženklai laidotuvėse – tamsi apranga nuo galvos iki kojų; kaimo vietovėse ši nuostata išliko. Miestuose gedulo ženklų mažėja, po laidotuvių juos dėvi ne visi gedintieji, apeiginė gedulo prasmė beveik pamiršta, kinta gedulo spalva.

XX a. antrojoje pusėje mirusiojo giminės laidotuvėse rengėsi tokiais drabužiais, kokius turėjo, būtini buvo gedulo ženklai: vyrams – prie švarko atlapo prisiūta siaura juostelė, moterims – juodas galvos apdangalas bei juodos kojinės. XX a. pabaigoje našlės, dukterys, marčios, seserys, vaikaitės galvą gaubdavo juodu šalikėliu, vyresnės – juoda skarele, mergaitėms į plaukus įrišdavo juodą kaspinėli. XXI a. pradžioje juodas skareles ar kitokią juodą galvos apdangalą laidotuvėse dėvi vyresnio amžiaus moterys kaimo vietovėse, jaunesnės būna vienplaukės, šalikėlį užsimeta ant pečių arba būna be jo. Vyresnių moterų požiūriu, atsiradusi „mada“ būti vienplaukėms yra esminis gedulo aprangos pokytis, nes visais laikais moterys į laidotuves, ypač į gedulingas pamaldas, vienplaukės neidavo (1: 7, XIV/47; 8, IV/47; 13, VII/47; 12, XX/47). Tyrinėjamu laikotarpiu mirusiojo giminės laidotuvėse dėvi kuklius juodos spalvos (vakarų Lietuvoje), juodos-baltos (šiaurės rytų Lietuvoje) ar tamsios spalvos drabužius. Kunigas iš Telšių vyskupijos pažymėjo, kad televizijos serialai daro poveikį šių dienų kultūrai, taip pat gedulo drabužių madai: jaunos moterys laidotuvėse dėvi stilingas juodas sukneles (1: 10, XVIII/47). Kasdien dėvimų papuošalų moterys laidotuvėse nenusiima. Dėvėti papuošalus nebuvo įprasta iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos. Vyrai artimo žmogaus laidotuvėse vilki tamsiais išveginiais kostiumais (tai juos išskiria iš kasdienės aplinkos), rečiau – kitokiais tamsiais rūbais. Vakaruose Lietuvoje laikomasi nuomonės, kad visi vyrų drabužiai: kostiumas, marškiniai, kaklaraištis, batai turi būtų juodos ar tamsios spalvos. Ant kairiojo švarko atlapo – prie širdies užsisiuvama juoda juostelė (šis paprotys nyksta). Alytuje XXI a. pirmojo dešimtmečio viduryje gedintieji laidojimo reikmenų parduotuvėje noriai pirkdavo juodų kaspinėlio formos metalinių ženkliukų, tačiau ilgainiui nustojo tai darę (1: 6, XV/48).

Tolimesni giminės į laidotuves ateina apsirengę tamsesniais drabužiais. Kiti lankytojai rengiasi įvairesnių spalvų apranga, tačiau ir ji nebūna pernelyg spalvinga. Netinkamais laikomi margi, ryškiaspalviai (raudoni, geltoni, žydri, rožiniai), spalvoti, gėlėti, pernelyg šviesūs, balti drabužiai, sportinis apavas ir apranga, džinsinės kelnės, pernelyg atviri drabužiai. Laikoma, kad laidotuvėse žmonės turi būti apsirengę geresniais nei kasdieniai drabužiais, ypač laidojimo dieną. Galima teigti, kad išveginės aprangos dėvėjimas rodo sampratą, jog laidotuvės vyksta šventuoju laiku, kuris, pasak M. Eliade'ės, tam tikru atžvilgiu gali būti tapatus „Amžinatvei“ (1997: 48–49). Krikščionio mirtis yra dalyvavimas Jėzaus mirtyje, t. y. šventajame išganančiame įvykyje. Kristaus kančios, mirties dieną (Didįjį penktadienį) religingos pagyvenusios moterys taip pat gedi – eidamos į bažnyčią apsigaubia gedulingomis skarelėmis.

Silpstant religingumo dorybei netenkama jautrumo tam, kas šventa. Pastebima, kad neretai į laidotuves jauni žmonės ateina apsirengę kasdienine apranga.

Senieji kunigai ragindavo katalikus laikytis gedulo papročių, bet šie nurodymai pamažu pamirštami, gedulo trukmė *Maldyne* nenurodyta, katalikai laikosi tradicinių liaudies papročių. Lietuvoje už mirusių motiną gedulas nešiojamas vienerius metus. Gedulo trukmė už tėvą įvairuoja: gedima metus arba pusę metų; už brolius ir seseris – 1, 3, 4 mėnesius, pusę metų. Už mirusį vyrą gedėti neprivaloma, nes, anot pateikėjų, jis „svetimas“, „ne giminė“, „nėra kraujo“, jo galima gedėti tik „iki duobės“ (1: 7, X/48; 8, X/48; 9, XVIII/48; 13, III/48). Tačiau paprastai našlės vyrų gedi ištisus metus. Akcentuojamas meilės ryšys ir pagarba. Pateikėja (79 m.) iš Pagirių sakė: „priklauso nuo žmogaus, kiek jis gerbia, galbūt kiek jis myli, kiek jo tradicijos neša“ (1: 4, IV/48). Vakarų Lietuvoje gedulas trunka ilgiau. Tėvo ir motinos gedima vienerius metus, nes, pasak pateikėjos (71 m.) iš Alsėdžių, „kraujo ryšys, privaloma metus nešiot“ (1: 13, III/48), ilgiau (iki pusės metų) gedima brolio ir sesers, našliai savo sutuoktinių taip pat gedi ištisus metus. Metų trukmės gedulas vakarų Lietuvoje išliko, tikėtina, per metines atliekamos gedulo nuėmimo apeigos dėka. Gedulo trukmė bet kuriuo atveju negali viršyti vienerių metų, ilgiau gedinčius aplinkiniai sudraudžia. Tikima, kad per ilgai nešiojant gedulą galima išprovokuoti artimų žmonių mirtį, vėl „prisišaukti“ gedulą (1: 11, XIII/49).

Motina savo mirusio vaiko gedi visą gyvenimą, tačiau jos sielvartą apribojimai saisto labiau negu kitų. Vaikų, nepriklausomai nuo jų nugyvento laiko, motina negali verkti, tai motinoms draudžia ir kunigai. Pasakojami sapnai, kuriuose motinos matė mirusius vaikus, mirkstančius vandenyje ar nešiojančius kibiruose motinos ašaras (1: 5, III/49; 12, X/100; 9, II/76; 4, III/89; 7, IV/97; Marcinkevičienė 1997: 21). Kad motinų gailestis apsunkina mirusius vaikus, yra tradicinis įsitikinimas, kuris, J. Balio nuomone, galėjo būti susiformavęs veikiant krikščionybei (Balys 1966: 82). Nors tėvus su vaikais sieja kraujo ryšys, jų gedėti tėvams neprivaloma, netgi draudžiama. Taigi galima daryti išvadą, kad gedima ne artimųjų, su kuriais sieja kraujo ryšys, o artimųjų, kuriems būtina parodyti dėkingumą arba, tyrimo pateikėjų žodžiais, pagarbą. Etnologai vieningai teigia, kad dėvimi gedulo drabužiai yra išorinis gedulo ženklas, kuriuo išreiškiamas liūdesys dėl mirusio brangaus asmens bei pagarba velioniui (Balys, 1966: 81; Šidiškienė 1991: 12; Vyšniauskaitė 2008: 504; Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 142).

Lietuvoje sakoma: „nešioja gedulą“. Vadinasi, į pirmąją vietą iškeliamą našysta. XXI a. pradžioje buvę gedulo nešiojimo papročiai menksta. Kai kas nenešioja juodų drabužių, kai kas juos keičia violetinės (liturginės gedulo) spalvos apranga. Tikėtina, kad juoda gedulo drabužių spalva taip pat buvo perimta iš liturgijos, nes, pasak pateikėjos (80 m.) iš Naujosios Ūtos, „jeigu jau kunigai juodai rengiasi per laidotuves, juodą užsideda arnotą, tai kaip jau saviem? Ir saviem tas pats juodas rūbas laidotuvių.“ (1: 5, XIV/48). Pateikėjai akcentavo, kad svarbiau nei išoriniai

ženklai yra gedulas, nešiojamas širdyje, kuris pasireiškia savęs drausminimu, rimtu bei pamaldžiu elgesiu. Laidotuvių metu netinkama, negedulinga laikoma su mirties įvykiu nesusijusi kalba, laidotuvininkų kalbėjimas apie kasdienes buitinius dalykus. Visą gedulo laikotarpį nerengiama pobūvių, nesilinksminama namuose, kuriuose vyko laidotuvės. Mirusiojo vaikaičiai pagarbą gedintiems savo tėvams parodo nesilinksmindami gedinčiuose namuose. Gedulo laikotarpiu artimiesiems, pasak pateikėjų, netinka linksintis, dalyvauti triukšminguose pobūviuose, laidokauti, išdykauti, juokauti, dainuoti, šokti. Priešingas gedulo papročiams elgesys aplinkinius stebina, nes jis priešingas sielvartui – universaliai netekties emocijai. Gedulo laikotarpis žmogui būtinas ir neišvengiamas, senieji papročiai saugojo žmogų, kenčiantį dėl mylimo asmens mirties. Sielvarto socialinė išraiška yra kultūriškai apibrėžta gedulo laikotarpiu ir reikalavimais. Postmodernioje visuomenėje asmuo pasirenka jam priimtinas gedulo formas ir laiką, manydamas, kad gedulas gali būti individualus (Račiūnaitė-Paužuolienė 2012: 142). Tačiau dažniausiai taikomasi prie sekuliarizuotos visuomenės reikalavimų, kuri nelinkusi savęs apsunkinti jautrumu gedintiesiems (Ariès 1993: 237–238). Tyrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje yra išnykę tiek visuomenės, tiek Bažnyčios nurodymai, reikalaujantys laikytis apeiginės gedulo elgsenos, bei specialios gedulo laikotarpio taisyklės šeimai ir visuomenei bendraujant su ta šeima. Tokią tendenciją sociologas Goeffrey Goreris Vakaruose pastebėjo ir aprašė XX a. 6 dešimtmetyje (Ariès 1993: 231–240). XX a. viduryje akivaizdus gedėjimo demonstravimas buvo pasmerktas ir ėmė nykti, nustota dėvėti gedulo drabužius, pernelyg į akis krintantis sielvartas imtas traktuoti kaip protinio sutrikimo ar blogo išsiauklėjimo ženklas. Pastebima, kad šiuolaikiniai katalikai laidotuvėse taip pat stengiasi neduoti dingsties jokioms emocijoms, rodo perdėtą optimizmą, mirties nelaiko rimtu dalyku, vietoje įprastos užuojautos netektį patyrusį asmenį pasveikina ir ragina džiaugtis, nes mirtis – tai gimtadienis dangui (Navickas 2009: 56). Atsiranda nuomonė, kad gedėti tėvų nereikia: anot pateikėjos iš Vilkaviškio, „sako, nu gi... nuėjo pas Viešpatį...“ (1: 6, IV/48). Tokia tendencija akivaizdi visame katalikų pasaulyje. Aplinkiniai per dažnai pasiduoda polinkiui atsikratyti sielvartaujančiųjų tuščiomis frazėmis apie neižvelgiamus Dievo planus, pamiršta, kad gedinčiųjų globa ir pastangos paguosti yra esminės krikščioniškojo solidarumo užduotys (Vorgimlir 2003: 494).

Kai kurie pranašauja gedulo papročių išnykimą: „Jaunimas kitų pažiūrų, gal tas gedulas ir išnyks...“ (1: 1, Ve 4/48). Gali būti, kad paprotys ėmė nykti, kai buvo pamiršta jo apeiginė prasmė. P. Arièsas išžvelgė du ritualinio gedulo tikslus: pirma, neleisti gyviesiems per anksti užmiršti mirusįjį, gedulo laikotarpiu atitraukiant juos nuo visuomeninio gyvenimo ir džiaugsmų; antra, tikrai nelaimingiems gyviesiems netrukdomai išgyventi savo skausmą (Ariès 1993: 226). Paulius Sartoris XX a. pradžioje rašė, kad mirusiojo atskyrimas nuo gyvųjų, jo priėmimas anapusiniame pasaulyje vyksta visą gedėjimo laikotarpį, gyviesiems padedant įvairiais

veiksmis – apeigomis (Vyšniauskaitė 2008: 504). Lietuvių folkloro ir etnografijos duomenimis, gedulas – tai laikotarpis, kuriuo artimieji turi galvoti apie mirusįjį ir rūpintis jo pomirtine gerove (Giedrienė 1981: 58). Religiniai katalikai požiūri į gedulą, kaip dvasinės pagalbos priemonę mirusiam bendrijos nariui, išlaikė iki mūsų dienų: „Kai seniau buvo, kai aš dar augau kataliku, tai šitų insisega, tai kas eina, kad ir pro šalį, pamatai su tokiu juosteli, tai *Amžina atilsį* sukalbi, nebalsu, ale vietoj pasisveikinimo.“ (1: 1, Ve 8–9/47); „Kai pamatai juodu skareli, jau pasakai: va čia jau yra miris amžinuotilsį, išeina tai žmogui tam.“ (1: 2, XX/74). Taigi išoriniais gedulo ženklais gyvieji tarsi rodo mirusiojo situaciją, jo neapibrėžtą būties tarpsnį. Aplinkiniai, atjausdami sunkią mirusiojo būklę, meldžiasi už jį ir tokiu būdu padeda įžengti į šalį anapus mirties. Gerardas Bucheris, Roberto Hertzo pavyzdžiu, gedinčius artimuosius vadino „mirties žmonėmis“ (Bucher 1996: 281), nes gedulo laikotarpiu gyvieji ir mirusieji sudaro ypatingą bendruomenę, kuri atsiduria tarp gyvųjų pasaulio, iš vienos pusės, ir mirusiųjų – iš kitos. Gali būti, kad dėl šios ypatingos būsenos mirusiojo artimieji negieda ir pagal papročius negali giedoti laidotuvėse, nesako kalbos prie kapo. Po gedulo našlė bendrą jos ir mirusio vyro situaciją apibūdino taip: „Aš metus atkentėjau, – jis vargų pabaigė“ (1: 14, V/80e).

Gedint mirusiųjų svarbūs du elementai: apranga ir elgesys. Tyrinėjamu laikotarpiu gedulo trukmę ir formas sąlygoja papročių laikymasis arba individualus pasirinkimas: išgali nuomonė, kad gedului nešioti išoriniai ženklai nebūtinai. Perdėto optimizmo demonstravimas katalikų laidotuvėse atskleidžia dėl globalizacijos nykstančius krikščioniško solidarumo papročius. Primenanti gedulo paskirtis katalikų beveik pamiršta, įsitvirtina nuomonė, kad gedulas – tai pagarbos mirusiajam ženklas. Yra išlikusių tradicinių papročių: artimieji laidotuvėse rengiasi juodos ar tamsios spalvos drabužiais, išliko nuostata, kad motinos negali verkti savo vaikų, laikoma, kad gedulas „apgaubia“ namus, kuriuose gyvena velionis, elgesys namuose ribojamas draudimais, kurių paisyti ir kitomis aplinkybėmis gedulo nesaistomi artimi giminės. Gedulo papročiai pastovesni vakarų Lietuvoje. Violetinė spalva, kuri nuo 1996 m. liturgijoje naudojama kaip gedulo, imama naudoti nešiojant gedulą. XXI a. pradžioje atsiradusi „mada“ būti vienplaukėms laidotuvėse – esminis gedinčių moterų aprangos pokytis.

4.3. Minėjimai

4.3.1. Devintinės, ketvirtynos ir kt.

Tradicijoje yra nustatytas laikas, kai mirusiajam reikia sutelktinių gyvųjų maldų, tad tomis progomis ir rengiami mirusiųjų minėjimai (Vyšniauskaitė 1995: 458). Pagal *Apeigyną* mirusieji gali būti iškilmingai minimi (aukojamos Mišios) 3-čiąją, 7-ąją, 30-ąją dieną po mirties ir sukakus metams (II d., 1966: 361–362). Kodėl minėjimams nustatytas būtent toks laikas,

Apeigyne nenurodyta. Galimas sukakčių reikšmes pateikė kunigai iš įvairių Lietuvos vietovių. Minėjimas trečiąją dieną reiškia Kristaus Prisikėlimą trečiąją dieną po mirties, septynios dienos – savaitė. Žemaitijoje minimos 9-ios dienos po mirties gali turėti biblinį pagrindą – prisikėlęs Jėzus 9-tą dieną pasirodė apaštalui Tomui (1: 10, XVIII/79). Šis minėjimas gali sietis su devyndienių praktika (*novena*), kuri atliekama kokia nors intencija – tiriamu atveju už mirusįjį (1: 9, III/79). Praktiškai žiūrint, trečioji diena – tai laidotuvių diena (1: 1, III pap/80), o devintoji diena po mirties yra septintoji po laidotuvių (1: 3, XIII/79) – iš esmės tai yra bažnytinis septynių dienų minėjimas. Trisdešimt dienų izraelitai gedėjo Mozės (13, VI pla/79a). Manytina, kad bažnytiniam minėjimams nustatyti terminai yra universalūs – senovės lietuvių minėjimuose buvo minimos tokios pačios sukaktys. XVI a. Lietuvoje trisdešimt dienų buvo intensyvaus gedulo laikotarpis, velionio žmona tekant ir leidžiantis saulei kasdien raudodavo prie mirusio vyro kapo, giminės puotavo trečiąją, šeštąją, devintąją ir keturiasdešimtąją dieną po laidotuvių, meldamiesi prie durų į tas vaišes kviesdavo ir mirusiojo vėlę (Lasickis 2001: 602; Maleckis-Sandekis 2001: 211). Panašiai veliuoniškiai XX a. 7 dešimtmetį meldavosi atsiklaupę kambaryje prie durų, atėję į namus, kuriuose vyksta mirusiojo minėjimas (ES B 118 (39)).

7-ių dienų minėjimas vadinamas *septyndieniu* (Raudonė, Saločiai, Slavikai) ir vyksta Užnemunėje, Jurbarko r.; 9-ių dienų minėjimas vadinamas *devintine*, *devintinėmis* (vakarų Lietuvoje, Eržvilke, Raseiniuose), 30-ties – *trisdešimtinėmis* (vakarų Lietuvoje), *trisdešimta diena*, *mėnesio Mišiomis*, *mėnasinėmis* (pietryčių Lietuvoje), *ketvirtynomis* (Suvalkijoje, Kėdainių, Panevėžio r.), *ketvirtinėmis* (Kaišiadorių r.), *keturnedėliu* (šis pavadinimas įsigali visoje Lietuvoje). 30-ties dienų suskirstymas į keturias savaites gali būti susijęs su universalia keturių vienybe, kuri tiesioginėje patirtyje atsispindi kaip 4 pasaulio šalys, 4 metų laikai, 4 paros laikotarpiai (Celms 2010: 122–123), katalikų tradicijoje buvo minimi metų ketvirčiai.

Minėjimų tradicija vystosi ir kinta. 30-ties dienų minėjimas nuo seno vyksta Užnemunėje, Jurbarko r. Žemaitijos bažnyčiose XX a. antrojoje pusėje *trisdešimtinės* išstūmė *devintines*. Kunigai 30-ties dienų minėjimą skatino, o 9-ių, taip pat 7-ių dienų minėjimų nelaikė svarbiais (1: 1, III pap/80; 2, XXIV/79; 7, IV/79). Tyrinėjamu laikotarpiu 7-ių, 9-ių dienų minėjimai vyksta, jeigu šią tikinčiųjų iniciatyvą palaiko parapijos klebonas. Neretai mirusiuosius artimieji pamini kiekvieną mėnesį mirties dieną, užprašdami Mišias. Kunigas (83 m.) iš Stakliškių pažymėjo, kad per metus užprašomos 12-ka Mišių gali būti grigalinių Mišių (visą mėnesį kasdien vieno kunigo aukojamų už tą vieną mirusįjį) modifikacija. Lietuvoje grigalines Mišias už mirusį artimą žmogų užprašo tikrai religingi asmenys; Lenkijoje tai populiariu (1: 2, XXV/80). Daug kas užprašo Mišias praėjus pusei metų po mirties. Pusės metų sukaktis žymi gedulo pabaigą (už tėvą), kai kas ją pamini panašiai, kaip ir mėnesio sukaktį.

Apeigyne nenurodyti minėjimai vadinami *eiliniais*. Kas lemia minėjimų dažnumą ir pobūdį, vienareikšmiško atsakymo nėra. Kunigas (84 m.) iš Jonišio sakė: „Čia pagal, nežinau, ar pagal kišenę žmonės, ar pagal meilę mirusiam, ar pagal tą supratimą tikėjimo.“ (1: 12, V/79). Bet kuriuo atveju lemiamas yra mirusiojo šeimos narių individualus pasirinkimas, ypač didžiuosiuose miestuose.

Tyrinėjamu laikotarpiu minėjimų prasmė siejama su tikėjimu, kad mirusiojo vėlė kurį laiką buvo, lankosi gyventuose namuose. Apie jos buvimą sprendžiama iš girdimų garsų, įprastų tam žmogui buvus gyvam, rečiau iš sapnų. Kita sielos būseną – vietos neturėjimas. Abi būsenos sietinos su anapus klaidžiojančios sielos vaizdiniu. Sakoma, kad siela ilgiau ar trumpiau blaškosi tarp dangaus ir žemės (1: 2, VIII/76; 6, V/77), „viršų būna“ (1: 2, XIX/36), „ta siela pusiaukely“ (1: 7, XV/79). Buvoji namuose trukmė įvairuoja: „vaikšto tris dienas“ (1: 10, XXIII/76); 3 dienas ar ilgiau (1: 4, X/76; 5, XIV/76); „vaikšto iki mėnesio, kol neturi vietos“ (1: 4, XI/76); „vaikšto, kol numiršta kitas“ (1: 10, IX/36); „iki 4 savaitių klaidžioja, jina neturi vietos, paskirties neturi“ (1: 8, VIII/76); „iki metų neranda tos vietos“ (1: 5, XVI/76). Nemažai reikšmės turi ir mirusiojo moralinės savybės: „jei blogas, ilgai ieško sau vietos“ (1: 4, X/76). Kėdainiečiai tiki, kad po trijų dienų siela sugrižta į namus ir ilgai būna juose (1: 4, VII/76; Lukminienė 2006: 1). Kad siela rastų jai skirtą vietą, reikalinga malda ir minėjimai. Po minėjimo siela, pasak pateikėjų, „nuėina“, „atsiskiria“, „atsitraukia“, „iškeliauja, visai atsiskiria nuo šio pasaulio“, „palieka žemę“, „aprūpinta, ir kur jai paskirta, ten ji eina“, „išeina vėlė į viršų“, „eina į dangų“. Vadinasi, pirmieji minėjimai reikalingi kaip dvasinės pagalbos priemonė, kad mirusiojo siela paliktų žemę. Sielos buvimas namuose suprantamas kaip buvimas *ne vietoje*, kurioje sielą laiko tiek artimųjų prisirišimas prie mirusiojo, tiek pastarojo prisirišimas prie įprastos vietos. Ieškoma vieta gali būti ne tik dangus, bet ir skaistykla (1: 3, I/76; 5, XIII/79; 9, II/76; 13, III/79), t. y. Dievo veiklos sritis, skirta sielai nuskaistinti. Pagal katalikų išpažįstamą šventųjų bendravimo tiesą mirusieji negali savęs užtarti, todėl už juos meldžiasi gyvieji.

Katalikų nuomone, labiausiai reikalinga Mišių auka. Mišios yra „didžiausia dovana išgelbėti nuo kančių“ (1: 2, XIII/79) ir „galutinai išlaisvina sielą“ (1: 2, XV/79). Kai kurie žmonės laikosi požiūrio, jog minėjimai neduoda užtikrinto rezultato, bet yra proga melstis, kad mirusiajam būtų atleistos nuodėmės, siela būtų išvaduota iš skaistyklos, greičiau patektų į dangų, būtų priimta į Dievo karalystę, „kad siela išeit į šviesą“ (1: 7, XIV/79), „kad mirusiam kuo greičiau pagalba būtų“ (1: 9, V/79). Sielos kelionės etapai tapatinami su minėjimais (1: 6, XIV/76). Kunigai šių tikėjimų nekritikuoja, netgi panaudoja, kai reikia nuraminti gedinčius artimuosius. Pavyzdžiui, pateikėjų memorate: „Dabar bočius kap buvo miręs, tai ir ta dukra, kur gyveno [su juo] <...> girdėjo naktim. Nu, ir klausė kunigo, tai kunigas sako: gal po

trisdešimtinių nebeliks to, nes, matyt, gal dar klaidžioja. Ir nebeliko. Užsipirko Mišias, buvo trisdešimtinės.“ (1: 10, XXIV/76).

Su minėjimais siejami mirusiajam priklausančių daiktų sutvarkymo papročiai. Mirusiojo daiktai tvarkomi po 7 dienų / po mėnesio / po pusės metų / po metų / po 2 metų. Kai kurie žmonės juos sudegina iš karto po laidotuvių, ypač jei ligonis ilgai sirgo / sirgo užkrečiama liga, arba siekdami greičiau užmiršti įvykį. Sakoma, kad tai yra nemeilės mirusiajam ženklas. Per greitas mirusiojo daiktų pašalinimas juos sudeginant ar išdalijant gali būti mirtį provokuojantis veiksmas (1: 12, XX/77; 1, VI/77); mirusysis priekaištauja sapne, kad „guli nuogas“ (1: 12, VIII/77); „paliko nuoga“ (1: 7, XIII/77). Iki metinių pardavus mirusiojo namus, jis pasišaukia ką nors iš giminės (1: 3, VII/77). Antra vertus, nuolatinis brangaus mirusiojo prisiminimas matant jo daiktus gali būti psichologiškai nepakeliamas nuoširdžiai gedinčiam žmogui (1: 7, X/77). Iki 30 dienų netvarkomas mirusiojo kapas. Jei kas ir nuima nuo kapo sudžiūvusias gėles, kapo kauburėlio neliečia – sako, kad turi susigulėti žemė.

Dzūkijos regione beveik iki XX a. ketvirtojo ketvirčio išliko senųjų minėjimų papročių, jų liekanų užfiksuojama ir tyrinėjama laikotarpiu. Apie Pivašiūnus XX a. viduryje būdavo minimas *tridienis*: trečiąjį vakarą po laidotuvių susirinkusieji į gedinčius namus giedodavo rožinį, Mišių neužprašydavo. Pateikėja neseniai atsiradusį *keturnedėlį* linkusi vadinti *tridieniu*, kadangi tai – pirmasis paminėjimas (1: 3, X/79). Panašiai Papilėje *devintine* vadinamas pirmasis paminėjimas, nesvarbu, ar jis vyksta po devynių, ar po trisdešimties dienų (Kiršinaite 2006: 219). Prieš 20 metų Užuguostyje sekmadienį po laidotuvių atėję į bažnyčią artimieji Mišių metu stovėdavo su degančiomis žvakėmis rankose (1: 13, VI pla/79b). Merkinės apylinkėse sekmadienį po laidotuvių mirusiojo artimieji kviesdavo kaimynus pasimelsti už mirusįjį ir pasivaišinti (Učinskas 1995: 124). Merkinėje prisimenami mirusiųjų minėjimai, į kuriuos žmonės rinkdavosi 3 valandą nakties giedoti rožinio, paskui eidavo į bažnyčią rytinėms Mišioms, o parėję iš bažnyčios valgydavo (1: 3, XI/79). Dieveniškėse XX a. viduryje panašiai buvo minimas mėnuo po mirties (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998: 212). Slavai šiame krašte minėjimų dalyvius vaišina – tai sena tradicija. Pateikėja (apie 80 m.) teigė:

Pietūs būtini per minėjimus. Sakydavo, jei neturi, nors blynų su kisieliumi duok, bet žmones pavaišink – tai tikra auka. Aš Mišias [už mirusį vyrą] užsakau kiekvieną mėnesį. Po Mišių tuos, kas buvo Mišiose, pavaišinu ir vyno nuperku. Ar namo pakviečiu, ar ką nuperku ir pavaišinu prie bažnyčios. Reikia kuo nors vaišinti. (1: 2, XXX/79).

30-tos dienos minėjimo scenarijų sudaro: Mišios, į kurias ateina artimiausi giminės, kapo aplankymas po Mišių ar prieš jas, jo puošimas gėlėmis ir žvakėmis. Kai kurie (dažniau miesteliuose) pakviečia giesmininkų, jie gieda Mišiose ar prie kapo. Pietūs dažnesni regionuose, kuriuose laikantis tradicijos minėjimuose giedamos maldingos praktikos. Vilūnų k., Slavikuose žinoma vaišių prasmė – tai mirusiojo dalia ir auka jam: „Nu, žmogus turi savo dalią pasiimt.

Jeigu neatiduodi žmogui – tai užkasi. Jo dalis, atsiskaitai su siela. <...> ketvirtinės ir metinės tai būtina daryt.“ (1: 9, XIII/79a); „Sako, kad reikia ir tų vaišių. Jau reikia aukos tos“ (1: 6, XIV/79d). Pirčiupiuose *mėnasinė*, Stakliškėse *keturnedėlis* būtinai ir visada būna *su stalu*. Aukštadvaryje giedamas rožinis, meldžiamasi už giminės mirusiuosius ir valgomi pietūs. Pivašiūnuose *keturnedėlio* papročiai pakito: seniau būdavo kviečiami žmonės, o dabar vien užprašomos Mišios. Švenčionių krašte minint 30-tą dieną būdavo užprašomos Mišios, o pastaruoju metu po Mišių jų dalyviams surengiami pietūs. Rytų, šiaurės rytų ir šiaurės Lietuvoje, Panevėžio, Jonavos r. *keturnedėlio* dalyviai (paprastai kviečiami artimiausi giminės) vaišinami pietumis. Prieš pietus meldžiamasi panašiai kaip ir prieš gedulingus pietus.

Vidurio Lietuvoje ir Užnemunėje minėjimuose giedamas Švč. Jėzaus Vardo rožinis. Būdinga, kad maldą keisdavo vaišės. Stalo, kaip altoriaus, reikšmė buvo pabrėžiama maldai užtiesiant gražiausias staltieses (1: 14, I/79). Mikalojus Katkus spėjo, kad maldos prie vaišių stalo gali būti senųjų lietuvių tikėjimų liekana (Katkus 1965: 171–172). *Ketvirtynos* su rožinio giedojimu pradėjo nykti gėstant senųjų giesmininkų tradicijai. Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje išlikę vietos papročiai įvairuoja: giedama viena arba trys rožinio dalys, rožinis giedamas bažnyčioje arba giesmininkai kviečiami į namus ar kavinę, čia giedama ir pietaujama (kai kur tai priklauso nuo metų laiko). Prie Lenkijos sienos esančiuose Slavikuose giedamas Švč. Jėzaus Vardo rožinis arba, panašiai kaip kaimynai lenkai, kalba Švč. M. Marijos rožinį (tris dalis), giesmininkai jį įvairina giesmių intarpais ir skaitiniais. Būdinga, kad po rožinio minimi mirusiųjų giminės vardai ir kalbami poteriai už juos. Religinės giminės minėjimuose meldžiasi tradiciškai – rožinį namuose pagieda ar sukalba patys.

Jurbarko r. mirusieji buvo minimi bažnyčioje ir namuose atliekant *poterius*, kuriuos sudarė ilgi giedojimai ir vaišės (ES B 118 (14)). Dabar vakarinėje Jurbarko r. dalyje po Mišių ar prieš jas bažnyčioje apvaikštomi *Kryžiaus keliai*; seniau giedotas Švč. Jėzaus Vardo rožinis prieš pietus negiedamas. Prieš 10 metų Girdžiuose būdavo giedama keletas giesmių iš *poterių* repertuaro: *Karunka už mirusius; Rūsčių dieną; Patrono giesmė; O Dieve Tėve*. XXI a. pradžioje parapijos kunigas po Mišių kartu su minėjimo dalyviais aplanko kapą, prie jo pasimeldžia ir pagieda, prie stalo sukalbami poteriai. Skirsnemunėje *ketvirtynos* minimos taip pat kaip *metinės*.

Vakarų Lietuvoje dažniau ar retai (priklausomai nuo parapijos vietos tradicijų ir galimybių) užprašomos Mišios po 9 dienų. Kvėdarroje *devintinių* nebūna. Pajūryje *devintines*, kaip ir *trisdešimtines*, užprašo visi, vienas iš šių minėjimų rengiamas su giedojimais. Papročiai yra nusistovėję, vienodi visuose minėjimuose: bažnyčioje apeinamas *Kryžiaus kelias*, dalyvaujama Mišiose, po jų aplankomas kapas ir pasimeldžiama prie jo: kalbami poteriai, giedamas *Viešpaties angelas*, taip pat *Marija Marija*. Atėjus į kavinę ar namus prie gedulingo staliuko kalbami poteriai, giedama giesmė *Stovi Motina*, po pietų giedami *Kalvarijos kalnai*.

Minėjimų papročiai pastovesni vietovėse, kuriose yra vietinių giesmininkų, jie prašomi atlikti būtinas maldingumo praktikas. *Trisdešimtinų* minėjimo vakarų Lietuvoje pobūdį pagal galimybes pasirenka mirusiojo šeima: užprašo Mišias, kai kurie apvaikšto *Kryžiaus kelius* bažnyčioje, aplanko kapą, kai kurie suruošia pietus, po jo gieda *Kalvarijos kalnus*. Yra ir lokalių variavimų. Viešvilėje prieš Mišias kalbamas Švč. M. Marijos rožinis ir Švč. Jėzaus Vardo litanija, po *Kryžiaus kelių* paminimi mirusiojo ir kitų giminės mirusiųjų vardai, už juos sukalbami poteriai, prie kapo *Viešpaties angelas* negiedamas (daug kur kunigai išsako nuomonę, kad šios giesmės prie kapo giedoti nereikia, jei ji buvo pagiedota bažnyčioje); minėjimo dalyviai pavaišinami kambarėlyje prie bažnyčios iš namų atvežtu maistu. Kai kur (Kretingoje) žmonės paprašo *Kalvarijos kalnus* pagiedoti vietines giesmininkes, patys jų giedojime nedalyvauja. Tokia tradicija Žemaitijoje gyvuoja daugiau negu du šimtus metų (Čepaitienė 1993: 227). *Kryžiaus kelių* vaikščiojimas bažnyčioje yra mažų miestelių privilegija, neįmanoma didelėse miesto parapijose, kuriose šeštadienį (įprastą minėjimų dieną) aukojama daugiau Mišių ir vykdoma kita pastoracinė veikla.

Liaudyje vykstančių mirusiųjų minėjimų sukaktys atitinka nurodytąsias katalikų tradicijoje. Nors Žemaitijoje minima 9-ių dienų po mirties sukaktis gali būti išlikusi iš senovės lietuvių mirusiųjų minėjimo papročių. Minėjimuose atliekamos maldingos praktikos regionuose skiriasi, tyrinėjamu laikotarpiu jų mažėja. Daug reikšmės namuose atliekamoms maldingoms praktikoms buvo teikiama XX a. viduryje – tikėtina todėl, kad ne visi turėjo galimybę užprašyti Mišias bažnyčioje. Tyrinėjamu laikotarpiu dažniau užprašomos Mišios, negu rengiami minėjimai namuose. Pirmųjų minėjimų tradicijos kaita atspindi oficialiosios religijos ir liaudiškojo pamaldumo santykį: vystosi oficialiosios religijos palaikomi minėjimai, nyksta liaudiškojo pamaldumo praktikos. Pirmieji minėjimai vyksta artimųjų arba artimiausių giminių rate, – galima teigti, kad šis minėjimas turi šeimos integravimo paskirtį. Mirusiųjų minėjimai jungiami su vaišėmis; kai kur ši tradicija išlikusi ir laikoma būtina, kitur ji nyksta, dar kitur atsiranda naujai, pvz., Švenčionių krašte. Pirmiesiems minėjimams nemažai reikšmės turi mirusiojo šeimos finansinės galimybės bei artimųjų pasirinkimas.

4.3.2. Metinės

Privalomus mirusiųjų minėjimus užbaigia metinės. Savo mastu jos yra tarsi šermenu pakartojimas, kurių metu prisimenamas ne tik paskutinis giminės mirusysis, bet ir visi jos mirusieji (Vyšniauskaitė 1961: 155). Po metinių dažnai užprašyti Mišias už mirusįjį, pasak vargonininko iš Jūžintų, „kaip ir nenormalu“ (1: 1, 4 Ve /79). Tyrinėjamu laikotarpiu metinių minėjimą sudaro: Mišios bažnyčioje, kapo lankymas, maldingos praktikos bei pietūs. Į metines, kaip ir į kitus minėjimus, ateina tik tie, kurie į jas pakviesti. Į metines kviečiama daugiau

žmonių, paprastai padėjusieji palaidoti minima mirusįjį: giminės, mirusiojo ar jo šeimos draugai, kaimynai, giesmininkai / muzikantai. Pasak giesmininkės (79 m.) iš Tauragės, gausėnis svečių būrys užtikrina didesnę maldų skaičių (1: 12, XIV/80).

Liturginės apeigos ir jų apipavidalinimas minėjimuose naudojant ar nenaudojant gedulo ženklų bei liturginių reikmenų (calūno, žvakių ir kt.), *Gedulinių valandų* ir responsorijaus giedojimai ar jų atsisakymas priklauso nuo konkrečios bažnyčios tvarkos; per trisdešimties dienų minėjimus, metinės ji menkai skiriasi nuo laidojimo dienos pamaldų tvarkos (3.5.1 skyrelis). Priklausomai nuo parapijos dydžio ir sielovados parapijoje, užprašytos minėjimo intencija Mišios jungiamos su kitomis intencijomis, kurių sąrašas perskaitomas prieš Mišias, arba aukojamos vien minėjimo intencija. Pateikėjų nuomone, itin svarbu mirusiojo vardą paminėti Mišiose. Nurodomos metinių reikšmės: „už mirusius melstis reikia, kaip malda“ (1: 6, I/80b); „kad maldų būtų daugiau už mirusįjį. Ir kad palengvėtų jam kančios“ (1: 6, XII/80b); „kad ta siela nekenėtų, kad tam mirusiajam būtų gerai“ (1: 4, X/80); kad siela būtų nuvesta / nueitų / patektų / pakliūtų į dangų (1: 2, IX/80; IV/80; 10, IX/80b; 11, XVIII/80b). Taigi metinių minėjimais siekiama galutinio rezultato – mirusiojo susivienijimo su šventomis sielomis. Mišios yra artimųjų dėkingumo ženklas, atlygis mirusiajam (1: 9, XIII/80b), mirusiojo prisiminimas, jo paminėjimas (1: 7, II/80b).

Lietuvoje įprasta, kad paveldėtojai metinėms ant kapo pastato paminklą, po Mišių jį pašventina paprašytas kunigas, kartu su kitais metinių dalyviais aplankęs kapą. Prie kapo giedamos įprastos laidojimo metu giesmės, kalbami 3 poteriai (už mirusįjį, už giminės mirusiuosius) arba bent vienas poteris, kai nėra giesmininkų. Kai kur giesmininkai prie kapo pagieda vieną ar dvi iš naujų giesmių: *Gyvenimas – kelionė skausminga į namus; Per žydinčią žemę keliaujam visi; Kam dega žvakės; Į kapus mus veda kelias; Greit prabėgo metai kaip viena diena* (pastaroji giesmė žinoma visoje Lietuvoje, dažniau giedama prie stalo). Susirinkusieji kapą papuošia atneštomis gėlėmis ir žvakėmis. Būdinga, kad atneštos gėlės Mišių metu sudedamos ant calūno – simbolinio kapo. Mirusysis išlieka svarbus minėjimo apeigų dalyvis – jam nešama gėlių ir žvakių (1: 2, XIV/80). Seniau eidami į metines žmonės nešdavosi maisto; XX a. antroje pusėje šis paprotys kai kur buvo apnykęs arba pakitęs. Pagirių, Ramygalos, Miežiškių, Viešintų, Pumpėnų, Linkuvos, Pasvalio parapijose, ateidami į metines, žmonės atnešdavo vadinamųjų „dovanų“ – buityje reikalingų daiktų. Dovanų paprotys nebuvo būdingas visoje šiaurės ir vidurio Aukštaitijoje, daugiau ar mažiau išsišakojantis papročio arealas apėmė teritoriją aplinkui Panevėžį. Tyrinėjamu laikotarpiu eidami į metines žmonės atsineša saldumynų: torta, šakotį, tauriųjų gėrimų (metinėse valgomas ir šventinis maistas).

Metinių minėjimas su vaišėmis nebuvo visuotinai paplitęs paprotys Lietuvoje. Švenčionių, Ignalinos, Kelmės r. vaišinti per metines pradėta XX a. 6 dešimtmėčio pabaigoje. Pietryčių

Lietuvoje abejojama, ar pietūs padeda mirusiajam. Vilniaus krašte XX a. trečiajame ketvirtyje už mirusiuosius dar buvo aukojama elgetoms (1: 6, X/80), ten iki šiol tikima, kad komplikuoti santykiai su mirusiais artimaisiais veiksmingiausiai sutvarkomi paaukojant pinigų elgetaujantiems prie Aušros vartų.

Minėjimai tiesiogiai siejasi su mirusiojo šeimos finansinėmis galimybėmis. Tyrinėjamu laikotarpiu pietūs nėra privaloma minėjimų dalis, juos dažniau namuose suruošia ar kavinėse užsako pasiturinčios šeimos. Į metinių minėjimą, po kurio nebūna pietų, tolimesnių giminių nekviečiama, į užprašytas Mišias ateina tik artimieji. Taigi metinių pietūs įgavo savotiško atlygio reikšmę. Tai patvirtina ir pateikėjų žodžiai: „Pietūs čia nieko, čia tik dėl žmonių vargo, dėl žmonių maldos, dėl žmonių, kad ateitų daugiau į bažnyčią. Kitas nori, kad ateitų daugiau į bažnyčią, ir pietūs bus.“ (1: 2, XV/80); „nori pavaišint visus, kurie meldėsi.“ (1: 8, X/80c; 10, XVII/80c). Ši tendencija labai ryški rytų ir šiaurės Lietuvoje bei didžiuosiuose miestuose. Būdinga, kad minėtose vietovėse prieš pietus meldžiamasi trumpai. Nurodomos priežastys: žmonės pavargę ir nori valgyti. Vietovėse, kuriose bendros vaišės yra įprasta metinių dalis, jos traktuojamos kaip auka (1: 5, IX/80c), kuri „maitina“ sielas. Pateikėja (80 m.) iš Kėdainių sakė:

Sielos irgi, susirenka giminės, ir kiek žmones maitini, tai maitini sielas. Ne žmones, o sielas maitini. Taip jau mano tetos, mamos seserys sakydavo: ko turėsit, nors varškės su duona, bet valgydinkit žmones ir per pagrabą, ir per metines, kad būt sielos sočios, kad jum neprisapnuotų, nevaikščiotų. (1: 5, XVI/80c).

Liaudies tikėjimus, perkėlę jų reikšmes, kunigai panaudoja ragindami atlikti sakramentines praktikas. Pateikėjos iš Maišiagalos pasakojo: „Kunigas mūsų taip sako: <...> jūs kūną penite [metinių vaišėmis], o sielos tai nepamaitinot [sakramentais]“ (1: 4, IX/80). Minėjimuose komunikuojama taip pat kaip ir laidotuvėse (10 pav.). Metinės suprantamos kaip atsisveikinimas su mirusiuoju – jų metu galutinai atiduodama jam priklausanti dalis (1: 3, II/80; VII/80; 9, XIII/80c). Pietūs patiekiami žmonėms, nes mirusysis yra juos „uždirbęs“ (1: 9, XIII/80b). Į minėjimą sukviesdami mirusiajam artimus žmones ir juos pavaišindami, artimieji parodo meilę mirusiajam, „pagerbia žmogų“ (1: 2, III/80; XVII/80), jį prisimena. Taigi metinių minėjimas apima platų santykių su mirusiuoju lauką. Pateikėjos (64 m.) iš Jonavos žodžiais, metinės – tai „pagerbimas, prisiminimas, gedulas pasibaigia ir, kaip sakydavo, užgyveno gi žmogus pavaišinti.“ (1: 5, XI/80). Regionuose, kuriuose tradiciškai giedami *Kalvarijos kalnai*, metinių pietums, kaip ir visiems valgytams laidotuvėse, teikiama apeiginė prasmė: „pietūs yra tas pats kaip malda. <...> Būtinai [valgyt]. Jei išeini, tai išsineši malda.“ (1: 8, XIV/80c).

Kalvarijos kalnų ir *Kryžiaus kelių* maldos ypatingos tuo, kad už jas Bažnyčia teikia atlaides (*Auksa altorius...* 1879: 858; LM 1992: 378). Vakarų Lietuvoje minint metines Išganytojo *Kryžiaus kelias* apmaštomas jį apeinant bažnyčioje ir giedant *Kalvarijos kalnus* prie pietų stalo. *Kryžiaus kelių* apvaikščiojimo rytinės ribos yra Smalininkai, Girdžiai, Raseiniai,

Žaiginys, o *Kalvarijos kalnų* giedojimo ribos – Gaurė (Tauragės r.), Telšių ir Akmenės r. Tradicija yra linkusi trauktis į vakarus: seniau Kuršėnuose minėtos maldingos praktikos buvo būtinos, pastaruoju metu – retos. XX a. antrojoje pusėje *Kalvarijos* būdavo giedamos ir Radviliškio r. Tyrinėjamu laikotarpiu yra vietovių, kuriose arba apvaikštomas *Kryžiaus kelias*, arba giedami *Kalvarijos kalnai*. Kunigai išsako nuomonę, kad tai – ta pati, tik skirtingai išreikšta malda, todėl ją du kartus kartoti nebūtina. Vietovėse, kuriose yra išnykę bendro giedojimo papročiai, *Kalvarijos kalnai* giedami sutrumpinti, t. y. ne visi giesmių posmai. *Maldyne* leidžiama trumpinti giesmes „atsižvelgiant į turimą laiką“ (1992: 411). Be to, parapijoje gali būti tik tai parapijai būdingų maldingų praktikų už mirusių, pvz., Kavarske prieš metinių Mišias zakristijonui vadovaujant einamas *Kryžiaus kelias*.

Vidurio Lietuvoje ir Užnemunėje per metines beveik visuomet giedamas Švč. J. Vardo rožinis (visos trys ar viena jo dalis) su reikalingomis pagal vietos papročius pradžios ir pabaigos giesmėmis bei maldomis, kai kur (Vilkaviškio r.) ir su liaudiškojo pamaldumo apeigomis – šventojo Kryžiaus pagarbinimu bučiuojant ant stalo stovintį kryželį. XX a. 6 dešimtmėty rožinis per metines būdavo giedamas prieš *Kalmus* Kretingoje ir Mosėdyje, o XXI a. pradžioje vakarinė rožinio giedojimo riba baigiasi už Eržvilko ir Viduklės. Pirčiupyje Švč. Jėzaus Vardo rožinis giedamas vietoje seniau giedotų giesmių. Merkinėje iki XX a. pabaigos giesmininkai per metines giedodavo *Švč. M. Marijos valandas*, Švč. M. Marijos arba Švč. Jėzaus Vardo rožinį. Esti saviškų rožinio arealo pakraščių papročių: Palėvenės parapijoje rožinį pagieda paprašytos pamaldžios moterys bažnyčioje, metinių dalyviai giedojime nedalyvauja.

Po *Kryžiaus kelių* apvaikščiojimo, *Kalvarijos kalnų* maldos giedama *Vardų giesmė*, o pagiedojus rožinį kalbami poteriai už mirusių ir jo giminės mirusių. Galima sakyti, kad šie pamaldumai yra skirti mirusiajam įjungti į giminės mirusių bendriją. Rytų Lietuvoje, kurioje tradiciškai už mirusių giedamos giesmės, už giminės mirusių būdavo meldžiamasi giedant *Rūsčią dieną* (rečiau kokią kitą giesmę), po kiekvieno giesmės posmelio būdavo minimas vieno mirusiojo giminaičio vardas ir kalbamas už jį poteris. Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje rytų Lietuvoje šie papročiai nunykę, giesmės giedamos tokios pačios, kaip ir prieš gedulingus pietus. Rytų ir šiaurės Lietuvoje paprotys kviesti giesmininkus į metines pamažu nyksta. Pastebima, kad, nuykus liaudiškojo pamaldumo tradicijai, susirinkusieji į metines nelinkę klausytis „koncerto“ (1: 3, I/80; XIX/41), o nori valgyti ir bendrauti su giminaičiais.

Metinių tradicijoje priimta, kad prieš ilgas maldingas praktikas pavalgoma: vaišinama pietumis / tik karštu patiekalu / šaltais užkandžiais. Iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos išliko tradicija valgyti du kartus, kai kurie žmonės maldei tradiciškai apdengia stalus gražiausiomis turimomis staltiesėmis. *Kalvarijos kalnų* reikšmė pabrėžiama uždegant žvakę prieš juos giedant.

Žvakės uždegimui ir užgesinimui Mažeikių, Telšių r. teikiama apeiginė reikšmė: užgesinant žvakę giedama malda *Sveika, Marija*. Ši apeiga žymi gedulo pabaigą.

Metinės, priklausomai nuo giminytės laipsnio, sutampa su gedulo pabaiga. Gedulo draudimų ir visų gedulo atributų nuėmimas reiškia sugrįžimą į įprastą gyvenimą. Vakarų Lietuvoje (surinktais duomenimis – iki Šylių pietvakariuose) XX a. antroje pusėje buvo (o kai kur iki tyrinėjamo laikotarpio pabaigos išliko) gedulo nuėmimo apeiga, kuri per metines atliekama po maldingų praktikų. Giedojimo vadovas pasako kalbą, po jos nuima gedulo ženklus: vyrams nukerpa gedulingą juostelę nuo švarko atlapo, moterims kas nors iš artimųjų (dukra) nuriša gedulingą skarelę ir apgaubia šviesia. Vakariniame pakraštyje (pradedant nuo Degučių, bet išskiriant Švėkšną) ir šiaurės vakaruose iki Akmenės r. atlikus maldingas praktikas giedama giesmė *Ilgiausių metų*. Jos linkėjimai per metines yra reglamentuoti papročiais: linkima ilgiausių, sveikatos metų, Dievo palaimos. XX a. trečiajame ketvirtyje, pagiedoję maldingas praktikas, muzikantai išėję į kiemą pagrodavo maršą; pastaruoju metu maršas grojamas, kai to pageidauja užsakovai. Oficialiai paskelbti gedulo užbaigimą buvo būtina, nes po to neretai buvo švenčiama kokia nors šeimos šventė: jubiliejus, varduvės, krikštynos, sutuoktuvės. Svarbu tai, kad visi minėti gedulo nuėmimo veiksmai žymi ir gedulo pabaigą tuose namuose.

Šiaurės, šiaurės rytų Aukštaitijoje gedulo ženklų nuėmimo paprotys, tikėtina, buvo perimtas iš žemaičių. Jis nelaikytas būtinu, nes pagal vietos papročius gedulas baigdavosi, kai ant stalo būdavo padedamas karštas patiekalas. XX a. 7 dešimmetį Biržų krašte į metines būdavo kviečiami muzikantai, pasibaigus gedului jų prašydavo pagriežti, žmonės dainuodavo ir šokdavo. Kitur šiaurės Lietuvoje, Kupiškio r. dainuoti žmonės pradėdavo nuo 24 val., prasidėjęs naujai dienai. Šiaurės ir šiaurės rytų Aukštaitijoje metinės tęsdavosi bent dvi dienas, alaus joms buvo daroma iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio. Tyrinėjamu laikotarpiu šiame krašte metinių pietūs ilgai netrunka, jų metu kai kurie padainuoja mirusiojo mėgtas dainas. Kitur Lietuvoje per metines nedainuojama; pateikėjas (80 m.), kilęs nuo Eržvilko, apie galimybę giedoti per metines, pasibaigus gedului tuose namuose, yra girdėjęs, bet niekad to nematė (1: 13, I/80e).

Taigi XX a. antroje pusėje metinių vaišių pobūdis regionuose skyrėsi ir buvo dvejopas: 1) gedulingi pietūs, kurie ilgai netrūkdavo, visi svečiai valgydavo vienu metu, pavalgę išsiskirstydavo; 2) pobūvis, kuris prasidėdavo maldingomis praktikomis, o nuo papročiais reglamentuoto meto tapdavo linksmu šventimu. Tyrinėjamu laikotarpiu metinių, kaip pobūvio, papročiai nunykę – tam nemažai reikšmės turėjo metinių vaišių perkėlimas į nuomojamas patalpas. Buvusiame jo areale pietų metu neretai sakomos kalbos-prisiminimai apie mirusįjį, o kituose regionuose tai yra naujovė. Visur Lietuvoje tampa įprasta minėjimuose peržiūrėti mirusiojo nuotraukas. Tyrinėjamu laikotarpiu regioniniai skirtumai išryškėja lyginant maldingas praktikas: jos laikomos būtinomis vakarų Lietuvoje ir Užnemunėje, o Aukštaitijoje metinių

maldingų praktikų nėra daug. Tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje minėjimų vaišės vietovėse, kuriose atliekamos maldingos praktikos, išlaikė apeiginį matmenį. Į metines kviečiami giminės, tad galima teigti, jog metinės turi ir giminių integravimo funkciją.

* * *

Tyrinėjamu laikotarpiu po laidotuvių visus metus minimos vadinamosios iškilmingos ir eilinės sukaktys. Minėjimų dažnumas, jų pobūdis priklauso nuo mirusiojo artimųjų pasirinkimo. Būtina katalikų minėjimų struktūros dalys yra Mišios bažnyčioje, kapo lankymas, kitas dalis (vaišės, apeiginius giedojimus) renkasi mirusiojo šeima. Yra parapijų, kuriose minėjimų pobūdis priklauso nuo vietos tradicijų. Tradiciniai apeiginiai giedojimai dažnesni Švč. Jėzaus Vardo rožinio ir *Kalvarijos kalnų* arealuose bei vietovėse, kuriose yra vietinių tradicinių giesmininkų.

Pagal liaudies tikėjimus mirusiojo sielos atsiskyrimas nuo gyvenamos aplinkos užtrunka – sielos buvojimas žemėje suprantamas kaip klaidžiojimas, buvimas *ne vietoje*. Skaistyklos tema liaudies tikėjimuose reflektuojama po trisdešimties dienų minėjimo – tai laikina, bet pageidaujama ir mirusiajam meldžiama nuskaistinimo būseną. Dangaus, kaip palaimingos būsenos sielai, tema liaudies tikėjimuose atsiranda apmąstant metinių paskirtį. Katalikiška galutinio nuskaistinimo idėja paskatina melstis už mirusįjį – individualiai ir kartu – bei rengti vaišės, kaip auką už mirusįjį. Tradicinėje kultūroje gyvieji apeigomis siekia nutraukti ryšius su mirusiuoju ir sukurti su juo naują, kitokią ryšį. Tyrinėjamu laikotarpiu minėjimuose atsiradusi prisiminimų apie mirusįjį puoselėjimo tendencija rodo, kad šiuolaikiniam sekuliarizuotam žmogui minėta transformacija menkai rūpi, jis reflektuoja buvusius ryšius. Katalikai mirusiųjų minėjimuose prisimena ir, atlikdami maldingas praktikas, apmąsto Atpirkimo įvykį. Nesant Bažnyčios nurodymų, kaip dera katalikams atlikti mirusiųjų minėjimus, jų tradicija grindžiama liaudies papročiais ir liaudiškojo pamaldumo praktikomis, kurios, kaip rodo tyrimas, visuomenei sekuliarėjant nyksta. Maldingos praktikos patvaresnės vakarų Lietuvoje ir Užnemunėje.

Miręs artimas žmogus kaip mirusysis imamas suvokti ne iškart, tai užtrunka, tačiau šio proceso baigtį po metų reglamentuoja tradicija. Pagal tradiciją gedulas išreiškiamas elgesiu ir gedulo ženklais. Gedulo ženklų paskirtis priminti beveik pamiršta. Galbūt todėl tyrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje mirusiojo artimieji per gedulą dėvi vis mažiau gedulo ženklų. Bažnyčios nurodymų dėl gedulo formų ir trukmės nėra.

Lietuvos etnografiniuose regionuose skiriasi mirusiųjų minėjimuose atliekamos maldingos praktikos; Žemaitijoje minima tik šiam regionui būdinga, *Apeigyne* nenurodyta 9-ųjų dienų sukaktis, atliekama gedulo nuėmimo apeiga. XX a. pabaigoje regioninių ir lokalių skirtumų buvo daugiau, kai kurie iš jų išnyko. Minėjimų vaišėms persikėlus į maitinimo įstaigas, pamaldumai niveliuojasi ir nyksta – tyrinėjamu laikotarpiu tai ryšku Aukštaitijos regione.

IŠVADOS

1. Atliktas tyrimas parodė, kad XX a. paskutinįjį dešimtmetį – XXI a. pradžioje Lietuvoje katalikų laidotuvių struktūra nepakito. Laidotuvių apeigomis mirusysis atskiriamas nuo gyvųjų pasaulio, – tam pasitelkiami įvairūs apeiginiai veiksmai bei tekstai, kelionės motyvas. Mirusiam katalikui įvesti į šventųjų bendruomenę skiriamos maldos prie mirusiojo, gedulingi pietūs, minėjimai. Keičiasi struktūros elementai: nauji laidotuvių komponentai įsiterpia į apeigų sistemą, užima laisvą ar nunykusią papročių vietą ir įsitvirtina joje kaip laidotuvių tradicijos dalis. Naujos kultūrinės realijos permaštomos ir joms suteikiamos reikšmės iš tradicinio reikšmių lobyno. Tai rodo, kad laidotuvės, viena vertus, yra konservatyvus kultūros reiškiny, antra vertus, paslanki, pokyčiams atvira apeigų sistema, kurios elementai neišvengiamai kinta keičiantis gyvenimui. Naujovė tyrinėjama laikotarpiu Lietuvoje – mirusiųjų kremavimas. Katalikiškos kremuotų palaikų laidotuvės nėra galutinai susiformavusios, jų pobūdis dvejopas: 1) laikomasi įprastos laidotuvių struktūros; 2) naujoviškas – mirusiojo artimieji pasirenka palaikų nelaidojimo būdus.

2. Laidojimo paslaugas teikiančios įmonės Lietuvoje savo veiklą vysto prisitaikydamos prie gyventojų daugumos (katalikų) poreikių. Šarvojimo salėse naudojami įprasti konkrečioje vietovėje katalikų laidotuvių elementai (religiniai ženklai, giedojimas, religinės muzikos įrašai ir t. t.), įmonės yra linkusios palaikyti gyventojų pageidaujamus tradicinius papročius, kai kuriais atvejais šarvojimo namuose jie įgauna imitacinį pobūdį. Laidojimo paslaugas teikiančiose įmonėse pokyčiai įgyvendinami laipsniškai, nepasižymi pastovumu ir yra laikomi „mada“. Globalizacijos sąlygotos tendencijos pirmiausia pasireiškia miestų šarvojimo namuose. Juose susiformavusi kultūra daro poveikį miestelių ir kaimo vietovių laidotuvių kultūrai, įskaitant ir atvejus, kai mirusieji šarvojami papapijos, bendruomenės namuose. Laidojimo paslaugų komercializacija glaudžiai siejasi su laidotuvių šarvojimo namuose estetizavimu bei papročių vienodėjimu. Su laidotuvėmis susijusių rūpesčių patikėjimas laidojimo paslaugas teikiančioms įmonėms, mokamų paslaugų (taip pat giedojimo) pasiūla lėmė, kad visa atsakomybė už deramą mirusiojo palaidojimą tenka jo artimiesiems, o vietos bendrijai telieka jai nebūdingas pasyvaus stebėtojo vaidmuo.

3. Laidotuvės nėra visiškai perėjusios įmonių žinion: tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje Lietuvoje yra vietovių, kuriose vyrauja namuose vykstančios laidotuvės, kai kur įmonės laidotuves aptarnauja iš dalies. „Naminės“ laidotuvės išsaugo vietos papročius, todėl tyrinėjamo laikotarpio pabaigoje užfiksuojama (paprastai buvusio arealo ar šalies pakraščiuose) senųjų papročių liekanų. Kai kuriais atvejais vietos papročiai yra netekę būtinumo dimensijos ir konkrečiose laidotuvėse jų laikomasi mirusiojo šeimos pasirinkimu ar vykdant priešmirtinę velionio valią. Kai kurie papročiai, praktikuoti XX a. pabaigoje namuose, vietovėse nunyko, kai

laidotuvės persikėlė į nuomojamas patalpas. Regioniniu savitumu išsiskiria laidotuvių muzikantų tradicija, išlikęs bendras giedojimas budynėse, 9-ių dienų minėjimas vakarų Lietuvoje. Akivaizdūs maldingų praktikų bei pamaldumų regioninių ir lokalių tradicijų kontūrai tiek laidotuvėse, tiek mirusiųjų minėjimuose. Yra vietos papročių, kurie šarvojimo namuose išlieka salės naudotojų iniciatyva. Be to, yra šarvojimo salių, kurios įrengtos išlaikant lokalias šarvojimo erdvės sutvarkymo tradicijas.

4. Atlikdamas religinius veiksmus laidotuvėse katalikas pirmiausia liudija tikėjimą, antra, kaip tikima, teikia dvasinę pagalbą mirštančiam / mirusiam žmogui. Giesmės yra integrali ir organiška laidotuvių dalis, turi savo vietą apeigose, tam tikru metu žymi apeigų fazę, stimuliuoja laidotuvių eigą, dažnai susilieja su apeigų scenarijumi. Giedojimo laidotuvėse tradicija gyvuoja užsakovų ir atlikėjų sutarimu, plečiantis pasiūlai užsakovai turi galimybę pasirinkti vieną iš dviejų krypčių: tradicinę ar šiuolaikišką. Tradicinis apeiginis giedojimas ir pamaldumas vyrauja Vilniaus, Švenčionių krašte, vakarų Lietuvos centre, Suvalkijoje bei kitur miesteliuose ir kaimo vietovėse. Miestuose profesionalių giesmininkų repertuare vyrauja įvairios giesmės, atliekamos pritariant muzikos instrumentais, ne visų giesmių turinys ir atlikimas dera su bendru laidotuvių kontekstu. Pamaldumų raiška laidotuvėse ir mirusiųjų minėjimuose menksta dėl sekuliarizacijos poveikio.

5. Liaudiškasis pamaldumas laidotuvėse yra susijęs su esminėmis katalikų tikėjimo tiesomis: sielos nemirtingumo ir mirusiųjų prisikėlimo. Šių tiesų interpretavimas su laidotuvėmis susijusiuose tikėjimuose gyvuoja kaip liaudiškojo religingumo apraiškos. Lietuvoje tikima, kad žmogus kitame pasaulyje veiks ir bus prikeltas tokiu pavidalu, koku buvo palaidotas (šis tikėjimas motyvuoja deramą mirusiojo parengimą šarvoti bei jo aprūpinimą tinkamomis įkapėmis), bei kad siela būna prie kūno, kol jis nepalaidotas (todėl su mirusiojo kūnu, prie mirusiojo elgiamasi taip, tarsi jis būtų gyvas). Aukojimas išlieka būdinga santykių su mirusiuoju forma, kinta tiktai aukojimo būdai. Nūdienos kultūrai būdinga mirties baimė yra svarbus veiksnys, lemiantis papročius, kuriais siekiama apsaugoti nuo galimo kenksmingo mirties poveikio, gyvavimą, mirusiųjų gražinimą, teigiamą staigios mirties vertinimą, perdėtą optimizmą kalbant apie pomirtinę sielos būseną.

6. Katalikų bažnyčios poveikis liaudiškiems laidotuvių papročiams ketveriopas: 1) *Liturginio maldyno* nurodymai, kaip parodė tyrimas, yra artimi liaudiškiems papročiams; kai kuriais atvejais šie nurodymai padeda išsaugoti katalikiškas liaudies apeigas, pvz., *pagrabo* atidarymą rytų Žemaitijoje. 2) Dalis laidotuvių elementų yra analogiški liturgijos elementams arba pateikėjų yra su jais siejami. Po liturginės reformos įgyvendinami pakeitimai Bažnyčioje daro poveikį ir laidotuvių papročių kaitai, tradiciniai papročiai prarado pastovumo dimensiją ir daugeliu atvejų suvokiami kaip sąlyginiai. 3) Vietos dvasininko veiksmai, mokymas bei

nuostatos veikia liaudiškųjų papročių ir liaudiškojo pamaldumo laidotuvėse bei minėjimuose išlikimą, kaitą ar nykimą. Profilaktinių papročių, kurių nemažai atliekama išlydėjimo metu dalyvaujant kunigui, gausa rodo, kad kunigai nėra linkę prieštarauti veiksams, kurie gali raminti mirusiojo artimuosius. 4) Atnaujintų *Laidotuvių apeigų* nurodymus žmonės pritaiko liaudiškiems laidotuvių papročiams bei savo nuostatoms.

7. Galima teigti, kad intensyvios globalizacijos laikmetyje Lietuvoje laidotuvių tradicijos tęstinumą užtikrina laidotuvių elementų kaita, taikantis prie gyvenamosios sąlygų ir atsižvelgiant į Bažnyčios nurodymus.

ŠALTINIAI

1. A. B., Liūdnujų dienų etiketas, *Artuma*, 2007 m. spalio, Nr. 10, p. 23–24.
2. Aleksiūtė-Bleizgienė, Ona, *Kaimas prie Avirio: Veršių kaimo istorija*, 1 dalis, Marijampolė: Ramona, 2002.
3. Antanas, šventasis, Pamokslai, *Šv. Pranciškaus varpelis*, 1997, Nr. 3, p. 27–38.
4. Atis, Lavonus žiurkės lanko: nors plačiai paplitęs, bet netikęs paprotys, *Ūkininkas – Vyru žygiai*, 1939, kovo 24 d., Nr. 12 (983).
5. *Auksa altorius arba Szaltinis dangiszku skarbu*, Naujausis spaudimas pagal tikra deszimta ir szesztu suliginime pagal Naujaji Szaltini pirmo spaudimo, Vilniuje: Kasztu ir Spaustuvėje J. Zawadskio, 1879.
6. Balys, Jonas (paruošė spaudai), *Vilniaus krašto lietuvių tautosaka*, Tautosakos darbai IV, Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, 1938.
7. Balys, Jonas, *Mirtis ir laidotuvės: Lietuvių liaudies tradicijos*, Serija: Lietuvių tautosakos lobynas IX, Silver Spring, Md.: Lietuvių tautosakos leidykla, 1981.
8. Bružikas, Jonas S. J. (parūpino), *Jėzaus Širdis ir šeimyna: Šeimynų pasiaukojimas Jėzaus Širdžiai*, Kaunas: Tėvų jėzuitų leidinys, 1940.
9. Čilvinaitė, M[arijona], Laidotuvių papročiai, *Gimtasai kraštas*, 1940, Nr. 2, p. 163–166.
10. Čilvinaitė, M[arijona], Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai, *Gimtasai kraštas*, 1943, Nr. 31, p. 179–202.
11. Daukantas, Simonas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1976.
12. Deginimas, mada, tradicija ar geras pasirinkimas?, *Amžinybės link*, 2012 m. pavasaris–vasara, Nr. 1, Kaunas: UAB „SS leidyba“, p. 38–41.
13. Dievo kulto ir sakramentų kongregacija, Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas. Principai ir gairės, *Bažnyčios žinios*, 2003, prieiga per internetą <http://www.baznycioszinios.lt/2003/> [žiūrėta 2009 m. spalio 10 d.].
14. Einhornas, Paulius, Stabmeldystės ir niekingų prietarų paneigimas: 1627, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVII a.*, t. III, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 577–637.
15. ES B 118 (14), Pranas Virakas, gim. 1871 m., Ketunedėlis: Mišios su ekzekvijom, namuose – „poteriai“, 1962 m. rugsėjo mėn.
16. ES B 118 (39), Pranas Virakas, gim. 1871 m., Velioniškių lietuvių poteriai, 1963 m.
17. Fabricijus, Dionysijus, Trumpas Livonijos istorijos išdėstymas: 1611–1620, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVII a.*, t. III, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 568–574.
18. *Iš gyvenimo Vėlių bei Vėlnių*, Jonas Basanavičius (surinko), Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 7, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
19. Jablonskis, Ignas, *Budrių kaimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
20. Jucevičius, Liudvikas Adomas, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
21. Kallast, Maaja, *Laikai ir papročiai*, Vilnius: UAB „Meralas“, 1997.
22. KBK – *Katalikų Bažnyčios Katekizmas*, Lietuvos Vyskupų konferencija, Kaunas: Tarpdiecezinės katechetikos komisijos leidykla, 1996.
23. KBK – *Katalikų Bažnyčios Katekizmas*, Lietuvos Vyskupų konferencija, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012.
24. KBK – *Katalikų Bažnyčios Katekizmas*, Lietuvos Vyskupų konferencija, 2003, prieiga per internetą <http://katekizmas.lcn.lt/kbk1996p2003/index.html> [žiūrėta 2012 m. kovo 20 d.].
25. Manelis, Pranas (parengė), *Katalikų katekizmas*, Katowice: Drukarnia Diecezjalna w Katowicach, 1990.
26. Katkus, Mikalojus, *Raštai: balanės gadyne*, Vilnius: Vaga, 1965.
27. *Kauno arkivyskupijos antrasis sinodas*, Kaunas: Kauno arkivyskupija, 2008.

28. Kriausa, Albinas, Vaikų mirtis ir laidojimas, *Gimtasai kraštas*, 1944, Nr. 32, Vilnius: Lietuvos kraštotyros draugija, 1996, p. 20–25.
29. Kuzmickaitė, Jūratė, Giedotojai laidotuvėse regi gyvenimo atspindį, *Kauno diena*, 1998 lapkričio 7, Nr. 261, p. 34–35.
30. LA – *Laidotuvių apeigos*: pagal *ORDO EXSEQUIARUM* 1969 m. pavyzdinį leidinį, parengė Lietuvos Vyskupų Konferencijos Liturgijos komisija, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2004.
31. Lasickis, Jonas, Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus: apie 1582, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVI a.*, t. II, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 571–603.
32. Lepneris, Teodoras, Prūsų lietuvis: 1744, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVII a.*, t. III, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 333–370.
33. Lietuvos Respublikos žmonių palaikų laidojimo įstatymas, 2008 m. gruodžio 20 d., Nr. X-1404, Vilnius, prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437969 [žiūrėta 2013 m. sausio 20 d.].
34. Lietuvos Vyskupų Konferencijos instrukcija „Laidojimo apeigos“ (1996 02 22), *Bažnyčios žinios*, Nr. 5, 1996 kovo 15, Nr. 7, prieiga per internetą: http://www.lcn.lt/b_dokumentai/Lietuvos_vyskupu_rastai/LVK-instr_laidojimo_apeigos1996.html [žiūrėta 2011 m. vasario 20 d.].
35. Lietuvos Vyskupų Konferencijos instrukcija kunigams dėl naujojo Laidotuvių apeigyno (2004 08 31), *Bažnyčios žinios*, Nr. 17 (209), 2004, p. 3–4.
36. LM – *Liturginis maldynas*, Penktasis pataisytas ir atnaujintas leidimas, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2007.
37. LM – *Liturginis maldynas*, Trečiasis pataisytas fotografuotinis leidimas, Lietuva: Kauno arkivyskupijos kurija, 1992.
38. LM – *Liturginis maldynas*, Vilnius–Kaunas: Lietuvos TSR vyskupijų ordinarų kolegijos leidinys, 1968.
39. Maleckis-Sandeckis, Jonas, Apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių religiją ir aukojimus: 1551, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVI a.*, t. II, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 199–212.
40. Mickevičius, Juozas, *Tėvų ir protėvių žemė*: rašytinis palikimas Lietuvos muziejuose, bibliotekose, archyvuose, 1 knyga, Vilnius: Regioninių kultūrinių iniciatyvų centras, 2008.
41. Navickas, Andrius, Mirtis – tai labai rimta: pokalbis su kunigu Arūnu Peškaičiu OFM, *Kelionė su Bernardinai.lt*, 2009, Nr. IV (8), p. 54–57.
42. Pakalniškis, Aleksandras, Laidotuvės: etnografinis aprašas, *Aidai*, 1966, Nr. 9, p. 414–418.
43. Pakalniškis, Aleksandras, *Žemaičiai*: etnografija, Chicago: Morkūno spaustuvė, 1977.
44. Pietaris, Vincas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1973.
45. Pretorijus, Matas, Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. III, Vilnius, 2003, p. 100–323.
46. *Romos katalikų apeigynas Lietuvos vyskupijoms*, II dalis: procesijos, litanijos, laidotuvės, Vilnius–Kaunas: Lietuvos vyskupijų ordinarų kolegijos leidinys, 1966.
47. *Romos katalikų apeigynas Lietuvos vyskupijoms*, pirmoji dalis: Sakramentai ir pašventinimai, Vilnius–Kaunas: Lietuvos vyskupijų ordinarų kolegijos leidinys, 1966.
48. *Romos Mišiolas: Pagrindinis Mišiolas*, t. 1, Kaunas–Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys, 1987.
49. Skurkis, Norbertas (parengė), *Mūsų tikėjimo šviesa*: trumpas katekizmas katalikų šeimoms, Kaunas: Šviesa, 1992.
50. Skurkis, Norbertas (parengė), *Mūsų tikėjimo šviesa*: trumpas katekizmas katalikų šeimoms, Kaunas–Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys, 1987.

51. Strijkovskis, Motiejus, Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika: 1582, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVI a.*, t. II, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 536–570.
52. Sūduvių knygelė, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVI a.*, t. II, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 123–156.
53. Šliavas, Juozas, XX a. pradžios papročiai užrašyti apylinkėje 1968–1971 metais, *Žeimelis II*, Lietuvos valsčiai, Vilnius: Versmė, 2010, p. 171–182.
54. TLA – *Trumpasis laidotuvių apeigynas*: iš Šventosios Dievo garbinimo kongregacijos 2004 02 04 (protokolo Nr. 1352/99L) patvirtinto ir Lietuvos Vyskupų Konferencijos aprobuoto pavyzdinio leidinio „Laidotuvių apeigos“: Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2006.
55. Učinskas, Vladas, Laidotuvės (šermenys), *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 115–129.
56. Urbienė, Amelija, Viekišniškiai grajija ir dainuoja, *Aš išdainavau visas daineles: pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1988, p. 448–460.
57. Vaičekonienė, Regina, Naujas pinigų taupymo būdas – investicija į savo būsimas laidotuves, *Biržiečių žodis*, Nr. 15 (8803), 2008 vasario 5, p. 1, 3.
58. Valančius, Motiejus, *Vaikų knygelė*, Vilnius: Vyturys, 1992.
59. Vilniaus kolegijos jėzuitų metinės ataskaitos: 1583–1611, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVI a.*, t. II, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 626–633.
60. Žemaitienė, Uršulė, Suvalkiečių laidotuvių apeigos ir raudos, *Ateitis*, 1951a, Nr. 3, p. 106–108.
61. Žemaitienė, Uršulė, Suvalkiečių laidotuvių apeigos ir raudos, *Ateitis*, 1951b, Nr. 4, p. 131–133.
62. *Третья книга Ездры*, prieiga per internetą <http://biblia.org.ua/bibliya/ezd3.html#ch06> [žiūrėta 2013 m. gegužės 10 d.].
63. Жихарев, Константин, *Таинство жизни и смерти: Ритуалы, обряды и достойные проводы в мир иной*, Рига, 2001.
64. *Пахаванні. Памінкі. Галашэнні*, Мінск: Навука і тэхніка, 1986.
65. *Varpų palaiminimo šventė*: Švč. Trejybės iškilmių išvakarėse 2002 05 25, 16 val., Vilniaus arkikatedra bazilika [proginis lankstinukas].
66. VDU ER, Nr. 44, Etnografinės ekspedicijos medžiaga „Laidotuvių papročiai“, užrašyta Kauno krašte, užrašė Kristina Ramanauskaitė 1995 m.
67. VDU ER, Nr. 54, Etnografinės ekspedicijos medžiaga „Laidotuvių papročiai“, užrašyta Raseinių ir Radviliškio r., užrašė Odeta Grajauskaitė 1996 m. birželio 3–14 d.
68. 1: VDU ER, Nr. 2074, Etnografinės ekspedicijos „Katalikiškų laidotuvių papročiai ir apeigos Lietuvoje: XX–XXI a. sandūra“ medžiaga, t. 1–14, užrašė Rimutė Garnevičiūtė 2010–2013 m.
69. 2: VDU ER, Nr. 1351, Etnografinės ekspedicijos „Katalikiškų laidotuvių papročiai ir apeigos Kaune: XX–XXI a. sandūra“ medžiaga, užrašyta Kauno mieste, užrašė Rimutė Garnevičiūtė 2007 m. lapkričio mėn. – 2009 m. balandžio mėn.

LITERATŪRA

1. Alenskaitė, Eglė, Suvalkijos giesmininkai ir giedojimo erdvės kaita XX a. – XXI a. pradžioje, *Tradicija ir dabartis*, Nr. 7, 2012, p. 73–82.
2. Alseikaitė-Gimbutienė, Marija, *Mūsų protėvių pažiūros į mirtį ir sielą*, Tübingen: Patria, 1947.
3. Alseikaitė-Gimbutienė, Marija, Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje, *Gimtasai kraštas*, 1943, Nr. 31, p. 53–81.
4. Alseikaitė-Gimbutienė, Marija, Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais, *Gimtasai kraštas*, 1942, Nr. 30, p. 1–11.
5. Apanavičius, Romualdas, Lietuvių etninė muzika XVII–XX a. pasaulio muzikos kontekste: seniausio ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemonė?, *Lituanistika*, t. 53, 2007, Nr. 2 (70), p. 28–42.
6. Ariës, Philippe, *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1993.
7. Augėnaitė, Loreta, Klasikiniai pučiamieji instrumentai tradiciniuose Vakarų Lietuvos ansambliuose, *Tradicija ir dabartis*, 2010, Nr. 5, p. 17–27.
8. Balys, Jonas, dr., *Lietuvių tautosakos skaitymai*, pirmoji dalis, Tübingen: Patria, 1948.
9. Balys, Jonas, *Lietuvių liaudies pasaulėjauta: Tikėjimų ir papročių šviesoje*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1966.
10. Balys, Jonas, Prataris, *Tautosakos darbai*, 4: *Vilniaus krašto lietuvių tautosaka*, spaudai paruošė dr. J. Balys, Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, 1938, p. III–IX.
11. Basanavičius, Jonas, Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių, *Iš gyvenimo Vėlių bei Vėlnių*, Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 7, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 13–91.
12. Basanavičius, Jonas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1970.
13. Beresnevičius, Gintaras, *Dausos. Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*, Vilnius: Gimtinė/Taura, 1990.
14. Beresnevičius, Gintaras, Protėvių kultas. Vėlių maitinimas, *Liaudies kultūra*, 1996, Nr. 1, p. 14–16.
15. Beresnevičius, Gintaras, *Religijotyros įvadas*, Vilnius: Aidai, 1997a.
16. Beresnevičius, Gintaras, Sielos fenomenologijos įvadas, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 49–139.
17. Beresnevičius, Gintaras, Šventenybė ir pasaulietiškumas: trumpas neapbrėpiamos temos įvadas, Mircea Eliade, *Šventenybė ir pasaulietiškumas*, Vilnius: Mintis, 1997b, p. vii–xii.
18. Berger, Peter L., Nepasiteisinusi sekuliarizacija, publikuota 2008-03-29, prieiga per internetą <http://www.religija.lt/straipsniai/religijotyra-religijos-sociologija/nepasiteisinusi-sekuliarizacija> [žiūrėta 2013 m. gegužės 10 d.].
19. Bielinienė, Janina, *Iškalbos menas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2000.
20. Bucher, Gerard, Pirmykščio mirties patyrimo paveldimoji galia, *Mitologija šiandien*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 276–306.
21. Bugvilionytė, Renata, Skambinimo varpais tradicijų kaita, *Mokslinės konferencijos, įvykusios 2006 m. balandžio 27 d., pranešimai ir moksliniai straipsniai*, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2006, p. 107–113.
22. Buračas, Balys, Vėlinės ir mirusiųjų gerbimo papročiai, *Šiaulėnai*, Vilnius: Lietuvos kraštotyros draugija, 2004, p. 248–249.
23. Celms, Valdis, *Baltų raštai ir ženklai: baltų pasaulio modelis, struktūra, vaizdiniai, simboliai*, Vilnius: Mintis, 2010.
24. Čepaitienė, Auksuolė, *Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas. Besikeičianti Lietuva XX amžiuje*, Vilnius: LII leidykla, 2013.
25. Čepaitienė, Auksuolė, Moterys „ant savęs gyvenančios“ Žemaičių Kalvarijoje, *Žemaičių praeitis*, t. 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 221–228.

26. Čepienė, Irena, Giedrienė, Rūta (paruošė), *Civilinės apeigos*, Vilnius: Mintis, 1969.
27. Čibiras, Kristupas, *Liturgika*, Kaunas: Valstybinė leidykla, 1942.
28. Čiurlionytė, Jadvyga, *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, Vilnius: Vaga, 1969.
29. Daunys, Stasys, Spalvos lietuvių liaudies papročiuose, *Spalva lietuvių liaudies mene*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Vaga, 1988, p. 117–123.
30. Dundulienė, Pranė, *Akys lietuvių pasaulėjautoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
31. Dundulienė, Pranė, *Lietuvių etnografija*, Vilnius: Mokslo, 1982.
32. Dundulienė, Pranė, *Lietuvių etnologija*, Vilnius: Mokslo, 1991.
33. Dundulienė, Pranė, *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 241–281.
34. Dundulienė, Pranė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslo, 1990.
35. Durkheim, Émile, *Elementarios religinio gyvenimo formos: toteminė sistema Australijoje*, Vilnius: Vaga, 1999.
36. Eliade, Mircea, *Šventenybė ir pasaulietiškasumas*, Vilnius: Mintis, 1997.
37. Galinienė, Leokadija, Laidotuvių papročiai Saugų apylinkėje, *Lietuvininkų kraštas*, Kaunas: Litterali universitatis, 1995, p. 660–669.
38. Garnevičiūtė, Rimutė; Brilius, Vytautas, Katalikiškų laidotuvių apeigos Kaune (XX–XXI a. sandūra), *Soter*, 33 (61), Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010, p. 179–195.
39. Garnevičiūtė, Rimutė, *Katalikiškų laidotuvių apeigos ir papročiai Kaune (XX–XXI a. sandūra)*: Magistro baigiamasis darbas, Kaunas: VDU, 2009.
40. Gečys, Kazimieras, kun. dr., *Katalikiškoji Lietuva*, Chicago: „Draugo“ spaustuvė, 1946.
41. Gennep, Arnold, van, *Perėjimo ritualai*, Vilnius: Aidai, 2010.
42. Gerutis, Jonas, *Apeigos Rymo Katalikų Bažnyčios*, Vilnius: „Žvaigždės“ spaustuvėje, 1908.
43. Giddens, Anthony, *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*, Vilnius: Pradai, 2000.
44. Giedrienė, Rūta (sudarė), *Civilinės apeigos*, Vilnius: Mintis, 1979.
45. Giedrienė, Rūta, Informacijos perdavimo papročiai, *Mūsų apeigos ir šventės*, Kaunas: Šviesa, 1981, p. 47–64.
46. Giedrienė, Rūta, Senojo nekrokulto apraiškos XX a. lietuvių kapinėse ir jų priežiūros papročiuose (1977), *Lietuvių mitologija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 2004, p. 314–324.
47. Gimbutienė, Marija, Baltai (1963), *Lietuvių mitologija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 2004, p. 106–128.
48. Greimas, Algirdas Julius, *Tautos atminties beiėškant*, Vilnius-Chicago: Mokslo, 1990.
49. Hickman, Tom, *Mirtis: pažintis iš arti*, Kaunas: Dajalita, 2006.
50. Imbrasienė, Birutė, Laidotuvių papročiai, *Obeliai, Kriaunos II*, Vilnius: Versmė, 2009, p. 955–962.
51. Janonienė, Rūta, Laidotuvių iškilmės Vilniaus bernardinų bažnyčioje XVII–XIX amžiais, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 54, 2009, p. 27–40.
52. Janušaitytė, Rita, Laidotuvių papročiai, *Kietaviškės: Kietaviškių seniūnijos istorinė apžvalga*, Kaišiadorys: Kaišiadorių etninės kultūros centro leidykla, 1998, p. 176–178.
53. Jonutytė, Jurga, *Tradicijos sąvokos kaita*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
54. Juknevičius, Stanislovas, *Pasąmonė ir religija*, Vilnius: Lietuvos kultūrų tyrimų institutas, 2011.
55. Kajackas, Algimantas, kun. dr., *Bažnyčia liturgijoje: liturgijos raida istorijoje*, vadovėlis aukštosios mokykloms, Kaunas: Lietuvos katechetikos centras, 1998.
56. Kalavinskaitė, Danutė, Bažnytinės muzikos problematika Katalikų Bažnyčios XX a. – XXI a. pr. dokumentuose, *Lietuvos muzikologija*, t. 9, 2008, p. 131–149.
57. Kalnius, Petras, Etninio ir etnografinio savitumų prieštaravimas dabartinėje Lietuvoje: etnologiniai pamąstymai žemaičių klausimu, *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 4, p. 9–15.

58. Kasarskaitė, Skaidra, Laidotuvių papročiai, *Dieveniškės*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 374–383.
59. Kasarskaitė, Skaidra, Laidotuvių papročiai, *Sintautai, Žvirgždaičiai*, Vilnius: Vakarinės naujienos, 1996, p. 315–319.
60. Kasmauskas, Saulius, Laidojimo apeigų praktika, moralinė jų dimensija bei įtaka visuomenės ir kariškos bendruomenės žmogui, *Soter*, 8 (36), 2002, p. 95–119.
61. Kavaliauskas, Česlovas, *Eschatologija žmogui ir pasauliui*, Vilnius: Edukologija, 2011.
62. Kavaliauskas, Česlovas, *Trumpas teologijos žodynas*, Vilnius: „Lumen“ fondo leidykla, 1992.
63. Kerbelytė, Bronislava, *Liaudies pasakos prasmė*, Vilnius: Presvika, 2005.
64. Kerbelytė, Bronislava, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas: etiloginės saktmės, mitologinės saktmės, padavimai, legendos, t. III*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002.
65. Kerbelytė, Bronislava, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas: pasakojimai, oracijos, anekdotai, t. IV*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2009.
66. Kessel, Martina, Myris ir mirtis: Naujieji amžiai, *Europos mentaliteto istorija: pagrindinių temų apybraižos*, Vilnius: Aidai, 1998, p. 225–237.
67. Kiršinaityė, Audronė, „Dūšia danguj – kūns ant žemės“, *Gruzdžiai II*, Vilnius: Versmė, 2010, p. 653–668.
68. Kiršinaityė, Audronė, Atein mirtis ir reik laidot..., *Kuršėnai*, Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2003, p. 207–220.
69. Kiršinaityė, Audronė, Gimė žmogus, gyveno žmogus, mirė žmogus..., *Papilė*, Vilnius: Versmė, 2006, p. 209–221.
70. Korzeniewska, Katarzyna, Šermenų ir laidotuvių kaita Punsko ir Seinų krašto lietuviškuose kaimuose (1920–1990), *Liaudies kultūra*, 1995, Nr. 3, p. 16–18.
71. Korzeniewska, Katarzyna, Šermenų ir laidotuvių tradicijų transformacija Punsko ir Seinų krašto lietuviškuose kaimuose (1920–1990), *Etnologiniai ir folkloristiniai tyrinėjimai: ekspedicijų medžiaga ir patirtis*, Vilnius: VU leidykla, 1997, p. 61–65.
72. Korzonaitė, Edita, Keli sakmių ir papročių sąveikos atvejai, *Tautosakos darbai*, XIII (XX), 2000, p. 43–53.
73. Korzonaitė, Edita, Sakmių, tikėjimų ir papročių sąveikos, *Tautosakos darbai*, XIX (XXVI), 2003b, p. 84–94.
74. Korzonaitė, Edita, *Žmogaus elgesio su mirusiais ir vėlėmis raida saktmėse ir papročiuose: daktaro disertacijos santrauka, humanitariniai mokslai, etnologija (074)*, Kaunas, 2002.
75. Korzonaitė, Edita, Žmogaus ir numirėlio bendravimas: išmonės ir realybės santykis folklore, *Tautosakos darbai*, XVIII (XXV), 2003a, p. 167–176.
76. Kramer, Kenneth, *Šventas menas numirti: kaip pasaulio religijos supranta mirtį*, Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2006.
77. Kudirka, Juozas, *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius: Vaga, 1993.
78. Kudirka, Juozas, *Papročiai ir kaimo kultūra*, Kaunas: Lietuvos Respublikos žemės ūkio rūmai, 1996.
79. Kudirka, Juozas, *Plikių kaimo papročiai*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
80. Kulys, Algirdas, Laidotuvių papročiai Minčios apylinkėse, *Tauragnai*, Vilnius: Versmė, 2005, p. 961–964.
81. Leonavičius, Vylius, Ozolinčiūtė, Eglė, Socialinės kaimo bendruomenės formavimosi prielaidos sovietinio laikotarpio Lietuvoje, *Filosofija. Sociologija*, t. 19, 2008, Nr. 2, p. 19–30.
82. Lukaševičius, Artūras, Katechetinė situacija Lietuvoje: šiandieninės problemos ir perspektyvos, *Soter*, 2007, Nr. 23 (51), p. 167–177.
83. Lukminienė, Regina, Kėdainiečių mintys apie mirtį, *Šiaurės Atėnai*, 2006 lapkričio 4, Nr. 819, p. 1.

84. Maceika, Juozas, *Lazūnai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
85. Malakauskis, Petras, *Laidojimas*, Kaunas: LTS sp. „Viltis“, 1937.
86. Malakauskis, Petras, Laidojimas, *Lietuvių enciklopedija*, Keturioliktas tomas, Boston, 1958, p. 46–47.
87. Marcinkevičienė, Nijolė (sudarė), *Levūnų kaimo papročiai*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2008.
88. Marcinkevičienė, Nijolė, *Pavarėnis*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
89. Marcinkevičienė, Nijolė, Žmonės – apie mirtį ir pomirtinį gyvenimą, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, 1997, p. 19–27.
90. Mardosa, Jonas, Įvadas į religijos etnologiją, liaudies religiją ir liaudišką pamaldumą: paradigmu ir tyrimo turinio klausimai, *Lietuvos etnologija*, 2012, 12 (21), p. 9–29.
91. Mardosa, Jonas, Iki krikščioniškosios kultūros interpretacijos Lietuvos etnologijoje, *Lietuvos etnologija*, 2001, 1(10), p. 119–144.
92. Mardosa, Jonas, *Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos: liaudiškojo pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009.
93. Meilius, Kazimieras, Tikinčiojo laidotuvės su bažnytinėmis apeigomis, *Soter*, Nr. 9 (37), 2003, p. 217–233.
94. Melchior-Bonnet, Sabine, *Veidrodžio istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 2005.
95. Merkienė, Irena Regina, Karšatis ir laidotuvės, *Papročiai*, Kaunas: Žiemgala, 2007, p. 137–160.
96. Merkienė, Irena Regina, Laidotuvių apeigos, *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 192–200.
97. Merkienė, Irena Regina, Mirties etika Lietuvos kaimo kultūroje, *Lituanistika*, 2005a, t. 63, Nr. 3, p. 15–37.
98. Merkienė, Irena Regina, Tikėjimas pomirtiniu gyvenimu ir laidotuvių papročiai, Irena Regina Merkienė, Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė, Žilvytis Bernardas Šaknys, *Pietryčių Latvijos lietuviai: tapatumo išraiška, etninės ir kultūrinės orientacijos*, Vilnius: Versus aureus, 2005b, p. 158–191.
99. Merkienė, Irena Regina, Vėlės XX a. pabaigos pasaulėjautoje (pietryčių Latvijos lietuvių memoratai), *Darbai ir dienos*, Nr. 31, 2002, p. 227–237.
100. Merleau-Ponty, Maurice, *Akis ir dvasia*, Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2005.
101. Motuzas, Alfonsas, Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje: Švč. M. Marijos kalbamasis bei giedamasis rožinis. Vėlinės. Šermenys ir mirusiųjų minėjimai, *Liaudies kultūra*, 2000a, Nr. 5 (74), p. 7–17.
102. Motuzas, Alfonsas, Katalikiškų pridedamųjų pamaldų muzika Lietuvoje pagal Bažnyčios dokumentus: *sacrum* ir *profanum*, *Soter*, 2007, Nr. 24 (52), p. 171–179.
103. Motuzas, Alfonsas, *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005.
104. Motuzas, Alfonsas, Krikščioniškas pamaldumas Lietuvos etninėje kultūroje: tarp tradicijos ir naujovių (saugos ir globos problematika), *Etninė kultūra* (2005), 2006, Nr. 5, p. 60–68.
105. Motuzas, Alfonsas, *Lietuvos kalvarių Kryžiaus kelių istorija. Apeiginiai papročiai ir muzika*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003.
106. Motuzas, Alfonsas, Lietuvos katalikiškų pridedamųjų pamaldų apeiginių papročių nacionalinio savitumo, kaip vieno aukštesnės pakopos švietimo objektų žengiant į trečiąjį tūkstantmetį, svarba, *Soter*, 2000b, Nr. 3 (31), p. 55–62.
107. Motuzas, Alfonsas, Muzikos instrumentai Lietuvos kalvarių Kryžiaus kelio kulte, *Tiltai*, 2000c, Nr. 4, p. 111–119.
108. Motuzas, Alfonsas, Žemaičių kalvarių Kalnų giesmių kilmė, *Tiltai*, 1997, Nr. 2, p. 47–57.
109. Motuzas, Alfonsas, Žemaičių kalvarių Kryžiaus kelių apvaikščiojimo ir per šermenu apeigas giedamų Kalnų kilmė: sąsajos ir skirtumai, *Tiltai*, 1998, Nr. 1, p. 53–80.

110. Norinkevičiūtė, Rasa, Laidotuvių raudų atlikimo specifika: psichologinis aspektas, *Lietuvos muzikologija*, t. 8, 2007, p. 164–176.
111. Norinkevičiūtė, Rasa, Raudojimo prasmė lietuvių laidojimo apeigose, *Liaudies kūryba*, t. 5, Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 2002, p. 219–238.
112. Paliukevičiūtė, Jurgita, Laidotuvių papročiai, *Žiobiškis*, Vilnius: Versmė, 2000, p. 859–864.
113. Paškus, Antanas, *Asmenybė ir religija: psichologinio vystymosi perspektyvoje*, Chicago: Į laisvę fondas, 1990.
114. Petraitis, Romualdas (sudarytojas), *Religijotyros žodymas*, Vilnius: Mintis, 1991.
115. Racėnaitė, Radvilė, Mirtį pranašaujantys ženklai lietuvių tradicinėje kultūroje, *Tautosakos darbai*, XV (XXII), 2001, p. 222–231.
116. Racėnaitė, Radvilė, Mirtį provokuojantys veiksmai lietuvių tradicinėje kultūroje, *Tautosakos darbai*, XVI (XXIII), 2002, p. 226–231.
117. Racėnaitė, Radvilė, *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*: Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005.
118. Racėnaitė, Radvilė, *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
119. Račiūnaitė, Rasa, Krikščioniškosios vertybės lietuvių šeimos papročiuose, *Soter*, Nr. 13 (41), 2003, p. 209–223.
120. Račiūnaitė, Rasa, *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje: gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. – XX a. vidury)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
121. Račiūnaitė, Rasa, Pagonybės ir krikščionybės sintezė gimtųjų, vestuvių ir laidotuvių papročiuose, *LKMA metraštis*, t. 11, 1997a, p. 89–94.
122. Račiūnaitė, Rasa, Perėjimo ritualai gimtųjų, vestuvių ir laidotuvių papročiuose, *Liaudies kultūra*, 1997b, Nr. 5, p. 10–12.
123. Račiūnaitė-Paužuolienė, Rasa, *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje (XX a. – XXI a. pradžia)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.
124. Ratzinger, Joseph, *Eschatologija: mirtis ir amžinasis gyvenimas*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996.
125. Savoniakaitė, Vida, Audiniai kaimo kultūroje: lietuvių geometriniai raštai XIX–XX amžiuje, *Lietuvos etnologija*, 4, Vilnius: Alma littera, 1998.
126. Senvaitytė, Dalia, *Ugnis senojoje lietuvių tradicijoje: mitologinis aspektas*, Kaunas: VDU, 2005.
127. Sliužinskas, Rimantas, Mirties kaip miego samprata Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų tradicijoje, *Lietuvos etnologija*, 12 (21), 2012, p. 105–122.
128. Smilgytė-Žeimienė, Skirmantė; Stankevičienė, Regimanta, Švč. Jėzaus Širdies kultas ir jo atspindžiai Užnemunės dailėje, *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, Vilnius: Kultūros filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 186–208.
129. Sodeika, Tomas, Įvadas, šv. Bonaventūra, *Sielos vadovas į Dievą*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 13–33.
130. Steinbacher, Dorothea, *Abrakadabra ir tŕiu tŕiu tŕiu: prietarai ir kas juose slypi*, Vilnius: Algarvė, 2008.
131. Stumbra, Saulius, Šermenų apeigos Žemaitijoje: tradicijos ir modernumo problematika, *Res Humanitariae*, IX, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011, p. 65–85.
132. Stundžienė Bronė, Dėl skaičiaus paskirties dainose, *Tautosakos darbai*, XXII (XIX), 2000, p. 111–130.
133. Stundžienė Bronė, Merkinės dainų istorija: vizija ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, XIX (XXVI), 2003, p. 13–32.
134. Stundžienė Bronė, Moterų kultūrinė saviraiška: dainų raidos vingiais, *Tautosakos darbai*, XXXVII, 2009, p. 64–81.
135. Subačius, Paulius, Vigilija, kai rytas dar toli. Krikščionių gyvenimas Lietuvoje 2007 metais, *Naujasis židinys-Aidai*, 2008, Nr. 1–2, p. 9–19.

136. Šaknys, Žilvytis, Įvadas, Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė, Žilvytis Šaknys, Irma Šidiškienė, *Lietuvos kultūra: Aukštaitijos papročiai*, Vilnius: LII leidykla, 2007, p. 9–16.
137. Šaknys, Žilvytis, Įvadas, Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė, Žilvytis Šaknys, Irma Šidiškienė, *Lietuvos kultūra: Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*, Vilnius: LII leidykla, 2009, p. 9–16.
138. Šidiškienė, Irma, Lietuvių gedulo atributai, *Liaudies kultūra*, 1991, Nr. 5, p. 12.
139. Šidiškienė, Irma, Lietuvių XIX a. antrosios – XX a. pirmosios pusės įkapės, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1991, Vilnius, 1993, p. 58–72.
140. Šidiškienė, Irma, Simboliniai veiksmai lietuvių XIX a. II pusės – XX a. I pusės vestuvių apeigose. Kartografinis tyrimas, *Lietuvos etnologija*, 2003, 3 (12), p. 33–60.
141. Ulevičius, Benas, *Dieviškieji rytai (povaitikaninė liturginė reforma ir „altorių atgręžimo“ klausimas)*, Vilnius: Aidai, 2002.
142. Urbanavičienė, Dalia, Apeiginis judesys laidotuvėse ir mirusiųjų minėjimuose, *Liaudies kultūra*, 1992, Nr. 4, p. 15–19.
143. Vaicekuskas, Arūnas, *Lietuvių šeimos papročiai*, Kaunas: Šviesa, 2006.
144. Vaicekuskas, Arūnas, Nekrokultas kalendorinėse apeigose, *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 11 (20), p. 131–155.
145. Vaicekuskas, Arūnas; Vaicekuskienė, Skaidra, Laidotuvių papročiai, *Plateliai*, Vilnius: Versmė, 1999, p. 502–515.
146. Vaicekuskas, Mikas, *Lietuviškos katalikiškos XVI–XVIII amžiaus giesmės (senosios literatūros studijos)*, Vilnius: LLTI, 2005.
147. Vaičiulionytė, Auksė, Laidotuvių ir kapų priežiūros ypatybės Būtingės apylinkėse, *Etnologiniai ir folkloriniai tyrinėjimai*, Vilnius: VU leidykla, 1997, p. 29–32.
148. Vaičiūnas, Vytautas Steponas; Motuzas, Alfonsas, Tradicinės katalikų liaudies maldingumo praktikos nūdienos lietuvių šeimos papročiuose, *Tiltai, Priedas: mokslo darbai*, 2006, Nr. 31, p. 103–147.
149. Vaišnora, Juozas, MIC, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidinys Nr. 5, 1958.
150. Vaitkevičienė, Daiva; *Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
151. Vaitkevičienė, Daiva; Vaitkevičius, Vykintas, Mirtis, laidotuvės, atminai, *Tautosakos darbai*, IX (XVI), 1998, p. 204–261.
152. Vėlius, Norbertas, *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*, Vilnius: Vaga, 1987.
153. Vėlius, Norbertas, *Senovės baltų pasaulėžiūra: struktūros bruožai*, Vilnius: Mintis, 1983.
154. Vike-Freiberga, Vaira, Kosmologinė Saulė: šis pasaulis, anas pasaulis ir saulės kelias tarp abiejų, *Liaudies kultūra*, 1998, Nr. 1 (58), p. 42–50.
155. Vyšniauskaitė, Angelė, Gėrimas lietuvių liaudies ritualuose ir kova su girtavimu, *Ritualas. Blaivybė. Kultūra*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 95–122.
156. Vyšniauskaitė, Angelė, Kryžiaus ženklas lietuvių liaudies papročiuose, *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 5, p. 6–9.
157. Vyšniauskaitė, Angelė, Laidotuvės, *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964, p. 513–526.
158. Vyšniauskaitė, Angelė, Laidotuvės, Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 442–466.
159. Vyšniauskaitė, Angelė, Laidotuvės, Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, 2008, p. 483–511.
160. Vyšniauskaitė, Angelė, Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 132–157.

161. Vyšniauskaitė, Angelė, *Lietuvio namai*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999.
162. Vyšniauskaitė, Angelė, *Lietuvių šeimos tradicijos*, Vilnius: Mintis, 1967.
163. Vyšniauskaitė, Angelė, Mirties samprata lietuvių liaudies tikėjimuose, *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 2, p. 16–18.
164. Vyšniauskaitė, Angelė, Šeimos papročiai, *Lydos krašto lietuviai*, t. 1, Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002, p. 322–332.
165. Vyšniauskaitė, Angelė, *Šeimos tradicijos, apeigos ir šventės*: metodinė medžiaga, Vilnius: Lietuvos TSR mokslinis metodinis kultūros centras, 1987.
166. Vorgrimler, Herbert, *Naujasis teologijos žodynas*, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003.
167. Žarskienė, Rūta, Instrumentinė muzika kaip kultūrinės regioninės atminties raiška, *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 371–392.
168. Žarskienė, Rūta, Pučiamųjų instrumentų orkestrai tradicinėje Lietuvos kultūroje: nuo didikų rūmų iki sodžiaus, *Tautosakos darbai*, XXXVIII, 2009, p. 149–168.
169. Žičkienė, Aušra, Trijų muzikinės kultūros sluoksnių sandūra lietuvių mirusiųjų pagerbimo apeigose, *Tautosakos darbai*, XX (XXVII), 2004, p. 75–83.
170. Žygaitė, Laura, Valandos už mirusiuosius Džūkijoje, *Soter*, Nr. 12 (40), 2004, p. 251–257.
171. Adamowski, Jan, Polskie pieśni pogrzebowe, *Twórczość ludowa*, r. IX, nr. 3-4 (26), 1994, p. 14–17.
172. Brencz, Andrzej, Polska obrzędowość pogrzebowa jako obrzęd przejścia, *Lud*, t. 71, 1987, p. 215–229.
173. *Chata Wileńska: Sen i śmierć na Wileńszczyźnie*, Praca zbiorowa pod redakcją Krzysztofa Brauna, Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, 2001.
174. Kolbuszewski, Jacek, Z dziejów polskiej pieśni pogrzebowej. Uwagi o pieśniach katolickich, *Literatura i Kultura Popularna*, t. V, Wrocław, 1996, p. 23–39.
175. Конобродська, Валентина, *Поліський поховальний і поминальні обряди: Етнолінгвістичні студії*, t. 1, Житомир: Полісся, 2007.
176. Lemantaitė-Deprati, Greta, Chleb w tradycji polsko-litewskiej, *Europa orientalis: studia z dziejów Europy wschodniej i państw bałtyckich*, 2009, 1, Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, p. 79–90.
177. Masenas, Witalis, Adaptacja pracy autorstwa Marii Kwieceń-Przekorzyńskiej, Śmierć oswojona: obrzęd pogrzebowy Polaków na Wileńszczyźnie, *Kurier wileński*, 2007, nr. 208 (15758), p. 1, 6–7.
178. Mossakowska, Monika, Sztuka dobrego umierania czyli o obrzędowości pogrzebowej polaków na Wileńszczyźnie, *Chata Wileńska: Sen i śmierć na Wileńszczyźnie*, Praca zbiorowa pod redakcją Krzysztofa Brauna, Warszawa: Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, 2001, p. 13–39.
179. Sawicka, Zyta; Gos, Łukasz, Śmierć i pogrzeb w tradycji ludowej, *Magazyn wileński*, 2009, listopad, p. 35–36.
180. Symicka, Krystyna, Między placzem a piosną (uwagi o litewskich raudach pogrzebowych), *Problemy współczesnej tanatologii*, Medycyna-Antropologia kultury-Humanistyka, vol. XIII, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, 2009b, p. 129–136.
181. Symicka, Krystyna, Polsko-litewskie interferencje kulturowe w katolickich pieśniach pogrzebowych na Litwie, *Tożsamość na styku kultur: zbior studiów*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 249–262.
182. Symicka, Krystyna, Rodzima twórczość pieśniowa w tradycyjnym obrzędzie pogrzebowym na Wileńszczyźnie, *Pejzaże kultury*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, 807–819.

183. Syrnicka, Krystyna, Współczesny repertuar pieśni pogrzebowych na Wileńszczyźnie i jego źródła, *Tautosakos darbai XXXVIII*, 2009a, p. 229–247.
184. Turek, Krystyna, *Ludowe zwyczaje, obrzędy i pieśni pogrzebowe na Górnym Śląsku*, Katowice: Uniwersytet Śląski, 1993.
185. Turek, Krystyna, Współczesne formy pożegnań naszych zmarłych, *Pejzaże kultury*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, p. 821–829.
186. Żądło, Andrzej, ks., Mistagogia symboli liturgii pogrzebowej, *Homiletic Review (Przegląd Homiletyczny)*, issue 15, 2011, p. 67–78.
187. Велецкая, Наталья Николаевна, *Языческая символика славянских архаических ритуалов*, Москва: София, 2003.
188. Верещагина, Александра Владимировна, *Праздники, обряды и таинства в жизни христиан Беларуси*, Минск: Белорусская наука, 2009.
189. Винничук, Лидия, *Люди, нравы и обычаи древней Греции и Рима*, Москва: Высшая школа, 1988.
190. Байбурин, Альберт Кашфуллович, *Жилище в обрядах и представлениях восточных славян*, Ленинград: Наука, 1983.
191. Байбурин, Альберт Кашфуллович, *Ритуал в традиционной культуре: структурносемантический анализ восточнославянских обрядов*, Санкт-Петербург: Наука, 1993.
192. Байбурин, Альберт Кашфуллович; Топорков, Андрей Львович, *У истоков этикета: Этнографические очерки*, Ленинград: Наука, 1990, prieiga per internetą: <http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Culture/bayb/> [žiūrėta 2012 m. sausio 14 d.].
193. Бернштам, Татьяна Александровна, *Молодость в символизме переходных обрядов восточных славян: Учение и опыт Церкви в народном христианстве*, *Ethnographica Petropolitana* 5, Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2000.
194. Бодрийяр, Жан, *Символический обмен и смерть*, Москва: Добросвет, 2000.
195. Геннеп, Арнольд, ван, *Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов*, Москва: Восточная литература, 1999.
196. Елютина, Марина Эдуардовна; Филиппова, Светлана Валерьевна, Ритуальные похоронные практики: содержательные изменения, prieiga per internetą: http://www.isras.ru/files/File/Socis/2010-9/Elyutina_11.pdf [žiūrėta 2012 m. balandžio 14 d.].
197. Еремина, Валерия Игоревна, *Ритуал и фольклор*, Ленинград: Наука, 1991.
198. Зеленин, Дмитрий Константинович, *Восточнославянская этнография*, Москва: Наука, 1991.
199. Казакова, Ирына Валер'еўна, *Этнічныя традыцыі ў духоўнай культуры беларусаў*, Мінск: Універсітэцкое, 1995.
200. Карсавин, Лев Платонович, *Основы средневековой религиозности в XII–XIII веках*, Санкт-Петербург: Алетейя, 1997.
201. Кремлева, Ирина, Похоронно-поминальный обряд в современной деревне России: некоторые его элементы и тенденции изменений (на примере сельского населения Тамбовской области), *Етнічна історія народів Європи*, выпуск №26, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008, p. 62–67, prieiga per internetą: http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/journal/ethnic_history_26/26_8.pdf [žiūrėta 2013 m. liepos 4 d.].
202. Крук, Янка, Котович, Оксана, *Золотые правила народной культуры*, Минск: Адукацыя і выхаванне, 2009.
203. Крук, Янка, *Сімволіка беларускай народнай культуры*, Мінск: Ураджай, 2000.
204. Крук, Янка; Котович, Оксана, *Колесо времени: традиции и современность*, Минск: Беларусь, 2005.

205. Левченко, Илья Евгеньевич, Погребальные практики (историко-социологический экскурс), *Известия Уральского государственного университета*, 2009, № 4 (70), p. 158–165, prieiga per internetą: [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0070\(04_04-2009\)&doc=../content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0070(04_04-2009)&doc=../content.jsp) [žiūrėta 2012 m. balandžio 14 d.].
206. Лич, Эдмунд, *Культура и коммуникация. Логика взаимосвязи символов*, Москва: издательская фирма „Восточная литература“ РАН, 2001, prieiga per internetą: http://yanko.lib.ru/books/cultur/leach-culture_communication.htm [žiūrėta 2009 m. kovo 8 d.].
207. Межевикин, И. В., «Погребально-поминальная обрядность» в научной литературе: определение термина, Омск, государственный университет, Сибирский филиал Российского института культурологии, 2010, prieiga per internetą: <http://ethnography.omskreg.ru/page.php?id=1290> [žiūrėta 2013 m. gegužės 18 d.].
208. Мельник, В. И., Обряд в погребальном процессе: проблема структуры, *Мировоззрение древнего населения Евразии*, Москва, 2001, p. 90–96, prieiga per internetą: <http://ethnography.omskreg.ru/page.php?id=1287>, [žiūrėta 2012 m. balandžio 12 d.].
209. Мельник, В. И., Символика элементов погребальной обрядности по этнографическим и археологическим данным, *Краткие сообщения института археологии*, вып. 224, 2010, p. 52–59, prieiga per internetą: http://www.arheolog-ck.ru/KSIA_224_05.pdf, [žiūrėta 2013 m. gegužės 18 d.].
210. Милюс, Вацис, Ритуальная пища литовцев на похоронах и поминках, *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*, Москва: Наука, 1990, p. 225–228.
211. Моисеева, Екатерина Николаевна, Рынок ритуальных услуг: трансформация правил ритуала в правила рынка, *Экономическая социология*, t. 11, nr. 3, 2010, p. 84–99, prieiga per internetą: www.ecsoc.hse.ru [žiūrėta 2012 m. balandžio 14 d.].
212. Невская, Лидия Г., Погребальный обряд в Пелясе (структура и терминология), *Балто-славянские этноязыковые контакты*, Москва: Наука, 1980, p. 245–254.
213. Панченко, Александр А., Религиозные практики и антропология религиозности, *Антропология религиозности, Канун: Альманах*, Выпуск 4, Санкт-Петербург, 1998, p. 6–7.
214. Седакова, Ольга Александровна, *Поэтика обряда: Погребальная обрядность восточных и южных славян*, Москва: Индрик, 2004.
215. Седакова, Ольга Александровна, Тема "доли" в погребальном обряде (восточно- и южнославянский материал), *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*, Москва: Наука, 1990, p. 54–63.
216. Смирнов, Юрий Александрович, Морфология погребения (опыт создания базовой модели), *Поэтика обряда: Погребальная обрядность восточных и южных славян*, Москва: Индрик, 2004, p. 216–224.
217. Соколова, Анна Дмитриевна, Похороны без покойника: трансформации традиционного похоронного обряда, *Антропологический форум*, № 15, 2011, p. 187–202, prieiga per internetą: http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/015/15_sokolova.pdf [žiūrėta 2012 m. balandžio 14 d.].
218. Толстая, Светлана Михайловна, Зеркало в традиционных славянских верованиях и обрядах, *Славянский и балканский фольклор: верования, текст, ритуал*, Москва: Наука, 1994, p. 111–129.
219. Толстой, Никита Ильич, *Очерки славянского язычества*, Москва: Индрик, 2003.
220. Толстой, Никита Ильич, Перевооруживание предметов в славянском погребальном обряде, *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*, Москва: Наука, 1990, p. 119–128.

221. Топоров, Владимир Николаевич, Заметки по похоронной обрядности, *Балто-славянские исследования 1985*, Москва: Наука, 1987, р. 10–53.
222. Топоров, Владимир Николаевич, Конные состязания на похоронах, *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*, Москва: Наука, 1990, р. 12–47.
223. Топоров, Владимир Николаевич, О ритуале. Введение в проблематику, *Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках*, Москва: Наука, 1988, р. 7–61.
224. Тэрнер, Виктор, *Символ и ритуал*, Москва: Наука, 1983.
225. Уотс, Алан, *Миф и ритуал в христианстве*, Москва: София, 2003.
226. Хамрина, Юлия Александровна, Способы и пути трансформации ритуалов в современном обществе, *Вестник Томского государственного университета*, nr. 347, 2011, р. 53–56, prieiga per internetą: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Index> [žiūrėta 2012 m. balandžio 14 d.].
227. Ямурзина, Людмила, *Обряды семейного цикла мари в контексте теории обрядов перехода (на примере восточных мари)*: *Dissertationes ethnologiae universitatis Tartuensis* 3, Tartu: Ülikooli Kirjastus, 2011.

Katalikiškų laidotuvių apeigos ir papročiai Lietuvoje: XX – XXI a. sandūra

KLAUSIMYNAS

1. Kur šarvojami mirusieji? Ar visada taip būdavo?
2. Pagal kokius ženklus galima sužinoti, kad tuose namuose yra pašarvotas mirusysis?
3. Kaip paruošiama šarvojimo vieta namuose? Kokią laidotuvių įrangą turi (-ėjo) kaimas (parapija)?
4. Ar giedama laidotuvėse? Kas gieda? Kur jie sėdi?
5. Kaip padengimas giesmininkų stalas?

6. Kada jūsų apylinkėje pradėta šarvoti šarvojimo salėse? Kaip tą pastatą vadinate?
7. Kokie ženklai praneša, kas yra pašarvotas?
Kur dedamas mirusiojo portretas po laidotuvių? Ar lenkai palieka jį ant kapo?
8. Kaip salėje paruošta (-iama) šarvojimo vieta? Kiek žvakių?
Kur statomas ir ar puošiamas karsto dangtis?
9. Kurioje vietoje yra pastatytas stalas giesmininkams? Kodėl?
10. Kaip padengiamas giesmininkų stalas?

11. Kiek ilgai jūsų apylinkėje būna pašarvotas mirusysis?
12. Ar budima prie mirusiojo naktį? Dėl ko? Kas budi? Ką daro būdami prie mirusiojo?
13. Kelintą valandą vakare išsiskirsto artimieji?
14. Koku dienos metu įprasta laidoti? Kas nustato laidojimo dieną ir valandą?
15. Ar mirusysis nešamas į bažnyčią? Kodėl?

16. Ar skambinama varpais už mirusįjį? Kada?
17. Ar aukojamos Mišios už mirusįjį? Ar tik už jį vieną? Kokios būna kitos Mišių intencijos?
18. Koku metu aukojamos Mišios? Kas dalyvauja Mišiose už mirusįjį?
19. Kodėl už mirusius vaikus neaukoja Mišių? Ar aukoja Mišias už savižudžius?
20. Ar kunigas gieda *Libera, egzektivias*, ar patiesia calūną? Ar ragina atlikti išpažintį?

21. Kaip sutvarkomas mirusysis? Ar prausiamas? Kaip sutvarkoma akys, burna, plaukai, rankos, kojos?
Ar kojos, rankos atrišamos? Kada? Dėl ko taip daroma?
22. Laidotuvių apranga:
 - a) kokiais rūbais šarvojami vedę įvairaus amžiaus vyrai?
 - b) ar išsiskiria nevedusių vyrų įkapės?
 - c) kaip rengiamos jaunos, vyresnio amžiaus, senos moterys?
 - d) kokiais apatiniais rūbais rengiamos? iš kokios medžiagos siuvami marškiniai?
 - e) ką iš drabužių jos turi pasiruošę įkapėms? ar tuos drabužius buvo pirkę ar siuvosi?
 - f) kaip rengiamos įvairaus amžiaus netekėjusios merginos?
 - g) kaip šarvojami kūdikiai, vaikai, paaugliai?
 - h) kokiais drabužiais (kokios spalvos) nedera rengti mirusiųjų?
 - i) ar galima rengti dėvėtais rūbais?
23. Kas įdedama į mirusiojo rankas? Dėl ko? Ar laidojama su papuošalais? Dėl ko?
24. Kas dedama po pagalve? Dėl ko? Ar dedami žolynai? Kokie?
25. Kas dedama prie mirusiojo? Kas dedama į karstą? Dėl ko taip daroma? Kada įdedama?

26. Kaip jūsų apylinkėje vadinamas budėjimas prie mirusiojo?
27. Kas ir kaip kviečia į laidotuves? Ar visada taip būdavo? Kam duoda žinią?
28. Ar galima eiti į laidotuves nekviestam?

29. Ką reikia daryt įėjus į patalpą, kurioje yra pašarvotas mirusysis? Ar žmonės šiais laikais taip daro?
30. Kas atsinešama einant į laidotuves? Kur įdedami pinigai? Kokios spalvos gėlės nešamos? Dėl ko?
31. Kaip reiškiami užuojauta mirusiojo artimiesiems?
32. Ar lankytojai meldžiasi kartu budėjimo ar laidojimo metu? Kodėl?
33. Ar laidotuvėse raudama, garsiai verkiama? Kodėl dabartiniu metu žmonės rauda retai?
34. Ar būtina laidotuvėse duoti valgyt?
35. Kiek kartų ir kada valgoma? Kas valgoma? Kas paruošia valgytus? Ar visada taip būdavo?
36. Ar laidotuvėse dalyvauja vėlė?
37. Ar gieda prie mirusiojo giesmininkai? Kada? Kiek laiko giedama?
38. Kiek būna giesmininkų? Kokie pagarbos ženklai jiems rodomi?
39. Ar giesmininkai patys pasirenka giesmių repertuarą ar gieda pagal artimųjų pageidavimą? Kokių giesmių pageidauja artimieji?
40. Ar giesmininkai meldžiasi už mirusiojo gimines? Dėl ko? Kaip užbaigia giesmes? Ar gieda *Dieną rūsčią*?
41. Ar atsilyginama giesmininkams? Kuo?
42. Ar giedant grojama muzikos instrumentais? Kokiais?
43. Ar giesmininkai daro pertrauką giedojimo laiku? Ką jie veikia pertraukos metu?
44. Kokios giesmės giedamos (kokia giesmė, malda)
- pirmąjį vakarą: pradedama, giedama, užbaigiama
 - antrąjį vakarą: pradedama, giedama, užbaigiama
 - laidojimo dieną: pradedama, giedama, užbaigiama
 - išnešant karstą,
 - lydint per kapines,
 - užkasant karstą: pradedama, giedama, užbaigiama
 - užkasus?
- Užnemunėje: ar gieda tris rožančius? Ar svarbu, kiek žmonių dalyvauja giedant VJ Vardo rožančių?
45. Kaip apibūdintumėte šiuolaikinį giedojimą prie mirusiojo?
46. Kokios spalvos rūbais nedera eiti į laidotuves, metines? Ar einama su papuošalais?
47. Kaip rengiasi gedintys artimieji (moterys ir vyrai) laidotuvių metu?
48. Ar artimieji laikosi gedulo po laidotuvių? Kokios gedulo formos? Kaip privalu elgtis gedulo metu? Kiek laiko gedima? Kaip ilgai negalima linksmintis namuose, kuriuose neseniai buvo laidotuvės?
49. Ar gedulo trukmė kieno nors kontroliuojama (kad ir nežymiai) ar tai kiekvieno asmeninis (ar šeimos) reikalas?
50. Ar artimieji laikosi tylos namuose? Koku metu uždengia veidrodžius? Dėl ko?
51. Ar prie karsto stovi garbės sargyba? Kada? Kas stovi garbės sargyboje?
52. Ar skiriasi partizanų, tremtinių, kareivių laidotuvės?
53. Ar jūsų apylinkėje visus mirusiuosius katalikus palydi kunigas?
54. Kas nurodo kada išnešti gėles ir pradėti atsisveikinimą? Kaip atsisveikina su mirusiuoju jo artimieji
- namie, laidotuvių namuose,
 - kapinėse?

55. Kokia tvarka išsirikiuoja procesija? Kas ir kaip apsirengę neša: kryžių, vėliavas, portretą, gėlės, vainikus? Ar lydi su degančiomis žvakėmis? Ar paprastai su žvakėmis? Kur jas paskui deda?
56. Kaip laidotuvėse turi elgti nėščia moteris? Dėl ko?
57. Kas ir kada sutvarko šarvojimo kambarį? Dėl ko taip daroma?
58. Kas neša karštą? Kas gali nešti karštą? Kokie karštą nešančiųjų ženklai?
59. Ar kur nors sustojama lydint mirusį? Dėl ko taip daroma?
60. Ar kapinėse sakomos kalbos? Kas jas sako?
61. Kas metama į kapo duobę? Dėl ko taip daroma?
62. Kada kasama ir kaip papuošiama kapo duobė?
Ar galima iškastą duobę palikti be priežiūros? Dėl ko?
63. Ar duobkasiai įspaudžia ant kapo kryžių?
64. Ar atsilyginama duobkasiams? Kuo? Ar jie vaišinami?
65. Ar statomas ant kapo laikinas paminklas – kryžius? Ar kunigas jį pašventina?
Kur padedamas šitas kryžius statant paminklą?
66. Ar būtini po laidotuvių gedulingi pietūs? Kaip jie vadinami?
67. Kas ir kaip pakviečia pietų? Kur jie valgomi?
68. Kas ateina į gedulingus pietus? Ar dalyvauja kunigas, giesmininkai? Kur jis pasodinami?
69. Ar paliekama laisva vieta prie stalo? Kaip įrengta vieta mirusiojo atminimui?
70. Ar visi plauna rankas grįžę iš kapinių? Ar tai nesusiję su pastangomis atskirti save nuo mirusiojo?
71. Kaip pradedami ir užbaigiami gedulingi pietūs?
72. Kaip padengiama gedulingiems pietums? Kokie patiekalai valgomi? Kokie alkoholiniai gėrimai geriami? Jei daug žmonių, ar valgoma per du-tris kartus, ar tuomet kalbamos maldos kiekvieną kartą?
73. Kokios turi būti laidotuvės, kad apie jas galėtum pasakyti – gražios?
Kaip atrodo ypatingai iškilmingos laidotuvės?
74. Kodėl žmonių žuvimo vietoje pakelėse dedamos gėlės?
Ką reiškia žūties vietoje deginamos žvakės, statomi kryžiai?
75. Kaip dažnai ir kokiomis progomis žuvimo vieta lankoma po laidotuvių pirmaisiais metais ir vėliau? Ar lanko tą vietą kunigas, ar šventina pastatytą kryžių, paminklą?
76. Ar pasakojama apie tai, kur po laidotuvių būna mirusiojo vėlė?
77. Kiek laiko praėjus po laidotuvių sutvarkomi mirusiojo drabužiai, asmeniniai daiktai?
Kur jie dedami? Ar jais šelpiami elgetos? Kas duodama elgetoms už mirusį?
78. Kiek laiko praėjus po laidotuvių yra sutvarkomas kapas?
Kur dedami vainikų kaspiniai su užrašais? Dėl ko taip daroma?
79. Minėjimai. Atminai?
a) Kaip dažnai užsakomos Mišios už mirusį? Dėl ko reikia užsakyti Mišias?
b) Kaip rengiamas minėjimas po mėnesio?
c) Kaip jis vadinamas? Ką kviečia į jį?
d) Ar rengiami pietūs?
80. Metinės.
a) Kaip rengiamas minėjimas po metų? Kaip jis vadinamas jūsų apylinkėse? Ką kviečia į jį?
b) Ar Mišios aukojamos už jį vieną? Dėl ko reikia užsakyti Mišias? Ar kunigas gieda *Libera, egzervijas*? Ar patiesia calūną? Ar vaikštomi Kryžiaus Keliai, giedami Kalvarijos Kalnai, Rožinis?
c) Ar rengiami pietūs? Dėl ko jie rengiami?

- d) Kas nešama einant į minėjimus?
 e) Ar daroma gedulo nuėmimo apeiga per metines?
81. Kaip dažnai ir kokiomis progomis minimi mirusieji kalendorinių metų eigoje?
 Ką svarbu atlikti mirusiųjų labai šiomis progomis?
 82. Kokių taisyklių per laidotuves reikia laikytis, kad mirusieji neišsivestų su savimi kitų šeimos narių, bičių, gyvulių?
 83. Iš kokių ženklų laidotuvėse spėjama, kad netrukus vėl bus laidotuvės?
 84. Kokie sapnai reiškia mirtį? Kokie ženklai praneša artėjančią mirtį?
 85. Kaip žmogus nujaučia savo mirtį? Kaip žmogus elgiasi, kai ją nujaučia? Ar reikia ruošti mirčiai?
 86. Ar kviečiamas kunigas pas ligonį, kad suteiktų Ligonio patepimo sakramentą?
 Kaip jis sutinkamas? Ar jam už tai atsilyginama? Kuo?
 87. Ar būtina prie mirštančiojo uždegti žvakę? Kas ją uždega, kur pastato?
 Ar ją įduoda mirštančiajam į rankas?
 88. Ar būtinai prie mirštančiojo turi būti savi žmonės? Kodėl?
 Ar gerai, kai prie mirštančiojo yra daug žmonių? Kodėl?
 89. Kas daroma, kai žmogus sunkiai miršta? Kas pasakojama apie sunkios mirties priežastis?
 Kokia mirtis yra laikoma gera?
 90. Kas jūsų apylinkėje sutvarko ir aprengia mirusiuosius? Ar jiems už tai atsilyginama? Kuo?
 91. Kaip dažnai jūsų apylinkėje katalikai pasirenka kremavimą?
 Ką apie kremavimą sako kunigas? Ar jis dalyvauja laidojant kremuotus palaikus?
 92. Kaip mirusiojo kūnas išlydimas į kremavimą? Ar prieš kremavimą mirusysis šarvojamas?
 93. Ar šarvojama urna su palaikais? Ar ji laidojama?
 94. Kuo ypatingos palaikų laidojimo urnoje apeigos? Kas neša urną į kapines?
 95. Ar pastebit skirtumą mirusiojo artimųjų elgesyje laidojant kūną ir palaikus urnoje? Kas tai įtakoja?
 96. Ar skiriasi nusidėjėlio ir nenuodėmingo žmogaus mirtis?
 97. Kaip gyvieji sužino, kad mirusiajam ko nors reikia? Ar yra kokie palengvinimo būdai?
 98. Kada siela palieka žemę? Ar nepereina siela į kokią nors gyvūną, paukštį, augalą, į kitą žmogų?
 99. Kur yra „kitas pasaulis“ (po žeme, aukštybėse, žemėje)?
 100. Ar gali mirusieji ateiti pas gyvuosius? Ką tai reiškia?
 101. Ar galima vyti laidotuvių eiseną pavėlavus?
 102. Ką reiškia, jei mirkčioja žvakės?
 103. Ką sako, jei būna akys prasivėrę?
 104. Iš ko sprendžiama, kad ligonis mirs?

KLAUSIMAI APIE PATEIKĖJĄ

Vardas, pavardė:

Amžius: gim.

Gimimo vieta:

Gyvenamoji vieta:

Kiek metų gyvena (dirba) nurodytoje vietoje:

Tikyba:

1. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./39, parapijos šarvojimo salė. Naujoji Ūta, Prienų r., 2011 m. kovas 2 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

2. VDU ER Nr. 2074, nuotr./797, šarvojimo salė, Švenčionys, 2011 m. lapkričio 4 d., nuotr. Reginos Mikštaitės-Čičiurkienės.

3. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./405, giesmininkų stolas, Pajūrio parapijos namai, Šilalės r., 2010 m. birželis 30 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

4. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./951, liaudiškojo giedojimo grupė „Karunka“ gieda vienuolės mamos laidotuvėse, pal. Jurgio Matulaičio namai, Kaunas, 2013 m. rugsėjo 9 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

5. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./718, įėjimas į šarvojimo salę, Kretingos gedulo namai, 2011 m. rugsėjo 26 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

6. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./952, šarvonė, pal. Jurgio Matulaičio namai, Kaunas, vienuolės mamos laidotuvės, 2013 m. rugsėjo 9 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

7. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./37, šarvojimo salė, (fotografuota nuo įėjimo į salę durų), UAB „Vilniaus laidojimo rūmai“, Olandų g. 22, 2011 m. vasaris 28 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

8. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./66, šarvojimo salė po Vilkaviškio katedra, 2011 m. kovas 16 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

9. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./750, šarvonė mažojoje salėje, Tauragės laidojimo namuose, 2011 m. spalio 11 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

10. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./297, kultūros centro vedėja ir kaimynai kultūros centre įrengia šarvonę nusizudžiusiam kaimynui, Jotainių k., Panevėžio r., 2011 m. birželis 9 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

11. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./165, išlydėjimo apeigos, Vertimų bendruomenės namai, Jurbarko r., 2011 m. balandis 28 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

12. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./965, sustojimas prie velionės namų, atsisveikina kaimynai ir giminaitė, Rudakiškio k., Zarasų r., apie 2000 m., fotografuota iš Bronislavos Kerbelytės nuotraukų albumo, nuotr. R. Garnevičiūtės.

13. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./439, *Paskutinio užtarimo ir atsisveikinimo apeigos* po Mišių, Biržai, 2011 m. liepos 8 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

14. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./192, metinių Mišios Švenčionių bažnyčioje, 2011 m. gegužės 7 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

15. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./781, *gedulingos Mišios esant palaikams*, Alsėdžiai, Plungės r., 2012 m. kovo 14 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

16. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./969, išlydėjimas iš Salako bažnyčios po pamaldų, apie 2000 metų, perfotografuota iš Bronislavos Kербelytės nuotraukų albumo, 2013 m. rugsėjo 11 d.

17. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./321, *laidojimo apeigos Marijampolės senosiose kapinėse*, kunigas užberia žemių, 2011 m. birželis 16 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

18. VDU ER, Nr. 2074, nuotr./597, *muzikantai laidotuvėse*, Ylakai, Skuodo r., 2011 m. rugpjūčio 3 d., nuotr. R. Garnevičiūtės.

Sąrašas vietovių Lietuvoje, kuriose autorė atliko lauko tyrimus 2009–2013 metais

etnografinės medžiagos archyvinis numeris VDU ER Nr. 2074

(sąrašė nurodytas tomas ir numeris tame tome)

Dzūkija (iš viso 22 pateikėjai ir 4 stebėjimai)

1. Alytus: 6, XV. UAB „Skausmo užuovėja“.
2. Aukštadvaris, Trakų r.: 2, XXII.; 2, XXIII.
3. Druskininkai: 3, XII.
4. Merkinė, Varėnos r.: 3, XI.
5. Nemunaitis, Alytaus r.: 14, XXV.
6. Onuškis, Trakų r.: 2, XXI. (2 pateikėjai)
7. Pirčiupiai, Varėnos r.: 5, VII.
8. Pivašiūnai, Alytaus r.: 3, X.
9. Rumbonys, Alytaus r.: 6, XVI.
10. Santaika, Alytaus r.: 6, VI Sa.
11. Senoji Varėna: 6, VII Sa.
12. Serijai, Lazdijų r.: 6, XIII. (2 pateikėjos)
13. Simnas, Alytaus r.: 6, XII. (2 pateikėjos); 6, V Sa.
14. Stakliškės, Prienų r. 2, XXV.; 2, XXVI.; 2, XXVII. (2 pateikėjai)
15. Trakai: 4, XI.; 4, XII.
16. Žiūrų kaimas, Varėnos r.: 14, XXVII.

Vilniaus kraštas (Dzūkija) (iš viso 30 pateikėjų ir 10 stebėjimų)

17. Anovilio kaimas, Vilniaus r., Paberžės parapija: 4, X.
18. Dieveniškės, Šalčininkų r.: 2, XXVIII.; 2, XXIX.; 2, XXX.
19. Dubingiai, Molėtų r.: 7, XI. (2 pateikėjos) 7, XII. (2 pateikėjos)
20. Maišiagala, Vilniaus r.: 4, IX. (3 pateikėjos)
21. Medininkai, Vilniaus r.: 6, X. (2 pateikėjai); 6, XI.
22. Pabradė, Švenčionių r.: 7, X. (3 pateikėjos)
23. Šalčininkai: 2, XXXI. Laidojimo paslaugų biuras; 2, XXXII. (2 pateikėjos)
24. Vilnius: (1, IV.; 2, XXXIII.; 1, VII.; 1, VIII. 5, II. Vilnius arikv. Laidojimo paslaugų centras; 1, V. UAB Michel ir partneriai; 5, III.; 5, IV.; 5, V.; 5, VI.; 5, II Sa.; 5, III Sa.; 5, IV Sa.; 5, V Sa.; 5, VI Sa.; 5, VIII Sa.; 3, III Sa.; 1, Nr. 1 Sa.; 1, Nr. 2 Sa.

Švenčionių kraštas (Aukštaitija) (iš viso 5 pateikėjai ir 2 stebėjimai)

25. Ceikiniai, Ignalinos r.: 2, IV.
26. Labanoras, Švenčionių r., 7, XIII. (3 pateikėjos)
27. Švenčionys 7, IV Sa.; 1, V Sa.

Vidurio Lietuva (Aukštaitija) (iš viso 48 pateikėjai ir 16 stebėjimų)

28. Babtai, Kauno r.: 4, XIII. (2 pateikėjai).
29. Baisiogala, Radviliškio r.: 13, V.
30. Bukonys, Jonavos r.: 4, VII. (2 pateikėjos)
31. Dovydiškių kaimas, Kėdainių r.: 8, VIII.
32. Elektrėnai 7, IV.; 7, V.; 7, VI.
33. Jonava: 5, XI. (3 pateikėjos); 5, VII Sa.
34. Jotainių kaimas, Panevėžio r.: 8, X.; 8, XI.
35. Kaunas: 3, I Sa.; 3, II Sa.; 3, IX Sa.; 4, I Sa.; 7, V Sa.; 1, I Sa.; 1, IV Sa.
36. Kėdainiai: 5, XVI. (2 pateikėjos); 5, XVII. „Gedulo sala“; 5, IX Sa.; 5, X Sa.; 5, XI Sa.
37. Krekenava, Panevėžio r.: 8, IV.; 8, V.
38. Kruonis, Kaišiadorių r.: 7, XIV.
39. Pagiriai, Kėdainių r.: 4, III.; 4, IV.; 4, V.
40. Palomenė, Kaišiadorių r.: 7, XV.

41. Panevėžys: 3, XVIII. Laid. namų „Grauduva“ (2 pateikėjos); 3, XIX.; 3, XX.; 3, XXI.; 3, XX Sa.; 3, XXI Sa.; 3, XXII Sa.; 8, II Sa.
42. Raudondvaris, Kauno r.: 1, II.
43. Rumšiškės, Kaišiadorių r.: 5, XII.; 5, XIII. (2 pateikėjai)
44. Smilgiai, Panevėžio r.: 9, XVI.
45. Subačius (stotis), Kupiškio r.: 8, XII.
46. Širvintos: 4, VIII.
47. Ukmergė: 6, I.; 6, II. Laidojimo namai (2 pateikėjos); 6, I Sa.; 6, II Sa.
48. Vievis, Trakų r.: 5, I.
49. Vilkija, Kauno r.: 1, III. Laidojimo namų darbuotoja
50. Vilūnų kaimas, Kaišiadorių r.: 9, XI.; 9, XII. (2 pateikėjai); 9, XIII. (2 pateikėjos).
51. Želva, Ukmergės r.: 7, XIV.

Rytų Lietuva (Aukštaitija) (iš viso 56 pateikėjai ir 2 stebėjimai)

52. Anykščiai: 13, VIIIA. UAB komunalinio ūkio Laidojimo namai; 13, IX. parduotuvė „Paguoda“
53. Antašava, Kupiškio r.: 14, III; 14, IV.
54. Antazavė, Zarasų r.: 3, VIII.
55. Čivylių kaimas, Rokiškio r.: 1, Ve 12.
56. Daugailiai, Utenos r.: 3, VII.
57. Daunoriai, Utenos r.: 2, XVII.
58. Dusetos, Zarasų r.: 3, IX.
59. Gerkonių kaimas, Anykščių r.: 2, XIII.
60. Janonių kaimas, Molėtų r.: 2, III.
61. Jūžintai, Rokiškio r.: 1, Ve 3; 1, Ve 4; 1, Ve 6; 1, Ve 7; 1, Ve 13; 1, Ve 14.
62. Kavarskas, Anykščių r.: 2, XVI.
63. Kirdeikiai, Utenos r.: 2, XIX.
64. Kolitiškių kaimas. Utenos r.: 2, XX.
65. Kriaunos, Rokiškio r.: 2, I.; 2, II.
66. Kupiškis: 14, VIII.
67. Mažionių kaimas, Anykščių r., 2, XIV.
68. Naujasodžio kaimas, Molėtų r.: 3, V.
69. Pačiaunės kaimas, Rokiškio r.: 1, Ve 1-2 (2 pateikėjai).
70. Palėvenė, Kupiškio r.: 14, X.
71. Pavirinčio kaimas, Molėtų r.: 3, VI.
72. Pilkėnų kaimas, Rokiškio r.: 1, Ve 5
73. Puponių kaimas, Kupiškio r.: 14, V. (3 pateikėjos); 14, VI (2 pateikėjai).
74. Rageliai, Rokiškio r.: 1, Ve 8-9 (2 pateikėjai).
75. Rokiškis: 1, Ve 11 laidojimo namai „pas Angelę“
76. Skapiškis, Kupiškio r.: 14, I; 14, II (2 pateikėjai); 14, I pal; 14, II pal.
77. Skiemons, Anykščių r.: 3, IV.
78. Šepetos kaimas, Kupiškio r.: 14, VII (2 pateikėjos).
79. Tauragnai, Utenos r.: 2, XVIII.
80. Troškūnai, Anykščių r.: 2, XV.
81. Tverečius, Ignalinos r.: 2, XXIV.
82. Utena: 3, I.; 3, II (3 pateikėjos); 3, III.; 1, II Sa; 1, III Sa.
83. Virbališkių kaimas, Kupiškio r.: 14, IX. (2 pateikėjos).

Šiaurės rytų Lietuva (Aukštaitija) (iš viso 31 pateikėjai ir 2 stebėjimai)

84. Anglininkų kaimas, Biržų r.: 12, XIX.; 12, I Pap.
85. Biržai: 12, XXII. Laidojimo biuras S. Dagilio g. 8 (4 pateikėjai); 12, II Pap. (3 pateikėjai); 12, III Pap.; 12, IV Pap.; 12, I Sa.; 12, II Sa.
86. Germaniškis, Biržų r.: 12, VII. (2 pateikėjai).
87. Kratiškių kaimas, Biržų r.: 12, XX. (7 pateikėjos)

88. Medeikių kaimas, Biržų r.: 12, XXI. (9 pateikėjos)

89. Vabalninkas, Biržų r.: 14, XI.; 14, XII.

Šiaurės Lietuva (Aukštaitija) (iš viso 35 pateikėjai ir 1 stebėjimas)

90. Gataučių kaimas, Joniškio r.: 12, VII.

91. Joniškis: 11, V.; 14, XXIII.; 14, XXIV.

92. Kirnaičių kaimas, Joniškio r.: 13, XII.

93. Kriukai, Joniškio r.: 11, VI.

94. Linkuva, Pakruojo r.: 11, XV; 11, XX.; 14, XVII.; 14, XVIII.; 14, XIX.; 14, XX. (2 pateikėjai); 14, XXI.

95. Lygumai, Pakruojo r.: 12, VIII.

96. Mažeikonių kaimas, Pakruojo r.: 14, XXII.

97. Pakruojis 14, XIII.; 14, XVI.; 12, IX. Laidojimo namai.

98. Paliečių kaimas, Pakruojo r.: 14, XIV. (2 pateikėjai); 14, XV.

99. Pašvitinys, Pakruojo r.: 11, XVI. (2 pateikėjos).

100. Pumpėnai, Pasvalio r.: 8, IX. (2 pateikėjai).

101. Raubonys, Pasvalio r.: 8, VI. (2 pateikėjos)

102. Rozalimas, Pakruojo r.: 9, XVII.

103. Saločiai, Pasvalio r.: 8, VII. (2 pateikėjai).

104. Žagarė, Joniškio r.: 11, XVII.; 11, XVIII.; 11, XIX.

105. Žeimelis, Pakruojo r.: 11, XIV.

Suvalkija (iš viso 39 pateikėjai ir 9 stebėjimai)

106. Akmenynai, Kalvarijos sav.: 7, I.

107. Bagotoji, Kazlų Rūdos sav.: 2, IX.; 2, X.; 2, XI.; 2, XII.

108. Baraginės kaimas, Marijampolės r.: 14, XXXII. (5 pateikėjos).

109. Birštonas, Prienų r. 3, XII Sa.

110. Ežerėlis, Kauno r.: 4, I. (2 pateikėjai); 4, II.; 3, XIII Sa.

111. Garliava, Kauno r.: 13, I. (2 pateikėjai).

112. Išlaužas, Prienų r.: 1, I.

113. Kudirkos Naumiestis, Šakių r.: 6, V.; 6, III Sa.

114. Liudvinavas, Marijampolės r.: 14, XXXI. (2 pateikėjai).

115. Lukšiai, Šakių r.: 5, IX.

116. Marijampolė: 14, XXX.; 2, XXXV.; 3, X Sa.; 3, XI Sa.; 3, XXIV Sa.; 6, IV Sa.; 1, VI Sa

117. Naujoji Ūta, Prienų r.: 5, XIV.; 5, XV.

118. Pažėrai, Kauno r.: 5, VIII. (2 pateikėjai).

119. Purviniškių kaimas, Sasnavos sen., Marijampolės r.: 14, XXIX. (2 pateikėjai).

120. Sasnava, Marijampolės r.: 14, XXVIII.

121. Slavikai, Šakių r.: 6, XIV.

122. Šlienava, Prienų r.: 3, XXIII Sa.

123. Vilkaviškis: 6, VI. UAB „Šarvonė“; 6, VII.; 6, VIII. (6 pateikėjai).

124. Vištytis, Vilkaviškio r.: 6, IX.

Jurbarko rajonas (iš viso 11 pateikėjų ir 3 stebėjimai)

125. Eržvilkas, Jurbarko r.: 7, VII.; 7, VIII.; 7, IX.

126. Girdžiai, Jurbarko r.: 8, I.

127. Jurbarkas: 12, XV.; 12, XVI. Jurbarko laidojimo namai; 7, III Sa.

128. Raudonė, Jurbarko r.: 1, VI. (3 pateikėjos).

129. Raudonėnų kaimas, Jurbarko r.: 7, I Sa.

130. Skirsnemunė, Jurbarko r.: 12, XVII.; 12, XVIII.

131. Vertimai, Jurbarko r.: 7, II Sa.

Vakarų Lietuva (Mažoji Lietuva) (iš viso 25 pateikėjai ir 7 stebėjimai)

132. Degučių kaimas, Šilutės r.: 7, XV.

133. Nida; 4, VI. (2 pateikėjai).

134. Klaipėda: 2, XXXIV. Laidojimo namai; 3, IV Sa.; 3, V Sa.; 3, VI Sa.; 3, VII Sa.; 3, VIII Sa.; 5, I Sa.
135. Pagėgiai, Šilutės r.: 8, II.; 8, III. (2 pateikėjai); 8, I Sa.
136. Palanga: 2, V.; 2, VI.; 2, VII.; 2, VIII. Laidojimo namai (2 pateikėjos).
137. Priekulė, Klaipėdos r.: 11, VII.
138. Šilutė: 9, I.; 9, II.; 9, III.
139. Smalininkai, Jurbarko r.: 12, X.; 12, XI.
140. Tauragė: 12, XII.; 12, XIII. Laidojimo namai (2 pateikėjos); 12, XIV.
141. Viešvilė, Jurbarko r.: 7, II.; 7, III. (2 pateikėjai).

Vakarų Lietuva (Žemaitija) (iš viso 83 pateikėjai ir 13 stebėjimų)

142. Akmenė: 10, XVIII.; 10, XXI.
143. Alsėdžiai, Plungės r.: 13, II.; 13, III.; 13, IISa.
144. Ariogala, Raseinių r.: 5, X.
145. Bijototų kaimas, Šilalės r.: 14, XXVI. (2 pateikėjai)
146. Bubių kaimas, Šiaulių r.: 11, XII.; 11, XIII.
147. Darbėnai, Kretingos r.: 8, XII.; 8, XIII.
148. Degaičių gyvenvietė, Telšiai: 3, XV.
149. Degučių kaimas, Žemaičių Kalvarijos sen.: 10, XXIV. (3 pateikėjai)
150. Gargždai, Klaipėdos r.: 11, VIII.
151. Grūstės kaimas, Mažeikių r.: 13, III Sa
152. Gruzdžiai, Šiaulių r.: 12, I.
153. Kiaunoriai, Kelmės r.: 9, VIII.
154. Kretinga: 11, IX.; 11, X.; 11, XI.; 11, III Sa.
155. Kuršėnai: 11, I. Anapolis, gedulo namai; 11, II. (2 pateikėjos); 11, III.; 12, III.
156. Laukuva, Šilalės r.: 3, XVII.; 3, XIX Sa.
157. Letenių kaimas, Tirkšlių sen.: 10, XXIII.
158. Luokė, Telšių r.: 3, XIV.
159. Mažeikiai: 10, XXIX.; 13, VI.
160. Mikulčių kaimas Skuodo r.: 4, XIV. (2 pateikėjai); 10, XIII.
161. Mosėdis, Skuodo r.: 10, 3 Sa.; 10, 4 Sa.
162. Naujoji Akmenė: 10, XIX. Gedulo namai; 10, XX. Šarvojimo paslaugos; 10, XXII.
163. Pajūris, Šilalės r.: 9, VI.
164. Pašilės kaimas, Skuodo r.: 10, XV.
165. Plungė: 10, III.; 10, IV. Šarvojimo salės Jociaus g.; 10, V. Šarvojimo salės „pas Beinorą“; 10, VI.; 10, 1 Sa.
166. Raseiniai: 6, III. Laidojimo biuras; 6, IV. (3 pateikėjos).
167. Rietavas: 10, I. (2 pateikėjai); 10, II.
168. Šakyna, Šiaulių r.: 12, II, 12, IV (3 pateikėjai).
169. Salantai, Plungės r.: 10, VII.; 10, XXVIII.; 3, XVIII Sa.
170. Seda, Mažeikių r.: 10, XXVII.
171. Šiauliai: 11, IV.; 11, V.; 11, VI.; 11, I Sa.; 11, II Sa.
172. Švėkšna, Šilutės r.: 9, IV.; 9, V. (2 pateikėjos).
173. Telšiai: 3, XVI. UAB tela.; 3, XIV Sa.; 3, XV Sa.; 3, XVI Sa.; 3, XVII Sa.
174. Vaiguva, Kelmės r.: 9, IX. (2 pateikėjai); 9, X.
175. Varniai, Telšių r.: 10, XXV; 3, XIII.
176. Venta, Akmenės r.: 10, XVI.; 10, XVII. (2 pateikėjos)
177. Vėžaičiai, Klaipėdos r.: 8, XIII.
178. Ylakiai, Skuodo r.: 10, IX.; 10, X.; 10, XI.; 10, XII.; 10, XIV.; 10, 2 Sa.
179. Žaiginys, Raseinių r.: 13, IV.
180. Žemaičių Kalvarija, Mažeikių r.: 13, VII.
181. Židikai, Mažeikių r.: 10, VIII. r. (3 pateikėjos); 10, XXVI.

PUBLIKACIJOS IR PRANEŠIMAI DISERTACIJOS TEMA

Straipsniai disertacijos tema tarptautinėse duomenų bazėse referuojamuose periodiniuose Lietuvos mokslo leidiniuose

1. Garnevičiūtė, Rimutė, Muzikantai katalikų laidotuvėse Vakarų Lietuvoje: tradicijos kaita XX–XXI a. sandūroje, *Tradicija ir dabartis*: mokslo darbai, 2013, Nr. 8, p. 54–65. ISSN 2029-3208 *Index Copernicus*
2. Garnevičiūtė, Rimutė, Katalikų laidotuvių apeiginiai papročiai Šiaurės Lietuvoje: tradicijos kaita XX–XXI a. sandūroje, *Žiemgala*: istorijos ir kultūros žurnalas, 2012, Nr. 2, p. 13–22. ISSN 1392-3781 *Index Copernicus*
3. Garnevičiūtė, Rimutė, Tradicijos ir modernumo sąlyčiai katalikų laidotuvėse Lietuvoje XX–XXI a. sandūroje. Giedojimo vieta ir jos kaita, *Res Humanitariae*, 2011, Nr. 9, p. 50–64. ISSN 1822-7708 *Index Copernicus*
4. Garnevičiūtė, Rimutė, Giesmės ir giedojimas katalikų laidotuvėse Kaune (XXI a. pradžia), *Liaudies kultūra*, 2010, Nr. 3 (132), p. 28–36. ISSN 0236-0551 *Humanities International Index*

Straipsniai disertacijos tema kituose recenzuojamuose Lietuvos mokslo leidiniuose

5. Garnevičiūtė, Rimutė, Trijų katalikiškų laidotuvių papročių religinė prasmė (XXI a. pradžia), *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. XXXVI, 2012, p. 133–156. ISSN 1392-0502
6. Garnevičiūtė, Rimutė, Laidotuvių apeigų pokyčiai XX–XXI a. sandūroje, *Kultūrų dialogas ir asmenybė*: mokslinių straipsnių rinkinys / sudarytoja D. M. Stančienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 254–271. ISBN 9789955185048
7. Garnevičiūtė, Rimutė, Katalikiškų laidotuvių papročiai Biržų apylinkėse XX a. viduryje – XXI a. pradžioje, *Biržai*, Vilnius: Versmė, prieiga per internetą: http://www.ilt.lt/pdf/birzai/birzai-1_etno-2012.pdf. LLT:2013-28/53-233/EL
8. Garnevičiūtė, Rimutė, Laidotuvių papročiai Jūzintų apylinkėse (XX a. vidurys – XXI a. pradžia), *Jūzintai. Rageliai*, Vilnius: Versmė, prieiga per internetą: http://www.ilt.lt/pdf/juzintai_rageliai/juzintai-rageliai-1_etno-2011.pdf. LLT:2011-11/39-192/EL

Pranešimai disertacijos tema tarptautinėse ir nacionalinėse mokslinėse konferencijose

1. Tarptautinė mokslinė konferencija „Dvasingumo raiškos tikrovė bendruomenės aplinkoje“, Šiaulių universitetas, HF, 2012 m. balandžio 27 d., žodinis pranešimas „Katalikų laidotuvių apeiginiai papročiai šiaurės Lietuvoje. Tradicijos kaita XX–XXI a. sandūroje“.
2. 4-oji Prano Aleksos tarptautinė mokslinė konferencija „Šiuolaikinio kaimo vizija“, Šiaulių universitetas, SMF, 2011 m. rugsėjo 23–24 d., žodinis pranešimas „Šarvojimo salių problema Lietuvos kaime“.
3. Tarptautinė mokslinė konferencija „Kultūrų dialogas ir asmenybė“, Klaipėdos universitetas, HMF, 2009 m. lapkričio 19–20 d., žodinis pranešimas „Laidotuvių ritualo pokyčiai XX–XXI a. sandūroje“.
4. Tarpdisciplininė mokslinė konferencija „Religinė patirtis. Tarp rytų ir vakarų“, Vytauto Didžiojo universitetas, HMF Filosofijos katedra ir KTF, 2011 m. balandžio 8 d., žodinis pranešimas „Kai kurių laidotuvių papročių: gedulo, žitės vietos žymėjimo, sustojimo prie namų lydint mirusįjį religinė prasmė“.

5. Tarpdalykinė mokslinė konferencija „Tradacijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“, Klaipėdos universitetas, HMF Baltistikos centras, 2010 m. lapkričio 11–12 d., žodinis pranešimas „Tradacijos ir modernumo sąlyčiai katalikų laidotuvėse Lietuvoje (XX–XXI a. sandūra)“.
6. Mokslinė konferencija „Šiuolaikinio folkloro tyrimų patirtis ir perspektyvos“, Vytauto Didžiojo universitetas, HMF Etnologijos ir folkloristikos katedra ir LLTI, 2010 m. rugsėjo 23–24 d., žodinis pranešimas „Giesmės, gedulingų stendų pranešimai ir vainikų užrašai šiuolaikinėse katalikų laidotuvėse“.
7. Jonišio istorijos ir kultūros muziejus mokslinė-istorinė konferencija „Laidojimo ir krikštynų papročiai Jonišio krašte“, 2013 m. gegužės 25 d., žodinis pranešimas „Liaudiškojo religingumo raiška katalikų laidotuvėse Lietuvoje“.

Rimutė GARNEVIČIŪTĖ

**KATALIKŲ LAIDOTUVIŲ APEIGOS IR PAPROČIAI
LIETUVOJE (XX–XXI A. SANDŪRA)**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos, Leidybos skyrius
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K14-031. Tiražas 15 egz. 2014 05 05.

Nemokamai.